

Carmen-Maria BOLOCAN

CATEHETICA I DIDACTICA RELIGIEI
interferențe și deosebiri

EDITURA

IAȘI - 2005

Culegere – tehno-redactare
Constanta & Valentin Grosu

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
----------------------	---

PARTEA ÎNTÂI INTRODUCERE ÎN CATEHETICĂ

NOȚIUNEA DE CATEHETICĂ, FAMILIA EI LEXICALĂ ȘI EXPLICAREA LOR EVANGHELICA.....	13
CATEHETICA – ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ A TEOLOGIEI PRACTICE	17
OMUL ȘI POSIBILITATEA EDUCAȚIEI ÎN GÂNDIREA MARILOR FILOSOFI AI ANTICHITĂȚII	21
A. FILOSOFIA GREACĂ.....	23
I. CONCEPȚIA DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE A SOFIȘTILOR	23
I.1. Reprezentanții cei mai de seamă ai sofistilor	23
I.2. Pedagogia sofistilor.....	24
I.3. Concepția lui Socrate despre om și educație	25
I.3.1. Omul în concepția lui Socrate	25
I.3.2. Metoda socratică sau maieutică	27
I.3.3. Educația în concepția lui Socrate.....	28
II. CONCEPȚIA LUI PLATON DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE.....	29
III. CONCEPȚIA LUI ARISTOTEL DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE	33
IV. CONCEPȚIA DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE ÎN EPOCA HELLENISTICĂ	37
IV.1. Stoicii greci	39
IV.2. Stoicii romani	41
B. FILOSOFIA LATINĂ	45
V. EPICUREISMUL – CONCEPȚIA DESPRE EDUCAȚIE	45
VI. EDUCAȚIA LA POPORUL GREC ȘI ROMAN ÎN ANTICHITATE - CARACTERISTICI.....	47
VI.1. Originalitatea romană	50
VI.2. Civilizația romană și civilizația hellenistică	52

VII. OMUL ÎN RELIGIA REVELATĂ	53
VIII. PRINCIPII FUNDAMENTALE ÎN ACTIVITATEA DE CATEHIZARE	61
IX. MÂNTUITORUL IISUS HRISTOS, ÎNVĂȚĂTOR.....	65
X. METODE DE ÎNVĂȚĂMÂNT UTILIZATE DE MÂNTUITORUL IISUS HRISTOS..	73
XI. ACTIVITATEA CATEHETICĂ ȘI MISIONARĂ DIN VEACUL APOSTOLIC REFLECTATĂ ÎN SCRIERILE CANONICE.....	81
XI.1. <i>Faptele Sfinților Apostoli</i>	81
XI.2. <i>Epistolele Sfinților Apostoli</i>	86
XII. ACTIVITATEA CATEHETICĂ DIN VEACUL APOSTOLIC REFLECTATĂ ÎN SCRIERILE NECANONICE ALE PĂRINȚILOR APOSTOLICI	91
XII.1. Operele Sfinților Părinți Apostolici – o abordare sintetică	91
XII.1.1. <i>Didahia celor Doisprezece Apostoli</i>	91
XII.1.2. <i>Epistolele Sfântului Clement Romanul</i>	93
XII.1.3. <i>Epistola zisă a lui Barnaba</i>	93
XII.1.4. <i>Epistolele Sfântului Ignatie Teoforul</i>	94
XII.1.5. <i>Epistola către Filipeni a Sfântului Policarp al Smirnei</i>	97
XII.1.6. <i>Epistola către Diognet</i>	98
XII.1.7. <i>“Păstorul” lui Herma</i>	99
XII.1.8. <i>Constituțiile Apostolice</i>	100
XII.2. Operele Sfinților Părinți Apostolici – oglindă a vieții creștine în epoca primară	102
XIII. CATEHUMENATUL	119

PARTEA A II-A

CATEHETICA ȘI DIDACTICA RELIGIEI

ȘCOLILE CATEHETICE	131
I. ȘCOALA CATEHETICĂ DIN ALEXANDRIA.....	133
I.1. Clement Alexandrinul – pedagogul și gnosticul.....	134
I.1.1. Principiile didactice care se regăsesc în opera lui Clement.....	142
I.1.1.1. Principiul universalității educației	142
I.1.1.2. Principiul hristocentric: Iisus Hristos este adevăratul Pedagog.....	143
I.1.1.3. Principiul eclesiocentric.....	144
I.1.1.4. Principiul intuiției	145
I.1.1.5. Principiul accesibilității	146
I.1.1.6. Principiul învățării active și conștiente	147

I.1.1.7. Principiul sistematizării cunoștințelor	148
I.1.1.8. Principiul însușirii temeinice a cunoștințelor	149
I.1.1.9. Principiul motivației	150
I.1.1.10. Principiul interdisciplinarității	150
I.1.1.11. Principiul îmbinării teoriei cu practica	152
I.2. Origen – “cel mai popular catehet al veacului al III-lea”	153
I.2.1. Viața și opera lui Origen – o perspectivă sintetică	153
II. ȘCOALA CATEHETICĂ DIN ANTIOHIA	161
II.1. Originea biblică a acestei Școli	161
II.2. Organizarea ierarhică bisericească a Antiohiei	161
II.3. Perioadele Școlii catehetice din Antiohia	162
II.4. Notele caracteristice ale școlii antiohiene	163
II.5. Sfântul Ioan Gură de Aur – personalitate singulară	166
II.5.1. <i>Despre slava deșartă și cum trebuie să-și crească părinții copii</i> – lucrare de pedagogie	166
II.5.1.1. Definiții ale educației religioase	167
II.5.1.2. Scopul educației religioase	169
II.5.1.3. Sufletul copilului: ceară, mărgăritar, tablou, statuie, oraș (cetate)	170
II.5.1.4. Necesitatea legilor pentru a guverna acest oraș ...	172
II.5.1.5. Educarea celor cinci simțuri	173
II.5.1.6. Cetățenii acestui oraș. Mânia și pofta	174
II.5.1.7. Educația fetelor	175
II.5.2. Educatorii recomandați de Sfântul Părinte	176
II.5.3. Mijloacele de educație recomandate de Sfântul Părinte. Prezentarea treptelor formale psihologice întâlnite mai târziu în Pedagogia modernă. Programa de învățământ sugerată de Sfântul Ioan Gură de Aur	178
II.5.4. Metode de învățământ folosite de Sfântul Ioan Gură de Aur – o perspectivă sintetică	182
III. ȘCOALA NEO-ALEXANDRINĂ	193
III.1. SFÂNTUL VASILE CEL MARE	195
III.1.1. Viața și opera marelui ierarh – o perspectivă sintetică ..	195
III.1.1.1. <i>Omilii la Hexaemeron</i>	198
III.1.1.2. <i>Cele XIII omilii la Psalmi</i>	205
III.1.1.3. <i>Omilia a XIII-a – Îndemnătoare la Botez</i>	205
III.1.1.4. <i>Omilia a XXII-a: Cuvânt către tineri sau despre folosul cel putem trage din citirea scriitorilor profani</i> ..	206
III.2. SFÂNTUL GRIGORIE DE NAZIANZ	211
III.2.1. Viața și opera – o abordare sintetică	211
III.2.2. <i>Cele cinci cuvântări teologice</i>	213

III.3. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA	231
III.3.1. Viața și opera - o perspectivă sintetică.....	231
III.3.1.1. <i>Despre viața lui Moise sau Despre desăvârșirea</i> <i>cea după virtute</i>	232
III.3.1.2. <i>Marele Cuvânt Catehetic</i>	235
IV. ȘCOALA CATEHETICĂ TRADIȚIONALISTĂ	243
IV.1. Sfântul Chiril al Ierusalimului – viața și opera – o perspectivă sintetică.....	243
IV.1.1. <i>Catehezele</i> Sfântului Chiril al Ierusalimului – modele catehetice	245
IV.1.2. <i>Catehezele</i> Sfântului Chiril – modele pedagogice	250
IV.1.2.1. Principiile didactice desprinse din <i>Catehezele</i> Sfântului Chiril.....	250
IV.1.2.2. Metoda de catehizare a Sfântului Chiril – note caracteristice.....	257
IV.1.3. <i>Catehezele</i> mistagogice ale Sfântului Chiril	259
V. ȘCOALA SIRIACĂ SAU ȘCOALA PERȘILOR. SFÂNTUL EFREM SIRUL	263
VI. ȘCOALA APUSEANĂ-AFRICANĂ. FERICITUL AUGUSTIN	267
VI.1. Viața și opera Fericitului Augustin – o perspectivă sintetică	267
VI.2. <i>De catechizandis rudibus – model de cateheză</i>	269
VI.3. <i>De doctrina christiana</i>	277
VI.4. <i>Confesiunile (Mărturisirile) Fericitului Augustin</i>	279
VI.5. <i>Retractările Fericitului Augustin</i>	281
VI.6. <i>Cetatea lui Dumnezeu</i>	281
VII. PSIHOLOGIA, EDUCAȚIA ȘI INSTRUCȚIA RELIGIOASĂ – COORDONATE FUNDAMENTALE ÎN FORMAREA CRESTINULUI..	283
VII.1. Psihologia religiei	283
VII.2. Educația religioasă	285
VII.3. Instrucția religioasă	287
SIGLE	288
BIBLIOGRAFIE	291

Prefață

Una dintre schimbările esențiale fericite produse de evenimentele din Decembrie 1989 a constituit-o redobândirea libertății religioase. Drept urmare a entuziasmului care se simțea în societatea românească, Biserica a revenit în primul plan al vieții, și-a reorganizat învățământul religios, și-a reluat activitățile întrerupte în mod forțat timp de aproape o jumătate de veac, în școli, spitale, armată, reafirmându-și solidaritatea cu ființa neamului românesc. Au fost înființate noi facultăți de teologie și apoi integrate în Universități, iar în cadrul lor au fost create specializări noi, care să răspundă setei de spiritual a sufletului românesc. O astfel de specializare o constituie și cea intitulată inițial Teologie Litere și redefinită, în baza schimbărilor produse de procesul Bologna, Teologie Didactică. Această specializare pregătește viitorii profesori de religie, oferindu-le o viziune largă, interdisciplinară, de dialog, ale cărei coordonate esențiale trebuie să fie deplina fidelitate față de învățătura revelată a Bisericii și actualitatea abordărilor și soluțiilor propuse pentru problemele care frământă lumea și omul contemporan, în lumina Evangheliei iubirii.

Unor astfel de viitori misionari ai Bisericii Ortodoxe se adresează și lucrarea Drept lector univ. dr. Carmen-Maria Bolocan, cadrul didactic titular al Facultății de Teologie Ortodoxă "D. Stăniloae" a Universității "Al. I. Cuza" - Iași. Lucrarea se remarcă prin restructurarea și adaptarea vechilor conținuturi la noile exigențe ale programelor analitice de studiu teologic.

Cititorul este atras de modalitatea în care autoarea reușește să îmbine secțiunile istorice și considerațiile exegetice, dogmatice, catehetice și morale, spre argumentarea ideii esențiale, potrivit căreia educația este o artă, "cea mai bună și cea mai nobile", iar scopul ei îl constituie formarea personalităților religios-morale, creșterea unui "atlet al lui Hristos", cum se exprimă Sfântul Ioan Gură de Aur, a cărui operă pedagogică este bogat analizată.

Pentru o mai bună familiarizare cu bogata tematică a volumului, este prezentată sintetic concepția despre om și despre educație din filosofia greacă și cea latină, subliniindu-se, totodată, schimbarea spirituală fundamentală pe care a adus-o creștinismul.

Largi considerații urmăresc să prezinte principiile și metodele de învățământ utilizate de Mântuitorul Iisus Hristos, de Sfinții Apostoli și

Părinții Apostolici. Bogatele argumentații se sprijină pe numeroasele trimiteri la cărțile noutestamentare și la operele primelor veacuri creștine.

Cea de-a doua secțiune a lucrării prezintă istoricul și specificul școlilor catehetice creștine și principiile didactice ale principalilor ei preprezentanți: Școala catehetică din Alexandria, reprezentată de Clement și de Origen; Școala catehetică din Antiohia, de care se leagă în mod deosebit numele Sfântului Ioan Gură de Aur; Școala neo-alexandrină, ai cărei principali dascăli au fost Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nazianz și Sfântul Grigorie de Nyssa; Școala tradiționalistă - strălucit ilustrată de Sfântul Chiril al Ierusalimului; Școala siriacă și Sfântul Efrem Sirul, precum și Școala apuseană-africană, reprezentată de Fericitul Augustin.

În finalul lucrării, sunt făcute considerații asupra modalităților de formare a personalității creștine. Cu numeroase referințe la opere contemporane de psihologie și pedagogie, autoarea prezintă comparativ structura psihologică a religiei, treptele și etapele procesului psihologic în formarea sentimentului religios, elementele psihice ale actului religios și tipurile religioase generale. Dintre mijloacele educației religioase creștine sunt dezvoltate: rugăciunea și meditația religioasă și deprinderile morale.

Convingerea pe care o are permanent autoarea este aceea că educația constituie o adevărată artă, a cărei finalitate nu este doar acumularea de cunoștințe bogate, ci mântuirea sufletului. Rolul ei este acela de a forma caracterul, din perspectiva valorilor veșnice. De aceea și scopul esențial al lucrării se descoperă a fi sublinierea centralității actului educațional și responsabilitatea tuturor factorilor implicați în desfășurarea lui, importanța lui pentru împlinirea umană.

Având în vedere interdisciplinaritatea și viziunea comparativă, pe care le cultivă autoarea, considerăm că prezenta lucrare nu se adresează doar unui cerc restrâns de interesați sau inițiați, ci poate constitui un folositor reper pentru toți "formatorii" de conștiințe, cărora vine să le descopere modelele sublime ale educației creștine. Într-o lume a "educației continue", volumul Dreii lector. univ. dr. Carmen-Maria Bolocan se adresează atât celor care au vocația de a contribui la formarea spirituală a semenilor, cât și celor însetați de descoperirea și întruparea în viață a învățăturilor creștine mântuitoare.

PR. PROF. DR. IOAN C. TEȘU

PARTEA ÎNTÂI

INTRODUCERE ÎN CATEHETICĂ

NOȚIUNEA DE CATEHETICĂ, FAMILIA EI LEXICALĂ ȘI EXPLICAREA LOR EVANGHELICĂ

Sfântul Evanghelist Matei își începe Evanghelia astfel: “Iar cei unsprezece ucenici au mers în Galileea, la muntele unde le poruncise lor Iisus și văzându-L, I s-au închinat, ei care se îndoiseră. Și apropiindu-se Iisus le-a grăit (vorbit!) lor, zicând: datu-Mi-s-a toată puterea în cer și pe pământ. Drept aceea, *mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă, și iată Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului*”, pasaj care conține întreaga “istorie” a devenirii omului și omenirii întru Domnul, deci întru ființă. Acest text este elocvent în motivarea și sublinierea înțelesului și importanței învățământului religios creștin, învățământ a cărei teorie și practică constituie disciplina de studiu intitulată *catehetica*.

Cuvintele Mântuitorului se adresează celor unsprezece care *se îndoiseră*, dar care, în acel moment se aflau într-o dispoziție de receptare a unui mesaj și a unei porunci de o importanță deosebită, marcată prin gestul de închinare către Mântuitorul. Ele sunt adresate de pe un loc înalt, de pe munte, muntele “unde le poruncise lor Iisus” să meargă. A vorbit mulțimilor de pe un loc înalt, de pe un munte eventual, aceasta din motivul practic de a fi văzut de departe și cu înțelesul adânc legat de faptul că este vorba de o vorbire *de sus în jos*, de la înaltul înțelepciunii și puterii dumnezeiești la adâncul condiției umane. Pentru a desemna sintagma *a suna de sus în jos*, grecii foloseau cuvântul *κατηχεῖν* (catehein). Același cuvânt este folosit și în Noul Testament, cu înțelesul de *a învăța prin viu grai* (Luca 1, 4; Fapte 18, 25; Rom. 2, 18; Gal .6, 6). De la acest cuvânt derivă cuvintele: “catihet”, “catehet”, care înseamnă trimisul lui Dumnezeu în Biserica Sa, care împărtășește, învață, prin grai viu, *învățătura creștină*, de sus în jos, în sensul că se adresează celor ce sunt mai mici, mai slabi duhovnicește decât el, adică “catehumenilor”. În fine, “cateheză”, care este *forma de realizare a*

activității didactice a Bisericii, și “catehetică”, care denumește disciplina de studiu a teoriei și a practicii catehezei.

Catehet poate fi doar cel ce este investit de Biserică, prin darul sau harul pe care îl poartă, preoții, prin excelență. Ei se află, prin prerogativele lor, mai sus duhovnicește; *catehumen* este “cel ce se închină” mesajului ce i se adresează, subiect gânditor care dorește să trăiască întru Domnul, persoană care dorește să creadă. *Cunoașterea* sufletului omenesc constituie marea problemă a activității de catehizare. În primele veacuri ale creștinismului, *catehumenii* erau oameni maturi care intrau în raza activității de inițiere în viața creștină. Ei aveau acces la prima parte a Liturghiei, după care erau invitați să părăsească sfântul lăcaș, în vederea ofierii Sfintei Jertfe. “Cei chemați, ieșiți!”. Cei rămași, cei aleși, se rugau fierbinte și se roagă și astăzi pentru cei chemați care părăsesc lăcașul văzut al lui Dumnezeu până în momentul când vor fi vrednici să rămână aici.

Într-o scrisoare adresată de Andrei Pleșu lui Eugen Ionescu, acesta atrage atenția asupra textului din psalmul 33: “Bogații au sărăcit și au flămânzit. Dar cei ce-L caută pe Domnul de nici un bine nu vor fi lipsiți”. Mesajul acestui text este acela că viața religioasă înseamnă, de fapt, căutare, “căutare canonizată” zice Andrei Pleșu: “De nici un bine nu vor fi lipsiți”. Căutarea lui Dumnezeu ne aduce în situația de *catehumeni*, de a fi “cei chemați”, iar binele cel mare, de care nu vom fi lipsiți, este faptul că intrăm și credem aceasta, în raza Sfintelor Taine ale Bisericii lui Hristos. Devenim astfel membri maturi ai Bisericii și, datorită ei, nu vom fi lipsiți nici de alte daruri, adică de “nici un bine”. Nu este vorba de un catehumenat universal, cum în mod exclusivist a fost și mai este interpretată o adâncă parabolă evanghelică, ci întâlnire a celor ce-L caută pe Domnul cu trimișii Săi; nu agresiune spirituală, ci îndrumare duhovnicească în legea iubirii și a libertății, aceasta este, trebuie să fie, *activitatea catehetică*.

“Și apropiindu-se Iisus, le-a grăit, zicând [...]” (Matei 28, 18). Prin gerunziul “apropiindu-se”, Sfântul evanghelist sugerează o altă condiție a întâlnirii lor, aceea a apropierii catehetului de catehumen. Nu este vorba numai de o apropiere a Persoanei fizice a Mântuitorului, sculat din morți, de cei unsprezece ucenici, deși această apropiere nu mai era nici ea oricând posibilă (“nu Mă atinge” i-a spus Mariei Magdalena), ci de o apropiere în duh, în dragoste. Că este așa, se vede și din sintagma: “le-a grăit lor, zicând”. Nu spune *le-a zis* sau *le-a spus*, ci *le-a grăit*. Acesta este adevărul grăit: “*Datu-Mi-S-a toată puterea în cer și pe pământ. Drept aceea...*”. Adevărul cel mare al acestui mesaj evanghelic este acela că Mântuitorul are

toată puterea în cer și pe pământ și numai prin această putere, în virtutea ei și în numele ei, este posibilă *învățarea* tuturor neamurilor, *botezarea* lor “în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh” și, în fine, *instruirea* lor în păzirea învățăturilor Mântuitorului.

Mântuitorul este Catehetul cel Mare, Veșnicul Catehet, Care și-a început activitatea de catehizare în timpul viețuirii Sale pământești. Cele arătate în Sfânta Evanghelie pun temelie acestei activități. Este veșnic, căci o spune El Însuși la sfârșitul pasajului: “Eu sunt cu voi în toate zilele, până la sfârșitul veacului”. Dumnezeu lucrează prin oameni și pentru oameni. *Cateheților* li se poruncește *să meargă*, să caute, deci, subiecte pentru a fi învățate și conduse spre mântuire. *Cateheții* au nu numai rolul de a pregăti ogorul pentru a primi sămânța, ci ei sunt sacerdoți, sunt cei ce botează “în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh”. Dar, rolul lor sacramental nu se mărginește la Botez. Aceasta se vede din ultima secvență a textului: “[...] *Învățându-le* să păzească toate câte v-am poruncit vouă și, iată, Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului” (Matei 28, 19).

Această *învățare* care pare a fi o educație morală creștină, este cu mult mai mult, este *învățare* a celui botezat de a trăi în chip duhovnicesc în Biserică și aceasta se realizează cu ajutorul și prin Sfintele Taine și ierurgii, prin care Mântuitorul este prezent până la sfârșitul veacului lângă cei ce-L caută. Cercul se închide: Cel ce are puterea toată în cer și pe pământ, poruncește celor ce-I sunt apropiați prin investitură de har să transforme lumea în numele Sfintei Treimi și-i asigură că aceasta este posibil cu El și prin El.

Personalitatea creștină opusă panteismului mistic, care face din personalitatea umană numai un fel de moment în evoluția spiritului universal spre sine însuși (umanismul socialist), este scopul, ținta minunată a activității de *educație religioasă*. Integrată activității de educație în general, ea se cuvine delimitată în cadrul acesteia și vom realiza aceasta în capitolele ce vizează evoluția ideilor pedagogice din perioada modernă, perioadă în care pedagogia laică se desprinde din cea religioasă și se depărtează de aceasta.

Reanalizând textul evanghelic, vedem că Mântuitorul folosește de două ori verbul “*a învăța*”: o dată *înainte* de Botez și o dată *după*. Am văzut deja că învățătura de după Botez este superioară celei ce îl precede, prin aceea că este însoțită și mijlocită de Sfintele Taine și de harul mântuitor. Ea nu mai este învățare de sus în jos, nu mai răsună de pe un loc așa de înalt ca înainte, nu mai este catehizare, ci este *o convorbire, o întreținere* cu cineva asupra

unei teme, *o comuniune* între oameni al căror statut nu mai este atât de tranșant delimitat. Verbul “a comunica” exprimă acțiunea unui om de a vorbi altora despre o temă și este folosit în Noul Testament de trei ori:

- Luca 24, 14: “Și aceia *vorbeau* între ei despre toate întâmplările acestea” (drumul spre Emaus);
- Fapte 20, 11: “[...] *a vorbit* cu ei multe [...]”;
- Fapte 24, 26: “[...] *vorbea* cu el”.

CATEHETICA – ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ A TEOLOGIEI PRACTICE

Catehetica, ca și *Omiletica*, este o disciplină a Teologiei Practice, prin ea realizându-se fundamentarea științifică a uneia dintre funcțiile practice ale Bisericii și anume, *funcția de a învăța*, concepută în sensul său general.

Problema delimitării conceptului de *știință* și primele încercări de rezolvare a ei sunt de dată relativ recentă: secolul al XVIII-lea, odată cu Emanuel Kant. Definiția dată de Kant este următoarea: “Știință înseamnă un întreg al cunoașterii omenești ordonat după principii universal-valabile”¹. Știința înseamnă, așadar, un întreg ordonat, sistematizat, de cunoștințe care se raportează la același obiect al cunoașterii. Definiția accentuează mai ales două condiții pe care trebuie să le îndeplinească un *summum* de cunoștințe pentru a se constitui într-un sistem științific: să se constituie într-un *sistem* și să aibă o *metodă* adecvată.

Cercetarea științifică are ca scop mijlocirea unei cunoașteri care să exprime adevărul cu privire la “obiectele” cercetate, căci tocmai acest lucru înseamnă “cunoașterea din temeiuri”.

Important pentru disciplina de care ne ocupăm este și faptul că științele, în totalitatea lor, formează un sistem, un “globus intelectualis”, ordonat după diferite criterii (domeniul de cercetare, metoda etc.). Cea mai cunoscută clasificare este cea care își ia drept criteriu *natura* domeniului de cercetare. Ea împarte științele în *științe naturale* și *științe spirituale*.

Încheiem aceste scurte considerații, amintind existența unor așa numite “științe normative”. Acestea normează activitatea noastră practică și sunt: *etica*, care normează comportamentul nostru în domeniul etic, *estetica*, care normează domeniul artei, *logica*, care fixează norme pentru gândirea noastră.

¹ I. Kant, *Tratat de pedagogie. Religia în limitele rațiunii*, traducere de C.V. Butureanu și C. Rădulescu-Motru, Editura Agora, Iași, 1972, *passim*.

Dacă acestea sunt condițiile pe care trebuie să le îndeplinească o disciplină de studiu pentru a putea fi socotită știință, ne punem întrebarea dacă *catehetica* are statut de știință, și din care categorie face parte. Cu alte cuvinte, se cuvine discutat statutul științific al disciplinei *catehetica*, plecând de la punctul de vedere enunțat mai sus.

În limbaj laic, ea ar putea fi circumscrisă prin titulatura: *știința educației religioase creștine*. Este vorba, deci, de o știință a educației cu țință precisă, și anume educația în spirit creștin. Dar o astfel de titulatură ne conduce imediat la necesitatea precizării raportului ei cu știința educației în general, adică cu *pedagogia*. Pestalozzi înțelege prin educație în general: arta de a face om, de a deveni om, de a rămâne om. Arta de a-l face pe altul OM este arta de a-l păstra pe OM². De aceea, pedagogia, ca știință a educației, își clădește edificiul pe doi piloni: *partea etică* și *partea psihologică*. Sau cum formulează Herbart: fundamentarea etică și fundamentarea psihologică a pedagogiei.

Definiția clasică a pedagogiei este dată de Clement Alexandrinul³, în prima parte a scrierii sale, *Pedagogul*: “Pedagogia este educația copiilor, după însuși numele care îl poartă. Căci toți suntem numiți copii, după cuvintele Sfintei Scripturi. Pedagogul este Însuși Domnul nostru Iisus Hristos”. În continuare, Clement mai precizează: “Pedagogia este buna creștere a copiilor către virtute”⁴.

Ca și Pedagogia în general, pedagogia creștină are cele două elemente fundamentale: sufletul copilului și idealul moralei creștine, propovăduită și trăită de Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Pedagogia creștină, în acțiunea ei educativă, nu se oprește la cunoașterea adevărului divin, ci trece la *evlavie* și la completa vindecare sufletească realizată de Dumnezeu. După același părinte al Bisericii, Clement Alexandrinul, în sufletul omenesc trebuie să aibă loc o întreită lucrare: a) *lucrarea convertirii creștine*, b) *disciplinarea prin educația morală* c) *instruirea religioasă*. Ținând seama de facultățile sufletești ca realitate fundamentală și de legea dumnezeiască ca ideal etic, pedagogia creștină împlinește opera educativă a pedagogiei generale, trecând mai departe în domeniul pur creștin al misiunii sale.

² Cf. C. Mureșanu, *Pestalozzi și școala creatoare*, Constanța, 1927, pp. 47-48.

³ Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, traducere de Dr. Nicolae I. Ștefănescu, colecția «Izvoarele Ortodoxiei», nr. 3, Editura Librăriei Teologice, București, 1939, *passim*.

⁴ *Ibidem*.

Pedagogia creștină și Catehetica

De la botezarea primilor creștini, în urma Predicii Sfântului Apostol Petru (Fapte 2, 41) și până la catehumenatul cel mai bine organizat în vederea primirii Tainei Sfântului Botez, candidații la botez au constituit obiectul unei atente pedagogii creștine. Catehezele din primele veacuri creștine conțineau, alături de partea instructivă, religioasă, și educația religioasă propriu-zisă, precum și educația morală creștină, în manifestarea ei practică. De aceea, lucrarea catehetică nu se încheia printr-o predică, ci se continua în Biserică, prin serviciul religios propriu-zis pentru catehumeni și în viața religioasă de zi cu zi.

Sfântul Chiril al Ierusalimului socotește cateheza creștină drept o acțiune educativă constructivă prin care pregătește sufletul pentru construirea solidă a edificiului vieții creștine:

“Închipuiește-ți că este timpul să răsădești pomi. Dacă nu vom săpa, dacă nu vom face groapă, când se mai poate răsădi altădată bine, ceea ce a fost odată răsădit prost? Închipuiește-ți că este *cateheză* o clădire. Dacă nu vom săpa adânc pământul și nu vom pune temelie, dacă nu vom lega într-un chip potrivit construcția clădirii prin legături ca să nu rămână vreun loc gol și să putrezească clădirea, atunci nu avem nici un folos de munca de mai înainte: trebuie însă să așezăm după rânduială *piatră peste piatră* și să *cadă muchea la muche*, dând la o parte tot ceea ce este de prisos. Într-adevăr, astfel trebuie să se înalțe o clădire bună. În același chip îți oferim conștiința ca pe niște pietre de construcție”⁵.

La rândul său, Sfântul Grigorie de Nyssa, expune în lucrarea sa, *Marele Cuvânt Catehetic*, atât idealul pedagogiei creștine, cât și partea psihologică religioasă, împreună cu însăși lucrarea de educație intelectuală, religioasă, morală⁶. Iar Sfântul Ioan Gură de Aur, în a doua cateheză către cei luminați, atrage atenția în mod deosebit asupra însemnătății catehezelor:

“Pentru a imprima instrucțiunile noastre în imaginile voastre și a aștepta ca faptele voastre să ne mărturisească prin conținutul lor amintirea acestora în sufletul vostru [...]. Pentru acest motiv aceste vorbiri ale noastre iau numele de *cateheze*, adică *instrucțiuni*, pentru că, chiar în lipsa noastră, ele trebuie să lumineze sufletele voastre...”⁷.

⁵ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Procateheza*, Migne, PG, tom. XXXIII, col. 352.

⁶ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Marele Cuvânt Catehetic*, Migne, PG, tom. XLV, col. IX, 106.

⁷ Sfântul Ioan Hrisostom, *Cateheza a II-a. Către cei luminați*, Migne, PG, tom. XLIX, col. 231.

Noțiunea de catehizare a evoluat astăzi, până la a fi confundată cu noțiunea de instruire religioasă, exclusiv în școală, ori cu simpla predicare catehetică din Biserică. De aceea, astăzi, cateheza nu se poate confunda cu pedagogia creștină. Ea a rămas un mijloc al educației creștine, față de ansamblul educativ al pedagogiei creștine. Aceste motive au determinat, ca și în tratatele de pedagogie creștină să se evite identificarea pedagogiei creștine cu Catehetica. Poate fi vorba de o “identificare” (completare) a Pedagogiei creștine cu Catehetica, numai atunci când, *pe lângă călăuza simplului învățământ religios există și o viață practică religioasă morală în spațiul creștin* care să lucreze asupra sufletului, în sensul creștin cel mai înalt.

Pedagogia ca ramură științei despre om nu poate fi gândită, prin însăși esența condiției omului, în afara Creatorului. Este, de fapt, *știința despre Dumnezeu în relație sinergică cu creatura*, adică *Teologia*. De altfel, toate științele, oricum ar fi clasificate, sunt ramuri ale teologiei. Ce este *matematica*? O știință a raporturilor calitative și cantitative din univers, o știință care se apleacă, deci, asupra studiului *uneia* dintre legitățile care guvernează lumea *văzută*. Dar, această legitate este o manifestare a spiritului lui Dumnezeu în lume. Ce sunt *fizica* și *chimia*? Științe care cercetează din punct de vedere fizic și, respectiv, chimic structura materiei, energia și relațiile dintre ele. Ce este *istoria*? Știința care analizează legile dezvoltării omenirii, știința despre om în comunitate, despre popoare și evoluția lor în timp. Exemplele pot continua. Oricum, ele oglindesc faptul că toate științele sunt sisteme care aprofundează diferitele *manifestări ale lui Dumnezeu în lume* și astfel gândite ele sunt dominate (în sensul plener al cuvântului) de *Teologie*. Știința educației religioase include pedagogia cu sensul ei strict și este o parte a Teologiei, a *Teologiei Practice*, cum se admite în general. Părintele N. Balcă consideră educația religioasă “inima” oricărei pedagogii, condiția esențială a celei mai bune educații cetățenești. Cetățeanul Împărăției lui Dumnezeu este, în același timp (sau mai întâi), cetățean al “Împărățiilor” pământești.

Așa stând lucrurile, începutul oricăror considerații privind educația, constă în analiza problemei omului (antropologia) în concepție creștină.

OMUL ȘI POSIBILITATEA EDUCAȚIEI ÎN GÂNDIREA MARILOR FILOSOFI AI ANTICHITĂȚII

În orice preocupare de pedagogie, se pune întrebarea: *Ce este omul?*

De-a lungul timpului încercările de răspuns au dat naștere unei științe noi, numită *antropologie* sau *știința despre om*. Obiectivul ei fiind complex, ea s-a diferențiat în funcție de punctul de vedere din care este analizat omul. Astfel avem: antropologia ce ține de științele naturii, adică antropologia biologică care cuprinde disciplinele: anatomia, fiziologia, teoria raselor și a eredității; apoi antropologia filozofică și antropologia teologică.

Istoria antropologiei este, în fond, istoria devenirii umane, omul se confundă cu însăși istoria lui, fapt sesizat de C. Noica⁸. Primii care și-au pus întrebările “ce este omul?” și “Care sunt factorii care determină dezvoltarea lui?”, sunt filosofi antici greci.

Filosofii antici îl înțelegeau pe om din perspectiva cosmosului. Până la sofști, filosofi antici greci erau preocupați de acel “arché”, așadar de problema materiei originare și de originea cosmosului. Sofștii: Socrate, Platon și Aristotel pun deja în centrul preocupărilor lor filosofice întrebarea despre existența și destinul omului în lume. Aceștia deosebesc lumea materiei, pe care o identifică cu *haosul*, de lumea spirituală, pe care o numesc *lumea ideilor* sau *Logos*.

⁸ Cf. C. Noica, *Povestiri despre om*, Editura Cartea Românească, București, 1980, *passim*.

A. FILOSOFIA GREACĂ

I. CONCEPȚIA DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE A SOFIȘTILOR

I.1. Reprezentanții cei mai de seamă ai sofistilor

Sofiștii erau profesorii de știință și retorică, filosofi care, în perioada de înflorire economică și culturală a Atenei, în secolul al V-lea, călătoreau dintr-un oraș în altul pentru a-i instrui pe tineri. Cel mai cunoscut dintre ei este Protagoras din Abdera (480-410 î.d.Hr.). Problema omului și a educației a fost una dintre preocupările sale centrale. În fruntea cărții ce poartă titlul *Despre adevăr*, el pune celebra afirmație: *Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor care sunt, ca să fie, a celor care nu sunt, ca să nu fie*. Potrivit acestei concepții, omul ajunge să fie centrul tuturor considerațiilor filosofice; el devine măsura adevărului și a neadevărului, a binelui și a răului, a credinței și a necredinței. În istoria filosofiei există o mare dispută în ceea ce privește sensul afirmației lui Protagoras: dacă Protagoras a înțeles afirmația de mai sus în sens individualist sau dacă ea are numai un sens epistemologic (de cunoaștere). Cei mai mulți istorici ai filosofiei cred că cel dintâi este sensul cel adevărat. Fiecare om este măsura tuturor lucrurilor, în sensul că adevărul este condiționat de concepția insului despre adevăr: adevărat este ceea ce pentru mine este adevărat. De altfel, aceasta este concepția expusă de el în cartea pe care citatul o introduce. Greșeală și adevăr, îndoială și convingere, adevăr și minciună sunt aprecieri relative, raționalismul ținând de persoană și de timpul în care ea face aceste aprecieri. După Protagoras orice afirmație poate fi susținută tot atât de bine ca și contrariul ei. El a fost un precursor al pragmatismului⁹.

⁹ Cf. Alfred Fouillée, *Istoria Filosofiei*, vol. I, trad. de Paula Ardelean, Casa editorială ODEON, București, 2000, p. 81 (se va folosi sigla: Fouillée, *Istoria Filosofiei*).

Printre sofști se află și Gorgias din Leontinoi (483-376), Prodikos din Keos (cca 465), Hippias din Elis (cca 465), Antiphon (480-411 I.d.Hr.). Antiphon a adus un plus față de Protagoras, prin aceea că dă o importanță centrală educației. El spune: “Cum este sămânța care este aruncată în pământ, așa sunt și fructele ce trebuie așteptate. Când cineva plantează o cultivare nobilă într-un suflet tânăr, atunci încolțește o floare ce durează până la sfârșit și pe care ploaia și seceta n-o pot desfrunzi”.

Concepția despre om a sofștilor i-a condus la o morală periculoasă, la concepții subiectiviste, utilitariste și egoiste, iar retorica lor, prin care și-au exprimat concepțiile, a degenerat în retorică sterilă, accepție în care este gândită până astăzi.

Concepția lor religioasă este cât se poate de limitată. Protagoras spune, în cartea sa, *Despre zei*, astfel: “Cu privire la zei, eu nu pot să știu nici că sunt, nici că nu sunt; aceasta fiindcă multe mă împiedică să știu acest lucru; mai întâi obscuritatea problemei și apoi scurtimea vieții”. Deci, pentru el, zeii nu pot fi percepuți cu simțurile.

Odată cu sofștii “Athena începe să devină un fel de creuzet în care se elaborează cultura greacă”¹⁰.

Trăsătura comună a sofștilor este următoarea: “[...] incerte și diverse, ideile lor sunt prea fugitive pentru a permite să fie asociate unei școli în sensul filosofic al cuvântului; ei nu au în comun decât meseria de profesor. Să-i salutăm pe acești mari strămoși, primii profesori de învățământ superior [...]. În ciuda sarcasmului lor [...] găsesc demn de respect la ei în primul rând caracterul acesta de oameni de meserie, pentru care învățământul este o profesie”¹¹.

I.2. Pedagogia sofștilor

Pedagogia sofștilor se desfășoară din perspectiva unui umanism relativist. Nici Protagoras, nici Gorgias nu intenționează să explice o doctrină, ci numai să formuleze regulile unei practici; ei nu-i învață pe elevii lor vreun adevăr despre Ființă sau despre om, ci cum să aibă dreptate în orice împrejurare; cum să iasă învingători din orice discuție posibilă.

Tradiția inaugurată de Protagoras explică dominanta dialectică ce va caracteriza filosofia, știința și cultura greacă. Folosirea de către antici a

¹⁰ Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate*, volumul I: *Lumea greacă*, trad. și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997, p. 91 (se va folosi sigla: Marrou, *Istoria educației*, I).

¹¹ *Ibidem*, p. 92.

discuției concepută ca metodă de descoperire sau de verificare, încrederea, ușor excesivă, pe care i-au arătat-o, virtuozitatea de care au făcut dovadă în acest domeniu, toate acestea reprezintă o moștenire a sofștilor.

I.3. Concepția lui Socrate despre om și educație

I.3.1. Omul în concepția lui Socrate

Socrate s-a născut la Atena (470-399 î.d.Hr.), având o obârșie modestă. Este singurul din tradiția filosofică care nu a scris nici un rând. Și totuși, “el este filosoful care a exercitat cea mai puternică influență în decursul veacurilor”¹².

În opoziție cu teoriile sofștilor, care subminau temeiurile ordinii și ale moralei, prin aceasta subminând fundamentele vieții în comunitate a poporului grec, Socrate restabilește încrederea în temeiurile științifice ale filosofiei și ale moralei. Omul este preocuparea sa centrală, prin care devine inițiatorul unei perioade din istoria filosofiei pe care o putem numi *antropologică*.

Ideile lui filosofice pot fi reconstituite din scrierile lui Xenofon, Platon, elevul său, și ale lui Aristotel.

Socrate susține faptul că natura morală trebuie să fie considerată ca fiind esența proprie tuturor oamenilor, că adevărurile morale, singurele care pot asigura și garanta o viață morală, se află ascunse în toți oamenii deopotrivă. Afirmatia sofistă că “omul este măsura tuturor lucrurilor” este ridicată de Socrate de pe treapta de jos a individualismului și subiectivismului cunoașterii la cea superioară, și anume, la aceea că nu omul ca *individ* este această măsură, ci numai omul ca *ființă rațională*. Adică, nu părerea *insului* va hotărî ce este bine și ce este rău, ci numai *gândirea omului* în ceea ce aceasta are *comun* la toți oamenii. Acest “comun la toți oamenii”, îl conduce la ideea de absolut în ce privește morala, binele și răul. Afirmatiei sofiste că “Ce este răul, dacă făptuitorului nu-i pare că este rău?”, Socrate îi opune adevărul că există binele și răul obiectiv, raportat la categoriile absolute corespunzătoare și că este moral să faci acest bine și să lași răul (vezi dialogul “Kriton” al lui Platon). Socrate intuiește acest lucru cu o siguranță interioară absolută, pe temeiul conștiinței sale morale nemijlocite. El este, prin aceasta, cel dintâi filosof care presimte *imperativul legii morale*, prin aceea că el introduce în etică conceptul de *datorie morală*. El o descoperă în

¹² Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică. Istoria filosofiei europene*, traducere de Drăgan Vasile, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1997, p. 21 (se va folosi sigla: Hersch, *Mirarea filosofică*).

propriul său suflet, ca fiind puterea căreia omul trebuie să i se supună necondiționat. Socrate determină pe fiecare interlocutor al său să descopere prin sine însuși aceste concepte morale. Căci, pentru Socrate, adevărul se află în om, el fiind immanent rațiunii și gândirii umane. Este, în fond, *părticica de Dumnezeu din om*. De aici, spusa lui Socrate: “Cunoaște-te pe tine însuși”. Într-adevăr, în clipa în care omul face acest lucru, el ajunge la a-și clarifica menirea sa morală. Urmarea logică a acestei idei este aceea că educatorul are rolul de a ajuta omul pentru ca el să ajungă la această cunoaștere de sine.

A fi virtuos înseamnă *a ști*, căci virtutea este știință. Nimeni nu face rău cu intenție, ci numai pentru că nu se cunoaște pe sine și nu știe ce vrea. Căci a ști ce vrei înseamnă a cunoaște binele și a căuta să-l realizezi. Realizarea binelui duce la fericirea personală și la progresul societății. Ignoranța este mama răului și a păcatului. Pentru un om ignorant, libertatea este o “pacoste periculoasă”.

Deosebirea radicală dintre Socrate și filosofii dinaintea lui este faptul că imboldul de a cerceta nu mai vizează explicarea lumii sau înțelegerea ființei în sine, ci vizează *însuși omul care se caută pe sine*. Mai precis: propria mea conștiință își pune întrebări cu privire la sine însăși. Descoperim la Socrate o pedagogie a cunoașterii creatoare, descoperirea neștiinței, care trezește în discipol dorința de adevăr autentic.

Dacă fiecare om posedă legea morală și dacă el este conștient de menirea sa morală, adică dacă este conștient de necesitatea de a trăi în această lege, el poate ajunge, prin *efort personal*, ajutat de *educator*, la înțelepciunea înțeleasă de el ca *îmbinare a teoriei cu fapta*: “Cine știe ce este Binele, acela va face Binele”, spune Socrate și continuă: “Cum trebuie să trăim pentru a trăi conform binelui?”. Observăm că este primul filosof care “se miră de această obligație pe care o are ființa umană de a-și conduce viața [...] pe căi pe care singură trebuie să le găsească”¹³. La întrebarea: De unde vine răul?, Socrate răspunde: “Răul vine din faptul că omul se înșală în privința binelui. Omul ia un fals bine drept binele adevărat, preferă un bine mai mic unuia mai mare, sacrifică un bine major pentru a-și procura unul mai mic. Adică se înșală. *Răul provine din ignoranță*. Sarcina esențială, pentru Socrate, este să dezvolte, să întărească în om simțul adevăratului bine. Aceasta e rațiunea de a fi a maieuticii sale, a artei sale de

¹³ apud *Ibidem*, p. 23.

a moși spiritele”¹⁴. Alături de această concepție, el descoperă și *metoda* pentru a o face să lucreze în lume: *metoda socratică*.

I.3.2. Metoda socratică sau maieutică

Folosindu-se de dialog, Socrate conduce discuția în așa fel încât interlocutorul său, care pretinde la început că știe, trebuie să recunoască că e neștiutor și că are nevoie să fie luminat de dânsul care tocmai mărturisise că nu știe nimic. Dar Socrate căuta să scoată din sufletul interlocutorului său ideile juste, noțiunile menite să exprime esența lucrurilor. Acest procedeu de a scoate din conștiința cuiva ideile pe care le posedă, dar de care nu-și dă seama, era numit de Socrate *maieutică*. Este arta de a întreba astfel încât să poți obține de la persoana respectivă răspunsuri juste. Este ceea ce se numește astăzi *metoda socratică*.

“Socrate întreabă. Vorbește și ascultă. Cel mai adesea, începe prin a pune câte o întrebare: «Spune-mi, dar, ce este, după părerea ta, Frumosul ?» sau «Binele» sau «Ce este Dreptatea ?».

Interlocutorul răspunde. Metoda socratică constă în a-i accepta pentru început răspunsul. «Prea bine, acesta ți-e gândul. Să luăm gândul acesta drept punct de plecare și să vedem unde ne duce. Dacă lucrurile stau așa cum spui, oare nu urmează că... ?

- Desigur, zice celălalt, e evident.
- Și dacă lucrurile stau cum spui, atunci mai urmează și că... !
- Da, negreșit»¹⁵.

Evidențele se înlanțuie astfel treptat, până când se ajunge la un rezultat aparent incontestabil. Este momentul în care Socrate revine la enunțul inițial: “Dar stai puțin, am stabilit totuși că... etc. Și atunci, nu urmează și că.... ?

- Da, de bună seamă.
- Iar de aici mai urmează mai apoi că...»¹⁶.

Acum este momentul de cumpănă, de experiență a neștiinței. Tradiția a dat acetui proces numele de *ironie socratică*. Ea constă în a urma gândurile interlocutorului, împingând însă lucrurile până în punctul unde celălalt descoperă că nu-i de acord cu sine însuși, astfel încât nici el nu mai știe ce

¹⁴ apud *Ibidem*, pp. 23-24.

¹⁵ apud *Ibidem*, pp. 25-26.

¹⁶ apud *Ibidem*.

anume credea că gândește. Crezuse că știe și acum descoperă că nu știe. Tot ce se poate face atunci este să se reia totul de la început¹⁷.

I.3.3. Educația în concepția lui Socrate

În ceea ce privește educația, Socrate ne apare mai întâi ca purtător de cuvânt a vechii tradiții aristocratice. Dacă se opune sofistilor, prea preocupați de acțiune, poziția tradițională este cea în numele căreia el pune în prim-plan, în educație, *elementul etic*, “virtutea” în sensul strict moral pe care l-a căpătat astăzi acest cuvânt.

Pe de altă parte însă, Socrate le aduce sofistilor ca obiecție vechea doctrină a strămoșilor, pentru care educația era în primul rând o problemă de înzestrare naturală și o simplă metodă de a o dezvolta.

În fața utilitarismului funciar al sofistilor, a acelui umanism care nu vede în materia de învățământ decât un instrument de a înzestra spiritul cu eficacitate și putere, Socrate menține transcendența exigențelor Adevărului. Adevărul, și nu tehnica puterii, este cel prin care el vrea să-și formeze elevul întru desăvârșire spirituală, întru virtute: finalitatea umană a educației se supune exigențelor Absolutului¹⁸.

¹⁷ Cf. *Ibidem*.

¹⁸ Cf. Marrou, *Istoria educației*, I, *passim*.

II. CONCEPȚIA LUI PLATON DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE

Platon s-a născut la Atena sau Egina (427-347 î.d.Hr.). Îl cunoaște pe Socrate, devenind elevul lui cel mai reprezentativ.

Concepția despre om a lui Platon este integrată organic în filosofia lui, al cărei punct forte este teoria metafizică a ideilor, fundamentată pe filosofia socratică. De la binele absolut, răul absolut și morala absolută ale lui Socrate, Platon face doar un pas și ajunge la teoria că ideile sunt concepte universale, metafizice, prototipuri originare ale lucrurilor, esențe reale care poartă caracteristicile universale ale unei categorii de lucruri și fenomene, exprimându-le în forma lor pură. Nu numai pentru categoriile de tipul bine, rău, morală există echivalente absolute, ci și pentru orice categorie fenomenologică, concepând astfel o lume a ideilor, "Empyreu"-ul, imperiul ideilor. Veriga următoare a sistemului său filosofic privește legătura dintre lumea ideilor și lumea sensibilă a întrupărilor acestora. Pentru Platon, lumea sensibilă este creată *după* (în sens temporal) și cu *ajutorul* ideilor. Lumea sensibilă este o lume de aparențe: ea seamănă, spune Platon, cu o peșteră luminată de un foc mare în care oamenii sunt ținuți în lanțuri, nemișcați, cu spatele la lumina cea mare "care vine de sus și de departe"¹⁹. Obiectele care trec prin spatele acestor prizonieri își proiectează umbrele pe fundalul peșterii, iar cei legați acolo le iau drept realități: "Aceasta este imaginea condiției umane. Peștera subterană este o *lume vizibilă*; focul care o luminează este *lumina soarelui*. Umbrele sunt *senzațiile* noastre, iar cunoașterea umbrelor este *cunoașterea sensibilă*"²⁰. Ideile sunt transcendente lumii reale, acest ultim aspect fiind absolutizat de Aristotel. Lumea a fost creată, în concepția lui Platon, de un Demiurg care amestecă ideile cu materia neformată, creând sufletul lumii. Lumea ideilor formează un sistem piramidal, vârful piramidei fiind ideea *Binelui* care se confundă cu

¹⁹ Fouillée, *Istoria Filosofiei*, p. 106.

²⁰ *Ibidem*.

Dumnezeu. Filosofii ajung la contemplarea esențelor și a ideii de Bine numai în măsura în care ei se pot descătușa de corpul lor. Acesta, corpul, reprezintă, de altfel, marea piedică pentru suflet. El menține sufletul în lumea simțurilor, a aparențelor; îi limitează elanul către știință, către virtute, către Bine.

Privită în raport cu obiectele care participă la ea, precum și în raport cu gândirea care o concepe, *Ideea* este, după Platon, un principiu de existență și un principiu de cunoaștere în același timp. Pentru Platon, sufletul uman, element viabil în om, a existat, înainte de a se coborî în om, în Empyreu și acolo a intuit, în timpul preexistenței sale, deci, toate ideile. Odată întrupat într-o ființă umană, el ia contact sensibil cu lucrurile și fenomenele care îl înconjoară, apariții, întrupări ale unor idei și, prin activitatea rațiunii, aceste lucruri trezesc în suflet o *reamintire* a ideilor, o “anamnesis”. Sufletul este cheia epistemologiei platonice, el fiind puntea de legătură între idei și întrupările sensibile ale acestora. Sufletul are astfel o dublă natură. El aparține lumii sensibile și, în același timp, prin rațiune, participă la lumea ideilor unde a preexistat. Sufletul combate, cu ajutorul rațiunii, natura sa sensibilă, pentru a se elibera din cătușele ce i-au fost puse prin coborârea lui în lumea sensibilă și, în final, pentru a deveni iarăși asemenea cu Ideia. Sufletul este, după Platon, *nemuritor*, o parte a sufletului universal. Cât timp este unit cu corpul, el posedă trei facultăți: *rațiunea*, partea superioară, *simțirea* și *voința*. Aceasta din urmă este facultatea care are menirea de a le ține pe celelalte două în concordanță. *Înțelepciunea*, *vitejia*, *dorința de cumpătare* sunt virtuți cardinale. *Înțelepciunea* domnește peste celelalte două și, prin acesta, omul ajunge la *desăvârșire*. Dacă fiecare facultate este întrebuințată sub conducerea înțelepciunii, omul ajunge la virtutea cea mai înaltă, mai înaltă chiar decât înțelepciunea, *la dreptate*. Pentru Platon, *dreptatea* înseamnă *armonie*. În sufletul omenesc se pot distinge diferite regiuni, cărora le corespund virtuți diferite: *inteligența* (Nous), a cărei virtute este *înțelepciunea*, apoi *instinctele generoase*, a căror virtute este *curajul*, în fine, *dorințele legate de corp*, a căror virtute trebuie să fie *temperanța* (cumpătarea).

O atenție deosebită este acordată de Platon *iubirii* (vezi *Banchetul* – dialog de maturitate). Dragostea înseamnă o *ascensiune continuă*, o purificare continuă. Dragostea este resortul adânc al oricărei creații; ea duce la frumusețe și la știință, iar dragostea cea mai pură duce la *înțelepciune*. Pe temeiul trihotomiei: *înțelepciune*, *vitejie*, *cumpătare*, Platon își fundamentează teoria despre stat și pedagogie, adică *teoria educabilității și educației*.

Aceasta din urmă este expusă mai ales în două dintre dialogurile sale: *Statul și Legile*. În virtutea trihotomiei psihologice, *omul este educabil*, perfectibil prin *contribuție proprie*, guvernată de înțelepciune, *prin voință* și prin *contribuția altora*, deoarece la Platon omul și comunitatea din care face parte se află în cea mai strânsă legătură de interdependență. Oponându-se pragmatismului sofistilor, Platon își edifică întregul sistem de educație pe noțiunea fundamentală de adevăr, pe cucerirea devărului prin știința rațională.

Veritabilul om de stat, acel “rege” se va deosebi de oricare altcineva prin aceea că “posedă știința, știința critică și directă a guvernării”²¹. Acest tip de educație imaginat de Platon pentru formarea conducătorului politic este un tip de o importanță și o valoare universală. Întreaga gândire a lui Platon este dominată de această exigență, ea afirmându-se deja, cu cea mai mare claritate, în faimoasa replică din *Hippias maior*:

“- S-ar putea, Socrate, ca această diferență să scape adversarului nostru.

- Pe câine, Hippias, ea nu va scăpa, oricum, celui în fața căruia aș roși mai mult decât în fața oricui să bat câmpii și să vorbesc pentru a nu spune nimic !

- Cine e acela ?

- Eu însumi, Socrate, fiul lui Sophroniskos, care, nelăsându-mă să cred că știu ceea ce ignor, cu atât mai puțin mi-ar îngădui să fac în mod ușuratic o afirmație neverificată”²².

Întreaga operă platonicească este străbătută de aceeași temă: *Protagoras* și chiar primele *Dialoguri socratice* ne determină să descoperim că *noblețea spirituală* presupune – fără să se identifice cu ea – *cunoașterea*, știința Binelui; în cartea a VII-a a *Republicii*, celebrul mit al cavernei proclamă forța eliberatoare a cunoașterii, care smulge sufletul din starea de incultură, denunțată încă de *Gorgias* ca fiind răul cel mai mare.

Această “educație științifică” a fost împărtășită de Platon discipolilor săi, grupați în jurul său în Academie, timp de aproape patruzeci de ani (387-348 î.d.Hr.)²³.

Tot ceea ce *Dialogurile* ne îngăduie să întrevădem, ni-l prezintă pe Platon ca adept al *metodelor active în educație*: metoda sa dialectică este în întregime contrariul unei îndoctrinări pasive. Învățământul său vizează formarea *unui om* sau, cel mult, a unui mic grup de oameni reuniți în școală,

²¹ Marrou, *Istoria educației*, I, p. 116.

²² Apud *Ibidem*.

²³ Cf. *Ibidem*, p. 117.

constituind “o mică insulă culturală sănătoasă în mijlocul unei societăți degradate”²⁴. Înțeleptul își va petrece viața “ocupându-se de problemele sale specifice”. Astfel, gândirea platonice, impulsionată la început de dorința de a restaura etica totalitară a cetății antice, ajunge să transgreseze definitiv cadrul acesteia și să construiască temelia pentru ceea ce va însemna cultura personală a filosofului clasic.

²⁴ *Ibidem*, p. 134.

III. CONCEPȚIA LUI ARISTOTEL DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE

Aristotel s-a născut la Stagira în 384 î.Hr., ca fiu al medicului de curte al lui Filip al Macedoniei. A fost timp de 20 de ani elev al lui Platon. La nașterea fiului său Alexandru, Filip îi scrie și-l cheamă pentru a-i fi educator: “Să știi că mi s-a născut un fiu. Eu le mulțumesc zeilor nu atât că mi l-au dăruit, *ci mai ales că s-a născut în timpul lui Aristotel*. Să cultivi din el un rege, care să fie demn de a-mi urma mie și să mărească Macedonia”.

Ca și la Platon, concepția despre om a lui Aristotel derivă din filosofia lui. Aceasta s-a dezvoltat în opoziție cu filosofia platonică, mai ales cu teoria ideilor. Este vorba despre o opoziție creatoare, căci Aristotel nu neagă total existența ideilor, nu le consideră, însă, ca *preexistând* în transcendent. El le consideră în lume, ele produc lucruri, sunt puteri active în lume, principii formative. De aceea Aristotel înlocuiește termenul “idee” cu “formă” (*eidos*). *Forma este cauza lucrului și scopul acestuia*. Ea este principiul formativ în lucruri, dar nu este lucrul însuși, care are și o parte materială. Pentru el, materia fără formă nu are nici o realitate, așa cum nici forma fără materie nu poate apărea (cum este la Platon). Materia este pentru el posibilitatea pură (*dynamis*), în timp ce *formele sunt actualitate sau activitate pură prin care lucrurile sunt chemate la existență*, forma este principiul activ, este “entelechia” corpului. Forma fiind immanentă, Aristotel dezvoltă o teorie a *unității* dintre suflet și trup: sufletul este “forma trupului”.

În această evoluție spre înalt, se tinde spre spiritul universal sau, la Aristotel, *Dumnezeu*. Să observăm că această tindere, perfect motivată la Platon de prototipuri prin anamnesis, nu mai apare motivată la Aristotel. Totuși, pentru Aristotel, Dumnezeu este Persoană, nu idee. El este veșnic, pur spiritual, formă pură și, prin aceasta, actualitate pură. El este Creatorul lumii și cel dintâi mișcător al ei, dirijându-i evoluția. Toate fenomenele naturii presupun, așadar, patru principii: materie, formă, cauză și scop. În concepția sa, omul are un suflet care cuprinde, pe lângă însușirile sufletului vegetativ și animal, și *rațiunea* caracterizată prin *gândire* și *cunoaștere*.

Partea aceasta a sufletului omenesc are o mare independență față de celelalte. Rațiunea stăpânește atât facultatea nutritivă, cât și pe cea senzitivă, așadar forma corpului însuși. Ea este activitate pură ca și spiritul universal și de aceea netrecătoare, veșnică. În lucrarea sa, *Despre suflet*, Aristotel definește sufletul ca o “entelechie” (act) a trupului.

Fiecare ființă este determinată să îndeplinească funcția pentru care este făcută. Virtutea omenească indică absolutul, dar noi trebuie să *ne mulțumim cu justa măsură*, cea hărăzită oamenilor. Aristotel o numește *regula de aur*. Aceasta este etica aristotelică²⁵.

La Aristotel întâlnim una din cele trei sinteze realizate în gândirea filosofică în decursul istoriei (alături de sistemul lui Toma d’Aquino și cel al lui Hegel) “de *maximă cuprindere* a gândirii europene”²⁶. Astfel, materia este un nivel al ființei, forma, dimpotrivă, este ceea ce determină materia. Materia este ființa în potență; forma este ființa în act.

Ca și la Platon, la Aristotel, Erosul este decisiv. Deosebirea constă în faptul că la Platon este vorba de Erosul uman, iar la Aristotel, Erosul este mai mult decât cosmic; el este *ontologic*.

Aristotel, asemenea lui Platon, recunoaște un rol deosebit politicii, organizării statului. El analizează diversele structuri posibile ale statului și diversele forme de guvernământ. Omul este un *zoon politikon* și legăturile sale cu un stat sunt constitutive esenței sale. *Polis*-ul însă nu este un simplu dat natural. În sânul său va trebui să se țină seama de toate dimensiunile umane²⁷.

Cât privește educabilitatea omului, ea este posibilă. Omul, având suflet rațional, trebuie să ducă o viață virtuoasă și poate să facă acest lucru grație părții superioare din suflet, *rațiunea*. Ea trebuie să dirijeze dorințele, instinctele și afectele și să facă posibilă *virtutea*. Virtutea este o aptitudine care se câștigă prin exercițiu, prin acțiune continuă și constantă, conformă cu rațiunea. Scopul vieții virtuoase este *fericirea*, “evdemonia”, iar cea mai înaltă treaptă a fericirii este *plăcerea* pe care o produce activitatea absolut liberă a rațiunii legată de virtutea cea mai înaltă, de *înțelepciune*. Prin aceasta omul se simte eliberat de grijile cotidianului și își câștigă conștiința naturii sale divine.

Aristotel îi reproșează lui Platon de a fi amestecat teoria virtuților cu teoria metafizică a ideilor. Etica aristotelică se ocupă, în schimb, de realități

²⁵ Cf. Hersch, *Mirarea filosofică*, p. 54.

²⁶ *Ibidem*, p. 42.

²⁷ Cf. *Ibidem*, p. 56.

concrete: scopul ei este *fericirea* individuală și socială (*evdemonia*), care se dobândește prin acțiuni realizate în mod rațional.

În concluzie, subliniem că, în antropologia aristotelică, omul este cea mai desăvârșită ființă a naturii, el având pe lângă un suflet vegetativ și animal, și un suflet rațional. Datorită acestuia, omul poate duce o viață virtuoasă, iar urmarea este viața fericită. Formarea virtuților depinde de viața politică și de educație. De aceea, în concepția sa politică, *constituția* trebuie să fie gândită din punctul de vedere al educației, iar educația trebuie să fie făcută din punctul de vedere al constituției. *Dacă insul este imoral și statul este imoral*. Educația trebuie să se afle, în concepția lui Aristotel, în întregime, în mâinile statului: ceea ce este comun, spune el, trebuie să se învețe în comun.

IV. CONCEPȚIA DESPRE OM ȘI EDUCAȚIE ÎN EPOCA HELLENISTICĂ

După cuceririle lui Alexandru Macedon, cultura greacă s-a întins pe un teritoriu imens: Asia Mică, Mesopotamia, Iran, Egipt și alte țări orientale. Limba greacă a devenit limba păturilor stăpânitoare ale populației orășenești din aceste state. Noțiunea de “elin” a devenit egală cu aceea de “om cult”, în opoziție cu aceea de “barbar”. Se realizează astfel o *sinteză* a culturii grecești cu cultura Orientului antic și această sinteză este denumită, de obicei, *hellenism*, iar perioada în care s-a răspândit această cultură (ultimele secole înainte de Hristos și primul secol după Hristos) se numește *epoca hellenistică*. Odată cu apunerea libertății Greciei antice, după lupta de la Cheroneia (338 î.Hr.) și cu decadența acesteia, romanii ajung în contact cu cultura hellenistică. Strălucirea acestei culturi are o influență atât de mare asupra acestora, încât romanii încep să se simtă elini. Ei vizitează jocurile grecești, aduc jertfe zeilor greci, devin ocrotitori ai artelor și literaturii și îi atrag pe greci la Roma și în Italia. Astfel, pedagogii, artiștii, poeții, medicii, filosofil, muzicanții greci întâmpină opoziția romanilor, care vedeau în venirea lor un mare pericol. În 161 î.Hr. se dă o poruncă prin care li se pune în vedere grecilor să părăsească teritoriul roman, iar părinții sunt invitați să nu angajeze pedagogi greci. Mersul vremii n-a putut fi oprit: cultura romană devine o colonie a celei grecești.

Important pentru ideile pe care le urmărim în evoluție este următorul fapt: a adus oare epoca hellenistică ceva esențial nou în ceea ce privește concepția despre om? Se pare că, în concepția antropologică a gânditorilor acestei perioade nu întâlnim elemente fundamentale care să vizeze statutul omului în lume și relația sa cu divinitatea, și nici în ce privește psihologia, fundamentul său teoretic. Ceea ce este nou se reflectă în: dezvoltarea doctrinelor sceptice; apariția doctrinelor mistice și religioase de proveniență orientală.

Acestea reflectă zbaterea lumii antice în agonia spirituală care premerge nașterii creștinismului și triumfului concepției sale despre om și educație. Ca urmare, ceea ce este cu adevărat nou în această perioadă, vizează nu atât

concepția intrinsecă despre om ci, mai ales, *idealul de om* care însuflețește cultura și educația din epocă. Astfel, în centrul culturii helleniste nu se mai află statul în legătură de interdependență cu individul ca în gândirea lui Aristotel, ci *individul*. În locul *gimnasticii* și al *muzicii*, care devin “obiecte de lux”, este pusă cultivarea *enciclopediei*, care cuprinde *gramatica*, *retorica* și *filosofia*. Cultivarea nu mai este îndreptată spre deprinderi, ci spre cunoștințe. Nu este de mirare deci că, într-un asemenea climat, a apărut un pedagog ca Fabius Quintilianus (35-90 d.Hr.) cu a sa *Institutio oratoria*. Scopul pedagogiei sale este *cultivarea omului în care s-a unit convingerea politică a romanului cu cultura grecului antic*. Întreaga sa educație se află sub semnul elocinței: “desăvârșire tehnică, stăpânirea formei în stil și acțiune”, “temeinicia științifică, orizonturi largi ale privirii sufletului, bogăție de cunoștințe” și o bunătate care să izvorască dintr-o superioară cultură filosofică.

Educația hellenistică este ceea ce ar trebui să numim *educație clasică*: a) ea este educația întregii lumi grecești, care se stabilizează după marile cuceriri ale lui Alexandru cel Mare; b) ea rămâne în uz în întreaga lume mediteraneană atât timp cât poate fi considerată *antică*; c) ea depășește, în realitate, epoca hellenistică propriu-zisă, extinzându-se asupra perioadei romane.

În toată jumătatea orientală a lumii mediteraneene, educația hellenistică s-a perpetuat de-a lungul întregii epoci romane și chiar dincolo de ea pentru că noua religie, *creștinismul*, nu a “antrenat revoluția pedagogică la care s-ar aștepta un spirit modern: destinul educației clasice se prelungește de-a lungul întregii istorii bizantine”²⁸.

Pentru oamenii acestei epoci, *cultura personală* apare ca fiind “bunul cel mai de preț dăruit muritorilor”. Această sintagmă îi aparține lui Menandros și va fi repetată timp de opt secole până la Libanius și Sfântul Grigorie din Nazianz²⁹.

Civilizația hellenistică pune atâta preț pe cultură, încât fericirea supremă – pentru ea – nu poate fi concepută altfel decât sub forma unei vieți de literat sau de artist. Efortul inteligenței, practicarea științelor și a artelor constituiau un instrument de asceză sigur care, curățind sufletul de patimile pământești, îl desprindeau treptat de legăturile cu materia.

²⁸ Marrou, *Istoria educației*, I, p. 159.

²⁹ Cf. *Ibidem*, p. 164.

Ridicată la înălțimea de absolut, cultura hellenistică a sfârșit prin a deveni în mare măsură echivalentul unei veritabile religii.

Dar, cei care prin preocupările lor legate de om și de desăvârșirea sa fac să se întrevadă apusul unei epoci și necesitatea nașterii unei idei noi, sunt stoicii.

Stoicismul este o direcție în filosofia antică inițiată de Zenon din Kitton, care a întemeiat o școală filosofică în Atena. Adepții acestei școli sunt: grecii Kleanthos, Chrisippos și romanii Epictet, Seneca și Marcus Aurelius.

IV.1. Stoicii greci

Stoicismul a avut trei perioade: 1) *vechiul stoicism* (sec. IV-II î.d.Hr.); 2) *stoicismul mijlociu* (II-I î.e.n.) și 3) *stoicismul târziu* sau *noul stoicism* (reprezentat mai ales la Roma: Seneca, Rufus, Epictet și împăratul Marcus Aurelius) sau *stoicismul roman*.

Întemeietorul este Zenon din Kitton (366-264 î.Hr.), iar reprezentanții cei mai de seamă care i-au urmat la conducerea școlii pe care a întemeiat-o la Atena au fost: Cleanthes, Crisip din Soli, Diogene din Babilon. Noutatea în gândirea stoicilor este de natură mai ales logică, epistemologică și morală. Stoicii au introdus termenul de *logică*, care nu se găsește la Aristotel.

“Opinia, scrie Zenon, este o aprobare slabă și înșelătoare”. În schimb, “știința este înțelegerea sigură pe care te poți bizui, neschimbătoare și urmând o fundamentare rațională”.

Ei accentuează punctul de vedere că o viață virtuoasă nu este posibilă decât dacă omul respectă principiile naturii, dacă își ordonează viața după această natură, viața fizică după legile naturii fizice, iar viața psihică, moral-spirituală după legile naturii spirituale. Cu ajutorul rațiunii, omul ajunge să *combata* instinctele și poftele, afectele și înclinările. Numai ea *trebuie să hotărască* în toate acțiunile vieții, ea este cea mai înaltă *judecătoare* peste bine și rău, drept sau nedrept. *Legea rațiunii este, pentru stoici, legea morală însăși*. Numai rațiunea duce la virtute. Virtutea este rațională și, de aceea, ea este singurul bun suprem. Fericirea este identificată, la stoici, cu *rațiunea dreaptă*. Fericirea stoică nu este egoistă, fiindcă ea depinde de realizarea a ceea ce rațiunea dreaptă arată a fi o datorie față de ceilalți. Mila creștină a găsit deja termenul pregătit prin consecințele altruiste ale dreptei rațiuni stoice, ale conștiinței stoice de împlinire necondiționată a datoriei morale.

Simplitatea absolută este idealul înțeleptului stoic, care viețuiește liber de orice dorințe interne și externe, neținând seama decât de porunca rațiunii prin care-și ucide instinctele și voința. Cu aceasta, stoicul a îndeplinit datoria morală a existenței sale, posedând singura virtute demnă de a fi dorită: *înțelepciunea*. Dacă stoicul este prea slab ca să trăiască conform cu rațiunea sa, atunci el rupe prin sinucidere legăturile cu sensibilitatea. Pentru înțeleptul stoic, toți oamenii a căror viață este determinată de instinct, apar ca fiind nebuni, căci pentru aceștia rațiunea nu este trează. Așa cum nu admit existența a ceva de mijloc între adevăr și eroare, tot așa nu admit existența unor grade de moralitate sau de înțelepciune. Cineva posedă virtutea în întregime sau nu o posedă deloc, este deci un înțelept sau un nebun, altă alternativă nu există. Această teorie de natură etică, stoicii o motivează metafizic. Lumea și omul sunt creații ale Logosului care, în calitate sa de “Logos spermatikos”, poartă lumea în sine. La începutul procesului de formare a lumii, s-a separat în părțile infinite de multe și aceste părți umplu lumea cu “logoi spermatikoi” care, cu puterea lor formativă, fac ca totul să evolueze în sensul dorit de rațiunea universală. Lumea, în sine, posedă o structură pur materială dar în fiecare parte a ei se află Dumnezeu, a Cărui menire este aceea de a mișca materia mereu spre forme din ce în ce mai înalte. În om, spiritul lui Dumnezeu a ajuns la conștiința de sine și de aceea omul devine, dacă el lasă ca rațiunea să ajungă la stăpânire absolută asupra vieții sale, Dumnezeu însuși. Pentru stoici, totul în lume, chiar și spiritul divin, este dependent de un temel material, sufletul este dependent de corp. Percepția însăși este un fenomen natural, o impresie a lucrurilor externe. Pentru stoici, sufletul este la naștere ca o tablă nescrisă pe care lucrurile externe se imprimă așa cum se imprimă un sigiliu în ceară, producând astfel reprezentări. Aceste reprezentări lasă în urma lor imagini pe care sufletul le compară în mod natural, “de la sine”, ajungând la noțiuni comune, generale. Aceste noțiuni, care nu au decât o valoare empirică, sunt apoi prelucrate metodic, unite în judecăți și raționamente cu ajutorul dialecticii, dobândind astfel valoare științifică și putând exprima adecvat lucrurile particulare și cosmosul însuși. Prin aceasta se distanțează de concepția plonică pentru care noțiunile sunt independente. O existență pur spirituală nu există. Criteriul adevărului pentru stoici îl constituie celebrele lor reprezentări cataleptice (mentale) sau comprehensive, capabile să sesizeze obiectul cu o evidență nemijlocită sau, cum se exprimă Zenon, reprezentări care sunt imprimate în suflet de către un obiect real și conform acestui obiect. Zenon obișnuia să ilustreze trecerea de la reprezentările vieții

obișnuite la reprezentările comprehensive, astfel: arătând palma dreaptă cu degetele întinse, el spunea: “Aceasta este reprezentarea”, apoi, îndoind ușor degetele adăuga: “Iată sentimentul”; strângând pumnul, spunea: “Iată noțiunea”; în sfârșit, strângând cu mâna pumnul, spunea: “Iată știința, care nu aparține decât înțeleptului”.

Conform doctrinei stoicilor, nu există alt adevărat *bine* decât *virtutea*, alt adevărat *rău* decât *viciul*: “Materia binelui și a răului, spune Epictet, este voința proprie prin care se conduce fiecare. Unde este, deci, binele ? În alegerea voluntară. Unde se află ceea ce nu este nici bine nici rău ? În ceea ce nu poate constitui un obiect de alegere”³⁰.

IV.2. Stoicii romani

Cei mai reprezentativi dintre stoicii epocii romane au fost:

1. Seneca (4 î.Hr.-65 d.Hr.). Filosoful teolog Abelard îl numește “cel mai mare prieten al săracilor și al cumpătării, cel mai mare etician, între filosofi”. Pentru Seneca, cele dintâi bunuri sunt: bucuria, liniștea interioară și binele patriei, toate fiind subordonate celui mai înalt bun care este înțelepciunea de tip stoic: viața în conformitate cu natura. “Chibzuiește în fiecare zi la aceasta: cum ai putea să părăsești cu sufletul împăcat o viață, pe care mulți o îmbrățișează și se țin așa precum cei ce sunt furați de șuvoiul apei se agață de buruieni și de pietre. Cei mai mulți se zbat neputincioși între frica morții și chinurile vieții: nu vor să trăiască și nu știu să moară”³¹.

2. Marcus Aurelius Antonius (121-180 d.Hr.), autor al lucrării *Auto reflexiuni* (*Către mine însumi*). Materialismul stoic se apropie la acest filosof de dualismul platonian. Peste corp și suflet se află “Nous”-ul ca cel mai înalt principiu. Pentru Marcus Aurelius, individul este mădular al întregii unități, acesta este o parte a Cosmosului, iar Cosmosul este produs al Divinității. Divinitatea este sufletul lumii “Așa cum sufletul întrepătrunde întreg corpul, tot așa se răspândește Divinitatea în întreaga lume. Așa cum sufletul conduce și guvernează corpul, tot așa Divinitatea conduce și

³⁰ Epictetus, *Manualul lui Epictet*, traducere de C. Fedeleş, Editura Cultura Națională, București, 1925, *passim*.

³¹ Seneca, *Scrisorile către Lucilius*, traducere de Gh. H. Guțu, studiu introductiv de Isac Davidsohn, București, 1967, *passim*.

guvernează lumea”³². Pentru Marc Aureliu, “omul constă din două părți, dintre care una este pasivă iar cealaltă activă, sau el constă din corp care își are obârșia în materia originară, și în spirit, care își are obârșia în sufletul lumii sau în Divinitate. Corpul este organul sufletului și de aceea el pretinde cea mai mare grijă pentru întreținerea și cultivarea sa. Sufletul este o emanație a sufletului lumii, o emanație a sufletului rațional al lumii, al Divinității și de aceea se află într-un raport intim cu aceasta; omul poartă chipul Divinității în sine și prin aceasta el este înrudit cu Divinitatea. Rațiunea este ceva divin în noi, Divinul din om, căruia noi îi suntem datori, ca și Divinității, cu *iubire, respect, ascultare și încredere*. Rațiunea îi descoperă omului legea în conștiința sa, datoria de a acționa în conformitate cu această lege a rațiunii. Conștiința aceasta este însă legată de conștiința libertății, iar libertatea constă în aceea că omul este stăpânul acțiunilor sale. Numai sufletul rațional trebuie să-l determine pe om, fiindcă numai acesta este independent de el și poate ceea ce vrea, căci el nu vrea decât ceea ce este conform cu natura sa intimă, adică adevărul și binele. “Nu există bine mai adevărat decât virtutea și nici un rău mai real decât păcatul”.

Și pentru Marc Aureliu educația este necesară și posibilă, filosofia fiind principalul mijloc de educație: “Menirea filosofiei, zice el, este să conducă pe om [...] deasupra durerii și a excitațiilor simțurilor [...] la o *veselie* ce nu poate fi cu nimic tulburată, la o *liniște desăvârșită* în toate raporturile vieții, în toate schimbările destinului și a-l pune în situația ca mereu să-și recunoască și să-și facă datoria”³³.

3. Epictet (50-120 d.Hr.), născut la Hieropolis, în Frigia, a fost un sclav eliberat, elev al stoicului Musonius Rufus. Ideile sale filosofice și pedagogice se găsesc expuse în *Manualul*³⁴ său, publicat de Flavius Arrianus.

Epictet accentuează valoarea mare a lumii interioare și a libertății care stăpânește această lume și neglijează, ca fiind total lipsită de valoare, speranța înșelătoare și ceea ce nu stă în puterea noastră; el prețuiește stăpânirea de sine, căci numai aceasta poate duce la fericire și forță. El preamărește viața condusă după rațiune și recunoaște importanța educației pentru atingerea acestui ideal.

³² Marcus Aurelius, *Către sine*, traducere de Eugen Cizek, Editura Minerva, București, 1977, *passim*.

³³ *Ibidem.*, *passim*.

³⁴ Epictetus, *Manualul lui Epictet*, ed.cit., *passim*.

C. Fedeleș, în prefața traducerii *Manualului* lui Epictet, îl definește astfel pe autor: “La dânsul totul e linie dreaptă. O singură mântuire – *filosofia*; o singură filosofie – *a faptei*; o singură fericire – *libertatea*; o singură - noblețe – *rațiunea*; o singură atitudine – *demnitatea*; o singură direcție – *idealul*; o singură metodă – *lupta*; o singură poziție – *conștiința*; o singură strategie – *retragerea în tine însuși*; un singur model în toate – *natura*; un singur rău – *viciul*; o singură siguranță – *datoria*; o singură frumusețe – *gândul bun de fiecare clipă*; o singură dorință supremă – *perfecțiunea și apropierea de Dumnezeu de care te leagă pururea esența ta rațională*”³⁵.

Câteva texte-îndemnuri din *Manualul* lui Epictet:

Ce este al nostru și ce nu este:

“Înainte de toate, din bunurile lumii acesteia, unele stau în puterile tale, altele nu”.

Nu în lucruri. ci în păreri stă răul:

“De aceea, la orice predică, durere sau nenorocire, tu nu da vina pe altul decât pe tine, adică pe părerea ta”.

Pune frâu dorințelor tale:

“Căci acela este domn peste toți și peste toate care, și când vrea și când nu vrea ceva, găsește în voința lui și energia de realizare și frâna de renunțare. Cine vrea să fie liber, nu se ia după ce fac ori nu fac alții, căci atunci sclav rămâne”.

Fă bine și să nu-ți pese de nimeni:

“Te-ai gândit îndeajuns și te-ai hotărât să faci ceva. Din acest moment nu-ți mai pasă nici de lume și nici de ce crede ori ce zice ea. Căci dacă vezi că pornești strâmb, de ce nu te oprești de la început ? Iar dacă te știi pe calea dreaptă, cine te mai poate împiedica ?”.

Fă din rațiune și filosofie cârma și lumina vieții tale; dar acum, căci mâine va fi prea târziu:

“Așa a ajuns Socrate perfect: ascultând veșnic și pretutindeni *numai glasul rațiunii*. Tu nu ești Socrate, se înțelege, dar e bun să trăiești ca și cum ai vrea să devii un alt Socrate !”.

³⁵ *Ibidem, passim.*

Fericirea ta este darul voinței tale:

“Întreabă-te singur: vreau să fiu bogat sau fericit: Dacă zici «bogat» aceasta nici nu-i mare lucru și nici nu depinde numai de tine; iar dacă zici «fericit», aceasta este și lucru mare și stă numai în puterea ta. Pentru că averea este darul trecător al împrejurărilor, iar fericirea este darul voinței tale”.

B. FILOSOFIA LATINĂ

V. EPICUREISMUL – CONCEPȚIA DESPRE EDUCAȚIE

Epoca hellenistică este dominată de o concepție filosofică, opusă stoicismului, și anume de *epicurism*, care s-a răspândit în sec. II-I î.Hr., în tot bazinul mediteranean. Întemeietorul și cel mai de seamă reprezentant al lui este *Epicur* (341-270), născut în Samos.

1. Epicur dezvoltă materialismul atomist al lui Democrit, susținând însă, spre deosebire de acesta, că atomii deviază spontan de la căderea lor verticală, mișcarea lor determinând constituirea universului. El afirmă că nimic nu se naște din nimic (nonexistență), că nimic nu dispare (în nonexistență), că din eternitate există atomii și spațiul vid însuși, care este infinit. Ca și Democrit, atribuie atomilor trei însușiri: *figură*, *mărime* și *greutate*. Inovația față de doctrina lui Democrit și anume *devierea lor spontană*, fără cauză externă, de la căderea verticală, salvează, oarecum, problema libertății voinței, căci, pentru Epicur, *sufletul se compune din atomi și aceștia trebuie să se miște arbitrar*, pentru a face posibilă libertatea voinței. Sufletul omenesc este, ca și corpul, un simplu agregat de atomi, mai fini, care se desface prin moarte în elementele lui, risipindu-se în univers. El nu este, deci, nemuritor și deci moartea nu trebuie să ne înspăimânte. Iată un citat din scrisoarea lui Epicur către Meneceu: “Obişnuiește-te să crezi că moartea nu are nici o legătură cu noi, căci orice bun și rău se află în senzație, iar moartea este privația de senzație; de aceea, o justă înțelegere a faptului că moartea nu are nici o legătură cu noi face să fie plăcută ideea că și viața are un sfârșit. Aceasta se face dând vieții nu un timp limitat, ci suprimând năzuința către nemurire!”. Astfel, Epicur distinge două categorii de plăceri: *plăcerea mobilă* și *plăcerea stabilă*, aceasta din urmă fiind

superioară celei dintâi, deoarece are ca rezultat liniștea sufletească, *ataraxia*. Între virtute și plăcere este o strânsă legătură. Dintre virtuțile cardinale, cea fundamentală este *înțelepciunea*, din care derivă celelalte: *temperanța*, *bărbăția* și *justiția*. Înțeleptul epicureu își stăpânește pornirile; exceselor, el preferă cumpătarea; disprețuiește moartea și nu se simte atins de durere, nu se lasă atins de nimic din afară în liniștea sa sufletească. Un lucru frumos în concepția aceasta etică: *o idee înaltă despre prietenie*.

2. Poetul latin **Lucrețiu**, principalul său discipol, îl adora ca pe un zeu pe acela care “a sfârșit idolii zeilor”. Acesta a trăit între 97-55 î.Hr. În poemul său, *De rerum natura* (*Despre natura lucrurilor*), a transpus concepția despre lume și viață a lui Epicur. Pentru reprezentanții epicurismului, plăcerea este “începutul și sfârșitul vieții fericite”; spre ea tinde orice ființă și ea este *unicul bun* care merită cu adevărat să fie prețuit și dorit.

În *Poemul naturii*³⁶, alcătuit din 6 cărți, Lucrețiu descrie evoluția naturii, a omului și a culturii sale. Contemplarea naturii și a morții duce la liniște și liniștea dă o valorificare calmă a vieții. Ataraxia epicureică este astfel realizată prin *privirea justă* asupra lucrurilor:

“Moartea, da, tot ea te-așteaptă, ea singură veșnică-n lume
Fie că unul chiar azi părăsit-a a vieții lumină,
Fie că altul murit-a cu luni și cu ani înainte,
Nimicnicia va fi pentru ei deopotrivă de lungă”.

³⁶ Lucretius, Titus Carrus, *Poemul naturii*, traducere, prefață și note de D. Murărașu, Editura Minerva, București, 1981, *passim*.

VI. EDUCAȚIA LA POPORUL GREC ȘI ROMAN ÎN ANTICHITATE - CARACTERISTICI

În Grecia antică, educația a fost de la început o educație de stat care, cu toate neajunsurile ei, reprezintă și astăzi obiectul admirației celor ce o cercetează. Educația grecului antic corespunde structurii interioare a acestuia. Scopul suprem al acesteia avea în vedere *omul întreg* și căuta să dezvolte la maximum puterile acestuia. Se tinde spre o cultivare armonioasă a sufletului care trebuie să ajungă la stăpânirea de sine, la *prudență*, iar trupul, la *putere*, *sănătate* și o *atitudine demnă*. Această armonie trebuia să fie realizată prin îmbinarea frumosului cu binele, prin idealul estetic al “kalokagathiei”. Menirea omului în lume este de a deveni un “microcosmos”, așadar o lume în care să se oglindească macrocosmosul, o lume în care să domnească măsura, ordinea, proporția, armonia. Există la greci două tipuri de educație: *educația fizică* (prin gimnastică) și *educația spirituală* care își au obârșia în dubla menire a statului: de a duce război și de a servi zeilor.

Educația fizică prin *gimnastică* pregătește corpul pentru a fi o oglindă a spiritului și pentru viața de soldat. Astfel, pentru grecul antic gimnastica era un fel de cult și un serviciu adus patriei sale. Aplicarea ei în practică se făcea în timpul *efebiei*. Ea însemna pentru tânărul grec timpul de pregătire pentru deprinderea mănuirii armelor și a artei războiului.

Rolul culturii fizice continuă să se estompeze progresiv – nu fără întârzieri și rezistențe izolate – în formarea elementelor propriu-zise spirituale, iar în interiorul acestora, aspectul artistic și în special muzical cedează definitiv pasul elementelor literare. Educația, deși rămâne în primul rând morală, devine mai livrescă și, prin urmare, mai legată de școală.

Când grecul se referă la “formarea copilului”, el se referă, în primul rând, la formarea lui morală.

Foarte semnificativă în această privință este evoluția semantică a cuvântului *pedagog* – începută încă din perioada hellenistică – astăzi cu sensul de *educator*. Rolul de pedagog era îndeplinit de acel sclav umil, care

era mai important decât un “tehnician” care se ocupă de un sector limitat al inteligenței; *pedagogul*, dimpotrivă, se află alături de copil pe durata întregii zile, îl inițiază în bunele maniere și în *virtute*. În timp ce la noi factorul decisiv al educației îl reprezintă școala, la greci acest rol este îndeplinit de mediul social în care crește copilul: familia, servitorii, societatea³⁷.

Educația spirituală în Grecia antică se realiza prin *muzică* care era, ca și gimnastica, o preocupare a statului. Dar, prin muzică se înțelegea altceva decât astăzi. Ea cuprindea întreaga cultivare spirituală și la origine a fost pusă în serviciul cultului. Muzica este considerată cea mai înaltă artă și *virtute*, fiindcă ea îl ridică pe om deasupra cotidianului și astfel restabilește echilibrul, pentru ca gimnastica să nu trezească instinctele barbare în om. Educația muzicală se fundamenta pe *poezie*. După concepția grecilor antici, ritmul și armonia pătrund în adâncul sufletului unde îmblânzesc pasiunile, trezesc simțul pentru cumpătare și pentru înțelepciune.

Platon credea că influența muzicii este așa de mare, încât ea poate să atingă chiar și temeiurile statului, de aceea în Statul său ideal nu erau permise decât anumite tonalități. La fel de prețuit era dansul, care consta în mișcările ritmice ale tuturor membrilor corpului.

Cea mai înaltă desăvârșire a muzicii era pentru greci *filosofia*. Gimnastica, muzica, poezia, dansul erau considerate mijloace pregătitoare pentru introducerea tânărului în filosofie. Matematica, ca știință a măsurii, era inclusă în educația muzicală. Educația se sprijină pe două pârghii: *legea* și *credința*.

Atât de puternic era *respectul* față de lege și de puterea ei, încât Pindar îl numește “regele tuturor, al celor muritori și al celor nemuritori”. Credința în zei, cultivată de timpuriu prin credința în zeii casnici și apoi prin cultul religios în altarele și templele Greciei antice, este cea de a doua pârghie. Ea este privită ca o datorie față de țară, până la urmă ca un act de conformitate socială. Socrate înțelegea prin religie faptul că omul recunoaște că în lume stăpânește o putere mai presus de el, pe care el o numește “Logos”. Educația și învățământul erau organizate din punctul de vedere al clasei stăpânitoare de sclavi. Limitele sale de clasă au fost discutate și contestate de diferite curente filosofice. Platon însuși, care pune pentru prima dată problema *diferențierii educației individuale de cea socială*, nu admite ca toate clasele să se bucure de educație. Pedagogia sa are un caracter *aristocratic*. Aristotel accentuează rolul educației individuale dar, prin însăși concepția sa despre

³⁷ Cf. Marrou, *Istoria educației*, I, p. 345.

om, exclude de la educație femeia și sclavii: “sclavul de la natură nu este al lui însuși, ci al altuia”, motivează el aceasta.

În contrast, Seneca³⁸ scrie într-o scrisoare către Lucilius: “Și sclavii sunt oameni și merită să fie tratați omenește”, aducând ca argumente, pe lângă cele metafizice, condiția relativă a omului: “De câte ori te vei gândi cât poți să-ți permiți față de sclavul tău, gândește-te că tot atâta își poate permite față de tine stăpânul tău. Dar eu, spui tu, *n-am nici un stăpân!!!*”³⁹.

Educația hellenistică este chiar ceea ce trebuie să numim *educația clasică*: ea este cea a întregii lumi grecești, când se stabilizează după marile aventuri ale cuceririi lui Alexandru și ale războaielor de succesiune care au urmat morții sale. Ea rămâne în uz în întreaga lume mediteraneană, atât timp “cât aceasta are dreptul să fie considerată antică. Ea depășește în realitate epoca hellenistică propriu-zisă, extinzându-se asupra perioadei romane”⁴⁰.

Anticii sunt cei de la care ne vine noțiunea tradițională de *cultură generală*; educația clasică pretinde să ofere o formație-tip, generală și în același timp comună. Ea încearcă să dezvolte toate “virtualitățile ființei umane”⁴¹. Ei au avut o conștiință clară a idealului lor cultural. Astfel, Iulian Apostatul l-a exprimat într-un pasaj liric în care opune “hellenismul” tradițional la ceea ce el crede a fi “barbaria creștinilor”: “Omul bine dotat, care a primit educația clasică, devine capabil de orice gen de acțiune deosebită; el poate la fel de bine să facă știința să progreseze, să devină șef politic, om de arme, explorator, erou – el este ca un dar al zeilor printre oameni [...]”⁴².

Cultura generală înseamnă și cultură comună. Ea constituie un puternic factor de unitate între oameni. De unde și accentul pus pe noțiunea *Cuvânt-Λογος*, dominantă literară a acestei educații. Cuvântul este instrumentul privilegiat al oricărei culturi, al oricărei civilizații, deoarece el este mijlocul cel mai sigur de contact și de schimb între oameni.

Același lucru înseamnă și umanismul: a atrage atenția asupra caracterului social al culturii, asupra pericolului oricărei civilizații, pentru că el este mijlocul cel mai sigur de contact și de schimb între oameni. Umanismul nu este ceva închis și retras în sine. Astfel educația clasică va fi pusă, mai întâi, în serviciul statului, în acea Romă în care vechiul ideal al

³⁸ Seneca, *Scrisori către Lucilius*, ed. cit., *passim*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 158.

⁴¹ *Ibidem*, p. 347.

⁴² Iulian, *Galil*, 229E, apud *Ibidem*, p. 348.

cetății se răspândește într-un context de civilizație hellenistică, apoi, mai târziu, în creștinism, în serviciul lui Dumnezeu⁴³.

Formare a omului, educația clasică vizează ființa umană în totalitatea ei. Mai întâi *corpul*; vechiul ideal cavaleresc a marcat atât de profund tradiția greacă, încât gustul pentru educația fizică rămâne, cel puțin la începutul epocii hellenistice, trăsătura distinctivă cea mai pronunțată a culturii grecești, opusă barbarilor. Fără îndoială, gândirea antică a luat cunoștință de antinomia dintre cultura fizică și cultura spiritului. Echilibrul dintre aceste două tendințe n-a putut fi niciodată realizat în practică decât în mod precar. Însă, gândirea antică nu a renunțat niciodată la idealul, devenit practic irealizabil, al *omului complet*, care să-și dezvolte în mod egal facultățile corpului și pe cele ale spiritului.

Această aspirație spre omul total nu se manifestă mai puțin în programele școlare. În teorie, educația hellenistică nu consimte să renunțe la sectorul său artistic; ea încearcă chiar să reflecte progresele unei culturi din ce în ce mai diferențiate, adăugând o inițiere în artele plastice la programul tradițional de educație muzicală, moștenire a epocii homerice⁴⁴.

Nu au existat *educație* și *civilizație* autonome autentice romane: Italia, apoi, prin ea, întreg Occidentul latinizat, au fost anexate ariei civilizației hellenistice, cunoscută sub numele de *hellenistisch-römische kultur*. Există o originalitate latină, dar ea nu reprezintă decât un aspect secundar al acestei civilizații și nu o civilizație distinctă; *educația romană* nu este decât o adaptare a educației hellenistice la mediul de expresie latină. Pentru Orientul grec, cucerirea romană nu a influențat în mod serios nici civilizația, nici viața culturală, nici tradiția educativă⁴⁵.

În fapt, în toată jumătatea orientală a lumii mediteraneene, educația hellenistică s-a perpetuat, fără soluție de continuitate, de-a lungul întregii epoci romane și chiar dincolo de ea: destinul educației clasice se prelungește de-a lungul întregii istorii bizantine⁴⁶.

VI.1. Originalitatea romană

Opoziția dintre romani și greci se întemeiază, în primul rând, pe acest contrast dintre două stadii de dezvoltare anacronic apropiate: ceea ce numim „virtute romană” nu este altceva decât vechea morală a cetății antice căreia

⁴³ Cf. Marrou, *Istoria educației*, I, p. 352.

⁴⁴ Cf. *Ibidem*, pp. 342-343.

⁴⁵ Cf. *Ibidem*, pp. 158-159.

⁴⁶ Cf. *Ibidem*, p. 159.

îi rămân fideli acei romani robuști, aspri, față de grecii din timpul lor, civilizați, aflați în spațiul eticii personaliste propuse de παιδεία.

Originalitatea romană, față de Grecia, constă în acest *arhaism remanent*. Roma nu se va elibera niciodată, complet, de idealul colectiv care consacră statului individul.

Dar romanul nu este un simplu întârziat: arhaismul său deține o savoare proprie. În măsura în care ceva din acest stadiu primitiv va persista în cultura latină, chiar și când va fi într-un fel absorbită în aria hellenistică, Roma va continua să se opună Greciei.

În comparație cu acest mod complex de a înțelege educația, pe care-l remarcăm la grecii antici, educația în Roma antică se afla cu totul în mâna familiei. Modul în care și-a educat bătrânul Cato fiul era, în general, modul de educație recunoscut în Roma antică.

Opoziția dintre cele două tipuri de pedagogie se manifestă încă de la primii ani: la Roma, nu un sclav, ci *mama* este cea care își educă propriul copil. Când mama nu putea face față rolului său, era aleasă o guvernantă care credea în jurul său o înaltă ținută morală și de severitate.

Începând de la vârsta de șapte ani, copilul, ca și în Grecia, trecea sub autoritatea tatălui: tatăl era considerat adevăratul educator. Tatăl își instruia fiii acasă în arta scrisului, a cititului și a socotitului. El îi lua cu sine și-i învăța la câmp, în câmpul lui Marte, să mânuiască armele. Îi introducea în înțelegerea problemelor de drept, în istoria poporului și în credințele acestuia. La 18 ani copilul dezbrăca toga purpurie în fața zeilor familiei și îmbrăca toga albă a bărbatului. El era introdus pe listele cetățenești, aducea o jertfă pe "Capitoliu" și, cu o masă în familie, se încheia această sărbătoare.

Cultura romană va rămâne o cultură aristocratică, care, raportată la "democrația" grecească reprezintă una dintre trăsăturile distincte ale latinității.

Tânărul nobil este educat nu numai în respectul tradiției naționale, ci și în cel al tradițiilor propriiei familii.

Mai civică, mai familială, educația romană este, de asemenea, mai profund religioasă decât cea greacă. Acest simț religios nu este lipsit de o mare doză de formalism: "a fi atent la voința zeilor" înseamnă a cerceta cu scrupulozitate toate semnele prin care zeii își manifestau bunăvoința sau iritarea.

VI.2. Civilizația romană și civilizația hellenistică

O civilizație autonomă, specific italică, nu a avut vreme să se dezvolte, deoarece Roma și Italia s-au trezit integrate în aria civilizației grecești. Parcurgând repede etapele care separau relativa lor barbarie de nivelul de cultură atins de Elada, ele și-au asimilat civilizația hellenistică: “Grecia învinsă și-a învins la rândul său barbarul învingător și a adus civilizația în necioplitul Latium”⁴⁷.

În epoca hellenistică romanii ajung în contact cu cultura greacă. Împrumută principiile și metodele educației și învățământului din Grecia. Acest transfer de cultură conduce la un ideal de educație de tip roman, un *ideal de tip practic* alături, sau chiar opus, idealului estetic al grecilor. Înțeleptul grec, ca ideal al educației, este înlocuit aici cu omul public, cu cetățeanul roman. Este, deci, firesc, ca, în locul gimnasticii și muzicii, care contraziceau simțul practic al romanilor, să se pună accent pe alte componente ale educației: *instrucția prin gramatică*.

Urmărind o formație greacă completă, tinerii romani vor merge în Grecia, unde vor participa la aceleași studii ca și grecii. Mai mult, unii se vor înscrie la școlile filosofilor și retorilor din Atena și Rodhos (ex.: Cicero).

Supremația în învățământ o deținea învățământul retoric și cel filosofic. La romani, retorica era prețuită mai mult decât filosofia. Profesorii de retorică erau cei mai bine văzuți, se bucurau de multe favoruri.

Ca o notă aparte, situația femeii în stat și, în consecință, regimul ei în legătură cu educația, era mai bună. Ea putea să locuiască în locuința comună, în *Atrium*, să ia masa cu soțul ei și chiar să participe la reprezentații oficiale. Se bucura de o cultivare mai înaltă, ceea ce îi dădea posibilitatea să exercite o influență educativă mai mare asupra copiilor și a familiei. Acest aspect a avut urmări benefice asupra evoluției poporului roman, favorizând adoptarea creștinismului.

⁴⁷ Horațiu, *Ep. II*, 1, 156, apud Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate*, vol. II: *Lumea romană*, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997, p. 27 (se va folosi sigla: Marrou, *Istoria educației*, II).

VII. OMUL ÎN RELIGIA REVELATĂ

Hegel, în *Fenomenologia spiritului*, face următoarea afirmație: “suntem și gândim pe măsura Dumnezeului în care credem”. Istoria conceptului de om este deci, în fond, istoria religiei, definită de C. Noica⁴⁸, astfel: “Spiritul lumii comunitare, devenit conștient de sine într-un Dumnezeu, este religia”. Întâiul chip al religiei este cel imediat și aceasta este *religia naturală* în care spiritul, ajuns la gândul divinității, își reprezintă divinul, sacrul. Astfel de reprezentări pot evolua de la lumină la flori și păsări cum se află și în creștinism (la Sfântul Francisc, de exemplu), de la religia nevinovăției vegetale la simbolismul construirii. Astfel, lumea trece de la cei cărora Dumnezeu li se reprezintă, cei din religia naturală, la cei care și-L reprezintă pe Dumnezeu, de la religia naturală la religia artistică. Până la arta greacă, creația era instinctivă. După ea, spiritul este dincolo de artă. În arta greacă, spiritul divin se lasă obiectivat plastic în statuia cu contururi individuale, iar cadrul în care ea se află – templul – s-a spiritualizat. Nu mai este blocul de piatră rigid al piramidei, nici amestecul de forme ale naturii cu cele ale gândirii, ci este forma abstractă care a preluat de la organic curbura și incomensurabilitatea. Această formă abstractă este *coloana*. Divinul din altar a luat chip uman. Dar cum plasticul nu spune întotdeauna totul, el cere o altă obiectivare și aceasta se realizează prin limbaj, în imnele religiei grecești. Ceea ce leagă dinamismul imnului cu seninătatea statuii este *cultul*, prin care omul își reprezenta coborârea divinului până la el. În cultul religiei artistice, omul nu merge mai adânc în conștiința răului propriu, dar se pregătește, prin ritual și purificări, să fie sălaș al divinului. Omul sacrifică zeului ceea ce posedă, renunțând astfel la ceea ce este neesențial. Dar și zeul se sacrifică, căci animalul care este înjunghiat e simbolul său. Aceste acte sacramentale capătă sens adevărat prin *evlavie*. Pentru a da expresie evlaviei, cultul ca și imnul și reprezentările plastice, se deschide către

⁴⁸ C. Noica, *Povestiri despre om*, ed. cit., *passim*.

sărbătoare la care fiecare, nu doar artistul, cinstește pe zeu, îi împodobește templul și se cinstește astfel pe sine.

În religia artei, îndurarea și recunoștința zeilor se realizează aici, iar nu într-o lume viitoare.

Religia artei sfârșește, însă, la actor. Zeii sunt înfrânți de oameni. Omul rămâne atât de singur, încât abia în acest ceas întruparea divinului în om va avea sens. Antichitatea lasă loc mării experiențe pe care avea s-o facă omul cu *creștinismul*. Este momentul de culme în care religia naturală și cea artistică se află unite, în sensul că: felul în care se reprezintă Dumnezeu omului și felul în care omul și-L reprezintă pe Dumnezeu vor fi una, iar aceasta este *religia revelată*. Părintele Dumitru Stăniloae⁴⁹ subliniază temeiul dogmatic al întregii antropologii și pedagogii creștine: “Calea pe care vine credința în om este un alt om. Și vorbim nu numai de credința ca cuprins, ceea ce-i de la sine înțeles, ci și ca act și ca putere [...]. Credința altuia este mediul, este cărarea prin care Dumnezeu transmite credința în noi [...]. Credința nu e un bun explicabil în cadrul individualist. Ea e produsul raportului între om și om și al lucrării lui Dumnezeu, care e activ în acest raport. De la om și de la Dumnezeu deodată, sau de la Dumnezeu prin om se naște ea. Credința fiecăruia indică spre trecut și spre cer. Dar trimiterea aceasta de la om la om în trecut, până unde se continuă? Până la acel om care se înfățișa celor ce-l ascultau și-l vedeau, atât de deosebit de ei, prin certitudinea credinței sale, încât aceia erau siguri că lucrarea lui Dumnezeu e activă în el într-un mod care covârșește lucrarea dumnezeiască din orice om care crede. Credința aceluia are o copleșitoare masivitate, o imperială impetuozitate, se înalță transparent ca vârfurile de stâncă ale unor munți uriași în omul și peste omul care rămâne, privit în sine, o fărâmă neînsemnată. Omul acela grăiește cu o uimitoare claritate și evidență despre Dumnezeu și voia Lui. E ceva la el ce nu s-a mai întâlnit la nici un om, așa încât cei ce ajung în raport cu el își dau seama că aici s-a produs o intervenție directă a lui Dumnezeu, umplând, strâmtorând sufletul într-o măsură și intensitate care nu sunt posibile când credința se produce prin credința altui om. El însuși mărturisește că a fost trezit nu prin credința altui om, ci prin experiența directă a lui Dumnezeu.

Omul la care întâlnim certitudinea absolută a credinței, fără ca să o fi primit de la alt om, întrucât singur iarăși nu și-a putut-o da, nu a putut-o

⁴⁹ Pr.Prof.Dr. Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, ediția a II-a, Editura Omniscope, Craiova, 1993, pp. 16-18.

dobândi decât de la Dumnezeu de-a dreptul. Acesta este *proorocul* și el este *unul* din organele prin care coboară Revelațiunea dumnezeiască în societatea omenească”.

Căutând originea credinței noastre în una din coordonatele ei și anume în cea orizontală, ajungem la profeți, la prooroci. Pe acest drum *omul este purtător* (“propagator” spune Părintele Stăniloae) *al Revelației*.

Credința profeților constă în certitudinea existenței lui Dumnezeu și a anumitor porunci pe care El le-a comunicat prin ei, oamenilor, spre împlinire. Profetul, fiind un mijlocitor al lui Dumnezeu pentru oameni, e o demonstrație a păcătoșeniei lor, a separației dintre Dumnezeu și oameni. Tocmai pentru că oamenii nu pot cunoaște pe Dumnezeu direct, cunoașterea lor trebuie să poarte caracterul credinței. “Profeții fac pe oameni să creadă, nu să știe; sau le transmit o cunoaștere întemeiată pe credință. Ei nasc, produc în oameni credința”⁵⁰. Profetul este, astfel, pe de o parte un om smerit. El nu “știe”, ci “crede”. El nu se bazează pe descoperirile și raționamentele sale, ci pe ceea ce-i comunică Dumnezeu. El nu demonstrează prin raționamente și intuiții învățăturile sale, ci afirmă certitudinile sale și, de aceea, este învățătorul care întrece pe orice învățător omenesc, creând în semeni aceleași certitudini, născându-i la rangul de adevărați oameni și legându-i cu sine și între ei cu o dragoste adâncă, sinceră și netrecătoare. Ei, profeții, mărturisesc însă despre Dumnezeu, care rămâne la distanță de oameni, făcându-și cunoscută voia prin intermediari și punând *legea* ca semn al unei legături cu El de la distanță; îl pun pe om în raport cu Dumnezeu prin lege, adică susțin un raport care în același timp e o distanță. Prin ei, prin profeți, aflăm despre om următoarele: “Atunci, luând Domnul Dumnezeu țărână din pământ, a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie. Apoi Domnul Dumnezeu a sădit o grădină în Eden, spre răsărit, și a pus acolo pe omul pe care-l zidise” (Facere 2, 7-8).

Prin aceasta, aflăm că Dumnezeu este Creatorul omului ca și al tuturor celorlalte: “cerul și pământul și toată oștirea lor”. Numai că pentru aceasta doar *a zis* și s-au făcut: lumina, țaria (cerul), uscatul, verdeța, “luminătorii pe țaria cerului” (soarele și luna), vietățile, în timp ce crearea omului este un capitol aparte în Facere.

În primul rând că ea nu este precedată de un plan al creației căci, Dumnezeu Își vorbește Sie-Și: “Să facem om după chipul și după

⁵⁰ *Ibidem*, p. 204.

asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul” (Facere 1, 26). Și l-a făcut, dar numai după chip (se subliniază aceasta: “După chipul lui Dumnezeu l-a făcut”), participând direct la această creație. Căci a luat țărână și a suflat “în fața lui” suflare de viață. Nu numai a zis, ci a pus mâna Lui pe țărâna pământului și suflarea Lui pe fața lui, mâna lui Dumnezeu prin care Acesta era reprezentat în toată iconografia ortodoxă până în timpurile mai noi. Mâna prin care Acesta își face cunoscută lucrarea în lume, căci fața Lui nu l-a văzut-o nimeni și, ca urmare, reprezentarea antropomorfică era, cel puțin, hazardată. Mâna și Suflarea Lui, cu ajutorul cărora l-a creat pe om, îi conferă acestuia o poziție de mijloc între lumea pur spirituală și alta pur materială. Omul reprezintă astfel, în concepția creștină, *o unitate între trup și suflet*, o punte care leagă spiritul cu natura prin care se realizează o unitate cosmică în punctul cel mai hotărâtor al Creației. În unitatea aceasta, partea superioară o reprezintă *spiritualitatea, raționalitatea* din om. De aceea, Sfântul Grigore de Nyssa definește omul astfel: “O creatură a lui Dumnezeu dotată cu rațiune, care este creată după chipul Creatorului său”. Acest Sfânt Părinte accentuează faptul că omul are suflet ce constă în “desăvârșirea în raționalitate și spiritualitate”, un suflet imaterial rațional.

Dumnezeu l-a cinstit pe om cu o menire înaltă, aceea de a da nume tuturor ființelor vii: “așa ca toate ființele vii să se numească precum le va numi Adam”. Pentru a-și putea îndeplini acest act, aproape sacramental, “Domnul Dumnezeu, care făcuse din pământ (atenție, doar din pământ, atât!) toate fiarele câmpului și toate păsările cerului, l-a adus pe Adam, ca să vadă cum le va numi”. Ce înseamnă *a da un nume*? Înseamnă *a lua cunoștință* de ceva în așa măsură încât să ți-l poți impropria, stabilind cu el o punte de legătură prin cuvânt. Prin aceasta, o parte din rațiunea conducătoare a omului trece în ființa denumită și, aceasta din urmă intră sub raza acestei rațiuni. Acestei ființe privilegiate i-a dat Domnul starea de *a putea să nu păcătuiască*, legea prin poruncile de a lucra și de a păzi grădina Edenului, de a numi și stăpâni ființele și toată creația pământului și de a nu mânca din pomul cunoștinței binelui și răului. Calitatea omului ca ființă creată o constituie faptul că el are o *voință liberă*.

Legea dată de Dumnezeu omului a fost “ancora pe care s-a fundamentat viața evreilor” (cum spunea filosoful Filon), acest popor creat pentru împlinirea legii. Decalogul, cu valoarea sa de lege morală superioară, a fost fundamentul istoriei spirituale a poporului evreu. Prin poruncile

vechitestamentare se schițează *necesitatea comuniunii*, se exprimă dorința după ea, dar nu se realizează. Legea ține nedeplin locul comuniunii cu Dumnezeu. Este umbra, este prefigurarea a ceea ce avea să vină, este “pedagog spre Hristos”. Prin Lege, Dumnezeu nu lasă pe om să decadă total, părăsit în robia Egiptului, ci-l poartă prin asprile pustii spre Canaanul comuniunii făgăduite. Dând Legea, Dumnezeu a făcut un legământ cu poporul de dinainte de Hristos, legământul făgăduinței, astfel încât cei de sub Lege umblă în nădejdea celor viitoare. Profeții care au transmis Legea, au arătat și insuficiența ei, proorocind pe Mesia ca pregătire pozitivă a oamenilor pentru venirea lui Iisus Hristos. Prin urmare omul de sub Legea revelată și-a putut păstra dispoziția și energia spre bine și, de aici, posibilitatea și necesitatea de a fi educat și mântuit.

Creștinismul – religie revelată

“Creștinismul este o religie a Cărții: ea se bazează pe o Revelație scrisă [...]. A crea un învățământ orientat spre viața religioasă, ale cărui programme, în special, să fie centrate pe studiul Cărilor sfinte, nu era ceva de neconceput; creștinii din Imperiul roman aveau drept model școlile iudaice, care tocmai atunci își desăvârșeau organizarea”⁵¹.

În lumea iudaică, viața religioasă se identifică cu tradiția și, prin urmare, presupune cunoașterea exactă a Legii revelate, a Torei. Cum Legea este o lege scrisă, educația religioasă iudaică se bazează pe studiul textelor scrise.

Educației familiale prescrise de Lege i se adaugă sau i se substituie un *sistem de învățământ colectiv*, în cadrul unor școli organizate și instituite pretutindeni⁵².

Atâta timp cât a durat antichitatea, creștinii, cu excepția câtorva cazuri, nu au avut școli proprii; ei s-au mulțumit să-și juxtapună formația specific religioasă instrucției clasice pe care o primeau, în aceleași condiții ca și păgânii în școlile de tip tradițional.

Important de subliniat este faptul că, în antichitate, creștinismul s-a împăcat cu școala păgână. Aceasta pentru că religia creștină este o religie “care reglementează raporturile ce trebuie stabilite între om și Divinitate [...] și nu este, în mod esențial, un ideal de cultură, adică o modalitate de organizare a vieții terestre”⁵³.

⁵¹ Marrou, *Istoria educației în antichitate*, II, p. 133.

⁵² Cf. *Ibidem*. p. 134.

⁵³ *Ibidem*, p. 137.

Adoptarea de către creștini a școlilor grecești sau latine constituie un exemplu de *osmoză* culturală dintre creștini și păgâni. Pentru că trăiau în lumea clasică, creștinii primelor secole au acceptat ca pe ceva “natural” categoria fundamentală a umanismului hellenistic: omul, ca valoare necondiționată, anterioară oricărei specificații⁵⁴. Omul cultivat după norma clasică putea deveni orator sau filosof, putea opta pentru acțiune sau contemplare. Acum i se oferă o opțiune de către semnul Bunei Vestiri: el se poate deschide și harului, și credinței, poate primi Sfântul Botez, poate deveni creștin.

Revelația deplină a lui Dumnezeu se realizează în Persoana Mântuitorului Iisus Hristos. Apostolii au fost primii oameni care au experiat Revelația deplină a lui Dumnezeu, a Profetului suprem, care este Iisus Hristos. Ei au fost oamenii care au stat direct în fața lui Dumnezeu și au primit nemijlocit de la El revelația. Au, prin aceasta, o însemnătate identică cu a profeților, dar, spre deosebire de ei, apostolii au experiat pe Dumnezeu într-un Om istoric în care L-au cunoscut și recunoscut pe Dumnezeu coborât în apropiere desăvârșită de lume. Apostolii sunt acei oameni care, în prezența Omului pe care L-au întâlnit, au făcut experiența că El este Dumnezeu cel întrupat. În acest sens să ne amintim mărturisirea lui Petru: “Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu Celui viu” (Matei 16, 16).

Iisus Hristos a fost pentru ei Catehet, dar nu numai atât. El a fost nu numai Persoana care a determinat credința în Dumnezeu, ajutată de Dumnezeu în această misiune, ci Însuși Dumnezeu.

Omul în religia revelată parcurge istoric 1) *etapa omului Legii Vechi*, care a păstrat, prin persoana profetului, legătura cu Dumnezeu și disponibilitatea de a primi Revelația; 2) *Omul-Dumnezeu în Persoana Mântuitorului Iisus Hristos*, care aduce revelația deplină, Evanghelia și, odată cu aceasta, Legea cea nouă a Noului Testament, Omul suprem pe care L-a salutat Pilat odată cu toată antichitatea pe care o reprezenta prin cultură și poziție socială, “Ecce Homo!”; 3) *Apostolii* care au experiat direct această Revelație, au primit-o și au arătat-o în Evangheliile și în propovăduirea lor orală, pe certitudinea credinței lor în Divinitatea Mântuitorului întemeinduse Biserica lui Hristos (vezi Matei 16, 16-18); 4) *Omul Legii Noi*, creștinul, omul care trăiește în Hristos, pentru Hristos. *Sfântul*, oastaș al credinței, propovăduitor de excepție al acesteia, îndumnezeit prin har, este tipul de om

⁵⁴ Cf. *Ibidem*.

pentru care lumea de dinainte de Hristos și cea de după El poate să spună, deasemeni, “Ecce Homo!”.

Orice om, în orice moment istoric, are două coordonate: a) *spre trecut*, adică spre tradiția care îl precede, în care credința a trecut de la om la om mergând prin profeți și b) *spre cer*, adică spre Dumnezeu, în transcendență înainte de Întrupare, spre Dumnezeu întrupat, după.

Un înțelept spunea cândva: “Omule, nu te mândri, căci ești din pământ; dar nici nu dispera, căci ești făptura lui Dumnezeu”.

Învățații omenirii au încercat să pătrundă în taina dumnezeirii și să dezvăluie care este esența sau Ființa lui Dumnezeu. Astfel, pentru *Pitagora*, Dumnezeu este principiul și cauza creatoare a lumii; pentru *Platon*: ființa și ideea transcendentă a Binelui: “Cetățeanul care nu cunoaște pe Dumnezeu este ciuma cetății”; pentru *Aristotel*: cugetarea conștientă, inteligența absolută, forma simplă și imaterială, motorul nemișcat al lumii: “Dumnezeu, care nu poate fi văzut de muritori, se vedește în lucrurile Sale”; pentru *Socrate*: rațiunea care lucrează în univers: “Atenieni, vă stimez mult și vă iubesc. Totuși voi asculta mai mult de Dumnezeul Care îmi poruncește, decât de voi”. Pentru *Descartes*: punctul fix, sufletul sau substanța lumii; pentru *Kant*: ființa absolută, atotputernică și atotștiutoare, sfântă și dreaptă; pentru *Bergson*: energia creatoare; pentru *Eminescu*: Tatăl nepătruns.

Iorga: “Dumnezeu ? Toată lumina de soare și toată lumina de suflet, care a fost, care este și care poate să fie”.

VIII. PRINCIPII FUNDAMENTALE ÎN ACTIVITATEA DE CATEHIZARE

În activitatea de catehizare se cunosc cinci principii:

I. Nimeni nu primește credința pe cale izolată de la Dumnezeu, ci Dumnezeu îl întâmpină pe om prin istorie, adică prin tradiția anterioară lui.

În virtutea acestui principiu fiecare om, indiferent când a trăit, se poate mântui, se poate realiza ca eu deplin prin comuniune și credință și, pe de altă parte, fiecare om are o influență asupra mântuirii sau pierderii generațiilor următoare. Fiul lui Dumnezeu a coborât în istorie pentru a lucra la mântuirea neamului omenesc, în solidaritate cu el. Dumnezeu nu vrea individualism de monade, în sens protestant, ci solidaritate istorică. Este, oare, omul capabil de comuniune cu Dumnezeu, prin el însuși? Răspunsul la această întrebare-cheie a antropologiei creștine și a educației religioase se află în următoarele două adevăruri, pe care le considerăm principii fundamentale ale catehetei:

II. Puterea care-l face pe om capabil de comuniune cu Dumnezeu e de la Dumnezeu și este însăși dragostea Lui, dragoste care copleșește deosebirea, prăpastia, între el și Dumnezeu, făcându-l Dumnezeu prin har.

III. Omul are, prin creație, capacitatea de a deveni subiect al dragostei divine, capacitate care nu se șterge nici prin păcat.

Dragostea lui Dumnezeu față de lume este vădită, mai mult decât prin creație, prin angajarea Lui *din veci* în mântuirea lumii, anume prin întruparea și răstignirea Fiului Său. Mărimea tainei “din veci ascunsă și de îngeri neștiută” stă în mărimea dragostei lui Dumnezeu față de lume. Nici îngerii nu și-ar fi putut închipui că în sânurile lui Dumnezeu se ascunde, împreună cu ființa Lui, o atât de mare dragoste față de lume care este întruchipată în *Persoana Mântuitorului Iisus Hristos*. O spune El Însuși: “Nu este mai mare dragoste decât să-și dea cineva viața pentru prietenii săi (Ioan 15, 13). “Eu le-am făcut cunoscut Numele Tău, ...pentru ca dragostea cu care M-ai iubit Tu, să fie în ei” (Ioan 17, 6). O spun și Apostolii în epistolele lor:

“Dumnezeu își arată *dragostea* față de noi prin aceea că, pe când eram noi încă păcătoși, Hristos a murit pentru noi” (Romani 5, 8). Sfântul Apostol subliniază aici faptul că dragostea lui Dumnezeu față de lume nu este condiționată de starea ei morală, ea covârșește păcatele noastre:

“Și Hristos să se sălășluiască prin credință, în inimile voastre, așa încât, înrădăcinați și întemeiați fiind în iubire, să puteți să înțelegeți împreună cu toți sfinții care este lungimea și adâncimea și înălțimea și să cunoașteți *iubirea* lui Hristos, cea mai presus de cunoștință, ca plini să fiți de toată plinătatea lui Dumnezeu” (Efeseni 1, 17-19).

“Vedeți ce fel de *iubire* ne-a dăruit nouă Tatăl, ca să ne numim fii ai lui Dumnezeu, și suntem” (I Ioan 3, 1).

“Cel ce nu *iubește* n-a cunoscut pe Dumnezeu, căci Dumnezeu este *iubire*. Întru aceasta s-a arătat *dragostea* lui Dumnezeu către noi, că pe Fiul Său cel Unul Născut L-a trimis Dumnezeu în lume, ca prin El viață să avem” (I Ioan 4, 8-9).

“Cine mărturisește că Iisus este Fiul lui Dumnezeu, Dumnezeu rămâne întru el și el în Dumnezeu. Și noi am cunoscut și am crezut *iubirea* pe care Dumnezeu o are către noi. Dumnezeu este *iubire* și cel ce rămâne în *iubire* rămâne în Dumnezeu și Dumnezeu rămâne întru el” (I Ioan 4, 16).

Rezumând conținutul de adevăr al celor două principii de mai sus, putem spune că omul devine subiect real, actual, al dragostei lui Dumnezeu, numai când primește această dragoste, dar capacitatea de a deveni subiect al dragostei care coboară de sus o are prin creație și ea corespunde chipului lui Dumnezeu în om. Este, oare, aceasta o capacitate de receptare pasivă? Unul din marile adevăruri ale antropologiei creștine este conținut în răspunsul la această întrebare, și îl considerăm a fi un alt principiu fundamental al catehetei.

IV. Omul este cel care se creează, alegând din mai multe posibilități de autorealizare pe una. El este astfel, într-o oarecare măsură, cauza sui dar nu în mod absolut căci nu-și dă existența, ca punct de plecare, și nici posibilitățile de înfăptuit.

Dumnezeu Însuși este *causa sui* în mod absolut, deoarece existența nu o are de la o forță mai presus de El, El Însuși fiind izvorul ei. În Vechiul Testament își zice: “Eu sunt Cel Ce sunt” (*Iahve*).

Un ultim principiu al antropologiei creștine vizează relația dintre om și Persoanele Sfintei Treimi – Dumnezeu în trei străluciri:

V. Omul poartă în ființa lui și în rostul lui, în mod special, chipul Fiului și al relației Lui cu Tatăl, de ascultător și cinstitor al Tatălui.

Din acest motiv, Fiul este numit de Sfântul Evanghelist Ioan, *Cuvântul*, *Logosul*, Cuvânt interior (când nu se exprimă), Cuvânt exterior (când se exprimă). Fiul lui Dumnezeu este numit nu “cuvânt”, ci “*Cuvântul*”, arătându-se prin aceasta că El nu este o persoană între altele, ci *Persoana* prin excelență, adică intenționalitatea prin comuniune și, prin aceasta, puterea zămislitoare de subiecte și atrăgătoare de subiecte în raport de comuniune. Ne-o spune El Însuși limpede: “Nimeni nu poate să vină la Mine, dacă nu-l va trage Tatăl Care M-a trimis” (Ioan 6, 44), adăugând: “Eu sunt ușa: de va intra cineva prin Mine, se va mântui; și va intra și va ieși și pășune va afla” (Ioan 10, 9) și, încheind cu încununarea: “Eu și Tatăl *Una* suntem” (Ioan 10, 30).

Din cele de mai sus vedem că omul religiei revelate trăiește, după creație, două evenimente de o excepțională importanță: *căderea în păcat* și *Întruparea Fiului lui Dumnezeu* pentru a restabili și desăvârși creația după modelul vieții intertrinitare, ridicând pe om de la chipul știrbit al lui Dumnezeu la asemănarea cu El. Această restaurare a omului în opera de mântuire se realizează în solidaritate universală, prin puterea dragostei lui Dumnezeu, prin voința liberă a omului ce păstrează în ființa lui chipul lui Dumnezeu, în special al Fiului, Mântuitorul nostru Iisus Hristos. El este Cel prin care intrăm în comuniune cu Dumnezeu. Astfel, El este nu numai Primul, ci și Veșnicul Catehet.

IX. MÂNTUITORUL IISUS HRISTOS, ÎNVĂȚĂTOR

Hristos nu este un simplu învățător de lege sau un profet oarecare, ci *Învățătorul* prin excelență, prototipul de desăvârșire a creștinismului (Matei 7, 28-29):

“Mulțimile stăteau uimite de învățătura Lui, căci învăța ca unul ce are *putere* și nu ca învățații lor”.

Cuvântul *putere*, din citatul de mai sus, trebuie “tălmăcit” astfel:

1. *Știință*, știință deplină despre cei cărora le propovăduiește, a ceea ce propovăduiește și despre mijloacele prin care le propovăduiește.
2. *Conștiința* deplină a menirii Sale în lume, a chemării Sale de Împlinitor al operei de mântuire.
3. *Dragoste* dusă până la sacrificiul suprem, jertfa de pe Golgota și, după Înviere, de pe toate altarele creștine, care să facă posibilă și să motiveze asumarea acestei misiuni.
4. *Putere* în sensul strict al cuvântului, adică forță pentru a se opune piedicilor și mai ales ispitelor ce I-au venit prin Satana și prin îngerii lui, putere pentru a-și asuma greutatea Crucii și pentru a o duce, putere pentru a trăi El Însuși ceea ce propovăduia.
5. *Smerenie*, soră bună a iubirii și copărtașă la putere.

Toate acestea sunt cuprinse de Mântuitorul în răspunsul pe care-l dă ucenicului Său cel mai creativ, cel mai iscoditor și cel mai sincer, Toma: “Doamne, nu știm unde Te duci, și cum putem ști Calea?”. Iisus i-a zis: “Eu sunt *Calea*, *Adevărul* și *Viața*. Nimeni nu vine la Tatăl Meu decât prin Mine”.

Cuvântul *putere* este înțeles în sensul de știință deplină a sufletului omenesc și a limitelor lui, cunoaștere a mijloacelor de a îndruma și îndrepta viața omului pe calea cea dreaptă, dragoste față de ființa umană, îngăduință și smerenie.

În calitate de Fiul și Cuvânt al Tatălui, Hristos este Învățătorul Unic: “*Unul* este Învățătorul nostru” (Matei 23, 8). Dar *Unul*, nu în sensul de singular și exclusiv, ci de revelator suprem al adevărului:

- “Și apropiindu-se un cărturar, i-a zis: *Învățătorule*, Te voi urma oriunde vei merge” (Matei 8, 19);

- “Atunci I-au răspuns unii dintre cărturari și farisei, zicând: *Învățătorule*, voim să vedem de la Tine un semn” (Matei 12, 38);

- “Și, iată, venind un tânăr la El, I-a zis: *Învățătorule* bun, ce bine voi face, ca să am viață veșnică?” (Matei 19, 16);

- “Și au trimis la El pe ucenicii lor, împreună cu irodianii, zicând: *Învățătorule*, știm că ești omul adevărului și într-adevăr înveți calea lui Dumnezeu și nu-Ți pasă de nimeni, pentru că nu cauți la fața oamenilor” (Matei 22, 16);

- “În ziua aceea, s-au apropiat de El saducheii, cei ce zic că nu este înviere, și L-au întrebat, zicând: *Învățătorule*, Moise a zis ...” (Matei 22, 23-24);

- “Și, răspunzând, Simon a zis: *Învățătorule*, toată noaptea ne-am trudit și nimic nu am prins ...” (Luca 5, 5);

- “Și când s-au despărțit ei de El, Petru a zis către Iisus: *Învățătorule*, bine este ca noi să fim aici și să facem trei colibe: una Ție, una lui Moise și una lui Ilie, neștiind ce spune” (Luca 9, 33);

- “Intrând într-un sat, L-au întâmpinat zece leproși care stăteau departe și care au ridicat glasul și au zis: Iisuse, *Învățătorule*, fie-Ți milă de noi!” (Luca 17, 13);

- “Și, apropiindu-se, L-au deșteptat, zicând: *Învățătorule*, *Învățătorule*, pierim!” (Luca 8, 24);

- “Și găsindu-L dincolo de mare, I-au zis: *Învățătorule*, când ai venit aici?” (Ioan 6, 25);

- “*Învățătorule*, femeia aceasta a fost prinsă asupra faptului de adulter” (Ioan 8, 4).

- “Iisus i-a zis: Maria! Întorcându-se, aceea I-a zis evreiește: Rabuni! (adică, *Învățătorule*)” (Ioan 20, 16);

Hristos este *Profetul*. Profetul “prin Sine, nu printr-un dar venit din altă parte”⁵⁵.

⁵⁵ Pr. D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, București, 1978, p. 116.

Mântuitorul Își comunică mesajul începând prin: “Amin, Amin, spun vouă!”. Termenul “amin”, din verbul ebraic *aman* “a susține, a avea sprijinul sus”, este unit cu radicalul *emet* “adevăr”⁵⁶. De aceea, “Amin, Amin...” este înlocuit adesea, în traducere, cu “Adevăr, Adevăr...” Hristos comunică. Profeții priveau spre Hristos-Adevărul, “Cel Ce este Amin” (Apocalipsa 3, 14), în timp ce Evanghelia înseamnă “plinirea vremii” (Galateni 4, 4), pe care ei o anunță.

Întreaga operă didactică a Mântuitorului reprezintă o îndrumare și o orientare spre desăvârșire umană, în consens cu principiile general-valabile de educație și cunoaștere: ridicarea de la *concret* la *abstract*, prin folosirea pildelor și a discursului alegoric, respectarea particularităților de vârstă ale ascultătorilor (atât cele psihofizice, cât și cele culturale), trecerea treptată de la ușor la greu, de la apropiat la îndepărtat, de la simplu la complex, toate acestea găsimu-se sub auspiciile lexemelor: Milă și înțelegere: “Milă voiesc, iar nu jertfă, căci n-am venit pentru cei dreپți, ci pentru cei păcătoși spre a lor mântuire” (Matei 9, 13).

Discursul argumentativ este întotdeauna unul contextualizat, prin exemplificările cele mai potrivite: *plugarilor* le vorbește despre *semănat, pescarilor*, despre *tâlcul pescuitului* etc.: “Lecțiile Sale sunt gradate; El nu se grăbește să producă o dezvoltare ușoară. El pune fundamentele operei Sale și așteaptă cu *răbdare* ca sămânța să germineze și să aducă fructe... Învățăturile Sale veneau întotdeauna în întâmpinarea auditorilor și erau apropiate nevoilor lor”⁵⁷. Stau mărturie, în acest sens: Pildele, Predica de pe munte etc.

Identificarea Mântuitorului cu învățătura Sa este un exemplu pentru toți cei care fac educație. Lecția Sa se cere a fi răspândită și întruchipată în *fapte*: “Maestrul nu face decât să se expliceze în Model. Mai întâi, dacă el își revendică titlul de Maestru, aceasta n-o face decât ca să nu avem maestru decât pe El. Ceilalți maștri, fie că nu fac decât să repete lecția Sa, fie că nu sunt decât conducători *orbi ai orbilor*. Marea lecție a lui Iisus constă în aceea că exemplul este mai presus decât cuvintele și că superiorul trebuie de acum să se pună în serviciul inferiorului, iar șeful se va devota subiecților săi”⁵⁸.

⁵⁶ vezi P. Florenski, *La colonne et le fondement de la Vérité*, Lausanne, 1975, p. 51.

⁵⁷ J. Paroz, *Histoire universelle de la pédagogie*, Paris, 1883, p. 64.

⁵⁸ René Thibaut, *Le sens des paroles du Christ*, Paris, 1940, p. 146; vezi și C. Cucuș, *Educația religioasă: conținut și forme de realizare*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1996.

Iisus Hristos cuprinde *toate* attributele Învățătorului desăvârșit. Astfel, Hristos este considerat:

- ghid, călăuză spre mântuire (“Eu sunt *Calea, Adevărul și Viața*”);
- cel care hrănește aducând hrana euharistică;
- grădinar al Edenului, maestru al secerișului;
- modelator, precum Dumnezeu Tatăl care l-a creat pe Adam, care desăvârșește omul asemenea olarului;
- scriitor dumnezeiesc care creează bunuri și stări prin cuvânt, care pecetluiesc sufletul omului;
- aducător de lumină și luminător;
- păstor și pecar de oameni;
- arhitect al lumii;
- tată prin excelență;
- purtător al bogăției și al harului;
- vindecător de trupuri și suflete;
- comandant al oștilor cerești⁵⁹.

Mântuitorul ne învață, în propovăduirea Sa: despre Dumnezeu, despre lume și despre om. Ca Fiu al lui Dumnezeu, Îl descoperă pe Dumnezeu Cel în Treime preamărit; ca Logos-Cuvânt creator, El ne dă sensul autentic al creației; ca Fiu al Omului, ne oferă modelul și plenitudinea la care este chemată să ajungă persoana umană.

El aduce cu Sine *Modelul*, arhetipul unității, modelul divin după care Treimea este și *Unime*; deci, în plan uman, pluralitatea trebuie să fie în același timp unitate, armonie. Unind în El totul, Dumnezeu și omul, Hristos unifică, nu limitează; El deschide, îmbrățișează. Misiunea Lui este să comunice, să introducă o viață divin-umană în viața noastră. Să “re-centreze viața noastră pe Treime”⁶⁰, în Duhul Treimii.

Fiul lui Dumnezeu S-a întrupat în lume pentru a revela “chipul” adevărat al omului în mijlocul creației. Credința în Hristos ne cheamă la un progres nesfârșit, iar acest progres se realizează, mai ales, prin *iubirea-cunoaștere: a lui Dumnezeu, a semenilor, a lumii*.

⁵⁹ cf. Nanine Charbonnel, *Les aventures de la métaphore*, Strasbourg, 1991, p. 34.

⁶⁰ Kallistos Ware, *Approches de Dieu dans la Tradition Orthodoxe*, trad. de l'anglais par Marie-Odile Fortier-Masek, Paris, 1982, p. 176.

Iubirea jertfelnică a Mântuitorului merge până la asumarea întregii problematice, neliniști, suferințe umane, spirituale și fizice, până la experiența morții pe cruce. Sfântul Atanasie cel Mare spune că Domnul a ales în chip voit moartea pe cruce “pentru că numai pe cruce se moare cu mâinile întinse”⁶¹, deci îmbrățișând. După chipul lui Hristos, al Evangheliei Lui, și catehetul este chemat să îmbrățișeze în iubire pe tot omul.

Se știe că legea talionului a fost înlocuită cu legea iubirii și a iertării vrăjmașului, lege însușită pe deplin de Hristos Însuși în ceasul răstignirii. “Educația hristică profesează primatul curăției de păcate, al bunătății, al sfințeniei, al dreptății, al egalității, al smereniei, al dragostei față de om, chiar când acesta ți-e vrăjmaș, al dragostei față de Dumnezeu, al desăvârșirii, al mântuirii. Educația creștină înseamnă convertire totală la Hristos”⁶². Ritmul Cruce-Înviere constituie legea fundamentală a existenței, ceea ce îi imprimă dinamism, speranță și bucurie. Părintele C. Galeriu⁶³ precizează: “Nu există ofrandă și osteneală fără rod. Doar cel ce-și iubește numai «viața sa», cel ce se iubește «pe sine», «acela se pierde»” (Ioan 12, 25).

În toată activitatea Sa, Mântuitorul a respectat două principii care, mai târziu, în timpurile moderne, au fost conturate ca fiind unul din principiile didacticii (principiul accesibilității).

1. A învățat ținând seama de *individualitatea ascultătorilor* Săi.

2. A învățat ținând seama de *natura cunoștințelor* pe care le-a împărtășit acestora.

Dacă respectarea primului principiu ține de tactul pedagogic al personalității Sale și, în consecință, el a fost realizată de la sine, Mântuitorul întâmpină greutăți deosebite atunci când trebuie să aibă în vedere al doilea principiu, al doilea factor al procedurii, *natura cunoștințelor*. Ori, obiectul principal al învățăturii Mântuitorului a fost *mesianitatea și dumnezeirea Sa*. Mesianitatea Sa este, în fond, conștiința menirii Sale, conștiința puterii Sale ca știință și ca forță transformatoare. Iisus *trebuie* să vorbească despre Sine, despre misiunea Sa divină. Dar, dificultatea de a învăța despre Sine Însuși este îndoită, căci El reclamă pentru Sine nu numai demnitatea unui proroc,

⁶¹ Athanase d’Alexandrie, *Sur l’Incarnation du Verbe*, trad. par Ch. Kanengiesser, col. “Sources Chrétiennes”, nr. 199, Paris, 1973, p. 357.

⁶² I.G. Coman, *Frumusețile iubirii de oameni în spiritualitatea patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1988, p. 22.

⁶³ C. Galeriu, *Mântuitorul Iisus Hristos Învățătorul nostru Suprem*, în “Ortodoxia”, an XXXV (1983), nr. 1, p. 61.

ci, mai ales, aceea de Mesia, Fiu al lui Dumnezeu, atribute ce trec peste puterea de înțelegere a minții omenești; numai harul divin poate face ca aceste adevăruri să fie experiate prin credință. Pe de altă parte, El a trebuit să înfrunte una dintre prejudecățile oamenilor dintotdeauna, anume aceea de a considera suspectă, neadevărată mărturia despre Sine. Când mulțimea aude că “pe Sine Fiu al lui Dumnezeu S-a făcut”, ea cere, întărită, răstignirea Lui, uitându-I binefacerile minunate săvârșite. De aceea, Mântuitorul ține să ne spună nouă, oamenilor, biruiți de prejudecăți și de necredință: “Dacă mărturisesc Eu despre Mine Însumi, mărturia Mea nu este adevărată. Altul este care mărturisește despre Mine, și știu că adevărată este mărturia pe care o mărturisește despre Mine. Voi ați trimis la Ioan și el a mărturisit adevărul. Dar Eu nu de la om iau mărturia, ci *vă spun aceastea ca să vă mântuiți*” (Ioan 5, 31-34).

Și puțin mai departe:

“Iar Eu am mărturia mai mare decât a lui Ioan; căci lucrurile pe care Mi le-a dat Tatăl ca să le săvârșesc, lucrurile acestea pe care le fac Eu mărturisesc despre Mine că Tatăl M-a trimis. Și Tatăl care M-a trimis, Acela a mărturisit despre Mine” (Ioan 5, 36-37).

Și, mai departe:

“Cercetați Scripturile, că socotiți că în ele aveți viață veșnică. *Și acelea sunt care mărturisesc despre Mine*” (Ioan 5, 39).

Privită dintr-un alt unghi de vedere, învățătura Mântuitorului cuprinde:

- A) o nouă doctrină de credință;
- B) un nou îndreptar de viață morală;
- C) un nou cult religios.

A) Cât privește noua doctrină de credință, ea cuprinde adevărul despre Dumnezeu, despre om, despre existența și puterea răului, adevărul despre necesitatea mântuirii și mijloacele sfințirii și adevărul despre tainele vieții dincolo de mormânt.

- Despre propria Persoană, Mântuitorul ne învață că Mesia cel profețit de proroci: “*Cercetați Scripturile*, căci socotiți că în ele aveți viață veșnică; tocmai acelea sunt care mărturisesc despre Mine” (Ioan 5, 39), are conștiința divinității Sale, când mărturisește: “Eu și Tatăl Una suntem” (Ioan 10, 30, 36; Matei 16, 16-17; Ioan 1, 34, 41, 45, 49; 11, 27; 20, 31).

- Despre Dumnezeu, Mântuitorul ne spune că e Spirit viu, unic, creator și iubitor. Părinte ceresc Atotbun, Atotștiutor și Atotputernic: “Duh este Dumnezeu” (Ioan 4, 24); Iubire (Ioan 3, 16; I Ioan 4, 8), Lumină (I

Ioan 1, 5); Proniator: “Dumnezeul creștinilor nu este numai un Dumnezeu autor al adevărilor geometrice și al ordinei elementelor; aceasta e partea păgânilor și a epicureilor. El nu e numai un Dumnezeu care exercită providența Sa asupra vieții și asupra bunurilor oamenilor pentru a da un curs fericit oamenilor care-L adoră; acesta e partea iudeilor. Dar Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac, Dumnezeul lui Iacob, Dumnezeul creștinilor e un Dumnezeu al iubirii și al mângâierii; e un Dumnezeu care umple inima acelora care Îl posedă, e un Dumnezeu care-i face să simtă lăuntric mizeria lor; Care îl umple de smerenie, de bucurie, de încredere și de iubire; Care îi face incapabili de alt sfârșit decât al Lui Însuși” (B. Pascal).

- Despre om, Iisus Hristos ne învață că e făptura lui Dumnezeu, înzestrată cu suflet liber (Ioan 8, 31-32; 34) și nemuritor (Luca 12, 16-21; Ioan 11, 25-26).

- Învățătura despre existența răului și puterea păcatului (Ioan 8, 34).

- Adevărul despre necesitatea mântuirii și mijloacele Sfințirii este relevat de Mântuitorul Iisus prin faptul că ne arată că Dumnezeu cel viu s-a făcut om și cum omul viu poate deveni pătaș la firea dumnezeiască. Ne convinge că viața are o origine dumnezeiască și un scop dumnezeiesc. Părintele I. Felea⁶⁴ preciza: “Astfel, în opera mântuirii, prin Iisus Hristos, între noi și Dumnezeu se stabilește o solidaritate strânsă, o comuniune de viață sfântă, *religia*”.

- Iisus Hristos ne dezvăluie și tainele vieții și ale judecății dincolo de mormânt (eshatologia), viața în perspectiva veșniciei, care începe de la Botez și se continuă până în Împărăția cerească – pentru bunul creștin; iar pentru necredincioși, începe tot de la pământ și se continuă până în întunericul morții.

B) În îndreptarul de viață morală, Iisus Hristos ne învață prin incomparabila pildă a vieții Sale, *virtuțile* prin intermediul cărora se dobândește desăvârșirea morală: iubirea, bunătatea, pacea, mila, smerenia, milostenia, răbdarea, iertarea etc. În fața morții, El afirmă viața, în fața urii, El afirmă iubirea, în fața violenței, El afirmă iertarea, în fața păcatului, El afirmă sfințenia, în fața orgoliului, El afirmă smerenia: “Împărăția lui Dumnezeu, așa cum se vedește ea în vorbele lui Hristos, e răsturnarea

⁶⁴ I. Felea, *Religia iubirii*, editată de Arhim. Emilian Panait, Mănăstirea Runc, f.a., *passim*.

Împărăției Satanei; Împărăția Cerurilor e răsturnarea Împărăției Pământului; Împărăția Satanei e Împărăția răului, a vicleniei, a cruzimii, a trufiei: Împărăția Prăpastiei. Pe câtă vreme Împărăția lui Dumnezeu e Împărăția binelui, a sincerității, a iubirii, a umilinței: Împărăția Culmii”⁶⁵.

C) *În cultul religios* pe care îl inițiază Domnul Hristos avem experiența prin intermediul căreia se dobândește împăcarea și unirea cu Dumnezeu. Mântuitorul înlocuiește cultul idolatru cu închinarea “în duh și adevăr” (Ioan 4, 24). El ne învață să rostim “Tatăl nostru” (Matei 6, 9-13), El a întemeiat Biserica și a rânduit Sfintele Taine prin care ne curățim, ne sfințim și ne desăvârșim în unirea cu Dumnezeu.

Întreaga învățătură a Mântuitorului cuprinsă în *doctrina de credință*, în *viața morală* și în *cultul religios* este expresia voinței lui Dumnezeu: “Nu fac voia Mea, ci voia Tatălui Care M-a trimis” (Ioan 5, 30; 6, 38; 10, 37-38; 12, 49; Evrei 10, 7) căci “Cerul și pământul vor trece, dar cuvintele Mele nu vor trece” (Matei 24, 35). Astfel, *dogmele Domnului* împlinesc dorința rațiunii după adevăr; *morală evanghelică* împlinește dorința după bine, iar *cultul creștin* satisface dorința inimii după împăcarea și unirea sufletului cu Dumnezeu.

Învățătura Mântuitorului este Evanghelia veșniciei, Legea cea nouă a omului nou pentru care:

- adevărata fericire este iubirea;
- adevărata bucurie este libertatea;
- adevărata noblețe este bunătatea;
- adevărata comoară este mântuirea;
- adevărata trăire este viața veșnică și,
- adevăratul Domn este Dumnezeu, Cel Întreit în Persoane⁶⁶.

⁶⁵ G. Papini, *Viața lui Isus*, traducere de Alexandru Marin, Editura “Ago-Temporis”, Chișinău, 1991, p. 364.

⁶⁶ Cf. I. Felea, *Religia iubirii*, ed. cit., f.a., p. 367.

X. METODE DE ÎNVĂȚĂMÂNT UTILIZATE DE MÂNTUITORUL ÎISUS HRISTOS

Formele și mijloacele strategice de îndeplinire a sarcinilor didactice pot fi identificate, terminologic, prin sintagmele: *tehnologie didactică*, *metodologie didactică*, *metodă*, *procedeu*:

Metodă vine din grecescul *odos* “cale” și *metha* “spre, către”, și are înțelesul de “drum” (către), “cale” (spre).

În didactică, metoda se referă la calea care urmează, drumul care conduce la atingerea obiectivelor educaționale.

Metodele de instruire se deosebesc de metodele de cercetare și *prezintă* cunoașterea sedimentată la un moment dat, metodele de cercetare, însă, *produc* cunoștințe.

Hristos, în Evanghelia Sfântului Evanghelist Ioan, la capitolul al 14-lea, versetul 6, Se autodefinește și definește și unul din sensurile metodei: “Eu sunt *Calea*, *Adevărul* și *Viața*. Nimeni nu vine la Tatăl Meu decât prin Mine”.

Calea înseamnă *metodă*: El este cunoscătorul profund al omului cu toate scăderile lui (necredință, nerecunoștință, ură...), dar și că el, omul, este purtător a Împărăției lui Dumnezeu, “părticica de cer” (a anticilor), “nu trup și sânge”.

Metodele utilizate de Mântuitorul Hristos sunt: *expunerea*, *conversația*, *demonstrația intuitivă*, *modelarea*, *cooperarea*, *asaltul de idei*, *descoperirea*, *problematizarea*, *studiul de caz*, *studiul cu cartea*. În activitatea Sa didactică predomină metodele intuitive, bazate pe prezentarea unor date concrete și imagini intuitive.

1. *Expunerea*: metodă complexă de transmitere *sistematică* și *complexă* a cunoștințelor prin intermediul limbajului oral îmbinat cu *dialogul*, *discuția*, *limbajul audio-vizual* și *experimental-aplicativ*. Mântuitorul a folosit această metodă la modul exemplar. Ca forme de expunere, folosește

prelegerea care are un caracter absolut și cunoaște două forme: a) *prelegerea magistrală*, b) *prelegerea dialog*.

Ca exemplificare pentru *prelegerea magistrală*, formă de expunere cu un pronunțat caracter abstract, Mântuitorul propune *Predica de pe Munte* (Matei 5, 6, 7, 1-27). Cadrul rostirii acestei prelegeri îl formează muntele (catedralele Palestinei erau munții), iar El, “văzând mulțimile”, acestea, “L-au determinat să vorbească”.

O parte din predică se adresează:

a) *ucenicilor*: “Și El, ridicându-Și ochii spre *ucenicii* Săi zicea: *Fericiți...*”, care se încheie prin trimiterea la Tatăl: “Încât să vadă faptele voastre cele bune și să slăvească pe Tatăl vostru Cel din Ceruri” (vezi Luca 6).

b) o alta, *mulțimilor*: “Iar vouă celor ce *ascultați*, vă spun...” (Luca 6, 27).

Este un discurs bazat pe o argumentare afectivă însoțită de momente de dramatism: “Dacă ochiul tău cel drept te smintește, scoate-l și aruncă-l de la tine” (Matei 5, 29), care se încheie *tot* cu trimitere la Tatăl: “Fiți, dar, voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este” (Matei 5, 48), ținta spre care se îndreaptă întreaga Sa activitate.

Predica de pe Munte cuprinde legea morală veche, este *constituția* cea mai umană și conduita cea mai sibilimă care stabilește raporturi ideale între oameni, între noi și Dumnezeu: “Cuvântarea de pe Munte este cea mai tainică îndreptățire a oamenilor de a se bucura de viață. Îndreptățirea dăinuirii lor în nemărginirea lumilor. Îndreptățirea noastră, singura de care avem nevoie. [...] Zălogul că vom putea să ne ridicăm mai presus de noi înșine, să fim nu numai oameni. Făgăduința acestei supreme putințe, a acestei nădejdi: a ridicării noastre mai presus de dobitoace”⁶⁷.

Sfintele Evanghelii vorbesc și despre alte predici de acest fel.

Predica din Sinagoga din Capernaum (Ioan 6, 44-58), în care Mântuitorul își dezvăluie mesianitatea și dumnezeirea Sa; este un discurs dramatic; este o predică magistrală, inserată în *prelegerea-dialog* (vezi Ioan 8, 31-59). Predica se încheie furtunos, după ce rostește cuvintele: “Adevărat, adevărat zic vouă: Eu sunt mai înainte de a fi fost Avraam...”. Iudeii aruncă cu pietre asupra Lui. Acest tip de predică este numit de pedagogia modernă “predică cu oponent”.

⁶⁷ G. Papini, *op. cit.*, *passim*.

Altă *prelegere-dialog*: *Cuvântarea de despărțire* (Ioan 14, 15, 16). Se definește aici noțiunea de “cale”. Cuvântarea se încheie cu rugăciunea pentru Sine, pentru Apostoli și pentru toți credincioșii.

Este un moment de bilanț al unei activități, bilanț făcut în fața “celui ce L-a trimis în lume”. Cuvântarea de despărțire începe cu un dialog, continuă cu o expunere pe un ton grav și se încheie cu o rugăciune adresată Părintelui ceresc.

Nu mai puțin impresionante sunt: *Cuvântarea lui Iisus despre dărâmarea Ierusalimului și cea de-a doua venire a Sa* (Matei 24) sau *Cuvântarea legată de farisei și cărturari* (Matei 23).

2. *Conversația* este metoda care vehiculează cunoștințele prin intermediul dialogului.

Conversația *catehetică* susține dialogul bazat pe învățarea mecanică, metodă folosită de Mântuitorul în cadrul unei *expuneri cu dialog*. A avut, din păcate, un caracter negativ, dogmatic (în Vest).

A folosit, oare, Mântuitorul conversația catehetică cu sensul său actual? Nu, Mântuitorul a împărtășit adevăruri dogmatice, la care mintea, cugetul ascultătorilor nu putea ajunge. Dar nu i-a silit să le memoreze și atât. Mântuitorul le-a dat *Calea* pentru a ajunge la ele și această *Cale* este El Însuși. A folosit, deci conversația catehetică în sensul unei *expuneri cu dialog*. Aceasta a fost, la origine, conversația de catehizare și așa a rămas până azi în Biserica Ortodoxă.

Conversația *euristică* (sau *socratică* sau *maieutică*) susține învățarea conștientă, care să ducă la descoperirea adevărilor.

- *Conversația cu fariseii* (Matei 22, 41-46);
- *Conversația cu saducheii*, “cei ce zic că nu este înviere” (Matei 22, 23-32);
- *Convorbirea lui Iisus cu Nicodim* (Ioan 3);
- *Convorbirea lui Iisus cu fariseii despre ziua Sâmbetei*;
- *Convorbirea lui Iisus cu femeia Samarineană* (Ioan 4);
- *Convorbirea cu Pilat* (Matei 27);
- *Convorbirea cu arhiereul la judecată* (Matei 26).

3. *Demonstrația intuitivă* reprezintă modalitatea de a arăta sau prezenta obiectele, fenomenele, procesele care se studiază în forma lor naturală sau prin substituții, în vederea asigurării accesibilității cunoștințelor împărtășite.

Ea se împletește cu *demonstrația logică* care a avut, din partea Mântuitorului, o abordare sublimă. Folosirea acestei metode în legătură cu învățăturile de credință pare, la prima vedere, paradoxală, deoarece adevărurile de credință par a fi, prin excelență, acelea ce nu permit o demonstrație. Pentru Mântuitorul, însă, care a creat omul cu mintea lui iscoditoare, a fost cu putință să-i demonstreze nedemonstrabilul.

Evreilor de rând, robi ai legii, le-a demonstrat asemenea adevăruri mergând la *Scriptură* și la intuiția legată de viața lor zilnică. Ce sunt pildele Sale altceva decât o demonstrație intuitivă? Ce sunt pericopele pe care le vom aduce în discuție, decât o astfel de demonstrație?

- “Cel ce seamănă sămânța cea bună este Fiul Omului. Țarina este lumea; sămânța cea bună sunt fiii împărăției, iar neghina sunt fiii celui rău. Dușmanul care a semănat-o este diavolul; secerișul este sfârșitul lumii, iar secerătorii sunt îngerii” (Matei 13, 37-39).

- “Asemenea este iarăși împărăția cerurilor cu un năvod aruncat în mare și care adună tot felul de pești. Iar când s-a umplut l-au tras pescarii la mal și, șezând, au ales în vase pe cei buni, iar pe cei răi i-au aruncat afară” (Matei 13, 47-48).

- “A venit ceasul ca să fie preaslăvit Fiul Omului. Adevărat, adevărat zic vouă că dacă grăuntele de grâu, când cade în pământ, nu va muri, rămâne singur; iar dacă va muri, aduce multă roadă” (Ioan 12, 24).

O demonstrație logică de mare perspicacitate este, de exemplu, cea de la Marcu 7, 1-23, în care Mântuitorul răspunde fariseilor și cărturarilor la acuzația acestora că ucenicii Lui nu umblă după datina bătrânilor și mănâncă pâinea cu mâinile nespălate. Sau, aceea în care se apără în fața acuzației că a vindecat sâmbăta.

A demonstrat Adevărul pe care îl aducea lumii pentru a fi împărtășit de aceasta. De aceea și spune: “dacă nu le-ași fi spus, păcat n-ar avea”. Acest “spus” are, desigur, sens de afirmație dovedită, demonstrată.

4. *Modelarea*. În strânsă legătură cu demonstrația intuitivă se află și această metodă care utilizează *modele* materiale și ideale, capabile să reproducă caracteristicile esențiale ale fenomenelor studiate.

Mântuitorul a folosit modelarea în forma ei cea mai elevată și desăvârșită. El Însuși a fost și este Model, *Modelul* de Om. *Copiii* sunt modele pentru locuitorii împărăției lui Dumnezeu (“Adevărat grăiesc vouă: cine nu va primi împărăția lui Dumnezeu ca un prunc, nu va intra în ea” (Luca 18, 17)); *vameșul și fariseul* din parabola Mântuitorului sunt modele

pentru modul de a ne ruga (de urmat și de neurmat) (Luca 18). *Tatăl* este model de desăvârșire: “Fiți, dar, voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este” (Matei 5, 48).

Marta și *Maria* sunt modele pentru felul în care să ne pierdem în cele lumești sau în cele cerești. *Ucenicii* Săi vor fi modele de urmat în măsura în care au *iubire* între ei.

Sfintele Evanghelii și întreaga *Scriptură* conține, în fond, o tipologie de o complexitate uluitoare în care se găsesc prototipuri, modele, pentru tot ce poate fi gândit în legătură cu omul și cu lumea lui. Învățătura împărtășită de Mântuitorul a fost dată individual dar, cel mai adesea, în grup.

5. *Cooperarea* este modalitatea de a studia o temă complexă în grup sau în echipă. Ucenicii au alcătuit un grup care L-au însoțit pe Mântuitorul în activitatea Sa, cooperând la lucrarea de mântuire a lumii: “Credința ta te-a mântuit”, prin care indică tocmai cooperarea în lucrarea de mântuire.

Profesorii de religie trebuie să se afle “printre tineri”, nu “în fața lor” sau “în afara lor”, să *coopereze* cu ei.

6. *Asaltul de idei* (“brainstorming”) este “modalitate de a crea în grup, în mod spontan și în flux continuu, anumite idei, modele sau soluții teoretice sau practice”.

În predicile Mântuitorului, se întâlnește un asalt de idei, deși El folosește toate metodele pentru a atenua șocul.

Sfinții Părinți, care au alcătuit Sfânta Liturghie, au prevăzut ca la fiecare Sfântă Liturghie să se citească doar *câteva* pericope evanghelice, altfel, asaltul de idei ar putea să nu mai fie benefic.

7. *Învățarea prin descoperire*. În legătură strânsă cu conversația euristică, cu expunerea cu dialog și cu demonstrația se află învățarea prin descoperire.

Descoperirea este o strategie complexă de a dobândi prin *efort personal* cunoștințele. Este un mod de învățare euristică, creativă prin excelență. Să încercăm să înțelegem atât cât este omenește posibil, să nu avem o cunoaștere luciferică. Harul Sfânt trebuie să ne fie călăuzitor în cunoaștere.

Lucian Blaga⁶⁸ pleacă de la paradoxurile teologice creștine și ajunge la a separa net: metoda cunoașterii paradisiace de metoda luciferică, metodă care implică antinomii, conflicte cu realitatea.

Dogma ca metodă lasă loc cunoașterii prin descoperire, în măsura în care religiozitatea insului și a lumii întregi este din ce în ce mai avansată. Mântuitorul a știut asta încă de la zidirea omului și pentru aceasta S-a deșertat de slavă, venind la om.

8. *Problematizarea* este strâns legată de descoperire. Este o metodă prin care se creează în mintea interlocutorului o situație conflictuală pozitivă, în vederea cunoașterii unui obiect sau fenomen. Hristos a problematizat marile adevăruri ale învățaturii Sale. Acele adagio-uri: “Adevărat, adevărat zic vouă!” sau “Va veni vremea...”, sau “Va veni vremea, și acum este...” sunt de natură să semnaleze în mintea și cugetul ascultătorilor Săi “problema” asupra căreia era momentul să facă lumină. Marile Sale adevăruri, spuse sub formă de sentințe, au fost precedate de momente în care au fost mai întâi problematizate. În acest sens, Mântuitorul a folosit *tăcerile* sau *interzicerile* (de a spune ceva, de a vesti o binefacere). Să ne amintim din *Predica de pe Munte*: “Ați auzit că s-a zis...”. Urmează ce s-a zis în Legea Veche, modalitatea prin care se creează în mintea ascultătorilor *problema*. După care urmează: “Iar Eu vă zic vouă...”. Foarte sugestivă din acest punct de vedere este suspensia lăsată de Mântuitorul la întrebarea arhierilor, cărturarilor și bătrânilor: “Cu ce putere faci acestea? Și cine Ți-a dat Ție puterea aceasta, ca să le faci? (Marcu cap. 11). După o conversație euristică, urmează *refuzul de a răspunde*.

9. *Studiul de caz*

Modelarea practică în toată *Sfânta Scriptură* este un studiu de caz, dar caz întâlnit în mod frecvent, caz *tipic*. Nu numai că îl face, dar propovăduiește metoda care are nu numai finalitate pedagogică, ci una cu totul superioară, eshatologică. În acest sens, să ne amintim primul principiu al învățământului creștin și, în spijinul acestei idei, aducem minunatele cuvinte ale Mântuitorului:

“Care om dintre voi, având o sută de oi și pierzând una din ele, nu lasă pe cele nouăzeci și nouă în pustie și se duce după cea pierdută până ce o

⁶⁸ Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii, I, II, III: Eonul dogmatic, Cunoașterea luciferică, Cenzura transcendentă*, Editura Humanitas, București, 1993.

găsește? Și găsim-o, o pune pe umerii săi, bucurându-se, și sosind acasă, cheamă prietenii și vecinii, zicându-le: «Bucurați-vă cu mine, că am găsit oaia cea pierdută». Zic vouă: «Că așa și în cer va fi mai multă bucurie pentru un păcătos care se pocăiește, decât pentru nouăzeci și nouă de drepți, care n-au nevoie de pocăință» (Luca cap. 15).

Fiecare om care a păcătuit este un *caz* asupra căruia Mântuitorul se apleacă cu dragoste, *juducându-l cu judecată*, cum spune un psalm.

10. Studiul cu cartea

Poporul evreu a fost și este un popor al cărții. Întreaga sa viață spirituală se desfășoară în jurul lecturii, lectură particulară sau colectivă, realizată în sinagogă. Mântuitorul a citit în sinagogă și i-a îndemnat: «Citiți Scripturile», arătându-le și cum *trebuie* citită Scriptura (Luca 12). «Oare nu pentru aceasta răstăciți, neștiind Scripturile, nici puterea lui Dumnezeu» (*Convorbirea cu saducheii*) (Matei 22, 29; vezi și Marcu 12, 35-37).

Din cele prezentate se vede complexitatea metodologică a învățăturilor pe care le-a împărtășit Mântuitorul. I-au urmat Apostolii, Sfinții Părinți, creând un învățământ de catehizare, organizat încă din primele veacuri creștine.

«Învățământul lui Iisus este psihologic pentru că dumnezeiescul Învățător este un desăvârșit cunoscător al sufletelor ascultătorilor Săi. Această putere de pătrundere până în cele mai ascunse tainite ale sufletului îi dă posibilitatea să cunoască individualitatea ucenicilor și ascultătorilor Lui de tot felul, tratându-l pe fiecare după cerințele sale sufletești. Astfel, știe cum să-l trateze pe Petru cel impulsiv, violent și nestatornic; pe «fiii tunetului» etc.; pe Nicodim cel erudit; pe vameșul păcătos, dar dornic de îndreptare; pe Maria Magdalena etc.»⁶⁹.

În încheierea acestor considerații, ne alăturăm îndemnului Sfântului Apostol Pavel: «Vă sfătuiesc eu, cel legat pentru Domnul, cu vrednicie să umblați, după chemarea cu care sunteți chemați, cu toată smerenia, cu blândețea și cu îndelunga răbdare; și iarăși: toate, câte le faceți, spre mărirea lui Dumnezeu să le faceți», pentru ca la «obșteasca întâlnire» să auzim din gura Învățătorului Suprem cuvintele:

«Bine, slugă bună și credincioasă, peste puține ai fost credincioasă, peste multe te voi pune; intră întru bucuria Domnului tău».

⁶⁹ D. Călugăr, *Catehetica*, București, 1984, *passim*.

XI. ACTIVITATEA CATEHETICĂ ȘI MISIONARĂ DIN VEACUL APOSTOLIC REFLECTATĂ ÎN SCRIERILE CANONICE

Sfintele Evanghelii sunt primele scrieri care vorbesc despre activitatea catehetică și misionară a Apostolilor și a ucenicilor Mântuitorului, prin chiar faptul că au fost scrise cu scop catehetic, misionar și, desigur, prin conținut.

În Sfintele Evanghelii au fost reflectate, cu smerenie în duh de adevăr, toate ridicările și căderile ucenicilor Mântuitorului.

XI.1. Faptele Sfinților Apostoli

Din *Faptele Sfinților Apostoli* aflăm că prima comunitate de frați (“iar numărul lor era ca la o sută douăzeci”, capitolul 1, 15) a cunoscut o primă perioadă, cea de după Învierea Mântuitorului, în care s-a bucurat de Mântuitorul Însuși. Apostolilor, El li “S-a înfățișat pe Sine viu după Patima Sa prin multe semne doveditoare, arătându-li-Se timp de patruzeci de zile și vorbind cele despre împărăția lui Dumnezeu” (Fapte 1, 3) și “pe când ei priveau, S-a înălțat și un nor L-a luat de la ochii lor” (Fapte 1, 9).

Urmează pogorârea Duhului Sfânt în ziua Cincizecimii, pe când Apostolii “erau toți, împreună, la un loc”. *Sfânta Scriptură* înregistrează cele ce s-au petrecut cu ei: “Și s-au umplut toți de Duhul Sfânt și au început să vorbească în alte limbi, precum le dădea lor Duhul a grăi” (Fapte 2, 4).

Glosolalia este forma de manifestare cea mai deosebită a condiției noi a Apostolilor, aceea de oameni umpluți de Duhul Sfânt. Într-un oraș cosmopolit ca Ierusalimul, prima condiție, pentru a intra în relație cu oamenii în vederea aducerii lor la credință, era aceea a depășirii barierelor de limbă. Un prim dar al Duhului Sfânt pentru Apostoli a fost *glosolalia*, adică vorbirea în alte limbi, fără efort personal de învățare a acestora.

O parte dintre ascultători a fost impresionată benefic de cele ce se petreceau cu Apostolii: “Parți și Mezi și Elamiți... îi auzim pe ei vorbind în limbile noastre despre faptele minunate ale lui Dumnezeu!” (Fapte 2, 9-11).

“O parte”, și nu toți. “Alții, batjocorându-i, ziceau că sunt plini de must” (Fapte 2, 13).

Lucrarea Duhului Sfânt asupra celor ce puteau să-L primească este desăvârșită *prin cuvânt*, printr-o predică a lui Petru (Fapte 2, 14-47). Este a doua predică a acestuia, din cele pe care le înregistrează *Sfânta Scriptură*. Prima este realizată cu ocazia alegerii lui Matia, când Sfântul Apostol se adresează ascultătorilor cu: “Bărbați frați”. Este, poate, pentru prima oară în istoria omenirii când apelativul de *frate* pentru un semen are acoperire teologică.

A doua predică a Sfântului Apostol Petru este alcătuită din două părți:

a) În prima parte se reiau pasaje din proorocul Ioil care vorbesc tocmai despre momentul când Domnul “va turna” din Duhul Său peste tot trupul. Acest apel la proorocii Vechiului Testament era absolut necesar pentru a putea discuta mai departe cu iudeii cărora se adresa. Cuvintele importante pe care voia și trebuia să le spună priveau Persoana Domnului Iisus Hristos (Fapte 2, 16-21).

b) În partea a doua ajunge la punctul central al acestei cateheze dogmatice: *Învierea Mântuitorului*. Pentru a o justifica, Apostolul recurge iarăși la *Scripturi* (la David și la proorocia sa) și abia apoi la calitatea lor de martori ai Învierii (Fapte 2, 22-47).

Un alt fapt semnificativ: vorbind despre înviere, Apostolul zice: “Dumnezeu a înviat pe Acest Iisus, Căruia noi toți suntem martori” (Fapte [a] 2, 32) și, mai apoi, la [b] 2, 36 încheie cuvântarea cu cuvintele: “Cu siguranță să știe deci toată casa lui Israel că Dumnezeu, pe Acest Iisus pe Care voi L-ați răstignit, L-a făcut Domn și Hristos”. Aceste două pasaje lasă loc la discuții, pentru precizări privind dumnezeirea Mântuitorului.

Faptele Apostolilor notează și alte lucruri semnificative în ce privește activitatea de catehizare *înainte* și *după* Botez. Iată câteva:

Activitatea de catehizare publică presupunea *îndrăzneală*, cuvânt care revine mereu în *Fapte*. Îl vedem pe Petru vorbind *fără frică* poporului de rând, dar, atunci când vorbește prima oară mai-marilor lui și bătrânilor și cărturarilor din Ierusalim, autorul *Faptelor* notează: “Atunci Petru, plin fiind de Duhul Sfânt, *le-a vorbit*” (Fapte 4, 8), iar, mai încolo, “Și văzând ei *îndrăzneala* lui Petru și a lui Ioan și știind că sunt oameni fără carte și simpli, se mirau” (Fapte 4, 13). Această *îndrăzneală* “a determinat” conturarea *primei rugăciuni colective* a Bisericii: “Și acum, Doamne, caută spre amenințările lor și dă robilor Tăi să grăiască Cuvântul Tău cu toată *îndrăzneala*, întinzând dreapta Ta spre vindecare și săvârșind semne și

minuni, prin numele Sfântului Tău Iisus” (Fapte 4, 29-30). Prin ea, Biserica luptătoare cere *putere de luptă* prin cuvânt, prin “Cuvântul Tău” spune textul, cere vindecare, semne și minuni săvârșite în numele Domnului pentru a le da *îndrăzneală* în această luptă. *Îndrăzneala* în propovăduirea cuvântului lui Dumnezeu era vitală pentru Biserica care se năștea, așa încât: “Pe când se rugau astfel, s-a cutremurat locul în care erau adunați și s-au umplut toți de Duhul Sfânt și grăiau cu *îndrăzneală* cuvântul lui Dumnezeu” (Fapte 4, 31).

Dintre semnele și minunile dăruite de Dumnezeu Apostolilor Săi, două par a fi semnificative: a) sfatul lui Gamaliel (Fapte 5, 34-40) și b) aducerea lui Saul în obștea creștină (Fapte 9, 1-30).

a) *Sfatul lui Gamaliel* răzbate peste veacuri ca principalul argument al *dumnezeirii* Bisericii lui Hristos:

“Feriți-vă de oamenii aceștia și lăsați-i, căci dacă această hotărâre sau lucrul acesta este de la oameni, se va nimici; iar dacă este de la Dumnezeu, nu veți putea să-i nimiciți, ca nu cumva să vă aflați și luptători împotriva lui Dumnezeu” (Fapte 5, 38-39). Cel ce a dat acest sfat era, desigur, un cunoscător al Legii vechi, nu numai în litera ei.

b) *Saul din Tars este adus de Dumnezeu la credință*, printr-o minune. El este adus în dar obștii creștine ca cel mai luminat, mai învățat și mai larg văzător dintre creștinii timpului său.

Un cârturar ca Pavel spune despre el însuși: “Dar nimic nu iau în seamă și nu pun nici un preț pe sufletul meu, numai să împlinesc *calea mea* și *slujba mea* pe care am luat-o de la Domnul Iisus, *de a mărturisi* Evanghelia harului lui Dumnezeu” (Fapte 20, 24). În *Faptele Apostolilor* aflăm despre el că, “intrând în sinagogă a vorbit cu *îndrăzneală* timp de trei luni, vorbind cu ei și căutând să-i încredințeze de împărăția lui Dumnezeu” (Fapte 19, 8). Sau: “Deci multă vreme au stat acolo grăind cu *îndrăzneală* întru Domnul, Care da mărturie pentru cuvântul harului Său, făcând semne și minuni prin mâinile lor” (Fapte 14, 3). O singură dată revolta pune stăpânire pe el (în Macedonia) și ia o hotărâre ce face din el *Apostolul neamurilor*:

“Și stând ei împotriva și hulind, el, scuturându-și hainele, a zis către ei: Sângele vostru asupra capului vostru! Eu sunt curat. De acum înainte mă voi duce la neamuri” (Fapte 18, 6). Dar Pavel, întreg, uriaș în statura sa morală și intelectuală ne apare în epistolele sale.

Cuvântările lui Pavel din *Fapte* nu sunt, însă, niciuna pe măsura epistolelor sale. Ne vom opri, totuși, asupra celei de a treia cuvântări, aceea

din Areopag⁷⁰ (Fapte 17, 19-34). “Discuta în sinagogă cu iudeii și cu cei credincioși, și în piață, în fiecare zi, cu cei care erau de față” (Fapte 17, 17). Nu întâmplător cei care îi remarcă prezența sunt “unii dintre filosofi epicurei și stoici” care, “luându-l cu ei, l-au dus în Areopag, zicând: Putem să cunoaștem și noi ce este această învățătură nouă, grăită de tine?”. Cărturar subtil, Pavel își începe cuvântarea cu invocarea singurului altar care nu-l scandalizase în Atena, altar a cărui prezență, alături de căutările filosofilor, justifică încercarea de a le vorbi atenienilor, și anume, cel închinat “Dumnezeului necunoscut” (Fapte 17, 18-19, 23).

Religia artistică, în forma ei elevată se întâlnește aici cu religia revelată în forma ei desăvârșită. Dumnezeu religiei revelate este cel “Care a făcut lumea și toate cele ce sunt în ea, Acesta fiind Domnul cerului și al pământului” și “nu locuiește în temple făcute de mâini, nici nu este slujit de mâini omenești, ca și cum ar avea nevoie de ceva” (Fapte 17, 24-25). Căutarea lui Dumnezeu de către om este motivată lapidar: “așezând vremile cele de mai înainte rânduite și hotarele locuirii lor, ca ei să-L caute pe Dumnezeu” (Fapte 17, 26-27). Modul de a-L căuta pe Dumnezeu este foarte sugestiv: “Doar L-ar pipăi și L-ar găsi” (Fapte 17, 27) căci, aparent paradoxal, întâi să-L pipăi și apoi să-L găsești. Așa a și fost în “vremile cele de mai înainte rânduite”. Întâi și L-au reprezentat, pipăindu-L, în religia artistică, și apoi L-au găsit întreg, în religia revelată (Fapte 17, 27). Urmează o sentință și o motivație-delimitare: 1) “Fiind deci *neamul lui Dumnezeu*, 2) nu trebuie să socotim că Dumnezeirea este asemenea aurului sau argintului sau pietrei cioplite de meșteșugul și gândirea omului” (Fapte 17, 29). Este semnificativ faptul că dintre toate atributele Mântuitorului, doar acela de judecător întru dreptate le este spus atenienilor (Fapte 17, 31).

Marea problemă a catehezei veacului apostolic, care a fost *justificarea primirii mesajului evanghelic printre neamuri* și *delimitarea de legea veche*, a fost rezolvată, în mare parte, datorită largimii de spirit a acestui Apostol, în principiu, și datorită activității sale misionare printre neamuri și printre iudei, în fapt.

⁷⁰ Areopag = consiliu sau tribunal suprem în Atena antică; adunare de savanți, de artiști de mare valoare.

Câteva concluzii privind activitatea catehetică și misionară a Apostolilor și ucenicilor Mântuitorului:

1. Întreagă această activitate se află sub semnul *harismei*. Ea a început în ziua Cincizecimii după Pogorârea Duhului Sfânt. Proorocii au vestit, la timpul lor, zilele acelea de început de eră în care “Domnul va turna din Duhul Său peste tot trupul și fiii voștri și fiicele voastre vor prooroci și cei mai tineri ai voștri vor vedea vedenii și bătrânii voștri vise vor visa. Încă și peste slugile Sale și peste slujnicele Sale va turna, în aceste zile, din Duhul Său și vor prooroci” (Proorocul Ioil, așa cum este reamintit acest pasaj în a doua cuvântare a lui Petru din Fapte 2, 17-18). Dar, cu adevărat revelatorii, dumnezeiești sunt cuvintele Mântuitorului din ziua Floriilor.

2. *Harul* care covârșea în acele timpuri, face ca pregătirea prin cateheză pentru Botez să fie de o mică amploare, dar niciodată cu totul inexistentă. Cei trei mii “ce s-au adăugat în ziua aceea” a Cincizecimii Bisericii lui Hristos și apoi alte cinci mii au primit Botezul în urma unei predici misionare, predică prin care Apostolul realizează o sumară, dar esențială cateheză dogmatică. Cateheza morală constă, adesea, într-o singură poruncă, dar esențială: “Pocăiți-vă” (vezi Botezul lui Ioan și Fapte 19). Acesta realizase deja, pentru ei, cea mai desăvârșită cateheză morală.

În privința adevărilor de credință pe care trebuia să le accepte catehumenul pentru a putea să primească Botezul creștin, ele sunt adesea cuprinse într-o singură formulă a *Simbolului de credință*, care ar putea fi: “Cred că Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu” (Fapte 8, 37) sau, și mai simplu: “Crede în Domnul Iisus” (Fapte 16, 31). Odată cu creștinarea părinților se botezau și copiii. Presupunem aceasta din multele situații în care un bărbat, cap de familie, se boteza cu “toți ai lui îndată” (Fapte 16, 33; 16, 15).

3. Problema fundamentală care străbate cartea *Faptele Apostolilor*, este aceea a *raportului dintre Legea veche și cea nouă* și, legat de aceasta, *statutul neamurilor* în lumina doctrinei Mântuitorului. Astfel, până la capitolul al X-lea, la Legea veche se raportează toți ca la o “Călăuză spre Hristos”, cum o numește Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Galateni* (3, 24). În capitolul al X-lea devenim martori ai unui moment hotărâtor din istoria Bisericii lui Hristos. Petru “a văzut cerul deschis și coborându-se un lucru ca o față mare de pânză, legată în patru colțuri, lăsându-se pe pământ. În ea erau toate dobitoacele cu patru picioare și târătoarele pământului și

păsările cerului. Și glas a fost peste el: Sculându-te, Petre, junghie și mănâncă (Fapte 10, 11-15; 10, 17; 13, 46-51; 17, 5; 21, 18-40).

Ultimul capitol din *Fapte* istorisește întâlnirea lui Pavel cu cei din neamul său, la Roma. Pavel le spune: “Deci cunoscut să vă fie vouă că această mântuire a lui Dumnezeu s-a trimis păgânilor, și ei vă vor asculta” pentru că “inima acestui popor (al iudeilor) s-a învârtoșat și cu urechile greu au auzit și ochii lor și i-au închis” (28, 27-28).

XI.2. Epistolele Sfinților Apostoli

În *Epistola către Romani* (Romani 10, 9-10; 14-15; 17) se spune: “De vei mărturisi cu gura ta că Iisus este Domnul și vei crede în inima ta că Dumnezeu L-a înviat pe El din morți, te vei mântui. Căci cu inima se crede spre dreptate, iar cu gura se mărturisește spre mântuire [...] Dar cum vor chema numele Aceluia în Care încă n-au crezut? Și cum vor crede în Acela de Care n-au auzit? Și cum vor auzi, fără propovăduitor? Și cum vor propovădui, de nu vor fi trimiși?... Prin urmare, credința este din auzire, iar auzirea prin cuvântul lui Hristos”. Este enunțat aici o parte a primului principiu al cateheticii și omileticii. Iar în *Epistola I către Corinteni* 2, 4-5; 12-13), Sfântul Apostol Pavel vorbește de *sinergia teandrico-harică* în propovăduirea Evangheliei, completând prin aceasta conținutul de adevăr al primului principiu al cateheticii și omileticii. “Iar cuvântul meu și propovăduirea mea nu stăteau în cuvinte de înduplecare a înțelepciunii omenești, ci în adevărarea Duhului și a puterii, pentru ca credința voastră să nu fie în înțelepciunea oamenilor, ci în puterea lui Dumnezeu [...] Iar noi n-am primit duhul lumii, ci Duhul cel de la Dumnezeu, ca să cunoaștem cele dăruite nouă de Dumnezeu; pe care le și grăim, dar nu în cuvinte învățate din înțelepciunea omenească, ci în cuvinte învățate de la Duhul Sfânt, lămurind lucruri duhovnicești oamenilor duhovnicești”.

Sau altele, în același spirit:

“Căci Hristos nu m-a trimis ca să botez, ci să binevestesc, dar nu cu înțelepciunea cuvântului, ca să nu rămână steapă crucea lui Hristos (I Corinteni 1, 17).

“Nu că de la noi înșine suntem destoinici să cugetăm ceva ca de la noi înșine, ci *destoinicia* noastră este de la Dumnezeu” (II Corinteni 3, 5).

“Căci în har sunteți mântuiți, prin credință, și aceasta nu e de la voi, este darul lui Dumnezeu; nu din fapte, ca să nu se laude nimeni” (Efeseni 2, 8-9).

În legătură cu omul duhovnicesc, Marele Apostol ne spune că un astfel de om se naște dintr-unul trupesc care este “prunc în Hristos”. Despre unii ca aceștia spune: “Cu lapte v-am hrănit, nu cu bucate, căci încă nu puteți mânca și încă nici acum nu puteți, fiindcă sunteți tot trupești” (I Corinteni 3, 1-15). Iată aici dovada indubitabilă a unui învățământ religios în perioada apostolică organizat pe un *fundament teoretic conștientizat*. Cât poate face omul aici și cât face Dumnezeu ne spune Sfântul Apostol printr-o metaforă: “Eu am sădit, Apollo a udat, dar Dumnezeu *a făcut să crească*” (I Corinteni 3, 6; 3, 8-9; II Corinteni 4, 7).

“Căci armele luptei noastre nu sunt trupești, ci puternice înaintea lui Dumnezeu, ca să dărâme întăriturile; noi surpăm gândurile și toată trufia care se ridică împotriva cunoașterii lui Dumnezeu și tot gândul îl robim, spre ascultarea lui Hristos” (II Corinteni 4, 5; Imn închinat învățaturii întru Hristos).

Sfântul Apostol Pavel zice: “Dator sunt și elinilor și barbarilor și învățaților și neînvățaților” (Romani 1, 14), subliniind prin aceasta *universalitatea* învățaturii lui Hristos, iar activitatea de catehizare a Marelui Apostol este sintetizată în pasajul:

“Cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobândesc pe iudei. Cu cei de sub Lege, ca unul de sub Lege, deși eu nu sunt sub Lege, ca să dobândesc pe cei de sub Lege. Cu cei ce n-au Legea, m-am făcut ca unul fără Lege, deși nu sunt fără Legea lui Dumnezeu, ci având Legea lui Hristos, ca să dobândesc pe cei ce nu au Legea. Cu cei slabi, m-am făcut slab, ca pe cei slabi să-i dobândesc. Tuturor toate m-am făcut, ca, în orice chip, *să măntuiesc pe unii*” (I Corinteni 9, 20-22).

Faptul că învățământul religios se baza pe o profundă cunoaștere a psihologiei umane, ne este arătat în următorul text: “Căci trebuie să fie între voi și eresuri, ca să se învedereze între voi cei încercați” (I Corinteni 11, 19). Iar în textul: “... destoinicia noastră este de la Dumnezeu cel ce ne-a învrednicit să fim slujitori ai Noului Testament, *nu ai literei, ci ai duhului; pentru că litera ucide, iar duhul face viu*” (II Corinteni 3, 6) ne este relevat *principiul didactic al accesibilității*.

Este interesant faptul că prin același principiu didactic justifică Sfântul Apostol Pavel rostul neamurilor în primirea credinței: “Și prin căderea lor, neamurilor le-a venit mântuirea, ca Israel să-și întărească râvna față de ele...” (Romani 11, 11, 13, 14).

Tematica activității de catehizare realizată de Sfinții Apostoli în *Epistole* este atotcuprinzătoare.

Cateheze dogmatice de o adâncă profunzime realizează Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani* (în legătură cu Legea Vechiului Testament și cu chemarea neamurilor, la cap. 1, 11), în *Epistola întâi către Corinteni* (despre Înviere în cap. 15), în *Epistola către Galateni* (din nou, despre rostul Legii ca fiind călăuză spre Hristos, în cap. 3-5), în *Epistola către Efeseni* (despre Hristos care este mântuirea păcătoșilor, în cap. 2, și Biserică-Trup al lui Hristos, în cap. 4), în *Epistola întâi către Tesaloniceni* (despre “cei adormiți și despre cei rămași vii, la venirea Domnului”, în cap. 4, 13-18, cap. 5), cateheză care se continuă, în *Epistola a doua către Tesaloniceni* (cap. 1 și 2) și, în fine, în *Epistola către Evrei* care, în afară de ultimul capitol, este o cuprinzătoare cateheză dogmatică.

În Epistolele sale, Sfântul Apostol Petru motivează *dogmatic* conduita morală pe care trebuie să o aibă un creștin adevărat, iar Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan, în prima sa epistolă, realizează o cateheză dogmatică privind pe Dumnezeu ca lumină și iubire, pe Hristos ca mijlocitor al nostru către Tatăl, și despre Sfânta Treime.

“Pentru că oricine se hrănește cu lapte, este nepriceput în cuvântul îndreptării, de vreme ce este prunc. Iar hrana tare este pentru cei desăvârșiți, care au prin obișnuință simțurile învățate să deosebească binele de rău. De aceea, lăsând începuturile cuvântului despre Hristos să ne ridicăm spre ceea ce este desăvârșit, fără să mai punem din nou temelia învățăturii despre pocăința de faptele noastre, despre credința în Dumnezeu, a învățăturii despre Botez, a punerii mâinilor, a învierii morților și a judecății veșnice” (Evrei 4, 12). Acest text este sugestiv pentru perioada disputelor din perioada sinoadelor. Cateheza era făcută treptat, temelia fiind o *cateheză morală* (“pocăința de faptele noastre”).

În epistole, întâlnim o bogată învățătură pentru “prunci”, mai ales într-o deosebită cateheză morală, gândită ca temelie pentru lucrarea următoare spre desăvârșire (vezi I Corinteni 7, 6, 7, 8; Romani 12, 6-8; Efeseni 4, 5, 6; Coloseni 3, 2; I Tesaloniceni 3; Iacov, I Petru 3, 4, 5). În același timp găsim și “hrană tare” [“lucruri anevoie de înțeles” (II Petru 3, 16)], pentru cei vrednici să o primească însă, nu pentru “cei neștiutori și neîntăriți”, cum spune Sfântul Apostol Petru (II Petru 3, 16) care “le răstălmăcesc, spre a lor pierzare”.

Cât privește “gradul de inspirație” al celor care propovăduiesc Cuvântul lui Dumnezeu, Sfântul Apostol Pavel îi împarte în: “Întâi *apostoli*, al doilea *prooroci*, al treilea *învățători*” (I Corinteni 12, 28); “Și El a dat pe unii să fie apostoli, pe alții prooroci și pe alții binevestitori, pe alții păstori și *învățători*

spre desăvârșirea sfinților, la lucrul slujirii, la zidirea trupului lui Hristos până vom ajunge toți la unitatea credinței și la cunoașterea Fiului lui Dumnezeu, la starea bărbatului desăvârșit, la măsura vârstei deplinătății lui Hristos, ca să nu mai fim copii și jucăria valurilor, purtați încoace și încolo de orice vânt al învățaturii, prin înșelăciunea oamenilor, prin vicleșugul lor, spre uneltirea rătăcirii, ci ținând adevărul” (Efeseni 4, 11-15).

Apostolii vorbesc mult și despre proorocii acelor timpuri, dând sfaturi pentru a-i vădi pe cei mincinoși: “Cel ce proorocește, vorbește oamenilor, spre zidire, îndemn și mângâiere” (I Corinteni 14, 33) și: “Cel ce proorocește, zidește Biserica” (I Corinteni 14, 4; II Petru 1, 19-21).

Un fapt semnificativ: în munca de catehizare, acești învățători de excepție folosesc chiar exemplul propriilor experiențe duhovnicești. În acest sens, ziditoare pentru orice creștin sunt rândurile Sfântului Apostol Pavel din *Epistola a doua către Corinteni*, capitolul 11, versetul 12: “Dar ceea ce fac, voi face și în viitor, ca să tai pricina celor ce poftesc pricină, pentru a se afla ca și noi în ceea ce se laudă”.

Din *Epistole* se vede, la nivel plenar, *autoritatea Apostolilor ca învățători* și “slujitori ai lui Hristos și ca iconomi ai tainelor lui Dumnezeu” (I Corinteni 4, 1). Această autoritate se face simțită în toate scrierile care vorbesc de viața Bisericii în veacul apostolic. În capitolul următor le vom analiza din punctul de vedere al învățământului de credință.

XII. ACTIVITATEA CATEHETICĂ DIN VEACUL APOSTOLIC REFLECTATĂ ÎN SCRIERILE NECANONICE ALE PĂRINȚILOR APOSTOLICI

Sunt numiți *Părinți Apostolici* scriitorii creștini din a doua jumătate a secolului I și din prima jumătate a celui de-al doilea, care au fost ucenici ai Sfinților Apostoli sau i-au cunoscut pe Apostoli. Termenul a fost pus în circulație în secolul al XVII-lea de primul editor al scrierilor acestora, J.B. Cotelier⁷¹. El cuprinde în opera sa epistolele Sfinților Barnaba, Clement Romanul, Ignatie al Antiohiei, Policarp al Smirnei și Păstorul lui Herma. Gallandi, în secolul al XVIII-lea, adaugă, într-o nouă ediție a lucrării lui Cotelier, la cei cinci de mai sus pe Papias și pe autorul Epistolei către Diognet. În 1873 are loc senzaționala descoperire a *Didahiei celor Doisprezece Apostoli* de către mitropolitul Nicomidiei, Filotei Vrieniu. Aceste scrieri fac trecerea de la scrierile revelate ale Noului Testament la literatura patristică.

XII.1. Operele Sfinților Părinți Apostolici – o abordare sintetică

XII.1.1. *Didahia celor Doisprezece Apostoli*

Este o lucrare mică, de numai 210 rânduri de text tipărit. J. Quasten o caracterizează astfel: “documentul cel mai important al perioadei din imediata apropiere a Apostolilor și izvorul cel mai vechi al legislației bisericești pe care îl avem”.

Didahia are 16 capitole al căror conținut este, pe scurt, următorul:

a) În *capitolele I-VI* se realizează un catehism moral care trebuie spus catehumenilor înainte de botez:

⁷¹ J.B. Cotelier, *Patres aevi apostolici*, 2 volume, 1672.

“După ce ați spus *mai înainte* toate cele de mai sus, botezați...”⁷².

b) Partea a doua, *capitolele VII-X*, cuprinde instrucțiuni liturgice despre *botez, post, rugăciune, euharistie și mărturisire*. Aflăm că Botezul se face “în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh”, în apă proaspătă, prin scufundare de trei ori: “Dacă nu au deajuns nici una nici alta, adică nici proaspătă nici caldă), toarnă de trei ori apă «în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh»”⁷³. Se poruncește *postul*⁷⁴ înainte de botez a celui ce botează, a celui botezat și a altor câțiva. Postul să nu fie ca al fățarnicilor, ca al iudeilor adică, luna și joia, ci miercurea și vinerea. *Rugăciunea Domnească* să se facă de trei ori pe zi. Sfânta Euharistie este “Mâncare și băutură duhovnicească și viață veșnică”⁷⁵. “Când vă adunați *în duminica Domnului*, frângeți pâinea și mulțumiți, după ce mai întâi v-ați mărturisit păcatele voastre, ca jertfa voastră să fie curată”⁷⁶.

c) În partea a treia, *capitolele XI-XV*, se vorbește despre *ierarhia bisericească*: A. *ierarhia itinerantă*, alcătuită din *apostoli, profeți și învățători* și, B. *ierarhia stabilă*, formată din *episcopi* (înțeles și *preot* ca în textele din Noul Testament) și *diaconi*⁷⁷.

d) În capitolul al XVI-lea se vorbește despre priveghere și despre așteptarea venirii Domnului.

Autorul vorbește de două căi: *calea vieții* și *calea morții*. *Calea vieții*, tratată în primele patru capitole, este calea celor mai înalte virtuți care duc la desăvârșire. *Calea morții* ocupă capitolul al V-lea: “Calea morții este aceasta: mai întâi este rea și plină de blstem: ucideri, adultere, pofte, desfrânări, hoții, idolatrii, vrăji, farmece, răpiri, mărturii mincinoase, fățarnicii, inimă vicleană, vicleșug, mândrie, răutate, obraznicie, lăcomie, cuvinte de rușine, invidie, nerușinare, îngâmfare, fudulie, lipsă de teamă”⁷⁸.

⁷² Cf. *Învățătura celor Doisprezece Apostoli* din vol. *Scrierile Părinților Apostolici*, trad., note și indici de Pr.Dr. D. Fecioru, în col. “Părinți și Scriitori Bisericești”, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, *passim* (pentru toate scrierile necanonice am folosit ediția 1979. Prin urmare, în continuare, voi cita numai lucrarea despre care este vorba în text).

⁷³ *Ibidem*, p. 28.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 28-29.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, V, 1, p. 28.

XII.1.2. *Epistolele Sfântului Clement Romanul*

Sub numele lui Clement, se păstrează mai multe scrieri: două epistole către Corinteni, două epistole către fecioare, cinci epistole decretale și clementinele.

a) Dintre acestea, doar autenticitatea *primei Epistole către Corinteni* este atestată de Dionisie, episcopul Corintului. Ea a fost scrisă la sfârșitul unei persecuții a lui Domițian, între 96 și 98 (a se vedea capitolul al VII-lea), cu ocazia răscoalei și certurilor din Biserica Corintului (Teologia romano-catolică vrea să facă din ea cel mai vechi document al primatului papal).

Epistola ne dă mărturie despre ucenicia la Roma a Sfinților Apostoli Petru și Pavel⁷⁹ și despre călătoria în Spania a Sfântului Apostol Pavel. Dar, mai presus de toate, epistola este cel mai vechi text patristic cu privire la *doctrina succesiunii apostolice*. Iată textul: “Apostolii ne-au vestit Evanghelia primită de la Domnul Iisus Hristos; iar Iisus Hristos a fost trimis de Dumnezeu. Hristos, dar, a fost trimis de Dumnezeu, iar Apostolii de Hristos. Amândouă s-au făcut în bună rânduială din voința lui Dumnezeu. [...] Predicând, dar, în țări și în cetăți, au pus episcopi și diaconi pentru cei ce aveau să creadă, pe cei care au crezut întâi în propovăduirea lor, după ce au fost probați de Domnul”⁸⁰. În capitolul al 44-lea se revine asupra nedreptății de a fi “izgoniți din slujirea lor cei care au fost puși episcopi de Apostoli sau între timp de alți bărbați vrednici, cu aprobarea întregii Biserici și care au slujit turmei lui Hristos fără prihană, cu smerenie, în liniște, cu grijă, de care dau mărturie toți de multă vreme”⁸¹. Chemarea la pace în Biserica Corintului se termină cu o lungă și inspirată rugăciune⁸², cea mai veche și una din cele mai mișcătoare rugăciuni creștine.

b) Scrierea, care a fost considerată secole de-a rândul ca *a doua Epistolă a Sfântului Clement Romanul*, este, de fapt, o omilie, cea mai veche omilie ce a ajuns până la noi.

XII.1.3. *Epistola zisă a lui Barnaba*

Scriitorii antichității creștine socotesc această scriere drept o epistolă a Sfântului Barnaba, tovarășul de misiune al Sfântului Apostol Pavel. Clement

⁷⁹ *Epistola către Corinteni (I) a Sfântului Clement Romanul*, capitolul al V-lea, pp. 48-49.

⁸⁰ *Ibidem*, cap. 42, 1-4, pp. 67-68.

⁸¹ *Ibidem*, cap. 44, 3, p. 69.

⁸² *Ibidem*, cap. 59-61, pp. 76-77.

Alexandrinul și Origen o socotesc chiar inspirată. Din analiza textului, urmează concluzii care îndreptățesc părerea că autorul nu poate fi Sfântul Apostol Barnaba, mai ales ideile legate de Vechiul Testament și de Sfinții Apostoli, părere acceptată astăzi unanim de critică. Autorul epistolei vorbește despre sine în capitolul 1: “Mă gândesc dar, la aceea, că dacă voi avea grijă să vă împărtășesc vouă o parte din cele ce am primit, voi avea răsplată și eu, că slujesc unor astfel de suflete; de aceea m-am grăbit să vă scriu pe scurt, ca, împreună cu credința, să aveți desăvârșită și cunoștința”⁸³. Din acest text reiese, pe de o parte, că autorul este un învățător al comunității creștine, un “dascăl”, cum însuși spune la sfârșitul primului capitol. Pe de altă parte, ultimele cuvinte din pasajul citat “împreună cu credința, să aveți desăvârșită și cunoștința (*gnoza*)” trimit la cele două trepte în înțelegerea Scripturii și în cunoașterea lui Dumnezeu, credința și gnoza și, acest punct de vedere îl plasează, după opinia specialiștilor, pe autorul epistolei, în atmosfera de gândire a creștinismului alexandrin. Scopul scrierii este acela de a-i convinge pe creștinii iudaizanți să nu se țină de litera Vechiului Testament. Pentru acesta dovedește o aversiune totală și, uneori, o necunoaștere a obiceiurilor iudaice. Autorul interpretează alegoric persoanele și faptele Vechiului Testament: oprirea mâncării de porc sau a altor animale înseamnă interzicerea legăturilor cu oamenii stricați și răi; tăierea împrejur nu privește tăierea împrejur a trupului, ci tăierea împrejur a inimii; tăierea împrejur a celor 318 slugi ale lui Avraam trebuie înțeleasă numai spiritual, pentru că numărul 318 este simbolul morții pe cruce a Mântuitorului.

Începând cu capitolul al XVIII-lea se trece “și la altă gnoză și învățătură”. Este o parte morală în care autorul vorbește de două căi: “a învățaturii și a stăpânirii, sau a luminii și a întunericului”⁸⁴. Asemănarea cu cele două căi din *Didahie* este izbitoare.

XII.1.4. *Epistolele Sfântului Ignatie Teoforul*

Cele mai multe știri despre această mare personalitate le avem din cele șapte epistole ale sale, scrise în drum spre mucenicie, în ultimul an al vieții. El însuși se numește în fruntea epistolelor sale Ignatie Teoforul. Cel de al doilea nume a fost interpretat în două chipuri: a) “acel ce a fost purtat de Dumnezeu” sau b) “cel ce poartă pe Dumnezeu”. După primul sens, Ignatie

⁸³ *Epistola zisă a lui Barnaba*, cap. I, 5, p. 114.

⁸⁴ *Ibidem*, cap. XVIII, 1, p. 135.

a fost copilul pe care l-a luat în brațe Mântuitorul pentru a-l da ucenicilor pildă de smerenie (Matei 18, 2-4); după al doilea sens, Ignatie purta în inimă pe Hristos. De la istoricul Socrate⁸⁵ se știe că el a introdus în biserică cântarea antifonică a psalmilor. Din toate cele șapte epistole se ridică, luminoase, ideea și simțământul de *unitate creștină* care arată nu numai spiritul profund creștin ce-l însuflețea pe autor, ci și o stare istorică de fapt în viața Bisericii primare, și anume apariția primelor erezii și revolte contra ierarhiei bisericești și a preoților. Iată câteva texte din epistolele ce privesc *unitatea* în jurul *clerului*: “De aceea am luat-o înaintea spre a vă ruga să mergeți împreună cu voința lui Dumnezeu. Că și Iisus Hristos, viața noastră cea nedespărțită, este voința Tatălui, după cum și episcopii, cei rânduiți la marginile lumii, sunt din voința lui Iisus Hristos... Că venerabila voastră *preoțime*, vrednică de Dumnezeu, este așa de *unită cu episcopul* ca și *coardele cu chitara*. De aceea este cântat Iisus Hristos în unirea voastră și în armonioasa voastră dragoste”⁸⁶. “Le doresc *unire* (Bisericilor) în credință și în dragoste, pe care nimic n-o depășește, și, ceea ce-i mai de seamă, *unire* în Iisus și Tatăl”⁸⁷. “... vă îndemn să vă străduiți să le faceți pe toate în *unire* cu Dumnezeu, având întâi stătător pe *episcop*, care este în locul lui Dumnezeu, pe preoți care sunt în locul soborului Apostolilor și pe diaconi care-mi sunt așa de dragi, cărora li s-a încredințat slujirea lui Iisus Hristos”⁸⁸.

Următorul text este un adevărat imn închinat *unirii cu Hristos*:

“După cum Domnul n-a făcut nimic, nici prin El Însuși, nici prin Apostoli, fără Tatăl, cu Care era unit, tot așa și voi să nu faceți nimic fără episcopi și fără preoți; nici să nu încercați să vi se pară că este binecuvântat a face ceva de unul singur, ci în comun: o singură rugăciune, o singură cerere, o singură minte, o singură nădejde în dragoste, în bucuria cea neprihănită, care este Iisus Hristos, decât care nu este nimic mai bun. Adunați-vă cu toții ca într-un templu al lui Dumnezeu, ca la un altar, în jurul unuia Iisus Hristos, Care a ieșit de la Unul Tatăl, Care este unul și la Tatăl s-a întors”⁸⁹.

⁸⁵ Socrate, *Istoria Bisericii*, VI, 8.

⁸⁶ *Epistola către Efeseni a Sfântului Ignatie Teoforul*, cap. IV, 1, p. 158.

⁸⁷ *Epistola către Magnezieni a Sfântului Ignatie Teoforul*, cap. I, 2, p. 165.

⁸⁸ *Ibidem*, cap. VI, 1, p. 166.

⁸⁹ *Ibidem*, cap. VII, 1-2, p. 167.

“Supuneți-vă episcopului și unii altora, după cum Iisus Hristos s-a supus după trup Tatălui, iar Apostolii lui Hristos și Tatălui și Duhului, ca să fie *unire trupească și sufletească*”⁹⁰.

În *Epistola către Tralieni* reia ideea de patru ori, iar în capitolul al XI-lea spune: “[...] Dumnezeu a făgăduit unire; iar unirea este El”⁹¹. În *Epistola către Filadelfieni*, în capitolul al VIII-lea, se numește pe sine “om rânduit spre unire”⁹², iar la capitolul al VII-lea spune: “Duhul mi-a predicat, grăind acestea: «Fără de episcop să nu faceți nimic! Păstrați trupul vostru ca templu al lui Dumnezeu! Iubiți *unirea*, fugiți de dezbinări, fiți următori ai lui Hristos, precum este și El al Tatălui Lui»”⁹³. Iată acum acest text din *Epistola sa către Smirneni* în care folosește pentru prima dată în literatura creștină sintagma Biserica universală (catolică): “Unde se vede episcopul, acolo să fie și mulțimea credincioșilor, după cum unde este Iisus Hristos, acolo este și *Biserica universală*”⁹⁴.

În *Epistola către Policarp al Smirnei* spune: “Poartă grijă de *unire*, de care nimic nu-i mai bun”⁹⁵.

O idee dominantă privește *păstrarea adevăratei credințe*, fugind de învățăturile ereticilor. Iată câteva exemple:

“Dacă sunt dați morții cei care cu trupul strică casa cuiva cu atât mai mult cel care strică, printr-o rea învățătură, credința lui Dumnezeu pentru care Iisus Hristos a fost răstignit? Unul ca acesta, fiind întinat, va merge în focul cel nestins, la fel și cel care-l ascultă”⁹⁶.

În ce privește *ținerea Duminicii*, Sfântul Ignatie spune la capitolul al IX-lea în *Epistola către Magnezieni*:

“Așadar, cei care au trăit în rânduielile cele vechi și au venit la nădejdea cea nouă, să nu mai țină sâmbăta, ci Duminica, în care și viața noastră a răsărit, prin El și prin moartea Lui pe care unii o tăgăduiesc”⁹⁷.

Remarcabil este și faptul că epistolele Sfântului Ignatie vorbesc de trei ori despre Maica Domnului: “Stăpânitorul veacului acestuia n-a cunoscut

⁹⁰ *Ibidem*, cap. XIII, 2, p. 168.

⁹¹ *Epistola către Tralieni*, cap. XI, 2, p. 173.

⁹² *Epistola către Filadelfieni*, cap. VIII, 1, p. 180.

⁹³ *Ibidem*, cap. VII, 2, p. 180.

⁹⁴ *Epistola sa către Smirneni*, cap. VIII, 2, p. 184.

⁹⁵ *Epistola către Policarp al Smirnei*, cap. I, 2, p. 187.

⁹⁶ *Epistola către Efeseni*, cap. XVI, 2, p. 162.

⁹⁷ *Epistola către Magnezieni*, cap. IX, 1-2, p. 167.

fecioria Mariei, nașterea lui Hristos din ea și moartea Domnului. Trei taine răsunătoare care s-au săvârșit în tăcerea lui Dumnezeu”⁹⁸.

Sfântul Ignatie ne vorbește și despre Sfintele Taine. Botezul este arma creștinului⁹⁹, Euharistia este “leacul nemuririi și doctorie pentru a nu muri”¹⁰⁰. Mărturisirea păcatelor este exprimată indirect: “*toți câți se vor pocăi și vor veni la unitatea Bisericii*, vor fi și ei ai lui Dumnezeu, ca să fie vii după Iisus Hristos”¹⁰¹. De remarcat că el utilizează în *Epistola către Magnezieni*¹⁰², *Epistola către Filipeni*¹⁰³ și *Epistola către Romani*¹⁰⁴ pentru prima dată cuvântul *creștinism* pentru a arăta noua situație creată în lume prin învățătura lui Hristos. Să ne amintim că și cuvântul *creștin*, “nume” de care vorbește Sfântul Ignatie, tot în Antiohia s-a născut (Fapte 11, 26). Să ne oprim puțin și asupra *Epistolei către Romani*. Lunga adresă care o prefătează, în care Sfântul Ignatie împodobește Biserica Romei cu cele mai alese calificative, este folosită de unii teologi romano-catolici ca mărturie a autorității Bisericii din Roma asupra celorlalte Biserici creștine. În realitate, acesta nu cunoaște nici măcar numele episcopului Romei și, prin cuvintele de laudă urmărește să câștige bunăvoința creștinilor din Roma, pentru a-i obține eliberarea. Epistola este o capodoperă a literaturii religioase și o culme de simțire creștină, document emoționant al muceniei în Hristos.

XII.1.5. *Epistola către Filipeni a Sfântului Policarp al Smirnei*

Sfântul Policarp al Smirnei a fost unul dintre episcopii Bisericii primare care s-a bucurat de o mare autoritate ca învățător și profet și a cărui îndrăzneală nu a fost numai în cuvânt, ci și în faptă încununată cu moarte de martir. Din epistolele sale se păstrează doar una și anume: *Epistola către Filipeni a Sfântului Policarp al Smirnei*.

Epistola este foarte bine caracterizată de Fotie: “plină de sfaturi bune, de claritate și de simplitate”. Este vorba de o simplitate ce vine dintr-un suflet împăcat ce aduce pace, deși adevărurile de credință pe care le propovăduiește sunt adânci. Iată prima propoziție din Epistolă: “Policarp și preoții cei dimpreună cu el către Biserica lui Dumnezeu care locuiește

⁹⁸ *Epistola către Efeseni*, cap. XIX, 1, p. 163.

⁹⁹ *Epistola către Policarp al Smirnei*, VI, 2, p. 189.

¹⁰⁰ *Epistola către Efeseni*, XX, 2, p. 164.

¹⁰¹ *Epistola către Filipeni*, III, 2, *passim*.

¹⁰² *Epistola către Magnezieni*, cap. X, 1-3, pp. 167-168.

¹⁰³ *Epistol către Filipeni*, cap. VI, 1, *passim*.

¹⁰⁴ *Epistola către Romani*, cap. III, 3, p. 173.

vremelnic în Filipii”¹⁰⁵. Apare aici, din nou, ideea *Bisericii luptătoare* care domină gândirea teologică a veacului. Îi felicită pe filipeni pentru dragostea arătată mucenicilor și pentru credința înrădăcinată în ei din timpuri vechi prin înțelepciunea fericitului și slăvitului Pavel, care, “fiind la voi, a învățat, *precis și sigur*, pe oamenii de atunci față către față cuvântul adevărului”¹⁰⁶. Îi sfătuiește să fie tari în credință, milostivi, să ierte pe cei ce le greșesc, să se depărteze de mânie, să fugă de lăcomie și de iubirea de argint, să fie pilde frumoase pentru păgâni. La sfârșit vorbește cu amărăciune de preotul Valens care, din pricina lăcomiei, s-a arătat nevrednic de preoție.

XII.1.6. *Epistola către Diognet*

De un deosebit interes pentru învățătura de credință este *Epistola către Diognet* numită “perlă a literaturii creștine” din primele trei veacuri creștine. Atribuită o vreme Sfântului Iustin, astăzi autorul rămâne necunoscut, iar Diognet, căruia îi este adresată, a fost identificat cu filosoful stoic Diognet, cu împăratul Adrian sau cu procuratorul din Alexandria, Claudios Diognetos. Autorul necunoscut al epistolei răspunde celor trei întrebări puse de Diognet, și prin el, de gândirea vremii lui:

a) Ce este religia creștinilor și pentru ce creștinii nu cinstesc zeii grecilor și nici nu primesc credința iudeilor?

b) De ce natură este dragostea pe care o au creștinii între ei?

c) Pentru ce această religie s-a arătat acum și nu mai înainte?

După ce pune cele trei întrebări, fixând astfel obiectul catehezei, urmează o pregătire psihologică realizată prin cuvintele “[...] laud râvna ta și cer de la Dumnezeu – Cel care ne dă puterea de a grăi și de a asculta – să-mi dea mie puterea de a grăi așa că, ascultându-mă, să ajungi mai bun, iar ție să-ți dea puterea de a asculta așa încât să nu măhnești pe cel ce-ți grăiește”¹⁰⁷. În aceeași pregătire, cu spectru mai larg, intră recomandarea care urmează:

a) “[...] Curățește-te de toate gândurile, care ți-au stăpânit mai înainte mintea; înlătură obișnuința, care te-a rătăcit; fii om nou ca dintru început, pentru că ai să asculți o învățătură nouă”¹⁰⁸. O succintă, dar o critică la obiect adusă iudaismului încheie pertinent răspunsul la prima întrebare:

¹⁰⁵ *Epistola către Filipeni a Sfântului Policarp al Smirnei*, p. 208.

¹⁰⁶ *Ibidem*, cap. III, 2, p. 209.

¹⁰⁷ *Epistola către Diognet*, cap. I, 2, p. 337.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

“Socot că ți-am arătat îndeajuns că pe bună dreptate se îndepărtează creștinii de nesocotința, rătăcirea, curiozitățile și mândria iudeilor”¹⁰⁹.

b) Răspunsul la întrebarea ce privește condiția de creștin este dat în capitolele V-VI¹¹⁰, adevărată perlă de literatură religioasă. În capitolul al VII-lea se începe catehizarea dogmatică prin învățătura despre venirea lui Hristos în lume: “[...] L-a trimis cu bunătate și blândețe, cum trimite un rege pe fiul său, L-a trimis ca Dumnezeu, L-a trimis la oameni, L-a trimis ca să mântuie, ca să convingă, nu să silească; că Dumnezeu nu silește. L-a trimis ca să cheme, nu ca să alunge. L-a trimis ca să iubească, nu să judece. Îl va trimite și ca judecător și cine va suferi atunci venirea Lui?”¹¹¹. Un alt pasaj: “Pe Dumnezeu nici unul din oameni nu L-a văzut, nici nu L-a cunoscut, ci El S-a arătat pe Sine Însuși. S-a arătat prin credință, singura prin care se poate vedea Dumnezeu”¹¹².

c) Cu privire la apariția târzie a creștinismului, răspunsul autorului epistolei este altul decât al apologeților creștini: Creștinismul a apărut atunci când omenirea a ajuns la conștiința neputinței ei și la conștiința nevoii de mântuire¹¹³.

Capitolul al X-lea este ultimul capitol autentic al epistolei și în el autorul îl îndeamnă pe Diognet la a îmbrățișa noua credință pentru a cunoaște bucuria adevărată: “Să nu te minunezi, dacă un om poate fi imitator al lui Dumnezeu! Poate, dacă voiește”¹¹⁴.

XII.1.7. “Păstorul” lui Herma

Este o altă scriere care se citea în biserici și servea la instruirea catehumenilor și, în secolele II și III, a fost socotită inspirată și rânduită după Cărțile Noului Testament. Nu este o scriere de înaltă teologie, ci o *scriere de duhovnicie*, o mărturisire a unui suflet către alte suflete, pentru a le arăta că și după botez există pocăință, că brațele dragostei lui Dumnezeu sunt deschise tuturor celor ce prin pocăință se întorc la El, că Dumnezeu dă acestora felurite prilejuri și temeuri de a se întoarce la El și de a trăi în Dumnezeu, ca și înainte de a păcătui. *Pildele* (în total 10), mai ales a salciei și turnului, arată tocmai îndelunga răbdare și multa milostivire a lui

¹⁰⁹ *Ibidem*, cap. IV, 6, p. 339.

¹¹⁰ *Ibidem*, cap. V-VI, pp. 339-340.

¹¹¹ *Ibidem*, cap. VII, 4-6, pp. 341-342.

¹¹² *Ibidem*, cap. VIII, 5-6, pp. 342.

¹¹³ *Ibidem*, cap. IX, p. 343.

¹¹⁴ *Ibidem*, cap. X, 4, p. 344.

Dumnezeu față de păcătoșii care se pocăiesc. *Păstorul* este autobiografia unui om cu o mare și adâncă experiență religioasă care s-a ridicat din păcatele tinereții și ale maturității și trăiește bucuria întoarcerii la Dumnezeu, bucuria trăirii în Dumnezeu.

XII.1.8. *Constituțiile Apostolice*

Pentru cunoașterea tradiției catehumenatului în veacul apostolic, un însemnat izvor este colecția celor opt cărți cu un cuprins de drept bisericesc, liturgică și catehetică, intitulată *Constituțiile Apostolice*, autori având pe Sfinții Apostoli, iar ca redactor pe Clement Romanul. Prin conținut și prin regimul necanonic, nu aparține Sfinților Apostoli, însă astăzi se admite părerea Mitropolitului Filotei Vrieniu, după care colecția ar avea ca autor un adept al arianismului care a trăit în prima jumătate a secolului al IV-lea.

De o mare importanță sunt cărțile a VII-a și a VIII-a. Cartea a VII-a este intitulată *Despre întrebuițarea vieții, despre mulțămiri și despre introducerea în credința creștină*. Primul capitol al cărții seamănă, până la identitate în unele părți, cu primul capitol al *Didahiei*: “Zicem că sunt două căi: una a vieții și una a morții”¹¹⁵. Pe “drumul pieririi” merge: ucigașul, adulterul, pederastul, desfrânatul, furul, vrăjitorul, sperjurul, cel care-și ucide copii și dă mărturie mincinoasă, calomniatorul, răzbunătorul, omul fals, flecarul, mincinosul, fățarnicul, vicleanul, trufașul, mândrosul, pizmașul, defăimătorul, necumpătatul, zgârcitul, ambițiosul și cel ce se dedă la augururile păgânești. Despre statutul învățătorilor de credință vorbește în capitolul al IX-lea, cu titlul: *Pe cel ce-ți vorbește cuvântul lui Dumnezeu*: “Pe cel ce-ți vorbește cuvântul lui Dumnezeu, să-l cinstești și de el să-ți amintești, ziua și noaptea, și ești dator să-l onorezi, nu ca pe pricinuitorul existenței tale trupești, ci ca pe acela care s-a făcut mijlocitorul unei existențe mai bune, căci acolo unde este învățătura despre Dumnezeu, acolo și Dumnezeu este de față”¹¹⁶. Urmează o cateheză morală minuțioasă: cateheza despre botez, despre post, despre rugăciune. Interesant, prin semnificații, este următorul pasaj de la sfârșitul capitolului al 25-lea: “Iar de-L primește careva din neștiință (este vorba de Sfântul Trup și Sânge al Mântuitorului), catehizați-l atunci îndată și botezați-l, ca să nu plece ca un

¹¹⁵ *Scrierile Părinților Apostolici dimpreună cu așezămintele și canoanele apostolice*, traducere de Pr. Ioan Mihălcescu, vol. II, Editura Facultății de Teologie din Chișinău, Chișinău, 1928.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 189.

disprețuitor”¹¹⁷. Despre catehizare și catehumenat se vorbește în capitolul al 39-lea: “Prima catehizare și primirea catehumenilor”¹¹⁸, 40: “Despre curățenia lăuntrică a catehumenilor”¹¹⁹ și 41: “Cel ce vine la Botez, abjură pe Satan, se consacră lui Hristos și pronunță simbolul (credinței)”¹²⁰. Iată mai jos esențialul:

“Cel ce voiește dară să fie catehizat în cuvântul adevărului (Sfânta învățătură) acela, mai înainte de botez, să fie instruit în cunoștința Celui Ne Născut, în deplina cunoștință a Fiului Cel Unul Născut, în credința tare în Sfântul Duh. [...] Acestea și altele asemenea lor, să învețe noul venit în cateheză”¹²¹.

În cartea a VIII-a intitulată *Despre daruri, hirotonii și canoane bisericești*, în capitolele care tratează despre cult în veacul apostolic găsim izvoare referitoare la *legătura între cateheză și rugăciune*, legătură ce a dat naștere la prima parte din “Liturghia catehumenilor”.

Învățătura de credință unită cu rugăciunea pentru luminarea catehumenilor își are izvorul în principiile de bază ale învățământului religios, în special în primul principiu pe baza căruia credința vine la om și de la Dumnezeu. Întreg capitolul 6 al cărții a VIII-a dă *Dumnezeiasca Liturghie*, în care are loc rugăciunea pentru catehumeni: “Rugați-vă, cei chemați ! Și toți credincioșii din suflet să se roage pentru ei, zicând: [...] să le descopere evanghelia Hristosului Său, să-i lumineze și să-i înțelească, să-i deprindă *cunoștința de Dumnezeu*”.

În capitolul 32 al cărții a VIII-a intitulat, *Deosebire canoane ale Apostolului Pavel relativ la cei ce vin la botez; care trebuiesc primiți și care nu*, se dau instrucțiuni precise care arată modul în care era înțeleasă pregătirea catehumenilor pentru botez: “Catehumenul trei ani să fie catehizat. Dacă este destoinic și are bunăvoință la lucru, să fie primit, căci nu timpul, ci felul vieții se are în vedere”¹²². Puțin mai departe ni se spun următoarele despre cateheții acelor timpuri: “Cel ce învață (catehetul) chiar dacă este laic, dar este iscusit la cuvânt și de o moralitate aleasă, să învețe, căci «toți vor fi învățați de Dumnezeu»”¹²³.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 195.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 209.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 210.

¹²⁰ *Ibidem*, pp. 210-211.

¹²¹ *Ibidem*, cap. 39, p. 209.

¹²² *Ibidem*, p. 257.

¹²³ *Ibidem*.

Scrierile Părinților Apostolici, în special *Păstorul* și *Constituțiile*, oglindesc astfel un moment din viața Bisericii marcat de intensificarea persecuțiilor în care unii membri ai ei au primit cununa muceniei în Hristos, dar au fost și din aceia care s-au dovedit slabi în credință și în virtute și au căzut din har. Această stare de fapt a făcut ca intrarea în creștinism, pe temeiul celei mai curate emotivități chiar, ori în urma unei predici zguduitoare cu o catehizare sumară, să nu mai prezinte garanții suficiente de rămânere în Biserică în fața oricăror amenințări și persecuții. Era necesară o formație lăuntrică din care să urmeze atitudini clare și hotărâte, spijinite pe o cunoaștere temeinică a învățaturii creștine, pe o simțire curată și pe o voință tare. Unor asemenea cerințe răspunde organizarea *catehumenatului* sub forma unei instituții a Bisericii.

XII.2. Operele Sfinților Părinți Apostolici – oglindă a vieții creștine în epoca primară

Creștinismul aduce o nouă valorificare a omului, o nouă concepție despre căsătorie, femeie și copil; o nouă atitudine față de văduvă și orfan, sărac și bogat, față de conducerea lumească și de muncă. Desigur, mai sunt și poticniri: dezbinări, ca cea de la Corint (I Corinteni 3) și decădere morală (I Corinteni 5-6). Toate însă se îndreaptă prin cuvântul și stăruința Apostolilor (II Corinteni 2, 7)¹²⁴.

Și astfel – uniți într-o mare familie – creștinii aveau privirile ațintite în viitor către Domnul care le făgăduise să vină. Ei credeau că venirea este aproape, de aceea râvneau la o viață sfântă, trăind ca fecioarele cele înțelepte, având candela sufletului plină cu untdelemnul credinței și fiind încălziți de flacăra dragostei Mântuitorului Hristos.

Operele Părinților Apostolici oglindesc viața creștină a vremii lor, astfel că cercetarea acestora ne va aduce în față parfumul proaspăt, răcoritor și întăritor al acestei vieți sfinte¹²⁵. Autorul *Didahiei* ca și *Pseudo-Barnaba* îndeamnă pe cel ce umblă pe calea vieții, zicând: “Să nu fii cu mâinile întinse la luat și cu cele strânse la dat. Dacă ai dobândit ceva, prin lucrul mâinilor tale, să dai ca răscumpărare pentru păcatele tale. Să nu stai la îndoială când dai și nici să murmuri când dai, că vei cunoaște cine este Bunul Răsplătitor al plății. Să nu întorci spatele celui lipsit; să faci parte din

¹²⁴ Cf. Magistrand Ștefan C. Alexe, *Viața creștină după Bărbații Apostolici*, în “Studii Teologice”, nr. 3-4/1955, p. 224 (se va folosi sigla: Magistrand Ștefan C. Alexe, *Viața creștină*).

¹²⁵ Cf. *Ibidem*, p. 225.

toate ale tale fratelui tău și să nu zici că sunt ale tale. Dacă suntem părtași la cele nemuritoare, cu atât mai mult la cele muritoare”¹²⁶. Iar autorul *Epistolei către Diognet* menționează că creștinii “au masă comună”¹²⁷, dar nu obișnuită și că duc aceeași viață ca păgânii cât privește îmbrăcămintea, mâncarea și obiceiurile locului, totuși ei se deosebesc fundamental “prin minunata viețuire și recunoscută de toți ca nemaivăzută”.

Cu toate împrejurările grele în care se dezvolta Biserica, creștinii erau uniți prin lanțul de aur al dragostei creștine. După cum steagul creștinilor era crucea, tot așa cuvântul lor de ordine era dragoste și pace¹²⁸. Creștinii erau frați și se iubeau în dragoste frățască. Dragostea se revărsa de la izvorul dragostei, de la Dumnezeu, prin Fiul Său Unul Născut. “[...]urmați pilda Domnului, tari în credință și nemișcați, iubitori de frați, iubindu-vă unul pe altul, uniți în adevăr”¹²⁹. Sfântul Ignatie Teoforul nu se teme atât de fiarele și moartea crudă ce-l așteptau la Roma, cât se teme de dragostea creștinilor de aici, care-l va împiedica să se unească cu Hristos: “Mă tem, însă, ca dragostea voastră să nu-mi facă nedreptate; că vouă vă este ușor să faceți ce voțiți, dar mie îmi este greu să dobândesc pe Dumnezeu dacă voi nu mă veți cruța”¹³⁰.

Porunca iubirii, care cuprindea toată Legea și Profeții era trăită cu adevărat de creștinii din vremea Bărbaților Apostolici. Ei lucrau toți ca unul pentru a se face părtași fericirii cerești. Sfântul Ignatie îndeamnă: “Iubiți-vă fiecare unul pe altul cu inimă neîmpărțită”¹³¹. Creștinii din perioada Părinților Apostolici doreau să-și facă cunoscută credința lor. Deseori era o jertfă pentru a îmbrățișa cineva noua religie. De exemplu, Sfântul Policarp a dat cea mai frumoasă dovadă de statornicie în dreapta credință și răspândește în jurul lui parfumul dulce de blândețe și iertare. Era atât de cunoscut încât chiar și “păgânii vorbeau cu respect de el”¹³². O astfel de comportare a creștinilor atrăgea nu numai privirile, ci și inimile păgânilor,

¹²⁶ Cf. I. Mihălcescu, *Didahia celor doisprezece apostoli*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XXXIX (1915), nr. 3, pp. 281-298..

¹²⁷ *Epistola către Diognet*, V, 7, p. 340.

¹²⁸ Cf. Magistrand Ștefan C. Alexe, *Viața creștină*, p. 225.

¹²⁹ *Epistola către Diognet*, V, 4, p. 340.

¹³⁰ Sf. Ignatie, *Epistola către Romani*, I, 2, p. 174.

¹³¹ Idem, *Epistola către Tralieni*, XIII, 2, p. 173.

¹³² *Martiriul Sf. Policarp*, XIX, 1, în *Actele martirice*, studiu introductiv, traducere și note de Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 39.

inimi îngreuiate de balastul unei culturi și religii care avea să moară¹³³. Curăția morală, iubirea față de aproapele concretizată în fapte de milostenie, dârzenia cu care creștinii întâmpinau moartea, toate acestea impresionau adânc sufletele sensibile ale creștinilor de mai târziu.

În *Epistola către Romani*, Sfântul Ignatie Teoforul spune că “creștinismul este nu numai un fapt de ascultare, ci și de măreție”¹³⁴. Aceste cuvinte arată că creștinii nu erau creștini numai cu numele, ci duceau o viață duhovnicească aleasă, uniți prin credință, har și Sfânta Împărtășanie. “Slăvesc pe Iisus Hristos Dumnezeu, Care v-a înțeleptit așa. Am înțeles că ați ajuns desăvârșiți în neclintită credință, ca și cum ați fi pironiți, cu trupul și cu sufletul, în crucea Domnului Iisus Hristos și întăriți în dragoste, în sângele lui Hristos, plini de credință în Domnul nostru”¹³⁵, căci “creștinismul nu are stăpânire asupra lui însuși, dar are timp liber pentru Dumnezeu”¹³⁶.

Creștinii din perioada Părinților Apostolici aveau o *credință statornică*, vie, neîndoielnică, tare, smerită. Ei știau că chiar “puterile cele cerești, slava îngerilor și stăpânitorii văzuți și nevăzuți, dacă nu cred în sângele lui Hristos, și ei sunt osândiți”¹³⁷. Credința temeinică este aceea când te încrezi cu totul voii lui Dumnezeu. “Cele ce ți se întâmplă, primește-le ca bune, știind că nimic nu se întâmplă fără Dumnezeu”¹³⁸. Dar credința tare nu este singură; ea are în sprijinul său un buchet de alte virtuți ca teama, îndelungă-răbdarea, înfrânarea, înțelepciunea, înțelegerea, știința¹³⁹. *Credința este împreună cu dragostea, chintesența tuturor virtuților*. Cât de minunat exprimă aceasta Sfântul Ignatie Teoforul, scriind efesenilor: “Nimic din acestea nu vă este necunoscut, dacă aveți, în chip desăvârșit, în Iisus Hristos, credința și dragostea, care sunt început și sfârșit vieții; început este credința; sfârșit, dragostea. Când acestea două sunt unite, este Dumnezeu, iar toate celelalte virtuți, care decurg din ele, duc la frumusețea morală. Nici un om care mărturisește credință nu păcătuiește și nici cel care are dragoste nu urăște”¹⁴⁰. Creștinii aveau ca îndreptar în această privință, pe lângă viața sfântă a conducătorilor lor și învățăturile acestora, adică scrierile

¹³³ Cf. Magistrand Ștefan C. Alexe, *Viața creștină*, pp. 226-227.

¹³⁴ Sf. Ignatie, *Epistola către Romani*, III, 4, p. 175.

¹³⁵ Idem, *Epistola către Smirneni*, I, 1, p. 182.

¹³⁶ Idem, *Epistola către Sfântul Policarp al Smirnei*, VII, 3, p. 189.

¹³⁷ Idem, *Epistola către Smirneni*, VI, 1, p. 184.

¹³⁸ *Epistola lui Barnaba*, XIX, 6, p. 135.

¹³⁹ Cf. *Epistola lui Barnaba*, II, 2-3, p. 114.

¹⁴⁰ Sf. Ignatie, *Epistola către Efeseni*, XIV, 1-2, p. 162.

lor¹⁴¹. Operele lor sunt pline de sfaturi morale. Astfel cea mai veche scriere din perioada Părinților Apostolici, *Didahia* sau *Învățătura celor 12 apostoli* se ocupă în prima parte (șase capitole), exclusiv de viața morală; la fel Pseudo-Barnaba în ultimile patru capitole ale Epistolei sale.

Existența are două căi – se spune în *Didahie* – a vieții și a morții, pe care Pseudo-Barnaba le numește *a luminii* și *a întunericului*. Calea vieții este drumul luminos al virtuții și pe această cale merg toți cei care împlinesc poruncile Domnului: iubirea față de Dumnezeu, față de aproapele, precum și datoriile față de persoana proprie, trăind în curăție morală, împodobindu-și sufletul cu virtuți. *Didahia* enumeră aceste porunci pe larg, în primele patru capitole, iar Pseudo-Barnaba, în capitolele XVIII și XIX, recomandându-le cu multă insistență.

Calea morții și a întunericului este rea și plină de blestem, care duce la moartea veșnică. Pe ea merge cortegiul celor care, în viața pământească, au săvârșit unele ca acestea: ucideri, desfrânări, furturi, închinare la idoli, neînfrânare, adultere, fermecătorii, pregătire de otrăvuri, răpire, mărturii mincinoase, fățarnicii, inimă îndoită, vicleșug, îngâmfare, răutate, îndărătnicie, nesaț de avere, vorbire de rău, invidie, obraznicie, trufie, laudă de sine. La acestea se adaugă: prigonitorii celor buni, iubitorii de minciună, cei care nu cunosc plata dreptății, care urmăresc răsplata, care nu se îndură de sărac, care n-au milă de cel necăjit, care sunt ucigași de copii, stricători ai fapturii lui Dumnezeu, care nu fac milostenie, care necăjesc pe cei întristați, care lingușesc pe cei bogați și judecă fără de lege pe cei săraci¹⁴².

Acestea sunt câteva din relele care pătează sufletul unui creștin.

Creștinii post-apostolici cunoșteau acestea și se sârguiau spre împlinirea celor bune și evitarea celor rele, adică să meargă pe calea luminoasă a vieții, nu pe cea întunecată a morții¹⁴³. Iar când vreunul, din păcate, umbrea curăției vieții ca, de exemplu, dezbinarea de la Corint din cauza invidiei, sau nesocotirea preoției de către Valens, preot din Filipi¹⁴⁴, era întristată întreaga comunitate iar întâistătorii ei interveneau cu sfatul sau musturarea.

În afară de cetățenia cerească la care râvneau și de care erau legați cu sufletul creștinii post-apostolici erau legați și aveau datorii față de societatea în care trăiau. Din *Scrierile Părinților Apostolici* desprindem care era

¹⁴¹ Cf. Magistrand Ștefan C. Alexe, *Viața creștină*, p. 231.

¹⁴² Cf. *Didahia*, V-VI, pp. 28.

¹⁴³ Cf. Magistrand Ștefan C. Alexe, *Viața creștină*, p. 23.

¹⁴⁴ Cf. Sf. Policarp al Smirnei, *Epistola către Filipeni*, XI, 1, p. 212.

comportarea individuală și în grup a acestora față de societate și ce atitudine aveau față de conducerea vremii.

XII.2.1. *Aspecte din viața primilor creștini în lumina operelor Părinților Apostolici*

În viața individuală, creștinul se conducea după porunca iubirii: adică iubind pe Dumnezeu mai întâi, iar pe aproapele său ca pe sine însuși. Situația lui era mai grea atunci când îndeplinea vreo funcție în conducerea statului, unde ceilalți colegi erau păgâni, deci atmosfera era păgână. Și atunci, creștinul își îndeplinea datoria slujbei lui cu corectitudine. Atitudinea față de aproapele era cea de frate către frate, adică de milostivire și ajutorare. Această atitudine este fixată de autorul *Scrisorii către Diognet* în cuvintele: “Nu poți fi fericit, dacă împilezi pe aproapele tău, nici dacă vrei să fii mai presus decât cei mai slabi, nici dacă te îmbogățești și asuprești pe cei sărmani, nici nu poți imita pe Dumnezeu cu aceste fapte, pentru că ele sunt străine măreției lui Dumnezeu. Dar cel care poartă sarcina semenului său, cel care, având o stare mai bună, vrea să facă bine altuia mai nevoiaș, cel care dă celor lipsiți cele pe care le-a primit de la Dumnezeu, acela este Dumnezeu pentru cei care le primesc, acela este imitator al lui Dumnezeu”¹⁴⁵. Viața de familie se desfășoară sub simbolul luminos al învățaturii creștine. Părinții au datoria sfântă de a îngriji de educația copiilor lor. În *Didahie* se spune: “Să nu iei mâna ta de pe fiul tău sau de pe fiica ta, ci să-i înveți din tinerețe frica de Dumnezeu”¹⁴⁶. Femeia este egală cu bărbatul în fața lui Dumnezeu și ea are dreptul la mântuire, deci și situația ei în societate se schimbă. Totuși ea are datorii de îndeplinit față de familie. Femeile trebuie “să umble în credința dată lor, în dragoste și în curăție, să-și iubească bărbații lor cu credință, să iubească pe toți deopotrivă, cu toată înfrânarea și să-și crească copiii învățându-i frica de Dumnezeu”¹⁴⁷. Văduvele sunt “altare ale lui Dumnezeu”, deci trebuie să ducă o viață curată, înțeleaptă, ferindu-se de defăimare, de ponegrire și de iubire de argint. Tinerii să trăiască în curăție, înfrânându-se de la orice rău pentru a fi fără prihană, de asemenea “fecioarele să viețuiască fără de prihană și cu conștiința curată”¹⁴⁸.

¹⁴⁵ *Epistola către Diognet*, X, 5-6, p. 418.

¹⁴⁶ *Didahia*, IV, 9, p. 27.

¹⁴⁷ Sf. Policarp al Smirnei, *Epistola către Filipeni*, IV, 2, pp. 209-210.

¹⁴⁸ *Ibidem*, V, 3, p. 210.

Creștinii post-apostolici aveau o atitudine de supunere față de conducerea lumească, potrivit sfatului *Didahiei*: “Iar voi, cei care sunteți robi, să vă supuneți, cu rușine și cu teamă, stăpânilor voștri, ca unor chipuri ale lui Dumnezeu”¹⁴⁹. Mai mult, ei se rugau pentru conducători, după cum aflăm din *Epistola către Filipeni* a Sfântului Policarp, unde se spune: “Rugați-vă și pentru împărați, pentru dregători și pentru conducători... ca roadele voastre să fie arătate în toți, ca să fiți desăvârșiți în Hristos”¹⁵⁰.

Ei răbdau cele mai grele chinuri, deși ar fi putut să se opună. Nu se găsește consemnat nicăieri în scrierile Părinților Apostolici că vreunul din creștini ar fi stricat ordinea publică. Sfântul Policarp spune proconsulului care-l interoga: “[...]am învățat să dăm autorităților și stăpânirilor rânduite de Dumnezeu cinstea cuvenită, care nu ne aduce nici un rău”¹⁵¹. Dimpotrivă, în *Epistola lui Pseudo-Barnaba* găsim primul început de apologie a creștinilor față de conducători. Aceștia sunt rugați să fie înțelepți, nefățarnici, să iubească pe supuși și să judece potrivit legilor. “Vă rog pe voi, care sunteți în fruntea celorlalți, primiți-mi un sfat spus cu gând bun. Aveți în jurul vostru oameni cărora să le faceți bine? Nu-i lipsiți de ajutorul vostru! Aproape este ziua în care vor pieri toate împreună cu cel viclean. Aproape este Domnul și plata Lui. Iarăși și iarăși, vă rog: fiți vouă înșivă buni legiuitori, rămâneți vouă înșivă credincioși, sfătuitori, scoateți din voi orice fățarnicie. Iar Dumnezeu, Cel ce conduce toată lumea, să vă dea înțelepciune, pricepere, știință, cunoașterea îndreptărilor Lui și răbdare. Lăsați-vă învățați de Dumnezeu căutând să aflați ce cere Domnul de la voi; și faceți ca să fiți găsiți în ziua judecății (...) Atâta vreme cât vasul cel bun este cu voi, să nu vă depărtați de nici una din îndatoririle voastre, ci cercetați-le neîncetat și împliniți orice poruncă. Merită osteneala!”¹⁵². O altă caracteristică a vieții creștine post-apostolice este tendința de a trăi în pace. Cei ce iubesc pacea sunt iubiți de Domnul pentru că “Dumnezeu locuiește în oamenii care iubesc pacea; că Lui îi este scumpă pacea”¹⁵³, nu dezbinarea și mânia.

Trăirea în unire prin Euharistie și credință face să piară ura satanică, ceea ce îl face pe Sfântul Ignatie să exclame: “Nimic nu-i mai bun ca pacea,

¹⁴⁹ *Didahia*, IV, 11, p. 27.

¹⁵⁰ Sf. Policarp al Smirnei, *Epistola către Filipeni*, XII, 3, p. 213.

¹⁵¹ *Martiriul Sf. Policarp*, X, 2, în *op. cit.*, p. 35.

¹⁵² *Epistola lui Barnaba*, XXI, 2-9, p. 137.

¹⁵³ *Păstorul lui Herma*, Pilda IX, 109, (32), 2, p. 312.

în care încetează orice război al celor cerești și pământești”¹⁵⁴. Iar Sfântul Clement Romanul, îndemnându-i pe Corinteni la unire, zice: “Să ne lipim, așadar, de cei care cu evlavie fac pace, nu de cei care voiesc pace cu fățarnicie”¹⁵⁵. De asemenea trebuie subliniată una dintre cele mai frumoase și mai caracteristice însușiri ale creștinilor din vremea Părinților Apostoli: ospitalitatea. Această virtute este cea mai frumoasă dovadă că creștinii din acel timp nu se mențineau doar la învățarea cuvântului evanghelic ca o simplă teorie, ci aplicau totul în trăirea zilnică. “Tot cel ce vine în numele Domnului să fie primit, iar apoi, după ce îl cercetați, îl veți cunoaște, că veți avea pricepere să deosebiți dreapta de stânga. Dacă cel ce vine este un drumet, ajutați-l cât puteți”¹⁵⁶. De asemenea, Sfântul Ignatie mulțumește cu căldură filadelfienilor că au primit cu dragoste pe trimișii săi: diaconul Filon din Cilicia și Ren Agatopod¹⁵⁷. Ospitalitatea a caracterizat pe creștini de-a lungul veacurilor și este și astăzi una dintre deprinderile cele mai alese și înalte ale creștinilor.

*Viața morală creștină este viața în Hristos prin Duhul Sfânt*¹⁵⁸.

Sfântul Ignatie Teoforul spune că Hristos într-adevăr este “viața noastră cea nedespărțită”¹⁵⁹, “viața noastră veșnică”¹⁶⁰, “viața noastră cea adevărată”¹⁶¹. Primind botezul și dobândind “un cuget și o minte”¹⁶² creștină, credincioșii pot spune că ei sunt purtători de Dumnezeu (teofori), purtători de templu (naofori), purtători de Hristos (hristofori) și purtători de cele sfinte (hagiofori), împodobiți în toate “cu poruncile lui Iisus Hristos”¹⁶³, având “în ei înșiși pe Iisus Hristos”¹⁶⁴.

Viața creștină se prezintă ca o unire armonică a forțelor divine cu cele ale credincioșilor. Între acestea trebuie să fie un acord deplin, credinciosul punând în lucrare puterile sale ca pe un “prinos” pe altarul vieții mântuitoare. Acest prinos, după Părinții Apostolici, este starea religioasă și

¹⁵⁴ Sf. Ignatie, *Epistola către Efeseni*, XIII, 2, p. 161.

¹⁵⁵ Sf. Clement Romanul, *Epistola I către Corinteni*, XV, 1, p. 53.

¹⁵⁶ *Didahia*, XII, 1-2, p. 31.

¹⁵⁷ Cf. Sf. Ignatie, *Epistola către Filipeni*, XI, 1, p. 190.

¹⁵⁸ Cf. Magistrand Vasile Prescure, *Doctrina marală a Părinților Apostolici*, în “Studii Teologice”, nr. 9-10/1963, p. 544.

¹⁵⁹ Sf. Ignatie, *Epistola către Efeseni*, III, 2, p. 158.

¹⁶⁰ Idem, *Epistola către Magnezieni*, I, 2, p. 165.

¹⁶¹ Idem, *Epistola către Smirneni*, IV, 1, p. 183.

¹⁶² *Păstorul lui Herma*, Pilda a IX-a, (94) 17, 4, p. 305.

¹⁶³ Sf. Ignatie, *Epistola către Efeseni*, IX, 2, p. 160.

¹⁶⁴ Idem, *Epistola către Magnezieni*, XII, p. 168.

morală care se caracterizează prin cuvântul sfințenie și care, după ei, constă în cele trei virtuți teologice: credință, nădejde și dragoste¹⁶⁵.

Dacă prin Botez credinciosul a devenit sfânt și purtător de Hristos, atunci el este al lui Dumnezeu, spune Sfântul Ignatie Teoforul¹⁶⁶.

Având conștiința că este al lui Dumnezeu și templu lui, faptele sale poartă pecetea simțămintelor duhovnicești care-l stăpânesc, și au valoare spirituală, pentru că ele sunt împlinite în Iisus Hristos. Toate cele ce faceți voi după trup, duhovnicești sunt; căci “toate le faceți în Iisus Hristos”¹⁶⁷.

Prezența activă a lui Iisus Hristos în viața credincioșilor presupune un acord, o viață potrivită cu principiile creștine, care are un sunet plăcut “cum sunt coardele chitarei”: “De aceea este cântat Iisus Hristos în unirea voastră și în armonioasa voastră dragoste. Fiecare din voi deci să fiți un cor; și în armonia înțelegerii dintre voi, luând în unire melodia lui Dumnezeu, să cântați prin Iisus Hristos cu un glas Tatălui, ca să vă audă și să vă cunoască prin faptele bune pe care le faceți, că sunteți mădulare ale Fiului Său”¹⁶⁸. Credinciosul adevărat al lui Hristos trebuie să urmeze voinței lui Dumnezeu¹⁶⁹ și trăind așa, el se găsește în acord cu poruncile precum “chitara cu coardele”¹⁷⁰.

Părinții Apostolici au înțeles viața lui Hristos ca pe singura cale de urmat. Mergând pe această cale, credinciosul este creat din nou și primește forma lui Hristos, se îmbracă în El, fiind într-adevăr un hristofor și un hristoform. “Aceasta este, iubiților, calea, în care am găsit mântuirea noastră, pe Iisus Hristos, arhiereul jertfelor noastre, ocrotitorul și ajutorul slabiciunii noastre. Prin El căutăm la înălțimile cerurilor; prin El vedem, ca într-o oglindă nepătată și prea înalta Lui față”¹⁷¹.

E necesar să trăim pentru Dumnezeu, să ne apropiem de El, sfințindu-ne, și aceasta se întâmplă păzind poruncile Lui. “Alăturați-vă de sfinți, că cei ce se alătură lor se vor sfinți” spune Sfântul Clement Romanul în *Epistola I către Corinteni*, în capitolul al XLIV-lea.

¹⁶⁵ Cf. Pr. Nicolae Timuș, *Doctrina Bărbatilor Apostolici*, 1929, p. 94, apud Magistrand Vasile Prescure, *op. cit.*, p. 545.

¹⁶⁶ Cf. Sf. Ignatie, *Epistola către Policarp*, VII, p. 189.

¹⁶⁷ Idem, *Epistola către Efeseni*, VIII, 2, p. 160.

¹⁶⁸ Idem, *Epistola către Efeseni*, IV, pp. 158-159.

¹⁶⁹ Cf. *Ibidem*, III, p. 158.

¹⁷⁰ Idem, *Epistola către Filadelfieni*, I, p. 178.

¹⁷¹ Cf. Clement Romanul, *Epistola I către Corinteni*, XXXVI, 2, p. 65.

XII.2.1.1. *Practicarea virtuților de către creștinii epocii primare*

Viața în Hristos este viața în Dumnezeu și nu este greu de realizat. E necesară hotărârea și apoi *practicarea virtuților și păzirea poruncilor*. De aceea, depinde de felul cum își imaginează cineva această viață. Pentru că “poruncile acestea sunt mari, frumoase, slăvite și pot veseli inima omului, care-i în stare să le păzească... Dacă-ți pui în minte că pot fi păzite, le vei păzi cu ușurință și nu vor fi grele; dar dacă s-a și suit în inima ta, că nu pot fi păzite de om, nu le vei păzi”¹⁷².

La baza moralei creștine stă *virtutea iubirii*. Măsura creșterii noastre în Hristos este măsura creșterii noastre în iubire, dezvoltând și fructificând germenii sfințeniei primiți în baia Botezului¹⁷³.

Porunca “cea mare și cea dintâi” a creștinismului este: “Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău și din tot cugetul tău” (Matei 22, 37). Părinții Apostolici au văzut în această iubire, singura cale de urmat, căci trăind în iubire, te afli mergând pe calea vieții, iar “calea vieții este aceasta: întâi, să iubești pe Dumnezeu, făcătorul tău; al doilea, pe aproapele tău ca pe tine însuși”¹⁷⁴.

Prin iubire și credință, noi ne unim cu Iisus Hristos și cu Tatăl¹⁷⁵. Iubirea ne însuflețește și dă valoare faptelor noastre și ne ridică pe culmile sfințeniei. “De aceea, cine poate tălmăci legătura dragostei lui Dumnezeu? – spune Sfântul Clement Romanul. Cine poate spune îndeajuns măreția frumuseții Lui? Înălțimea la care ne ridică dragostea e de nepovestit. Dragostea ne lipește de Dumnezeu”¹⁷⁶.

Cel copleșit de această stare fericită rezultată din iubirea care unește cu Dumnezeu, spune Sfântul Apostol Pavel: “Pentru mine a trăi este Iisus Hristos” (Filipeni 1, 21). “Pentru că, spune Sfântul Clement Romanul, în dragoste s-au desăvârșit toți aleșii lui Dumnezeu; fără dragoste nimic nu este bineplăcut lui Dumnezeu. Cu dragoste ne-a primit Stăpânul; pentru dragostea, pe care o avea pentru noi, Iisus Hristos, Domnul nostru, Și-a dat, cu voia lui Dumnezeu, sângele Său pentru noi, trupul Său pentru trupul nostru și sufletul Său pentru sufletele noastre”¹⁷⁷.

¹⁷² *Păstorul lui Herma*, Porunca a XII-a, 46 (3), 4-5, p. 264.

¹⁷³ Cf. Magistrand Vasile Prescure, *op. cit.*, p. 547.

¹⁷⁴ *Didahia*, cap. I, 2, p. 25.

¹⁷⁵ Sf. Ignatie, *Epistola către Magnezieni*, cap. I, p. 163.

¹⁷⁶ Sf. Clement Romanul, *Epistola I către Corinteni*, XLIX, 1-5, p. 71.

¹⁷⁷ *Ibidem*, XLIX, 5-6.

Tot din dragoste noi am ajuns purtători de cele sfinte, iar credința și dragostea sunt totul, pe care numic nu le întrece¹⁷⁸.

Dintre Părinții Apostolici, Sfântul Ignatie este cel care ne-a lăsat pagini de o frumusețe rară, în care descrie dragostea de Dumnezeu și viața creștină autentică.

Sfera vieții morale creștine având ca principiu fundamental iubirea, nu se rezumă numai la iubirea de Dumnezeu, ci cuprinde în sine și pe ceilalți credincioși, ca purtători ai chipului lui Dumnezeu¹⁷⁹.

Iubirea de Dumnezeu și iubirea de aproapele sunt prezentate sub formă de poruncă. Porunca iubirii de aproapele este la fel de mare ca și porunca iubirii de Dumnezeu: “A doua asemenea acesteia este: să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși. Aceste două porunci cuprind toată legea și proorocii” (Matei 22, 39-40).

A nu iubi pe aproapele înseamnă a nu iubi nici pe Dumnezeu. Aceasta o arată cuvintele Sfântului Evanghelist Ioan: “Dacă zice cineva: iubesc pe Dumnezeu, iar pe fratele său îl urăște, mincinos este; pentru că cel ce nu iubește pe fratele său pe care l-a văzut, pe Dumnezeu pe care nu L-a văzut, nu poate să-L iubească” (I Ioan 4, 20).

A iubi pe aproapele, zice Sfântul Policarp, înseamnă a face voia lui Dumnezeu și a umbla în poruncile Lui, iubind ceea ce a iubit El¹⁸⁰, adică pe oameni. Trebuie pururea să ne iubim unii pe alții în Iisus Hristos, asemănându-ne cu Dumnezeu¹⁸¹, care iubește pe toți oamenii deopotrivă.

Didahia dă sfaturi prețioase în legătură cu *iubirea aproapelui*. Mai întâi, creștinul va iubi pe aproapele său mai mult decât pe propria viață. “Să nu urăști pe nici un om, ci pe unii să-i mustri, pe alții să-i miluiești, pentru alții să te rogi, iar pe alții să-i iubești mai mult decât sufletul tău”¹⁸². Apoi, tot în spiritul Evangheliei, autorul dă sfaturi de conduită autentic creștină pentru a nu călca porunca iubirii aproapelui când acesta uită că e creștin: se va duce două mile cu cel care-l obligă să meargă cu el una¹⁸³. Pentru a ști care sunt păcatele împotriva iubirii de aproapele, autorul *Didahiei* dă lista acestor păcate: să nu ucizi, să nu săvârșești adulter, să nu strici băieți, să nu fii

¹⁷⁸ Cf. Sf. Ignatie, *Epistola către Smirneni*, cap. VI, p. 184.

¹⁷⁹ Cf. Magistrand Vasile Prescure, *op. cit.*, p. 548.

¹⁸⁰ Cf. Sf. Policarp al Smirnei, *Epistola către Filipeni*, cap. II, *passim*.

¹⁸¹ Cf. Sf. Ignatie, *Epistola către Magnezieni*, VI, 2, p. 166.

¹⁸² *Didahia*, II, 6, p. 26.

¹⁸³ Cf. *Ibidem*, I, 4, p. 25.

desfrânat, să nu furi, să nu vrăjești, să nu faci otrăvuri, să nu ucizi copil în pântece, nici pe cel născut să nu-l ucizi, să nu poftești cele aproapei¹⁸⁴.

S-a spus că viața creștină e o prefață a nemuririi, că creștinii duc o viață pământească după trup, dar ei au cetățenie cerească¹⁸⁵, afirmație făcută întâi de autorul *Epistolei către Diognet*: "Creștinii [...] sunt în trup, dar nu trăiesc după trup. Locuiesc pe pământ, dar sunt cetățeni ai cerului"¹⁸⁶.

"A fi cetățean al cerului" și "a trăi pentru Dumnezeu" presupune o puritate morală desăvârșită, presupune o creștere continuă în sfințenia lui Hristos, sau în asemănarea cu Dumnezeu. Pentru a se putea realiza aceasta cu adevărat, trebuie să intrăm în comuniune cu Dumnezeu, să colaborăm cu harul Lui și să ne iubim între noi așa cum ne iubește Dumnezeu.

În grija pentru sfințirea sa, pentru trăirea vieții morale creștine autentice, *colaborarea cu harul divin este o necesitate absolută*. Cu ajutorul Lui, credinciosul alungă din sufletul său toate gândurile rele, îndoiala, întristarea, prin care se depărtează Duhul Sfânt din inima lui. De aceea, se spune: "Îndepărtează de la tine tristețea și nu mâhni Duhul cel Sfânt Care locuiește în tine, ca nu cumva să vorbească lui Dumnezeu împotriva ta și să se îndepărteze de tine. Că Duhul lui Dumnezeu, Cel dat în trupul aceasta, nu suferă nici tristețe, nici strâmtoare"¹⁸⁷. Așadar, credinciosul iubindu-se pe sine și dorind să ajungă la desăvârșire, se îngrijește de trup și de suflet, pentru ca nici o impuritate morală să nu le stăpânească, ci dimpotrivă trebuie să alunge tot răul, pentru a trăi pentru Dumnezeu.

Problema ajutorării aproapei ocupă un loc destul de important în preocupările Părinților Apostolici¹⁸⁸. Caritatea este transpunerea iubirii creștine în acte conforme cu spiritul acestei iubiri. Iubirea fără fapte rămâne în sfera ideilor, sau un cuvânt gol de conținut. "[...]cei care mărturisesc că sunt ai lui Hristos se vor arăta prin cele ce fac. Că acum nu-i vorba de o simplă mărturisire a credinței, ci de a fi găsit până la sfârșit cu credință puternică"¹⁸⁹, care dacă nu se arată prin fapte, este moartă (Iacob 2, 17).

Din cauza lipsei legăturii dintre cuvânt și faptă, Sfântul Clement Romanul spune că numele lui Dumnezeu se hulește între oameni. "Că

¹⁸⁴ Cf. *Ibidem*, II, 1, p. 26.

¹⁸⁵ Cf. Pr. Ioan G. Coman, *Probleme de filosofie și de literatură patristică*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1955, p. 160.

¹⁸⁶ *Epistola către Diognet*, V, 8-9, p. 340.

¹⁸⁷ *Păstorul lui Herma*, Porunca X, 41 (2), 5-6, p. 259.

¹⁸⁸ Cf. Magistrand Vasile Prescure, *op. cit.*, p. 550.

¹⁸⁹ Sf. Ignatie, *Epistola către Efesenii*, cap. XIV, 2, p. 162.

neamurile, auzind din gura noastră cuvintele lui Dumnezeu le admiră ca frumoase și mărețe; apoi, văzând că faptele noastre nu sunt vrednice de cuvintele pe care le spunem, se întorc aici, spre hulă, spunând că sunt basm și înșelătorie”¹⁹⁰.

Mai mult decât alți Părinți Apostolici, autorul *Didahiei* se ocupă de problema *milosteniei* și ajunge la alte concluzii în ceea ce privește administrarea ei. “Fericit este cel ce dă, zice el, potrivit poruncii, că este nevinovat. Vai de cel ce ia! Dacă ia, având nevoie, va fi nevinovat; dar cel care ia neavând nevoie, va da socoteală de ce a luat și pentru ce; dus la închisoare, va fi cercetat de cele ce a făcut și nu va ieși de acolo până nu va da și cel din urmă ban”¹⁹¹.

În continuare, *Didahia*, recomandă: “Să nu fii cu mâinile întinse la luat și cu ele strânse la dat. Dacă ai dobândit ceva, prin lucrul mâinilor tale, să dai răscumpărare pentru păcatele tale. Să nu stai la îndoială când dai și nici să murmuri când dai, că vei cunoaște cine este Bunul Răsplătitor al plății”¹⁹². “Dacă faci binele și nu te înfrânezi de la el, vei trăi în Dumnezeu; și toți care fac așa vor trăi în Dumnezeu”¹⁹³. Făcând milostenie credinciosul este gata să ia asupra-și povara aproapelui. “Cel care poartă sarcina semenului său, cel care având o stare mai bună, vrea să facă bine altuia nevoiaș cel care dă celor lipsiți cele pe care le-a primit de la Dumnezeu, acela este Dumnezeu pentru cei care le primesc, acela este imitator al lui Dumnezeu”¹⁹⁴. Acesta este, de altfel, spiritul general al Părinților Apostolici, trăirea în Duhul lui Hristos și urmarea Lui, iar milostenia este mijlocul cel mai de seamă prin care se poate realiza acest ideal.

Pentru viața morală creștină și *postul* este un mijloc prin care credinciosul poate să intensifice activitatea spiritului, în strădania desăvârșirii sale morale¹⁹⁵.

Dumnezeu, spune un Părinte Apostolic, nu voiește un post deșert. “Postiți lui Dumnezeu, nu post ca acesta: să nu faci nici o faptă rea în viața ta, ci slujește Domnului cu inimă curată păzind poruncile lui și mergând pe calea hotărârilor Lui, să nu se mistuie în inima ta nici o poftă rea; crede, însă, lui Dumnezeu, că dacă vei face acestea, dacă te vei teme de El și dacă

¹⁹⁰ Sf. Clement Romanul, *Epistola II către Corinteni*, XIII, 3, p. 100.

¹⁹¹ *Didahia*, I, 5, pp. 25-26.

¹⁹² *Ibidem*, IV, 5-7, p. 27.

¹⁹³ *Păstorul lui Herma*, Porunca a VIII-a, 38, 12, p. 257.

¹⁹⁴ *Epistola către Diognet*, X, 6, p. 344.

¹⁹⁵ Cf. Magistrand Vasile Prescure, *op. cit.*, p. 551.

te vei înfrâna de la orice lucru rău, vei trăi în Dumnezeu. Dacă vei face acestea, vei posti post mare și primit de Domnul”¹⁹⁶.

Duhul valorează mai mult decât litera, iar postul spiritual este mai bun decât abținerea numai de la mâncăruri, iar sufletește să nu participi la acest post.

Astfel înțeles și practicat, valoarea postului rămâne neștiută, iar faptele bune făcute în timpul postului cresc în valoare. *Păstorul* lui Herma, ocupându-se de postul autentic, dă sfaturi și în ce privește facerea de bine din economiile făcute în timpul postului.

Viața creștină, atât cea individuală, cât și cea de obște încearcă să transpună viața divină în limitele vieții pământești. Comuniunea de viața intertrinitară, comuniunea între credincioși ca membre ale trupului tainic al Domnului cu “Capul” care este Iisus Hristos sunt modele pe care credincioșii le transpun în sfera vieții lor zilnice¹⁹⁷. Între viața cerească și cea pământească există așadar o continuitate neîntreruptă.

XII.2.1.2. *Familia în viziunea Părinților Apostolici*

O altă problemă care i-a preocupat pe Părinții Apostolici a fost aceea a *familiei* și a *creșterii copiilor*. *Păstorul* lui Herma spune că dacă cineva neglijează datoria de a-și crește copii, aceștia apucă pe căi rele. Casa lui se strică, iar el, pentru fărâdelegile lor, are nereușita în munca lui. *Păstorul* lui Herma sfătuiește: “Dar marea milostivire a Domnului te-a miluit pe tine și casa ta; te va întări și te va întemeia în slava Lui. Numai tu să nu trândăvești. Ai curaj și întărește casa ta. După cum fierul ciocănind lucrul lui, face din el ce voiește, tot așa și cuvântul cel drept, spus în fiecare zi, biruie orice răutate. Nu înceta de a-ți sfătui copii tăi”¹⁹⁸.

Sfântul Clement Romanul, printre alte multe sfaturi pe care le dă corintenilor îi sfătuiește să poarte grijă și de copii. În ce privește grija pentru soții, el recomandă: “Iar pe soțiile noastre să le îndreptăm spre ce este bun. Să bată purtarea cea vrednică de iubire a castității, să vădească voința cea curată a blândeții lor, să facă, prin tăcere, cunoscută bunătatea limbii lor și să-și arate dragostea lor nu după simpatii, ci să o ofere tuturor cu cuvioșie, în chip egal tuturor celor ce se tem de Dumnezeu”¹⁹⁹.

¹⁹⁶ *Păstorul lui Herma*, Pilda a V-a, (1), 54, 4-5, p. 271.

¹⁹⁷ Cf. Magistrand Vasile Prescure, *op. cit.*, p. 553.

¹⁹⁸ *Păstorul lui Herma*, Vedenia I, 3, 2, p. 229.

¹⁹⁹ *Epistola I către Corinteni*, XXI, 6-7, p. 56.

Didahia accentuează virtuțile esențiale ale atitudinii morale a credinciosului față de Dumnezeu: iubirea și credința. “Mai întâi să iubești pe Dumnezeu, Creatorul tău”²⁰⁰. Acest raport dintre făptură și Creator arată o dependență filială care presupune toate datoriile și obligațiile morale ale fiului către tată, și în cazul nostru ale credinciosului către Dumnezeu²⁰¹. *Epistola lui Barnaba* adaugă și unele datorii directe: “să slăvești pe Cel ce te-a izbăvit de moarte”²⁰², aducând acest raport pe plan creștin, în care Iisus Hristos este Mântuitorul nostru din moartea păcatului.

În gândirea autorului *Didahiei*, iubirea de dușmani se situează pe același plan cu iubirea de Dumnezeu. Autorul recomandă să iubești pe om chiar dacă el e pradă păcatului dușmăniei pentru că omul are în sine valoarea pe care o caută iubirea și acest lucru îl voiește Dumnezeu.

Căsătoria este privită ca un loc de educație²⁰³, un mijloc de a se înmulți numărul “noului popor ales” de Iisus Hristos. Din punct de vedere moral, instinctele nu sunt păcătoase când întrebuințarea lor este potrivită firii omenești și menirii lor. Păcatul intervine atunci când li se dă o întrebuințare contrară naturii umane. Astfel morala creștină nu condamnă căsătoria, factor important al perpetuării speciei umane, dar condamnă pervertirea instinctului sexual sub toate formele. De aceea autorul condamnă desfrânarea, adulterul și coruperea celor tineri²⁰⁴, condamnă lipsa de pudoare și cuvintele obscene. “Fiul meu, să nu fii poftitor, că pofta duce la desfrâu, să nu spui cuvinte de rușine și nici să te uiți cu ochii pofticioși, că din toate acestea se nasc adulterele”²⁰⁵. Credinciosul va fugi de aceste păcate pentru că ele se găsesc pe calea morții²⁰⁶. Acestea lezează din punct de vedere moral personalitatea morală, stima față de propria persoană și coboară viața umană pe un plan al existenței inferior și condamnat de toate moralele sănătoase²⁰⁷.

²⁰⁰ *Didahia*, I, 2, p. 25.

²⁰¹ Cf. C. Vasilescu, *Raportul dintre virtute și păcat după doctrina morală a Didahiei*, în “Studii Teologice”, nr. 1-2/1962, p. 63.

²⁰² *Epistola lui Barnaba*, XIX, 2, p. 135.

²⁰³ Cf. *Didahia*, IV, 9, p. 27.

²⁰⁴ Cf. *Ibidem*, II, 2, p. 26.

²⁰⁵ *Ibidem*, III, 3.

²⁰⁶ Cf. *Ibidem*, V, 1, p. 28.

²⁰⁷ Cf. C. Vasilescu, *op. cit.*, p. 66.

XII.2.1.3. *Păcatul și virtutea în operele Părinților Apostolici*

Invidia și mânia sunt păcatele capitale pe care autorul le alătură pentru a le face izvorul uciderilor: “Să nu fii mânios, că mânia duce la ucidere; nici invidios, nici certăreț, nici mânios, că din toate acestea se nasc ucideri”²⁰⁸.

Autorul opune invidiei și mâniei pe lângă blândețe, virtutea bunătații, dragostei și a îndelungii răbdări. “Să fii îndelung răbdător, milostiv, fără răutate, pașnic și bun”²⁰⁹. Celui ce suferă de păcatul capital al mâniei, îi spune: “Fiul meu, să nu fii cârtitor, pentru că te duce la hulă, nici obraznic, nici cu gând rău, că din toate acestea se nasc hulele”²¹⁰.

Autorul condamnă păcatul cerșetoriei²¹¹ și deci, indirect, păcatul capital al lenei, care generează exploatarea și minciuna. De aceea deplânge soarta acelora care neavând lipsă și fiind capabili de a-și procura strictul necesar, recurg în mod ilegal, prin lenevie, la ajutorul celorlalți, ceea ce este o altă formă a exploatării.

“Să iubești pe Dumnezeu, Creatorul tău; al doilea, să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși și toate câte voiești să nu ți se facă ție, nu le face nici tu altora”²¹²; sunt două idei pe care autorul le-a alăturat pentru a enunța principiile atitudinii față de aproapele.

Un loc deosebit îl ocupă *caritatea și milostenia*. Autorul *Didahiei* arată că actul carității are trei consecințe imediate: ajutorarea spirituală și materială a celui căruia i se dă și iertarea păcatelor pentru cel care dă. “Dacă ai dobândit ceva, prin lucrul mâinilor tale, să dai ca răscumpărare pentru păcatele tale”²¹³. Autorul remarcă din aceste consecințe un fapt nou, care aparent pare a fi inspirat din Noul Testament: “Fericit este cel ce dă potrivit poruncii, că este nevinovat. Vai de cel ce ia! Dacă ia având nevoie, va fi nevinovat, dar cel care ia neavând nevoie va da socoteală de ce a luat și pentru ce; dus la închisoare, va fi cercetat de cele ce a făcut și nu va ieși de acolo până ce nu va da și cel din urmă ban”. Dar și despre acestea s-a zis: “Să asude milostenia ta în mâinile tale până cunoști cui dai!”²¹⁴. Caracteristic acestei carități este exprimarea idealului suprem al spiritului comunitar creștin, care dorește ca toți membrii ei să fie egali, ca toți să fie în

²⁰⁸ *Didahia*, III, 2, p. 26.

²⁰⁹ *Ibidem*, III, 8, p. 27.

²¹⁰ *Ibidem*, III, 6, p. 26.

²¹¹ *Ibidem*, III, 5.

²¹² *Ibidem*, I, 2, p. 25.

²¹³ *Ibidem*, IV, 6, p. 27.

²¹⁴ *Ibidem*, I, 5, pp. 25-26.

situația de a ajuta aproapele de pe poziții asemănătoare cu aceea a lui Dumnezeu, care “voiește să se dea tuturor din darurile proprii”²¹⁵.

Morala *Didahiei* condamnă pe cei ce nu se îndură de cel sărac (V, 2) nu compătimesc pe cel necăjit (V, 2), nu ajută pe cei lipsiți (V, 2), pe cei care necăjesc întristații, lingușesc pe cei bogați, căci toți aceștia se găsesc pe calea morții.

În strânsă legătură cu ajutorarea aproapelui, autorul *Didahiei* recomandă *comuniunea bunurilor materiale*. “Să nu întorci spatele celui lipsit; să faci parte din toate ale tale fratelui tău și să nu zici că sunt ale tale. Dacă suntem părtași la cele nemuritoare, cu atât mai mult la cele muritoare”²¹⁶. Această recomandare arată că adresanții, fie că nu practicau viața de obște după modelul comunității din Ierusalim, fie că o practicau imperfect.

Sub aspect social, autorul se ocupă de educația din familie a copiilor și a tuturor membrilor ei, pe care o rezolvă în spirit paulin. De asemenea creștinismul este dator să păstreze coeziunea familiei și unitatea comunității, să se ferească de schismă. Această recomandare n-a fost inutilă, căci încă din veacul apostolic acest păcat a amenințat comunitatea din Corint²¹⁷.

Viața creștină descrisă de *Epistola către Diognet* nu este refluxul unui intelect rigid și interesat, ci exprimă unei inimi încălzite de dragostea lui Hristos. Din acest tablou putem extrage următoarele coordonate ale vieții creștine²¹⁸:

- Creștinii se acomodau obiceiurilor locului unde erau sortiți să trăiască, supunându-se legilor statului respectiv ca niște cetățeni loiali fiind pilde vii pentru ceilalți oameni.

- Duceau o exemplară viață de familie, ca și în relațiile lor cu ceilalți oameni, având ca suport al comportamentului lor dragostea.

- Erau promotorii vieții morale, provocând și dirijând binele moral în societatea în care trăiau, așa cum sufletul conduce toate membrele trupului.

Acest creștinism primar, conștient de rolul lui imens într-o lume ce numai de la Dumnezeu mai poate obține mântuirea, și-a îndeplinit misiunea cel mai adesea cu prețul suprem al martiriului. Sângele martirilor avea să dizolve amarul rătăcirilor lumii vechi, punând bazele unei lumi noi: lumea

²¹⁵ Cf. Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Teologia Părinților Apostolici*, curs de magisteriu (manuscris), (1956-1959), p. 51, apud C. Vasilescu, *op. cit.*, p. 68.

²¹⁶ *Didahia*, IV, 8, p. 27.

²¹⁷ Cf. C. Vasilescu, *op. cit.*, p. 70.

²¹⁸ Cf. Doctorand Viorel Ioniță, *Coordonatele vieții creștine după “Epistola către Diognet”*, în “Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1970, p. 481.

modernă căci “religia lui Hristos este sursa primară și cadrul principal al civilizației noastre europene”²¹⁹.

Dacă mai târziu, după edictul de la Milan din 313, puritatea caracteristică a creștinilor primelor secole va fi rămas apanajul unei părți a Bisericii lui Hristos reprezentată de monahism, creștinismul nu și-a pierdut până astăzi din vigoarea lui, cu atât mai mult cu cât viața creștină este patronată de Mântuitorul Iisus Hristos și influențată de Duhul Sfânt. Astăzi, ca și în timpul când scria autorul *Epistolei către Diognet*, creștinii sunt chemați să promoveze dragostea lui Hristos, singura ce ar dizolva toate pornirile egoiste și distrugătoare. Așa după cum un suflet instruit duce trupul spre îndeplinirea adevăratei sale chemări, tot așa creștinii ar putea conduce lumea spre adevărata ei menire: desăvârșirea morală.

²¹⁹ Jean Coman, *Essai sur les rapports de l'orphisme et du christianisme d'après Vittorio Macehioro*, Bucurest, 1934, p. 4, apud Doctorand Viorel Ioniță, *op. cit.*, p. 481.

XIII. CATEHUMENATUL

Începutul misiunii învățătoarești, pentru noi, îl face Mântuitorul Iisus Hristos. El “a învățat prin viu grai”, adică a *catehizat* mulțimea care-L împresura însetată după cuvântul Său. El este cel dintâi catehet, iar *catehetica* din toată vremea va afla în *catehizarea* Lui normele catehizării desăvârșite.

Sfinții Apostoli și după ei toți Sfinții și Părinții Bisericii au văzut în Mântuitorul Hristos pe adevăratul lor Dascăl. I-au urmat învățătura în duh și în faptă. Ei au și continuat activitatea învățătoarească a Mântuitorului, la început prin viu grai și mai apoi și în scris²²⁰.

Cateheza urmează îndată predicii misionare, pregătind sufletele convertirilor pentru primirea Tainei Sfântului Botez. Ea își ia putere la Pogorârea Sfântului Duh, exteriorizându-se în vorbirea Sfântului Petru, deci prin viu grai. De aceea, rămâne de netăgăduit faptul că la baza catehezelor scrise stau catehezele orale ale Sfinților Apostoli.

“Catehumenatul își are existența în forma unui început de organizare încă în vremea Sfinților Apostoli”²²¹. În Epistola Sfântului Pavel către Galateni termenii originali îi identifică pe ascultători sub numirea de catehumeni, iar pe dascăli în aceea de cateheți: “Cel care primește cuvântul învățăturii să facă parte învățătorului său din toate bunurile” (Galateni 6, 6).

Activitatea catehetică a Sfinților Apostoli urmărea, mai ales, să-i îndepărteze pe catehumeni de vicii, de păcate și să-i pună în situația morală favorabilă practicării virtuților creștine. Păcatele întunecă sufletul omului, pe când virtuțile creștine îl luminează și îl împodobesc pe acesta. Dacă primul mod de viețuire, acela în vicii și păcate este asemenea întunericului (Romani 13, 12), al doilea, acela în virtute creștină este asemenea luminii;

²²⁰ Cf. *Ibidem*, p. 25.

²²¹ M. Bulacu, *Studiu introductiv în catehetica ortodoxă*, Oradea, 1928, p. 16, apud Pr. Prof. Dr. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1976, p. 26 (se va folosi sigla: Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 1976).

primul îi deschide omului calea spre moarte, iar cel de al doilea orientează calea spre viață veșnică, așa cum se arată și în *Învățătura celor 12 Apostoli*.

Cei ce doreau să intre în creștinism, trebuiau să-și însușească în prealabil învățăturile morale și să-și modeleze viața în acord deplin cu sensul lor. De aceea exceptând pe copii, cărora li se administra Taina Sfântului Botez fără o catehizare în prealabil, dar pe temeiul garanțiilor moral-creștine prezentate de nași, încă în vremea Sfinților Apostoli, în genere, erau botezați, numai cei ce făceau dovadă despre credința lor. Ei trebuiau să cunoască regulile credinței, cel puțin elementare, dacă nu în mod aprofundat.

Catehumenatul veacului apostolic urmărea, de altfel, transformarea totală a sufletului și vieții omenești după chipul și statura lui Iisus Hristos. În veacul apostolic, catehumenatul nu exista ca o instituție specială și temeinic organizată.

Exemplul de trăire creștină era factor esențial pentru convertirea mulțimii la Hristos, iar predica misionară dădea oamenilor vremii prilej pentru cunoașterea și urmarea învățăturii adusă de Hristos în lume²²².

În veacul al doilea creștin, necesitatea unei catehizări tot mai organizate, mai sistematice și mai îndelungate se face din ce în ce mai simțită, mai necesară în cadrul Bisericii, pentru cei ce ar fi dorit să primească Taina Sfântului Botez. Și aceasta, atât pentru motivul că plinătatea de viață creștină părea cât de cât mai strânsă, dar mai ales pentru intensitatea cu care creșteau persecuțiile împotriva creștinilor. Pentru intrarea în creștinism era necesară o formație lăuntrică din care să pulseze atitudini limpezi și hotărâte, sprijinite pe o cunoaștere temeinică a învățăturii creștine, pe o simțire curată și pe o voință complet încreștinată. Unor asemenea cerințe răspunde organizarea catehumenatului sub forma unei instituții a Bisericii, condusă de Biserică și pregătind pe om pentru primirea Tainei Sfântului Botez. Catehumenatul se deosebește de școlile catehetice care își asumă și un caracter academic.

Ca timp, organizarea catehumenatului, corespunde cu sfârșitul primei jumătăți a secolului al doilea creștin²²³. Mărturii clare despre aceasta ne dă Sfântul Iustin Martirul și Filosoful care afirma și existența a două categorii de catehumeni. În *Apologia I*, capitolul LXI, Sfântul Iustin Martirul și Filosoful spune: “Toți cei ce s-ar încredința și ar crede că lucrurile acestea

²²² Cf. Pr. Prof. Dr. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 1976, p. 27.

²²³ Cf. *Ibidem*.

învățate și propovăduite de noi sunt adevărate și care făgăduiesc că vor putea trăi așa, sunt învățați să se roage și să ceară de la Dumnezeu, postind, iertarea păcatelor pe care le-a săvârșit mai înainte, în timp ce noi, la rândul nostru ne rugăm și postim laolaltă cu ei. Apoi, ei sunt conduși de noi undeva unde este apă și sunt renăscuți acolo, în același fel în care noi înșine am fost renăscuți, ei primesc atunci o baie în apă în numele Părintelui tuturor și Stăpânului Dumnezeu și al Mântuitorului nostru Iisus Hristos și al Sfântului Duh”.

Din acest citat, observăm existența celor două categorii de catehumeni: a) cei ce “s-ar încredința și ar crede că lucrurile acestea învățate și propovăduite de noi sunt adevărate” și b) “făgăduiesc că vor putea trăi așa”, aceștia trecând în următoarea categorie, a catehumenilor mai înaintați, care simțeau necesitatea lăuntrică de a se ruga și a participa la cultul divin. În secolul al III-lea cele două clase de catehumeni a) *neperfecti* și b) *perfecti*, sau *neocatehumeni* și *catehumeni*, sunt confirmați și de mărturiile lui Clement Alexandrinul. În *Stromata I*, capitolul 9, Clement afirmă: “Sunt unii oameni care se cred cu frumoase însușiri intelectuale și pretind că nu trebuie să ne ocupăm nici cu filosofia, nici cu dialectica și nici nu trebuie să învățăm științele naturale; aceștia nu cer decât numai simpla credință. Este la fel cu a pretinde să nu te îngrijești de vița de vie și totuși să culegi struguri chiar de la început. Domnul, interpretat alegoric, este vița de vie; din această viță de vie trebuie să culegem rodul cu osteneală, cu purtare de grijă și cu tehnică agricolă, făcută potrivit rațiunii”. Să observăm că în acest text, ca și în altele din *Stromate*, se insistă asupra importanței *gnozei* pentru pregătirea catehetică și mai puțin pe organizarea învățământului catehetic. De altfel, un pasaj ca următorul: “Pregătirile înainte de luptă sunt luptă; pregătirile înainte de taine sunt taine” (capitolul 1), arată că spiritului alexandrin, în măsura în care el este reprezentat prin Sfântul Clement, îi era străină ideea de organizare rigidă a învățământului religios.

Cei trei ani de catehumenat corespund celor trei clase de catehumeni care, la rândul lor, corespund celor trei ani de propovăduire a Mântuitorului. Aceste clase erau: A. *ascultătorii*; B. *ingenunchetorii* și C. *luminații*.

A. *Ascultătorii* corespund clasei *neocatehumenilor*, adică erau cei dornici de încreștinare, care-și mărturiseau această dorință episcopului, fiind însoțiți de *doi garanți* vrednici de încredere și care făceau făgăduința să stăruie în viață curată. Li se făcea apoi o cateheză morală pregătitoare. Primirea propriu-zisă în catehumenat se făcea de către episcop, care îi însemna pe candidați cu semnul crucii, puneă mâinile peste ei și ei rosteau

rugăciunea de cerere de primire. La Sfânta Liturghie, catehumenii din clasa *ascultătorilor* erau îngăduiți numai atât timp cât dura partea ei didactică, audiind psalmi, pericope din epistolele Sfinților Apostoli, Sfânta Evanghelie a zilei cu predica imediat următoare acesteia, cântări și rugăciuni. În legătură cu această situație, sesizăm două fapte semnificative:

1. *Structura* Sfintei Liturghii cu partea ei *didactică* (*Liturghia catehumenilor*) și cu cea sacramentală este determinată, la origini, de cerințele învățământului religios organizat în instituția catehumenatului.

2. *Prezența pridvorului*, a tindei, își are originea în cerințele aceluiași învățământ religios. Până astăzi, porunca “cei chemați ieșiți” determină pe cei ce duhovnicește sunt începători și se consideră ca atare, să părăsească biserica, iar pridvoarele bisericilor noastre adăpostesc pe cei ce, din binecuvântate motive, nu sunt vrednici să stea sub acoperământul părții sale principale.

B. *Îngenunchetorii* erau totuși mai înaintați în cunoașterea învățăturii creștine și prezentau mai multe garanții din punct de vedere moral-religios. La Sfânta Liturghie aceștia erau îngăduiți și după plecarea *ascultătorilor*, dar numai atât cât se rostea rugăciunea ce urma, destinată lor. Îndată după ieșirea *ascultătorilor* din biserică, diaconul zicea: “Rugați-vă, catehumenilor! și toți credincioșii, din suflet, să se roage pentru ei, zicând: «Doamne miluiește»”²²⁴.

De o deosebită importanță este și această rugăciune²²⁵: “Dumnezeule, Atotputernice nenăscut și neapropiat, singurul adevărat Dumnezeu, Dumnezeu și Tatăl Hristosului Tău, Fiul cel Unul Născut al Tău, Cauzatorul Paracletului (Sfântul Duh) și Domnul a toate, care pe ucenici i-ai așezat *dascăli* spre a-i învăța pietatea, Însuți și acum caută spre robii tăi, *catehumenii* evangheliei Hristosului Tău și le dă inimă nouă și reînnoiește înlăuntrul lor duhul cel drept ca să cunoască și să se îndeplinească voința Ta, cu inima deplină și suflet voitor; învrednicește-i de sfânta inițiere și-i unește cu sfânta Ta Biserică și-i fă părtași ai Sfințelor Taine prin Hristos, nădejdea noastră, care a murit pentru ei, prin care Ție se cuvine glorie și adorare, în spirit sfânt, în veci, amin”.

Este izbitoare asemănarea dintre această rugăciune, în care se regăsește tot fundamentul principal al învățământului religios creștin, cu cea care se face astăzi pentru școlari. Asemănarea ne trimite la raportul între

²²⁴ *Constituțiile Apostolice*, cartea a VIII-a, ed. cit., *passim*.

²²⁵ *Ibidem*.

învățământul religios și cel laic și acest raport, de o importanță covârșitoare pentru viitorul duhovnicesc al omenirii, este arătat lapidar în rugăciunea pentru școlari prin următoarele: “[...] să-i lumineze cu lumina cunoștinței Sale și să le dea putere și tărie pentru înțelegerea legii Lui celei dumnezeiești și a toată învățătura cea bună și folositoare”.

Clement Alexandrinul spune limpede în *Stromata I-a*, capitolul V, 9: “Dar când Scriptura spune: «Nu sta multă vreme cu cea străină» (Proverbe 5, 20) te sfătuiește să te folosești de cultura laică, dar să nu rămâi la ea și nici să te oprești la ea, pentru că darurile date de Dumnezeu la timpul potrivit, spre folos fiecărei generații, sunt învățături pregătitoare pentru primirea Cuvântului Domnului”.

Învățătura laică este “bună și folositoare”, numai dacă este “pregătitoare pentru primirea Cuvântului Domnului” și, dacă este așa, ea este *dar* de la Dumnezeu la timpul potrivit.

C. Cei mai înaintați spre primirea Sfântului Botez erau *luminații* sau *competenții*. Postul Sfintelor Paști era timpul cel mai prielnic pentru pregătirea lor, căci acest timp, pe de o parte, amintea de perioada de post și rugăciune a Mântuitorului de dinaintea începerii activității Sale publice și, pe de altă parte, bucuria Învierii era cel mai nimerit prilej de bucurie duhovnicească pentru nașterea catehumenilor la o viață nouă prin Sfântul Botez. Catehizarea *competenților* până la Botez și imediat după aceea este prezentată în *Catehezele* Sfântului Chiril al Ierusalimului și în părțile ce-i privesc pe luminați din Sfânta Liturghie a lui Grigorie Dialogul. Din cele 23 de cateheze ale sale, Sfântul Chiril al Ierusalimului adresează 18 catehumenilor ce se pregătesc pentru luminare, iar cele cinci cateheze mistagogice, noilor botezați, și privesc Sfintele Taine (primele patru) și Sfânta Liturghie și explicarea Rugăciunii Domnești (ultima).

Diaconul spune: “Câți sunteți pentru luminare apropiați-vă, rugați-vă cei pentru luminare, Domnului. Cei credincioși, pentru frații care se gătesc pentru sfânta luminare și pentru mântuirea lor, Domnului să ne rugăm”.

Urmează rugăciunea credincioșilor pentru cei ce se pregătesc pentru sfânta *luminare* din care se văd limpede: osteneala pentru pregătirea lor, planul și țintele acestei pregătiri și, nu în ultimul rând, dragostea și înțelegerea cu care erau înconjurați. Se cere ca Domnul Dumnezeu nostru:

- “să-i întărească pe dâșii și să le dea putere” (pregătirea pentru luptă este luptă care cere putere);

- “să-i lumineze pe dâșii cu lumina cunoștinței și a dreptei credințe” (învățătura de credință care luminează ființa lor);

- “să-i învrednicească pe dâșii, la vremea cuvenită, de baia nașterii de a doua, de iertarea păcatelor și de veșmântul nestricăciunii” (pregătirea pentru Taina Sfântului Botez);

- “să-i nască pe dâșii din *nou* prin apă și prin Duh” (Sfântul Botez);

- “să le dăruiască lor desăvârșirea credinței” (desăvârșirea de după Sfântul Botez, *dar* de la Dumnezeu);

- “să-i numere pe dâșii cu sfânta și aleasa Lui turmă”.

Acestea sunt încununate, prin revenire, zicând:

“Arată, Stăpâne, fața Ta peste cei ce se pregătesc pentru sfânta *luminare* și doresc să se scuture de întinăciunea păcatului; *luminează* gândul lor; fă-i statornici pe dâșii în credință, întărește-i în nădejde, desăvârșește-i în dragoste”.

La început, Taina Sfântului Botez pentru *competenți* se săvârșea în sâmbăta Sfintelor Paști, după care ei erau cu adevărat *luminați* sau *neofiți*. În haina albă pe care o îmbrăcau la botez, *luminații* umblau toată săptămâna luminată, drept simbol al curăției dobândite de ei prin baia Botezului, al dezbrăcării de omul cel vechi și îmbrăcării în cel nou. Ceva mai târziu a devenit obișnuință în catehumenat practica de a se boteza și în ajunul celor mai mari praznice creștine. De aceea, la Sfânta Liturghie de la sărbătorile Nașterii Domnului, Botezului Domnului, Pogorării Sfântului Duh, Floriilor, Învierii Domnului se cântă și astăzi “Câți în Hristos v-ați botezat, în Hristos v-ați și-mbrăcat”.

Este necesar și esențial să precizăm că instruirea competenților în vederea primirii Sfântului Botez se făcea deosebit de insistent și temeinic, mai ales în ceea ce privește aprofundarea *Simbolului credinței*, care constituie *temeiul catehizării*. Competenții trebuiau să și-l însușească nu numai în cuvinte, ci și în cuprinsul și spiritul lui: să-l aibă scris pe “tablele inimii”²²⁶.

Din cele expuse, se poate vedea statutul social al catehumenilor în evoluția lui istorică, odată cu biruința creștinismului în lume. Instituția catehumenatului și-a încheiat menirea la sfârșitul secolului *al V-lea*, elemente din forma ei de organizare fiind de o actualitate stringentă.

²²⁶ Pr. Prof. Dr. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 1976, p. 29.

Câteva elemente ale catehumenatului

I. *Exemplul personal* al creștinului adevărat a trezit, dintotdeauna, în cei cu care conviețuiește acesta, interesul pentru învățătura și credința creștină care îi însuflețește trăirea și face din el “sare a pământului”.

În apologia *Trei cărți către Autolic* a Sfântului Teofil al Antiohiei, în capitolul I, se spune:

“Așadar, prietene, pentru că m-ai zăpăcit cu cuvintele tale deșarte..., ba încă mă mai numești creștin, în bătaie de joc, ca și cum aș purta un nume urât, ei bine, mărturisesc că sunt creștin și port acest nume iubit de Dumnezeu, nădăjduind să fiu cu el de folos lui Dumnezeu”.

Puterea exemplului s-a dovedit a fi copleșitoare atunci când creștinii l-au pecetluit cu sângele lor de martiri pentru credință. În adevăr, Biserica s-a zidit pe trupurile martirilor. “Sângele martirilor este sămânța creștinilor”²²⁷.

În *Apologeticum*, 50, Tertullian spune același lucru, adăugând considerații ce ridică *puterea exemplului* la rangul de element principal în *convertire*.

Exemplar o spune Sfântul Iustin în *Apologia a II-a*, în capitolul al X-lea:

“Nimeni nu a fost convins de către Socrate în așa fel ca să moară pentru o asemenea învățătură; dar despre Hristos, cel în parte cunoscut de către Socrate, au fost convinși nu numai filosofi și filologii, ci și meșteșugarii și ignoranții de tot felul, care, pentru El au disprețuit și slava, și teama, și moartea. Pentru că El este *puterea* Părintelui celui negrăit și nicidecum o invenție simplă a rațiunii omenești”.

Literatura apologetică în sine este un act de curaj martiric.

II. *Propovăduirea învățăturii creștine* a fost în continuare și în veacurile catehumenatului mijloc pentru aducerea la creștinism a necredincioșilor. Numai că, această propovăduire pendula între curajul vorbirii publice și disciplina arcană.

În veacurile persecuțiilor riscurile erau mari, așa încât a apărut, în revers, *disciplina arcană*. În cartea a III-a, capitolul 52, din *Contra lui Celsus* a lui Origen, ea este definită astfel: “Căci noi facem tot ce este cu putință ca întrunirile noastre să cuprindă la adunări oameni serioși, iar în felul acesta nu ne afișăm în public tainele noastre cele mai frumoase și

²²⁷ Epistola 55 a Sfântului Ciprian.

dumnezeiești, întrucât dispunem de auditori cuminți. Din contră, noi ținem ascunse și trecem sub tăcere tainele noastre cele mai adânci, mai ales când vedem oameni simpli și care au încă nevoie de învățătură, cum zicem noi, cei hrăniți «cu lapte»”.

Disciplina arcană stabilea, astfel, toate cele îngăduite fiecărei dintre clasele de catehumeni, împiedicând pe începători să primească învățături mai înalte decât învățătura pe care o primiseră deja. Din aspectele legate de *propovăduirea învățăturii creștine*, se desprind două noi trăsături ale pregătirii prin catehumenat:

A. Preocuparea pentru convertirea la creștinism a acelei categorii de oameni numiți de Origen²²⁸ “culți, dintre cei înțelepți, ori dintre cei cu judecăți”, într-un cuvânt, a intelectualilor.

Cele mai subtile și mai profunde cateheze ale veacurilor apologetice se adresează celor ce “sunt dintre inteligenți”, cum spune Origen. *Scrisoarea către Diognet, Cele trei cărți ale lui Teofil către Autolic, Dialogul cu iudeul Trifon* au drept protagoniști oameni de o rafinată cultură, pentru care problemele puse sunt subtile și argumentarea este necesar să fie pe măsură. Ei înșiși, apologeții, sunt, aproape toți, instruiți în școlile păgâne ale secolului lor, unde învață limba rafinată a culturii grecești, pe care, mai pe urmă, după convertire, o pun în slujba noii lor credințe. “Suplețea elenică se străduiește să îmbrace duhul purificator al creștinismului”, spune, despre aceasta, Pr. I.G. Coman²²⁹.

Clement Alexandrinul, în *Stromata I-a*, capitolul II, precizează: “Filosofia ne dă mai multă tărie și, într-un fel oarecare, este un fel de *exercițiu intelectual* pentru primirea credinței. Da, adevărul iese la iveală când pui învățăturile unele lângă altele și le compari între ele; din această comparație rezultă gnoza. [...] ba unii fără să știe carte, au înțeles prin credință învățătura despre Dumnezeu”.

B. Rolul și statutul de excepție în Biserică a catehetului

Catehetul bine format și îndrumat poate trăi “taina lumească a Bisericii”, greu de pătruns atunci, ca și astăzi.

Întorcându-ne la textul evanghelic de la Luca 14, ei, cateheții, sunt sluga trimisă să spună celor chemați: “Veniți, că iată toate sunt gata”, în calitate de propovăduitori ai învățăturii lui Hristos; apoi, ei sunt cei trimiși, să iasă în piețele și ulițele cetății, să aleagă pe cei săraci, neputincioși, orbi și

²²⁸ *Contra Celsus*, cartea a III-a, cap. 48.

²²⁹ Pr. I.G. Coman, *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Dervent, 1999, p. 224 (se va folosi sigla: Pr. I.G. Coman, *Patrologie*, 1999).

șchiopi, iar la urmă, ei sunt cei ce primesc porunca să iasă la drumuri și la garduri și să *silească*, adică să-și dea *silința*, pentru ca să intre destui pentru a umple casa Stăpânului.

Răspunderea este mare, căci și talantul este mare. De aici, grija Sfântului Apostol Iacov: “Nu vă faceți mulți învățători, frații mei, știind că noi, învățătorii, mai mare osândă vom lua pentru că toți greșim în multe chipuri” (Iacov 3, 1-2).

Cateheții s-au format în școli pentru cateheți, cele mai vechi institute, universități teologice din lume. În aceste școli s-a format, odată cu oamenii, și o *teorie a catehizării*, cu note specifice fiecărei școli în parte, pe care se sprijină până astăzi învățământul teologic. Calitățile unui bun catehet sunt:

a) *Credința* desăvârșită este o condiție strâns legată de persoana catehetului pentru a reuși să inspire și celor pe care îi formează, credința creștină;

b) *Smerenia creștină* este o altă calitate a catehetului, aflată în strânsă legătură cu credința. Un catehet conștient și convins de realitatea principiului sinergiei în ortodoxie înțelege că întreaga sa lucrare rămâne fără rezultat dacă nu are binecuvântarea lui Dumnezeu;

c) *Tactul pedagogic* creștin al catehetului. Sugestiv, în acest sens, este textul de la II Corinteni 9, 7: “Fiecare să dea cum socotește cu inima sa, nu cu părere de rău, sau de silă, căci Dumnezeu iubește pe cel care dă cu voie bună”. De aici, necesitatea unei stări sufletești proprii pentru a lucra cu succes în opera de catehizare. Sfântul Vasile comunică drept regulă în scrierile sale următoarele: “Cel ce iubește pe Dumnezeu are datoria de a se purta cu toată dragostea față de aceia pe care îi instruește și cu multă înțelepciune și zel să se îngrijească de fiecare, chiar atunci când învățătura sa ar trebui să persiste până la moarte”.

PARTEA A II-A

CATEHETICA ȘI DIDACTICA RELIGIEI

ȘCOLILE CATEHETICE

Școlile catehetice – o perspectivă sintetică

Ca și catehumenatul, școlile catehetice răspund unor cerințe ale învățământului religios din perioada care cuprinde secolele II, III și IV. Aceste școli catehetice au luat ființă din nevoia imperios simțită – odată cu începuturile organizării Bisericii creștine – de a nu mai primi în sânul Bisericii pe oricine și de a-și forma o elită de slujitori, apărători și susținători ai creștinismului, pe de o parte, iar pe de altă parte, din nevoia de a da doctrinei creștine o structură logică și filosofică astfel încât să poată purta discuții cu dialecticienii și filosofiile școlilor păgâne. Un al treilea scop al înființării acestor școli catehetice se naște din nevoia de a putea realiza temeinic legătura dintre doctrina creștină și filosofia antică. Aceste nevoi au fost satisfăcute, într-o oarecare măsură, de didascăli și cateheți²³⁰.

Perioada care urmează veacului apostolic se caracterizează prin cea sinergie teandrico-harică care implică o mai mare angajare a omului. Urmarea firească a acestei angajări este *gnoza*, definită de Clement Alexandrinul, astfel: “Adevărul iese la iveală când pui învățăturile unele lângă altele și le compari între ele, din această comparație rezultând *gnoza*”²³¹.

Dar, *gnoza*, care implică și integrarea culturii clasice elene în concepția creștină, a condus la erezii și atacuri la adresa creștinismului. Acestea trebuiau combătute cu chiar armele celor care le propovăduiau.

Cateheții veacurilor II-IV sunt cei care se substituie ca rol și, în același timp, sunt cei care îi continuă pe Apostolii veacului I. Școlile catehetice

²³⁰ Catehetul îi pregătea pe cei încă nebotezați, introducându-i în elementele credinței creștine. Didascalul, care putea îndeplini și rolul de catehet, se adresa creștinilor deja inițiați cărora le explica *Sfintele Scripturi*. Vezi și Teodor M. Popescu, *Primii didascăli creștini*, în “Studii Teologice”, an III/1952, (serie veche), nr. 2, pp. 140-211.

²³¹ *Stromata I*, cap. II, 2, p. 21, din Clement Alexandrinul, *Scrieri, Partea a doua, Stromatele*, traducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982 (se va folosi sigla: Clement Alexandrinul, *Scrieri*).

formează astfel de cateheți și, totodată, în sens metaforic, dezvoltă școli de gândire catehetică cu note specifice, creând *o teorie a învățământului religios* care o integrează, interpretând, pe cea cuprinsă în *Sfânta Scriptură* și în scrierile Părinților Apostolici.

Subliniem aici faptul important că *această teorie a învățământului religios, îmbogățită cu cea specifică perioadei patristice, constituie, în concepția ortodoxă, temelia învățământului religios creștin de astăzi și din totdeauna*, conferindu-i o ținută științifică.

“Ținuta științifică” a catehumenatului, spre deosebire de cea a școlilor catehetice, ca și curente de gândire teologică, constituie punctul central în abordarea problemei învățământului religios.

În primul rând, “o ținută științifică” înseamnă *o respectare a principiilor fundamentale ale învățământului religios, atât în metodă cât și în forma de organizare, în ideea de a mijloci cunoașterea și însușirea învățăturilor de credință, adevărate, în forma lor revelată. Considerăm că orice formă de învățământ religios organizat și îndrumat de Biserică a avut și are o ținută științifică*. Pentru a delimita acest învățământ de altele străine de Biserică se dau, încă în *Didahii*, sfaturi legate de “profeți mincinoși”. Că unii, cei mai mulți, sunt hrăniți cu lapte mai mult decât cu alimente tari, iar alții dimpotrivă, tocmai aceasta este o formă de manifestare, o formă de concretizare a principiilor învățământului religios, este ceea ce *confirmă ținuta științifică acestui învățământ în totalitatea lui*. În consecință, ceea ce deosebește școlile catehetice de catehumenat este *natura cunoștințelor însușite, forma de organizare* și, ca urmare, *caracterul specializat* al învățământului pe care-l realizează, spre deosebire de cel popular al catehumenatului.

Istoria Bisericii a cunoscut trei mari școli catehetice, la care se adaugă alte trei școli care se manifestă doar ca și curente de gândire teologică și catehetică: Școala Catehetică din Alexandria, Școala Catehetică din Antiohia, Școala neo-alexandrină, Școala catehetică tradiționalistă, Școala Siriacă și Școala apuseană-africană.

I. ȘCOALA CATEHETICĂ DIN ALEXANDRIA

Odată cu întemeierea Bisericii din Alexandria se întemeiază aici și o academie creștină de filosofie și teologie. Școala catehetică își începe activitatea la sfârșitul veacului al II-lea, însă originea sa urcă în timp până la Sfântul Evanghelist Marcu, când, pe lângă întemeierea Bisericii din Alexandria, “se întemeiază și o academie creștină de filosofie și teologie”²³². Ea intră în istorie odată cu Panten, unul dintre cei mai distinși dascăli creștini ai vremii. Despre această puternică personalitate se știe că a existat pe la 180, că a călătorit mult, că a deschis o școală în Alexandria, după modelul atâtor altora care existau în vremea sa, pentru predarea filosofiei, că a fost dascălul lui Clement, numit Alexandrinul, că învățământul lui i-a adus laude, că s-a bucurat de o mare prețuire pentru sufletul lui înnoitor, pentru măreția și largimea gândirii lui și pentru adâncimea trăirii sale creștine.

Panten trăiește prin Clement, care spune: “În cele din urmă am întâlnit un altul – dar primul în puterea cuvântului și a gândirii – alături de el am găsit odihnă sufletului meu; l-am găsit în Egipt, unde era ascuns. Dascălul acesta era într-adevăr o albină siciliană care a cules florile livezii profetice și apostolice; și el a depus mierea cunoștinței în sufletele ascultătorilor lui”²³³.

“Apariția, la sfârșitul secolului al doilea a Școlii din Alexandria este providențială, deoarece gândirea pe care o elaborează, formulele pe care le creează, metodele de cercetare și planurile unei grandioase Summe teologice, depășesc mediul și timpul în care școala a apărut și funcționat”²³⁴. Dascălii școlii din Alexandria, începând cu Panten, continuând cu Clement, Origen, Heracles, Dionisie cel Mare, Pierin numit și Origen cel Tânăr, Teognost, Petru Martirul și Didim cel Orb al Alexandriei, încearcă să demonstreze creștinilor timpului aceleia și tuturor timpurilor, că a-ți gândi

²³² M. Bulacu, *Studiu introductiv în catehetica ortodoxă*, Oradea, 1928, p. 20.

²³³ *Stromata I*, cap. I, 11.1., ed. cit., pp. 16-17.

²³⁴ Dr. Fecioru, *Introducerea la Scrierile lui Clement Alexandrinul*, colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 4, *passim*.

credința, a ți-o întemeia și dialectic, nu numai prin trăire, nu este nici primejdios și nici inutil. Ei fac, mai ales Clement și Origen, din toate valorile spirituale ale lumii bunuri care-și găsesc locul lor firesc în iconomia doctrinei creștine.

I.1. Clement Alexandrinul – pedagogul și gnosticul

Clement *inițiază și introduce* pentru prima oară cu tărie – în parte o făcuse și Iustin – dialectica filosofică în demonstrarea credinței creștine. Pentru el “filosofia este o imagine vădită a adevărului, un dar dumnezeiesc dat elenilor”²³⁵, “este un fel de exercițiu intelectual pentru primirea credinței”²³⁶. Clement avea în planul său de lucru scrierea unei trilogii: *Protrepticul* (“Cuvânt de îndemn către eleni”), *Pedagogul* și *Didascălul*, despre care vorbește în *Pedagogul*. *Didascălul* este lucrarea *pe care nu a putut să o scrie*, căci timpurile de persecuție ale lui Septimiu Sever îl silesc să-și părăsească școala, să se despartă de catedră și să pribegească. Ne-a lăsat totuși acele minunate prolegomene ale *Didascălului*, ale *Summei sale teologice*, acele adânci și cuprinzătoare *Stromate*, toate lecții ținute studenților săi. Unitatea acestei trilogii o dă *Cuvântul*, Fiul lui Dumnezeu, sub trei înfățișări: *Cântăreț* în *Protreptic*, *Pedagog* în partea a doua a trilogiei, *Didascăl* (Învățător) în partea a treia.

În această operă grandioasă se cuprinde întreaga concepție de pedagogie religioasă a alexandrinilor.

În *Protreptic*, Cuvântul lui Dumnezeu este Cântărețul care cântă omenirii cântecul cel nou, cântecul cel veșnic al noii armonii, și-i cheamă pe închinătorii la idoli la închinarea la adevăratul Dumnezeu. Așa cum firul roșu care străbate scrierile veacului apostolic era problema raportului între Legea veche și cea nouă, firul roșu al scrierilor alexandrinilor este *problema integrării valorilor spirituale ale lumii elene și hellenistice în iconomia doctrinei creștine* și, legat de aceasta, *critica credințelor religioase ale elenilor*. Clement, Origen și alții nu fac apologia credinței creștine, nu o apără, căci au convingerea că credința lor se impune singură, ci atacă direct credințele religioase ale elenilor, datinile în care s-au născut; descriu nebunia și imoralitatea miturilor păgâne; demască falsitatea cultului zeilor, îi arată pe zei și pe zeițe așa cum sunt: desfrânați, incestuoși, urători de oameni, criminali. Pentru a-i convinge pe aceștia de rătăcirea în care se

²³⁵ *Stromata I*, cap. 2, 19.1., ed. cit., p. 21.

²³⁶ *Ibidem*.

găsesc, aduc mărturia filosofilor și preoților lor. Pentru alexandrini, unii filosofi și poeți, mai cu seamă Platon, au întrezărit adevărul cântat de cântecul cel nou, au grăit drept despre unicul și adevăratul Dumnezeu. Platon este prezent în lucrările lui Clement în peste 500 de locuri.

În *Pedagogul*, partea a doua a trilogiei, Cuvântul lui Dumnezeu este Pedagog, Învățător de copii în sens alegoric (“copiii suntem noi”), spune Clement²³⁷, care îi educă și-i învață cum să se poarte în viață pe cei ce au ascultat cântecul, pe cei care au început să cânte cântecul cel nou, cântecul lui Hristos.

Mai departe, în cartea a III-a, în *Didascălul*, trebuia să dezvăluie adâncurile învățaturii lui Hristos.

În *Pedagogul*, cartea a III-a, spune de altfel: “Nu-i sarcina mea să dau și aceste învățături! E nevoie de Didascăl pentru *explicarea* acelor sfinte cuvinte. Este, dar, timpul ca Eu să pun capăt pedagogiei, iar voi să ascultați de Didascăl. Luându-vă în mâinile Sale, pe voi, care ați primit viețuirea cea bună, Didascălul vă va învăța învățăturile acelea. *Școală este Biserica, iar Mirele ei, unicul Didascăl, voința bună a bunului Părinte, înțelepciune curată, sfințenie a cunoștinței*”. Cu aceste cuvinte deschide poarta gnozei care, în concepția alexandrină, este adevărată numai în Hristos.

Există două coordonate în Pedagogia lui Hristos: una îndreptată către “copii”, cei cărora Pedagogul se adresează prin Pedagogia Sa divină, iar cealaltă, îndreptată către Dumnezeu, ideal pe care creștinii trebuie să-l atingă prin viața virtuoasă. Definiția Pedagogiei dată de Clement este următoarea: “Pedagogia este credința în Dumnezeu, este învățătură a slujirii lui Dumnezeu, este instruire spre cunoaștere a adevărului; este viețuire dreaptă, care duce la cer”²³⁸.

Pedagogul este o lucrare de pedagogie și disciplină creștină în care descoperim nu numai noțiuni de doctrină, teorie, știință ori filosofie pe care le găsim și în *Protreptic*, ci mai ales o educație creștină potrivită cu preceptele pedagogice ale Mântuitorului Hristos.

Cuvântul-Pedagog “are în grija Sa moravurile și conducerea oamenilor spre credința în Dumnezeu”, conduce “toate faptele noastre și vindecă toate pasiunile noastre”²³⁹. De aici rezultă calitățile Pedagogului de *îndrumător*,

²³⁷ Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, col. «Izvoarele Ortodoxiei», colecție îngrijită de Dr. Dumitru Fecioru și Pr. Al. N. Căciulă, București, 1939, cap. V, pp. 36 ș.u. (se va folosi sigla: Clement, *Pedagogul*, 1939).

²³⁸ *Ibidem*, cap. I, p. 77.

²³⁹ *Ibidem*, cap. I, p. 25.

sfătuitor și mângâietor. Acest Pedagog “smulge pe om din închinarea la idoli în care a crescut și-l duce la mântuirea cea curată a credinței în Dumnezeu”²⁴⁰.

După Clement, catehizarea nu numai că nu este lipsită de educația creștină, pentru a rămâne la simpla instruire religioasă, ci acțiunea ei este pregătită de pedagogia creștină, ca înainte mergătoare și sprijinitoare a ei. Instruirea religioasă are nevoie, după Clement, de un pedagog care să disciplineze spiritele celor ce vor să o primească cu deplin succes pentru o viață activă.

Cuvântul (Logosul) voind să împlinească mântuirea noastră, etapă după etapă, urmează o metodă admirabilă; mai întâi convertește, apoi disciplinează și în cele din urmă instruieste.

Conform acestei metode pe care Clement Alexandrinul o desprinde din pedagogia Logosului divin, el își formează principiile sale catehetice, pe care nu numai că le-a practicat în activitatea sa catehetică, dar a ținut să le facă cunoscute și pe cale scrisă cititorilor săi. *Protrepticul* (convertitorul), *Pedagogul* (educatorul) și *Stromatele* (covoare) sunt cele trei scrieri de seamă care ne descoperă testamentul catehetic al marelui maestru al școlii din Alexandria.

În *Pedagogul* se face educarea practică a sufletului și trupului, de unde se trece la stadiul cunoașterii sau al științei, prin ascultarea Învățătorului, care revelează și explică lucrările credinței.

După acțiunea convertirii, Logosul convertitor își fixează acțiunea în cadrul educației: dar când (Cuvântul) este în rolul său de doctor – rol care urmează celui dintâi (convertitorului), el îndeamnă la ascultare pe acel care l-a convertit, promițându-i vindecarea patimilor sale. “Vindecarea patimilor vine de acolo, că Pedagogul, prin pilde încurajatoare, întărește sufletele, iar prin reguli de conduită, pline de iubire de oameni, ca prin niște doctorii plăcute la gust, îndreaptă pe cei bolnavi la cunoașterea desăvârșită a credinței celei adevărate...”²⁴¹.

Convertirea creștină se continuă prin educație, căci cei aduși la pedagog sunt încă neinițiați în directivele unei vieți creștine. Cei convertiți nu pot

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ Clement Alexandrinul, *Protrepticul*, trad. de D. Fecioru, în «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 4, București, 1982, p. 167 (se va folosi sigla: Clement, *Protrepticul*, 1982).

trece încă la instruirea religioasă, căci Pedagogul se ocupă de acțiune și nu de știință. Scopul Său nu este de a instrui sufletul, ci de a-l face mai bun²⁴².

Necesitatea educației creștine înainte de instruire o socotește Clement Alexandrinul ca o problemă vitală în catehumenat. Sufletul needucat este după Clement Alexandrinul ca și bolnavul ce nu poate primi nimic înainte de însănătoșire. În sfârșit, nimeni din cei ce ar fi încă bolnavi n-ar putea să învețe ceva din doctrine, înainte de a-și fi recăpătat complet sănătatea. Sufletul bolnav are trebuință de Pedagog, pentru ca el să vindece patimile²⁴³.

Călăuzit de aceste principii ale necesității educației religioase înainte de expunerea doctrinei către catehumeni, Clement ne oferă, în lucrarea sa, nu numai materialul unui manual de morală creștină, ci și principiile fundamentale ale pedagogiei creștine, în special pentru cei care se pregătesc să primească taina botezului creștin.

Pedagogul nostru este Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Căruia noi trebuie să-I urmăm ca niște copii nevârstnici, căci singur Dumnezeu rămâne perfecțiunea în întregul univers. După cum un singur Dumnezeu este în tot universul, asemenea unui singur pedagog avem și o singură biserică. Pedagogul nostru, căruia îi urmăm se numește pe sine păstor: "Eu sunt Păstorul cel bun" (Ioan 10, 11).. Cuvântul devine pedagogul nostru, pentru a ne îndruma, folosind toate mijloacele înțelepciunii: sfătuiește, mustră, dojenește, învinuiește, amenință, însănătoșește, făgăduiește, iartă. El este cel dintâi care ne-a descoperit complet voința lui Dumnezeu, după rătăcirea omenirii, căci "Nimeni n-a cunoscut pe Tatăl decât Fiul" (Luca 10, 22).

Pedagogia divină este incomparabil superioară pedagogiei generale, căci ea are o misiune mult mai înaltă. Pedagogia divină ne pregătește nu numai pentru această viață, ci și pentru cea viitoare: Pedagogia este cinstirea lui Dumnezeu cu pietate, îndrumarea lăsată de Dumnezeu pentru adorarea și formarea către cunoașterea adevărului, creșterea cea bună care conduce către ceruri. Pedagogia creștină are ca un scop înalt, ea pregătește pe om pentru mântuire. În legătură cu acest scop înalt, Clement subliniază în scrierea sa mai departe idealul pedagogiei divine cu cuvintele Sfântului Apostol Pavel către Efeseni (4, 12): "Spre desăvârșirea sfinților, spre lucrul slujbei, spre zidirea trupului lui Hristos". Pedagogia creștină depășește

²⁴² Cf. *Ibidem*.

²⁴³ Cf. *Ibidem*.

noțiunea pedagogiei în general, pe care Clement Alexandrinul o definește creșterea cea bună a copiilor către virtute²⁴⁴.

Clement însuși definește pedagogia divină, după ce o compară cu diferitele tendințe ale pedagogiei generale, afirmând că pedagogia divină este acțiunea de a se lăsa condus de adevăr până la puterea de a contempla pe Dumnezeu și de a primi transformarea permanentă a unei vieți sfinte²⁴⁵.

Cadrul de activitate al pedagogiei divine se extinde asupra tuturor celor care s-au hotărât să se pregătească pentru împărăția cerească. Nu vârsta este factorul hotărâtor și nici condițiile vieții sociale, ci starea sufletească a celor care se apropie de Dumnezeu. Această condiție o vedem impusă de Iisus Hristos ucenicilor săi, când, punându-se problema întâietății lor în împărăția cerurilor, a chemat un prunc și l-a așezat în mijlocul spunându-le: “De nu vă veți întoarce și nu veți fi precum pruncii, nu veți intra în împărăția cerurilor” (Mt. 18, 3).

În cartea a doua și a treia a *Pedagogului*, Clement se ocupă de viața de zi cu zi a celor pe care îi educă dându-le sfaturi pentru toate aspectele vieții. Masa cu mâncarea și băutura, locuința, somnul, îmbrăcămintea, luxul, podoabele etc. formează capitole întregi de morală creștină.

Potrivit metodei divinului Pedagog care S-a coborât pe pământ pentru a-l înălța pe om până la Dumnezeu, sfințindu-l și făcându-l capabil de a împlini în viață virtuțile creștine, Clement dezvoltă în cele trei cărți ale *Pedagogului* principiile esențiale ale pedagogiei creștine, menținându-și, în tot cuprinsul scrierii, ideea enunțată la început.

În *Protreptic*, capitolul I, spune: “Tu, dar, dacă dorești să vezi cu adevărat pe Dumnezeu, ia parte la ceremoniile de curățire cele cu dumnezeiască cuviință! Nu te încununa cu lauri și cu panglici împodobite cu lână și porfiră, ci cu dreptate! Pune-ți în jurul tău frunzele înfrânării și caută cu sânguință pe Hristos, că spune undeva: «Eu sunt ușa». Ușa aceasta trebuie s-o cunoască cei ce vor să înțeleagă pe Dumnezeu, ca să ne deschidă larg porțile cerurilor. Că sunt cuvântătoare și raționale porțile Cuvântului și se deschid cu cheia credinței”.

O altă lucrare – *Covoare* – în opt cărți, lucrarea cea mai întinsă a lui Clement Alexandrinul are un cuprins foarte variat și greu de rezumat. Una dintre problemele principale este raportul dintre creștinism și cultura profană, îndeosebi filosofia greacă. Acest raport care pune la rându-i

²⁴⁴ Cf. *Ibidem*, p. 197.

²⁴⁵ Cf. *Ibidem*.

problema legăturii dintre credință și știință și pe cea a legăturii dintre proorocii *Vechiului Testament* și filosofia greacă, nu este un raport de dușmănie, ci unul de prietenie. Ceea ce a fost *Scriptura Vechiului Testament* pentru evrei, aceea a fost filosofia pentru păgâni, adică pedagog către Hristos. O altă problemă e aceea a deosebirii dintre gnosticul eretic și gnosticul cu adevărat creștin. O alta e aceea a castității și a martiriului.

În prolegomenele sale, în *Stromate* sau *Discuții științifice despre adevărata filosofie*, se află principiile conducătoare ale învățământului religios bazat pe gnoză, principii pe temeiul cărora gânditorii creștini de mai târziu au construit teologia științifică a creștinismului care culminează cu scrierile lui Ioan Damaschin și ale lui Toma d'Aquino. Iată aceste principii care se desprind cu ușurință din textele de mai jos, din *Stromate*:

“Știința predicării Cuvântului este oarecum o lucrare îngerească și aducătoare de folos, oricum s-ar face, fie cu mâna (prin scris, adică), fie cu limba”²⁴⁶.

“Așadar nu trebuie să se îngăduie ascultătorilor să încerce prin comparație învățătura noastră, nici nu trebuie să fie dată spre cercetare la întâmplare celor hrăniți cu tot felul de învățături, celor ce se îngâmă cu arta lor și, cu destoinicia gândirii lor, celor care nu și-au golit mai dinainte sufletul lor de tot ceea ce era în el”²⁴⁷.

“Dascălii aceștia au păstrat *tradiția cea adevărată*, care vine direct de la Sfinții Apostoli, de la Petru, Iacov, Ioan și Pavel, tradiție transmisă din tată în fiu – deși puțini fii seamănă cu părinții. Știu bine că acești dascăli se vor bucura; și o repet, se vor bucura, nu de felul cum este scrisă această lucrare, ci pentru că le-am păstrat *curate* gândurile lor. Socot că această scriere este opera unui suflet care *dorește să păstreze intactă fericita Tradiție*”²⁴⁸.

“Și eu voi arăta în stromatele mele, că filosofia este într-un oarecare fel opera Proniei dumnezeiești; că nu-i un rău”²⁴⁹.

“Înainte de venirea Domnului, filosofia a fost necesară elenilor spre a-i conduce la dreptate; acum, însă, este folositoare pentru a ne conduce pe noi la *evlavie*. Filosofia este pregătire intelectuală pentru cei care, *prin demonstrație*, dobândesc *credința*”²⁵⁰.

²⁴⁶ Clement Alexandrinul, *Stromate*, cap. I, 4.2., p. 13.

²⁴⁷ *Ibidem*, cap. I, 8.1.21., p. 14.

²⁴⁸ *Ibidem*, cap. IV, 11.3., p. 24.

²⁴⁹ *Ibidem*, cap. I, 18.4., p. 20.

²⁵⁰ *Ibidem*, cap. V, 28.1., p. 25.

“Dar poate că și filosofia a fost dată direct elenilor atunci, înainte de a-i chema pe eleni, pentru că *filosofia a condus pe eleni la Hristos*, așa cum Legea i-a condus pe evrei”²⁵¹.

“După cum spunem că este cu puțință să fii credincios fără să știi carte, tot așa mărturisim că nu-i cu puțință să înțelegi învățăturile credinței fără să fii instruit. A primi învățăturile bune și a respinge pe cele străine nu o poate face simpla credință, ci *credința unită cu știința*”²⁵².

“Asemănarea cu adevărul se dobândește prin învățătură și prin exercițiu; adevărul prin putere și credință. *Învățarea cinstirii de Dumnezeu este dar; credința este har. Făcând voia lui Dumnezeu, cunoaștem voia lui Dumnezeu*”²⁵³.

Temelia gnozei creștine este pusă de Clement Alexandrinul în *Stromatele a II-a și a III-a*. Astfel, în primele șase capitole ale *Stromatei a II-a* se circumscrie ca și concept și ca modalități de manifestare, *credința* și relația ei cu gnoza, relație ce stă la baza învățământului religios, mai ales în concepția alexandrinilor:

a) Mai întâi, *credința este har*:

“Știința este o disciplină care lucrează cu demonstrații; credința, însă, este un har; ne ridică de la bucuriile care n-au nevoie de demonstrație la principiul simplu și universal, care nu-i nici împreună cu materia, nici materie și nici submaterie”²⁵⁴.

Pentru a nu cădea în greșeala de a privi credința ca *dar*, marele gânditor și trăitor alexandrin precizează: “temelia mântuirii este credința dobândită prin libertatea de voință” pentru că “s-a dat oamenilor *puterea împărătească de a alege și de a refuza*”. Astfel, credința este rod și în același timp cauză a faptei, cunoaștem voia lui Dumnezeu, făcând-o pe aceasta. O asemenea conlucrare nu este posibilă decât sub semnul harului. O primă treaptă a conlucrării este “învățarea cinstirii de Dumnezeu” și aceasta doar este *dar* de la Dumnezeu. Locul învățurii în înlănțuirea virtuților este arătat limpede în pasajul următor: “virtuțile se înlănțuiesc unele cu altele, ..., credința se sprijină pe pocăință și nădejde, iar evlavia pe credință; răbdarea și exercițiul, care însoțesc aceste virtuți, împreună cu învățătura, își găsesc punctul final în dragoste, iar dragostea se desăvârșește în gnoză”²⁵⁵. Este o

²⁵¹ *Ibidem*, cap. V, 28.3.

²⁵² *Ibidem*, cap. VI, 35.2., p. 29.

²⁵³ *Ibidem*, cap. VII, 38.4.5., pp. 31-32.

²⁵⁴ Idem, *Stromata a II-a*, cap. IV, 12.3., p. 121.

²⁵⁵ *Ibidem*, cap. IX, 45.1., p. 137.

gnoză care nu “îngâmă”, ci o gnoză “plină de credință”; “Credința este putere a lui Dumnezeu, pentru că este tăria adevărului”²⁵⁶.

b) Credința este deci *putere* care poate muta muntele, poate învia din morți și aceasta pentru că este “tăria adevărului”, este “tărie spre mântuire și putere spre viață veșnică”²⁵⁷.

Pentru Clement “gnoza este știința existenței însăși sau știința a ceea ce este unitar în existențe”²⁵⁸ și “gnoza ajunge credință iar credința ajunge gnoză printr-o rânduială dumnezeiască și printr-o consecință reciprocă”²⁵⁹. În acest pasaj se cuprinde *esența* relației între gnoză și credință, iar *gnosticul* “este omul «după chip și asemănare»; omul care imită pe Dumnezeu, atât cât îi este cu putință nu lasă nimic din cele care îl pot duce la această asemănare”²⁶⁰.

În ce constă această “imitație a lui Dumnezeu” explică pe larg Clement în *Stromata a VI-a*, unde face “un fel de statuie a gnosticului”. Important pentru învățământul de credință este următorul pasaj:

“Gnosticul, deci, oglindește, în sine, asemănarea cea mai apropiată de Dumnezeu, adică *gândirea Dascălului*, când Acesta instruieste pe cei pricepuți și cumpătați; gnosticul pricepe gândirea Dascălului, așa cum a voit Cel care a predat-o; și mai ales își însușește marea Lui gândire. La rândul său, gnosticul predă admirabil învățătura «de pe acoperișuri» celor care vor să fie zidiți pe o temelie înaltă, dar își începe lucrarea învățăturilor sale dând ca pildă propria sa viețuire”²⁶¹.

Astfel, catehetul alexandrin rezervă gnosticului o treaptă superioară față de cea a credinței. Simplul credincios rămâne la acceptarea doctrinei creștine: crede, cu convingere și credința îl mântuiește. Printr-o dispoziție, nu neapărat cultivată, primește tot ce-i spune Biserica. Se supune, cum spune Clement, canoanelor bisericești și întreaga lui viață este un act de ascultare și de îndeplinire a poruncilor. Dimpotrivă, gnosticul este omul care primește adevărurile credinței prin demonstrarea, atât cât este cu putință, clarificarea și cunoașterea acestor adevăruri. El trece pe treapta supunerii și ascultării, este omul îndumnezeit.

²⁵⁶ *Ibidem*, cap. XI, 48.4., p. 139.

²⁵⁷ *Ibidem*, cap. XII, 53.5., p. 141.

²⁵⁸ *Ibidem*, cap. XVII, 76.1., p. 151.

²⁵⁹ *Ibidem*, cap. IV, 16.2., p. 121.

²⁶⁰ *Ibidem*, cap. XIX, 97.1., p. 161.

²⁶¹ *Idem*, *Stromata a VI-a*, cap. XV, 115.1., p. 449.

Lecțiile unui astfel de catehet au atras mai mult pe creștinii proveniți din clasele înalte, pe eretici, păgâni și iudei. Creștinii simpli, însă, priveau cu neîncredere lecțiile înalte ale dascălului și pentru faptul că era laic. Faptul în sine este de o adâncă semnificație și privește condiția de laic pentru un catehet. Propovăduirea adevărilor de credință de către un laic, chiar unul de un prestigiu deosebit, cum a fost Clement sau Origen, a fost însoțită de suspiciuni ca nefiind făcută din Biserică, prin Biserică. Hirotonia a avut și are un prestigiu ce depășește pe acela dat de condiția intelectuală și de trăirea creștină a unui dascăl laic.

I.1.1. Principiile didactice care se regăsesc în opera lui Clement

I.1.1.1. Principiul universalității educației

“Dumnezeu voiește ca toți oamenii să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină”

(I Timotei 2, 4)

Principiul universalității educației cere ca la actul educației, și îndeosebi al educației creștine, să aibă acces toți oamenii, indiferent de vârstă, stare socială sau materială, sex sau alte criterii care i-ar putea deosebi pe oameni între ei.

Universalitatea educației creștine decurge din universalitatea mântuirii. Din opera *Pedagogul*, reiese că acest principiu se sprijină pe faptul că toți oamenii suntem fiii lui Dumnezeu “Tatăl nostru”; creștinul de orice vârstă e numit “copil” și numai starea vieții curate ca a unor copii ne poate face să ajungem la desăvârșire. Dumnezeu Tatăl ne-a înfiat pe noi oamenii prin iubitul Său Fiu, Iisus Hristos. Noi suntem în fața lui Dumnezeu ca niște prunci, și “prunci – zice Clement Alexandrinul – sunt, fără îndoială, fiii lui Dumnezeu care au înlăturat pe omul cel vechi și dezbrăcați de răutate au îmbrăcat nestricăciunea lui Hristos, pentru ca noi făcându-ne popor sfânt, fiind renăscuți, să păzim neîntinat pe om și să fim nevinovați cum e orice prunc al lui Dumnezeu care este curățit de întinare și răutate”²⁶².

După Clement Alexandrinul, noi suntem copiii lui Dumnezeu și Biserica este mama noastră. Toți suntem îndreptățiți la egală mântuire, în calitate de fii ai lui Dumnezeu, de fii ai Bisericii. Între fiii lui Dumnezeu

²⁶² Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, trad. de Nicolaie I. Ștefănescu, în col. “Izvoarele Ortodoxiei”, București, 1939, p. 184.

există o egalitate perfectă: “Dacă pentru amândoi este un singur Dumnezeu, atunci pentru amândoi este și un singur Pedagog. Amândoi alcătuim o singură biserică, o singură viață de curăție... hrana e comună, căsătoria unită, toate asemănătoare: respirația, vederea, auzul, cunoașterea, nădejdea, ascultarea, dragostea. Iar cei ce au în comun viața, au comun și harul; comună le este și mântuirea, comună le este lor și virtutea și viețuirea”²⁶³. Acest principiu aduce o lumină nouă în pedagogie, căci a depășit pedagogia greco-romană care cuprinde numai pe copii; și numai copiii aristocraților și îndeosebi pe cei de parte bărbătească. Această lumină este adusă de revelația dumnezeiască, pe care se sprijină Clement Alexandrinul în expunerea învățăturii sale cu privire la educație.

I.1.1.2. Principiul hristocentric: Iisus Hristos este adevăratul Pedagog

Principiul hristocentric cere ca educația religioasă să se orienteze în jurul persoanei Domnului Iisus Hristos, ca Dumnezeu adevărat și Om adevărat.

Adevăratul nostru Pedagog este Iisus Hristos. Educația făcută de Biserică este educația făcută de Iisus Hristos.

“Pedagogul nostru, Iisus, uneori se numește singur «păstor»: «Eu sunt păstorul cel bun» (Ioan 10, 11). El poartă grijă de noi ca un păstor de oile sale, ne duce la pășune bună, la mântuire”²⁶⁴. “El ne-a arătat să tindem mereu spre desăvârșire în creșterea noastră”²⁶⁵.

Clement Alexandrinul se adresează Pedagogului zicând:

“Păstorule sfinte

Al oilor celor cuvântătoare,

Condu, Împărate,

Pe copiii tăi cei nevinovați !

Că urmele lui Hristos/ Sunt cale către cer”²⁶⁶.

²⁶³ Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, în *Scrieri*, partea întâi, traducere de Pr. D. Fecioru, Col. «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 4, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 172 (se va folosi sigla: Clement, *Pedagogul*, 1982).

²⁶⁴ Nestor Vornicescu, *Principii pedagogice în opera “Pedagogul” a lui Clement Alexandrinul*, în “Studii Teologice”, nr. 9-10/1957, p. 728 (se va folosi sigla: Nestor Vornicescu, *Principii pedagogice...*).

²⁶⁵ V.G. Ispir, *Principiile educației creștine*, în “Biserica Ortodoxă Română”, nr. 1-3, 1946, p. 118.

²⁶⁶ Clement Alexandrinul, *Imn către Mântuitorul Hristos*, de la sfârșitul operei *Pedagogul*, 1982, p. 361.

I.1.1.3. *Principiul eclesiocentric*

Principiul eclesiocentric cere ca cei care se ocupă de educația religioasă să transmită cunoștințele conform învățaturii Bisericii. Biserica poartă pecetea infailibilității întrucât conducătorul ei nevăzut este Mântuitorul Iisus Hristos: “La dat pe El cap Bisericii, care este trupul Lui, plinirea Celui ce plinește toate întru toți” (Efeseni 1, 22-23).

Biserica creștină este centrul în jurul căruia se desfășoară întreaga acțiune a pedagogiei divine. Ea este “mama fecioară care iubește cu iubire de mamă pe cei ce se adună în jurul ei, hrănindu-i ca pe niște tineri nevârstnici cu laptele învățăturilor ei”²⁶⁷.

Biserica creștină ne oferă mijlocul de regenerare din păcatul strămoșesc instituit de Pedagogul divin care ne-a dat exemplu și anume baia de curățire și renaștere a botezului. “Botezându-ne, ne luminăm, luminându-ne, suntem înfiați, fiind înfiați, ne desăvârșim și apoi suntem făcuți nemuritori”²⁶⁸.

“Numai printr-o prealabilă pregătire sufletească înainte de botez, putem obține ceea ce socotește Clement că trebuie să aibă loc la primirea acestei sfinte taine. În sfârșit, când am primit botezul, atunci am aruncat păcatul ca un val de întunecime și ochii spiritului nostru, singurul prin care am perceput ceea ce este divin, s-a aflat liber și înconjurat de lumină”²⁶⁹.

Principiul eclesiocentric cere ca toate cunoștințele și conduitele transmise elevilor să vizeze cultivarea sentimentului de iubire și respect față de Biserică, în calitatea de “trup al lui Hristos”, de loc al întâlnirii cu Dumnezeu.

Clement Alexandrinul a pornit de la ideea că viața în Hristos este o “primăvară veșnică”, în sensul bucuriei și veseliei pe care le simt creștinii, uniți cu Hristos în biserică. Biserica este mântuirea noastră pentru că ea este Hristos Însuși. Atunci ajungem desăvârșiți, când suntem în Biserică, pentru că am primit pe Hristos, care este capul Bisericii²⁷⁰.

Clement Alexandrinul a numit Biserica “Maică și Fecioară”, ca să ne arate că hrana noastră este Cuvântul Întrupat, că noi trebuie să fim una în Hristos, fără pată și nepătimitori. Încă odată reia acest motiv de comparație

²⁶⁷ Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 178.

²⁶⁸ *Ibidem*, p. 181.

²⁶⁹ M. Bulacu, *Pedagogia lui Clement Alexandrinul*, în “Biserica Ortodoxă Română”, nr. 1, ianuarie, 1956, p. 13.

²⁷⁰ Cf. Clement, *Pedagogul*, 1982, pp. 178-179.

astfel: “Mama își ia copiii în brațe, iar noi căutăm pe Maica noastră, Biserica”²⁷¹.

“Biserica deține mijlocul principal de educare: *exemplul viu*. Ea Îl are pe Hristos în toată plinătatea personalității Sale. Urmează șirul apostolilor, al sfinților, al martirilor, șirul nesfârșit al credincioșilor care s-au ridicat la o viață creștină demnă de urmat”²⁷². De aceea toate cunoștințele comunicate elevilor, toate sfaturile și îndemnurile trebuie să fie date în conformitate cu învățătura Bisericii.

I.1.1.4. *Principiul intuiției*

Exprimă faptul că în procesul de învățământ, cunoașterea se realizează prin treceri succesive de la concret la abstract și invers. Cunoașterea se înfăptuiește sub forma unui ciclu care se închide și se deschide continuu. Transpusă în plan didactic, cunoașterea senzorială este cunoscută sub denumirea de intuiție. În sensul cel mai larg, intuiția înseamnă cunoaștere nemijlocită. În cazul religiei principiul intuiției primește o nouă conotație.

Clement Alexandrinul conștient fiind de puterea exemplului, face permanent apel la exemple concrete, fenomene și imagini cu putere de sugestie și influență a auditoriului.

În *Pedagogul*, Clement arată prin imagini succesive care este rolul Pedagogului în lume. El a venit, din sânurile Tatălui, să vindece neputințele sufletești ale oamenilor, așa cum doctorul vindecă suferințele lor trupești. Ca metodă, El folosește pildele încurajatoare, dă reguli de conduită, pline de iubire de oameni “ca pe niște doctorii plăcute la gust”²⁷³.

Pentru Clement, iubirea exprimată prin fapte este cea care ne apropie de Dumnezeu și ne face părtași la împărăția Sa. La aceeași iubire exprimată prin faptă îi îndeamnă Clement pe oameni: “După cum nu este lumină care să nu lumineze, nu este mișcare care să nu pună în mișcare, nici dragoste care să nu iubească, tot așa nu este nici bine care să nu aducă folos, care să nu conducă la mântuire. Să iubim dar, poruncile Domnului prin fapte”²⁷⁴.

Binefacerile Tainei Sfântului Botez sunt prezentate de Clement astfel: “După cum celor care sunt sculați din somn îndată li se limpezește mintea, sau mai bine spus cei care încearcă să îndepărteze din ochii lor scurgerea, nu

²⁷¹ *Ibidem*, p. 178.

²⁷² Carmen Bolocan, *Treptele formale ale lecției, cu aplicare în învățământul religios*, în “Teologie și Viață”, nr. 7-12, 1999, p. 57.

²⁷³ Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 214.

²⁷⁴ *Ibidem*, p. 171.

aduc din afară lumina pe care nu o aveau, ci capătă vederea numai dacă îndepărtează din ochi ceea ce le împiedica vederea, numai dacă lasă liberă pupila, tot așa și noi, cei ce ne-am botezat cu Duhul Sfânt, îndepărtăm de pe noi, ca o albeață, păcatele noastre, care ne țin în întuneric, dobândim liberă, neîmpăcată și luminoasă privirea duhului, și numai prin această privire contemplăm Dumnezeirea, pentru că Duhul cel Sfânt venind din cer se revarsă la noi. Dacă ne botezăm, înlăturăm, prin Duhul Sfânt, păcatele întunecate ca pe o funingine și căpătăm ochii curați ai duhului²⁷⁵. Cei născuți la o viață nouă sunt hrăniți cu hrana cea duhovnicească, cu laptele lui Hristos așa cum mamele hrănesc cu lapte pe copii nou născuți²⁷⁶.

În cartea a treia din *Pedagogul*, vorbind despre frumusețea cea adevărată, Clement Alexandrinul aseamănă femeia, care își împodobește trupul, cu un templu egiptean împodobit în exterior, dar cu zei de care te umflă râsul în interior: “Dar femeile, care-și înfrumusețează exteriorul lor și lasă în părăsire sufletul lor, nu-și dau seama că sunt împodobite ca și templele egiptene”²⁷⁷.

Toate aceste învățături înfățișate în imagini plastice au rolul de a fi ușor înțelese, de a produce în sufletul ascultătorilor acea vibrație care să-i determine să părăsească păcatul și să se apropie de Hristos pentru a fi hrăniți cu “laptele nemuririi”.

I.1.1.5. *Principiul accesibilității*

Principiul accesibilității cere profesorului să respecte legile dezvoltării psiho-fizice ale elevilor. Tot ce le dă elevilor va fi dimensionat în raport cu psihologia lor: conținuturile identice vor fi relativizate la vârste și persoane, relația dintre profesor și elevi va fi reglată permanent în funcție de permisivitatea situațiilor psihologice.

Pentru realizarea accesibilității cunoștințelor, este necesar ca predarea să se facă gradat, de la cunoscut la necunoscut, de la concret la abstract, de la particular la general, de la simplu la complex. Clement Alexandrinul, ca un bun pedagog, a știut întotdeauna că pentru a face o bună educație trebuie să țină seama de natura interioară și de limitele pe care le îngăduie vârsta și caracteristicile individuale ale auditorilor săi. Fiecăruia îi vorbea după puterea lui de înțelegere, făcând permanent apel la cunoștințele anterioare. Această metodă a preluat-o de la Sfântul Apostol Pavel care spunea

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 182.

²⁷⁶ Cf. *Ibidem*, p. 190.

²⁷⁷ *Ibidem*, p. 308.

corintenilor, vorbind despre lupta dusă în răspândirea Evangheliei lui Hristos: “Cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobândesc pe iudei. Cu cei de sub lege, ca unul de sub lege, deși eu nu sunt sub lege. Cu cei care nu au lege, m-am făcut ca unul fără de lege, deși nu sunt fără de legea lui Dumnezeu, ci având legea lui Hristos ca să dobândesc pe cei care nu au lege. Cu cei slabi m-am făcut slab, ca pe cei slabi să-i dobândesc... Dar toate le fac pentru Evanghelie ca să fiu părtaș la ea” (I Cor. 9, 20-23).

Pe păgâni îi îndemna să se convertească la creștinism și să primească binefacerile Logosului întrupat, folosind în acest scop citate din Homer cunoscute lor și din literatura acelor timpuri.

Astfel, Clement demască faptele urâte ale zeilor, de care se rușinau chiar și zeițele feminine și din ele deduce că nu este vorba decât de niște oameni zeificați, căci numai ei pot fi acoperiți de atâta rușine: “doar și ei sunt îmbrăcați într-o piele de muritor”, cum spune Homer²⁷⁸.

Ca un adevărat părinte iubitor care se îngrijește de ducăția copiilor săi, Clement Alexandrinul le dă sfaturi celor care îl ascultă și prin ei și nouă, cum să se poarte în orice situație, pentru ca să fie plăcuți lui Dumnezeu. Îi sfătuiește cum să se poarte la ospete, cum să doarmă, cum să se îmbrace, cum să meargă, cum să rădă, cum să postească, despre răbdare, dărnicie, care este adevărata podoabă a omului și frumusețea cea adevărată: “frumusețea se vestejește și mai iute decât frunza cade la pământ; frumusețea se vestejește din pricina stricăciunii, înainte de venirea toamnei. Pofta face orice, ia felurite chipuri; vrea să înșele, ca să-l bage în pământ pe om. Dar omul acela în care Cuvântul locuiește, nu este astăzi într-un fel și mâine în alt fel, nu ia felurite chipuri; are chipul Cuvântului, care este asemenea cu Dumnezeu, este frumos, nu pune pe el găteală; este frumusețea cea adevărată, că este Dumnezeu; și este Dumnezeu și omul acela pentru că Dumnezeu o vrea”²⁷⁹.

I.1.1.6. *Principiul învățării active și conștiente*

Principiul învățării active și conștiente este impus de natura psihică a elevilor și cere ca atunci când sunt transmise cunoștințele, ele să trezească activitatea sufletească a lor.

În pedagogia creștină a lui Clement Alexandrinul se dă o mare importanță rolului pe care îl are efortul nostru personal în procesul de

²⁷⁸ N.I. Ștefănescu, *Epopeea și istoria în opera lui Clement Alexandrinul*, în “Ortodoxia”, nr. 4, 1960, p. 574 (se va folosi sigla: N.I. Ștefănescu, *Epopeea...*).

²⁷⁹ Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 307.

educație: “Unul este felul în care sunt crescuți filosofi, altul acela în care sunt crescuți retorii, altul acela în care sunt crescuți luptătorii, tot astfel din Pedagogia lui Hristos rezultă întotdeauna o dispoziție hotărâtă în ceea ce privește alegerea frumosului, iar ceea ce ține de lucrarea acestei dispoziții: mersul, șederea, hrana și somnul, se disting ca niște fapte cuvioase pe care le învățăm în viață”²⁸⁰. Educația creștină cere strădanii din partea întregii ființe umane, atât din partea sufletului, cât și din partea trupului. Omul întreg trebuie să fie desăvârșit, înduhovnicit.

Clement este un om practic și realist. El știe că dobândirea desăvârșirii cere eforturi din partea noastră și pentru aceasta descrie amănunțit tehnica acestor exerciții. Trebuie să dezvoltăm aptitudinile noastre omenești conform voinței divine descoperite prin Iisus Hristos. Atunci vom vedea că lumina lui Hristos este un nesecat izvor al puterilor sufletești și învățătura creștină va pulsa în măsura în care e aplicată în ocupațiile de zi cu zi²⁸¹.

Lepădarea omului vechi este o condiție a sporirii în educația creștină. Lepădarea de răutăți, spune Clement Alexandrinul, este începutul apropierii de mântuire. Activismul ne dovedește progresul în desăvârșire. În acest progres există o lucrare sinergică. Cel educat conlucrează cu educatorul la desăvârșirea sa. Omul, în eforturile sale de îmbunătățire, e ajutat și de puterea lui Dumnezeu. Această educație se referă atât la suflet, cât și la trup.

I.1.1.7. *Principiul sistematizării cunoștințelor*

Esența acestui principiu se exprimă prin cerința ca toate informațiile ce se transmit să fie astfel organizate și programate, încât să poată fi integrate în experiența ulterioară a individului.

Respectarea acestui principiu favorizează formarea deprinderilor de muncă sistematică, a trăsăturilor de voință și caracter, în ultimă instanță a unui stil de muncă.

Clement Alexandrinul și-a structurat și orientat învățăturile sale pe două direcții: una spre lumea păgână pe care a îndemnat-o să pună capăt închinării la idoli și cântecelor lor religioase și să cânte cântecul cel nou, pe care l-a cânta lumii Cuvântul lui Dumnezeu, Hristos, iar alta îndreptată către cei care, vrăjiți de cântecul cel nou, au urmat Cântărețului, s-au născut din nou prin botez și au ajuns copii ai lui Dumnezeu.

²⁸⁰ Nestor Vornicescu, *Principii pedagogice...*, p. 737.

²⁸¹ Cf. *Ibidem*.

Pentru a-i convinge pe închinătorii de idoli de rătăcirile lor, Clement scoate în evidență frumoasele adevăruri spirituale și morale ale credinței creștine pe care le împresoară în toată expunerea sa.

Cei vrăjiți de cântecul cel nou și renăscuți prin botez au Pedagog pe Hristos. Pedagogul îi crește, îi educă, le dă reguli de purtate; îi învață cum să mănânce, cum să bea, cum să se poarte la ospete, cum să râdă, cum să se îmbrace, cum să se încălze, cum să facă baie, cum să-și mobileze casele, cum să se folosească de podoabe, parfumuri și covoare, cum să se poarte soții între ei, cum să lucreze, cum să-și exercite trupul cu exerciții de gimnastică.

Deci, putem spune că învățăturile lui Clement Alexandrinul sunt sistematizate și structurate pe diverse probleme existente în societate. El pornește de la lucruri concrete, pământești, pentru a ajunge la explicarea tainelor cerești.

1.1.1.8. Principiul însușirii temeinice a cunoștințelor

Acest principiu orientează preocuparea profesorului asupra calității rezultatelor învățării, în sensul asigurării trăinicie și durabilității acestora.

Clement Alexandrinul a urmărit întotdeauna să imprime auditoriului său o nouă demnitate ființială și să fortifice personalitatea ascultătorilor săi în fața evoluțiilor decăzute ale societății. El a căutat ca cei cărora li se adresează să-și însușească valorile morale ale învățaturii creștine. Despre faptele bune, Clement Alexandrinul spune că ele trebuie făcute permanent: “Binele trebuie săvârșit totdeauna și nu trebuie să stăm la îndoială”. De asemenea, adevărul trebuie să fie o permanență pentru creștini: “Nu se face neguțătorie cu adevărul”.

Cea mai prețioasă învățătură care vizează finalitățile educației este cunoașterea lui Dumnezeu. Pornind pe această cale, a cunoașterii lui Dumnezeu, omul trebuie să-și formeze un set de deprinderi practice care să-l ducă la apropierea de El. Apropierea de Dumnezeu se face prin curățirea de patimi, curățire în care omul nu este lăsat singur, ci permanent este însoțit de Iisus Hristos: “Vindecarea patimilor vine de acolo că Pedagogul, prin pilde încurajatoare, întărește sufletele, iar prin reguli de conduită, pline de iubire de oameni, ca pe niște doctorii plăcute la gust, îndreaptă pe cei bolnavi la cunoașterea desăvârșirii, a credinței celei

adevărate”²⁸². Valorificarea permanentă a cunoștințelor acumulate duce, atât la durabilitatea acestora, cât și la progres.

I.1.1.9. *Principiul motivației*

Motivația învățării este definită ca totalitatea intereselor, idealurilor și mobilurilor care îndeamnă, susține energetic și direcționează desfășurarea activității de învățare.

Principiul motivației se identifică cu însuși scopul educației creștine. Educația creștină urmărește dezvoltarea convingerii că viața creștină autentică este căutarea lui Dumnezeu, permanent, cu dorința de a ajunge la cunoașterea Lui și la desăvârșirea sufletului său.

“Multe sunt bunătățile de care ne putem bucura noi cei îndrăgostiți de dreptate, noi care urmărim mântuirea veșnică. La aceste bunătăți face aluzie însuși Dumnezeu prin Isaia zicând: «Este o moștenire pentru cei ce slujesc Domnului» (Isaia 54, 17). Frumoasă și vrednică de iubit este moștenirea. Nu-i moștenire de aur, de argint, de haine, de bunuri pământești la care pătrund moliile și furii (Matei 6, 19-20), cei care privesc cu invidie spre bogăția pământească, ci este moștenirea aceea a mântuirii către care trebuie să ne grăbim noi care am ajuns iubitori ai Cuvântului”²⁸³.

Pedagogul creștin, după Clement Alexandrinul, nu caută altă răsplată decât mântuirea celor educați. Salvarea omului din rătăcirile vieții este scopul învățaturii creștine. Gândul acestei salvări trebuie să fie susținut printr-un efort personal de fiecare zi: “Aveți, o, oamenilor, dumnezeiasca făgăduință a harului, aveți și amenințarea cu pedeapsa ! Prin acestea, prin frică și prin har, Domnul mântuie, povățuind pe om...”²⁸⁴.

I.1.1.10. *Principiul interdisciplinarității*

În învățământ, interdisciplinaritatea implică stabilirea și exploatarea unor conexiuni realizate între idei, între limbaje explicative sau operațiuni diverse, în scopul diminuării diferențelor care apar între disciplinele de învățământ clasice.

Clement Alexandrinul cunoscând importanța acestei legături dintre religie și știință, își culege, în bogatele sale lecturi, părți însemnate din scriitorii de toate genurile literare, din filosofie și din istorie. El prețuiește tot ce este bun în cultura păgână, arătând că și aceasta, ca și *Vechiul*

²⁸² Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 167.

²⁸³ Clement, *Protrepticul*, 1982, p. 142.

²⁸⁴ *Ibidem*, p. 143.

Testament, a jucat rolul de pedagog către Hristos. Istoria, literatura, arta, toate sunt puse de Clement Alexandrinul în slujba preocupărilor sale de întărire, răspândire și argumentare a învățaturii creștine și de demascare a slăbiciunii și inutilității credinței în zei.

Dintre epici, Clement îl admiră în primul rând pe Homer: “Am admirat, Homere, poemele tale, când lauzi măreția lui Zeus și când Thetis s-a plâns lui Zeus că pe fiul ei, Ahile, l-au năpăstuit aheii, răpindu-i pe Briseis”²⁸⁵.

După Clement, una din formele de trecere de la mitic la istoric a fost însușirea puterilor divine de către regi și stăpânitori, ca să-și susțină puterea și autoritatea față de oamenii supuși lor.

În *Stromata a V-a* Clement, vorbind despre Logos și despre ajutorul dat de El omului harnic și entuziast, revine cu o învățătură de la Hesiod: “Celui ce se străduiește și Dumnezeu îi stă în ajutor”; “Chiar muzele nu acordă darul creației literare fără trudă”, zice Euripide.

Prin citarea istoricilor, Clement Alexandrinul vrea să arate că datorită voinței Providenței și acțiunii Logosului, lumea a fost pregătită prin viața în desfășurarea ei istorică și prin dezvoltarea culturii în toate formele, și mai ales prin arta cuvântului vorbit și scris, pentru a putea pricepe și a-și însuși învățătura evanghelică. Tot în acest sens Clement folosește și vechea literatură elină.

Clement face operă de erudiție și ajută mult, înțelegerea termenilor cugetării creștine, prin compararea interpretării erudiților necreștini, și ferind de erori pe cititorii creștini, îi ajută să înțeleagă noțiunile fundamentale. Această trudă corespunde cu rolul dat Logosului ca Pedagog, pregătitor al lumii pentru primirea învățaturii creștine.

Prin prelungirea miticului cu epoca istorică, Clement argumentează, pe de o parte, că zeii și eroii au un început, iar pe de alta, că ei nu sunt decât oamenii zeificați. În acest fel, prin logica eliminării, rămâne că “Dumnezeirea” a existat din veci, este deasupra acestei lumi și nu se poate identifica cu ea.

Ca să facă înțeleasă noțiunea de Dumnezeu-Unic, Clement Alexandrinul folosește din plin poezia lirică, începând cu cea pierdută în trecutul mitic, cea a lui Orfeu: “Și Orfeu zice: o singură putere, o singură divinitate a fost, un mare aprinzător al cerului, unul singur care orânduiește toate, în care toate acestea sunt cuprinse, foc, apă și pământ, ca și pe cele de deasupra lor. Și Pindar, poetul liric, răspunde ca un oracol: «Cine-I Dumnezeu ? Ceea ce

²⁸⁵ *Ibidem, passim.*

este totul. Și iarăși: «Dumnezeu este Acela care construiește toate pentru muritori și Care sădește grație cântului»²⁸⁶.

Clement Alexandrinul folosește în munca sa neîncetată de convertire și inițiere a ascultătorilor săi, cunoștințe din toate ramurile științei, cu scopul de a pătrunde mai ușor în sufletele lor și a-i aduce la credința cea adevărată și implicit la viața cea veșnică.

I.1.1.11. *Principiul îmbinării teoriei cu practica*

Creștinismul nu este teorie, ci viață. Învățătura evanghelică trebuie să devină o putere care să dirijeze viața creștinului, dat fiind faptul că Adevărul a fost descoperit ca să îndemne spre o viață duhovnicească.

Clement Alexandrinul, familiarizat cu toate sistemele filosofice, nu se lasă totuși robit de ele. El n-a rămas în sferele abstracte ale speculației, ci a dat preocupărilor și soluțiilor sale orientare spre viața practică. Astfel el l-a biruit pe cel mai mare și primejdios dușman al societății de atunci, gnosticismul, zdrncinându-i temeliile ideologice. Împotriva lui a stabilit că la baza vieții omenești nu stă postulatul aprioric și fatalitatea, ci un principiu activ. Gnoza, sinteza fericită a credinței, științei și virtuții, nu e înăscută, ci se câștigă; deprinderea ei necesită atenție, cultură, progres, activează rațiunea și exercită libertatea. *Gnoza* nu e vorbă goală, ci o *știință dumnezeiască*.

Clement este un om practic și realist. El știe că dobândirea desăvârșirii cere eforturi din partea noastră și pentru aceasta descrie amănunțit tehnica acestor exerciții. Omul trebuie să ajungă să-și domine pasiunile, să le subordoneze duhului, care trebuie să fie supus, la rândul său, lui Hristos. Trebuie să dezvoltăm aptitudinile noastre omenești conform voinței divine descoperite prin Iisus Hristos.

Acestea sunt principiile pedagogice dezvoltate de Clement Alexandrinul în opera *Pedagogul*. Însă meritul cel mai mare al lui Clement Alexandrinul este că el, bazându-se pe *Vechiul* și *Noul Testament*, adică pe decoperirea dumnezeiască, concepe *educația* ca un *proces de mântuire*.

Clement a fost prețuit și cinstit de posteritate, numit “Preasfântul Clement, care a fost preot al Bisericii Alexandriei” (Eusebiu al Cezareei); “Clement, următor al Apostolilor” (Chiril al Ierusalimului), “Sfântul și

²⁸⁶ N.I. Ștefănescu, *Poezii lirici Pindar și Bacchilyde în opera lui Clement Alexandrinul*, în “Ortodoxia”, nr. 2, 1960, p. 244 (se va folosi sigla: N.I. Ștefănescu, *Poezii lirici...*).

apostolicul dascăl Clement” (Atanasie Sinaitul). A fost eliminat din sinaxarul ortodox, în mod tacit în Orient, prin bula din 1 iulie 1748, pentru rătăcirile, semnalate de Patriarhul Fotie, în scrierea *Hipotipoze* (Patriarhul Fotie notează deja posibilitatea unei falsificări, zicând: “fie el, fie altul care s-a dat drept Clement”).

I.2. Origen – “cel mai popular catehet al veacului al III-lea”²⁸⁷

Cel care i-a urmat lui Clement la conducerea școlii catehetice din Alexandria a fost *Origen*, marele său elev, despre care Pr.Prof. Ioan G. Coman²⁸⁸, spune: “Origen este unul din cei mai mari gânditori ai lumii. Elementele cugetării sale sunt: filosofia elenică, *Sfânta Scriptură* și Tradiția bisericească”.

I.2.1. Viața și opera lui Origen – o perspectivă sintetică

Origen s-a născut către 185, în Alexandria, Egipt, într-o familie de creștini.

Din opera sa, extrem de bogată (circa o mie de lucrări), s-au păstrat în greacă numai câteva fragmente, cea mai mare parte din lucrări fiind traduse în latină, în secolele al IV-lea și al V-lea, de autori valoroși, în special Ieronim și Rufin. În Ediția J.-P. Migne, *Patrologia greacă*, opera lui Origen este cuprinsă în volumele 111-117.

Exapla este o uriașă operă de critică textuală, menită să stabilească varianta definitivă a *Sfintei Scripturi*. Întrucât *Septuaginta*, traducerea greacă a Bibliei efectuată în secolul al III-lea î.d.H., era contestată de evrei sub aspectul fidelității față de original, Origen își propune să inventarieze versiunile existente și, bazându-se pe vastele sale cunoștințe de ebraică, să elimine adausurile sau diferențele. Din această operă, pierdută în urma incendiului din Alexandria, nu au rămas decât câteva fragmente.

Opera exegetică

Aici sunt grupate lucrările cunoscute sub numele de *Scolii* (scurte adnotări la anumite cuvinte sau pasaje dificile din scrierile sfinte), *Omiliile*, *Comentarii*:

- *Comentarii și omilii* la Pentateuh;
- *Comentarii și omilii* la Iosua, Judecători, Regi, Iov și Psalmi;

²⁸⁷ G. Bardy, *Un prédicateur populaire au III-e siècle*, “Revue pratique d’apologétique”, Toulouse, 1927, *passim*.

²⁸⁸ Pr.Prof.Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Dervent, 1999, p. 73.

- *Comentarii* la Cântarea cântărilor;
- *Scrieri despre profeții*: Isaia, Ieremia, Baruch, Iezechiel;
- *Comentarii* la cele patru Evanghelii, la Faptele Apostolilor și la Epistolele Sfântului Pavel.

Din aceste scrieri s-au păstrat doar fragmente, risipite în operele lui Eusebiu de Cezareea, Sfântului Vasile cel Mare, Sfântului Grigorie de Nazianz și alții.

Scrieri dogmatice

Despre începuturi (Peri Arhon/De principiis) este lucrarea capitală a lui Origen și prima mare încercare de sinteză teologică. Acest tratat a fost conceput ca un curs de dogmatică, în care Origen încearcă să prezinte, într-un mod științific și sistematic, fundamentele credinței creștine, bazându-se în special pe *Sfânta Scriptură* și *Sfânta Tradiție*. Tratatul nu s-a păstrat decât în versiunea latină a lui Rufin.

Scrieri apologetice

Împotriva lui Celsus (Kata Kelson/Contra Celsum) este cea mai importantă apologie a creștinismului, scrisă ca o replică la *Tratatul despre adevăr* al lui Celsus, un filosof care încercase să combată doctrina creștină folosindu-se de argumente etice, filosofice și religioase. Tratatul (scris pe la 248, în perioada maturității lui Origen) pune în evidență nu doar un conflict între două spirite, ci opoziția ireconciliabilă dintre civilizația antică și creștinismul autentic.

Scrieri ascetico-practice

Despre rugăciune este un tratat care îndeamnă la practicarea neîncetată a rugăciunii, înțeleasă ca legătură tainică cu Dumnezeu. Se face un comentariu amplu la *Rugăciunea Domnească*.

Îndemn la martiriu este lucrarea adresată de Origen preotului Protoclet și lui Ambrozie, cu prilejul persecuțiilor suferite de aceștia sub împăratul Maximin Tracul.

Scrisori

Este autorul unui număr mare de scrisori (aproximativ 100), însă cele mai multe s-au pierdut. S-au păstrat doar una adresată Sfântului Grigorie Taumaturgul și una, lui Iuliu Africanul.

În cartea a II-a a comentariului la *Evangelia după Ioan*, Origen face o adevărată profesiune de credință a unui catehet adevărat, motivându-și în același timp complexa activitate de explicare și apărare, în scris și prin viu grai, a integrității adevărului creștin. “Sub cuvânt că fac operă de știință, ereticii se ridică împotriva Sfintei Biserici și a lui Dumnezeu, nascocesc nenumărate cărți declarând că numai ei explică drept poruncile evanghelice și apostolice; dacă tăcem și nu le deschidem ochii, arătându-le care sunt de fapt învățăturile cele mântuitoare și adevărate, ei se vor face stăpâni pe sufletele celor flămânzi după hrana cea mântuitoare și care sunt gata să întindă mâna să înșface din bucatele oprite, cu adevărat stricate și primejdioase. Iată de ce cred că trebuie ca cel care poate lua apărarea învățăturii bisericești fără să-i aducă vreo schimbare și care poate să biruie pe cei care se laudă cu știința lor mincinoasă, aceia să se ridice și să stea tari în fața ereticilor și a minciunilor lor, punându-le în față frumusețea învățăturii evanghelice, desăvârșirea armonioasă a acestei învățături dumnezeiești, care se desprind atât din Vechiul cât și din Noul Testament”.

Ceea ce caracterizează, în mod deosebit, activitatea lui Origen este:

1. grija arătată pentru textul *Sfintei Scripturi*;
2. inaugurarea exegezei neotestamentare;
3. acordarea unei mari importanțe genului omiletic;
4. expunerea, pentru prima dată, a marilor probleme ale teologiei trinitare;
5. descoperirea anumitor probleme ale hristologiei și ale doctrinei Întrupării;
6. prezentarea unor elemente care pot servi la o expunere a cugetării creștine în materie de antropologie, de cosmologie, de istoria mântuirii, de exegeză, de morală, de ascetică, de pnevmatologie;
7. fundamentarea în mod irefutabil, a raportului corect între cele două Testamente, fapt ce stă la temelia Tradiției comune a Bisericii într-un moment când aceasta a fost confruntată, mai tare ca oricând, cu exegeza rabinică și filoniană a iudaismului și cu asaltul diferitelor direcții gnostice cărora el le-a ripostat.

Metoda Lui Origen este nouă și este cunoscută sub numele de metoda dezbaterilor sau a “discuțiilor”²⁸⁹, însă această metodă lasă loc ipotezei, părerii personale, atunci când este vorba să se pronunțe în așa numitele “probleme deschise” pentru care nu se găsesc hotărâri precise nici în Sfânta

²⁸⁹ *De principiis*, I, 6.1.

Scriptură, nici în Tradiția Bisericii. El oferă aici “bănuiele mai curând decât afirmații”²⁹⁰, “părei expuse nu în chip dogmatic, ci sub formă de discuții sau de întrebări”. Metoda s-a dovedit a fi periculoasă, deși cel ce a folosit-o a făcut-o cu o desăvârșită smerenie, recunoscând că: “încercarea de a prezenta înaintea urechilor omenești și de a exprima în cuvinte această concepție (despre Întruparea Mântuitorului) depășește cu mult atât puterea mea de înțelegere, cât și măiestria de exprimare a cuvintelor mele. Aș crede că așa ceva ar întrece chiar și puterile Apostolilor. Chiar mai mult, poate că explicarea acestei taine ar fi ceva prea greu până și pentru toată lumea creată a puterilor îngerești”.

Purtând discuții în legătură cu “problemele deschise”, el le-a lăsat deseori deschise, așteptând răspuns din partea Bisericii căreia i-a rezervat dreptul de a accepta sau nu punctul său de vedere și, sieși, pe acela de a reveni și a modifica ipotezele avansate.

Biserica a răspuns cum știm, dar Origen, în ceea ce-l privește, nu și-a mai putut revizui opiniile. Tradiția bisericească, numită cu o formulă fericită “filtrul multiseclar al teologisirii răsăritene”²⁹¹, a reținut din munca marelui alexandrin ceea ce a considerat ziditor pentru Trupul tainic al lui Hristos. Personalitățile mari din Biserică, de tipul și de talia lui Origen, nu au fost multe dar, atâtea câte au fost, au născut controverse, au iscat patimi.

Convorbirile cu Heraclide este un fel de proces-verbal sau o stenogramă a unei catehizări, pe teren, provocată de episcopul Heraclide în scopul lămuririi unor probleme dogmatice sub aspectul lor liturgic: împăcarea lui *lex orandi* cu *lex credendi*: cui adică trebuie adusă jertfa liturgică, Tatălui sau Fiului?

Convorbirile cu Heraclide au calitatea de a purta amprenta vieții trăite a Bisericii. Prin această lucrare putem reconstitui o cateheză a lui Origen, tipică pentru școala sa catehetică.

După mărturisirea de credință a episcopului Heraclide și din convorbirile purtate de el cu Origen, reiese că această controversă era legată de persoana divino-umană a Mântuitorului: dumnezeirea și rolul Lui de mijlocitor între om și Dumnezeu, natura trupului Lui și felul în care trebuie să înțelegem Învierea Lui. Heraclide spune: “și eu cred la fel cu alții și mărturisesc că Hristos a luat trup, S-a născut ca om și S-a înălțat la cer cu

²⁹⁰ *De principiis*, II, 6.2 (*Despre începuturi*).

²⁹¹ Pr.Prof. T. Bodogae, în studiul introductiv la, *Despre începuturi, Contra lui Celsus*, în *Scrieri*, vol. III și IV, col. «Părinți și Scriitori Bisericești», Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1882, 1984, *passim*.

trupul cu care a înviat și șade de-a dreapta Tatălui de unde va veni apoi să judece vii și morții, fiind în același timp și Dumnezeu și om”.

Orice dreptcredincios care citește sau aude această mărturisire nu-i va găsi vreo greșală celui ce o face. Dar, subtilității de gândire și interpretare a lui Origen, nu i-a scăpat faptul că mărturisirea de mai sus evită să vorbească despre aspectele controversate privind persoana Mântuitorului arătate mai sus. *A nu mărturisi adevărul întreg înseamnă a fi mincinos*, pare a spune Origen prin cuvintele: “Căci voi nu faceți parte dintr-o biserică a minciunii”.

În consecință, îl provoacă direct pe episcop să-și mărturisească credința prin întrebările:

8. “Recunoști că există un Dumnezeu atotputernic și necreat, Care orânduiește toate și Care a creat toate?”;

9. “Iisus Hristos deși era în «chipul lui Dumnezeu» dar într-un alt chip fiind deosebit de Dumnezeu (Tatăl) era El oare Dumnezeu sau nu era înainte de a Se fi întrupat?”.

Atenție, episcopul răspunde eliptic prin:

- “Da, era și înainte”, dar Origen îi precizează răspunsul prin întrebarea:

Era sau nu era Dumnezeu înainte de a veni în trup?

“Da”-ul care urmează înseamnă deja mărturisirea adevărului complet. În aceeași manieră discuția este condusă cu subtilitate până la ultimele limite la care argumentele scripturistice și interpretarea lor pot conduce mintea omenească.

Pentru el, problema pusă are un răspuns limpede, nu este o “problemă deschisă” și de aceea este în măsură să argumenteze: “și *Scripturile* ne-au prezentat multe cazuri când două lucruri formează o unitate”.

Jertfa liturgică îl duce pe Origen la problema naturii trupului Mântuitorului și la Învierea Sa: “Ei da, întrucât Mântuitorul și Domnul nostru S-a îmbrăcat în haină trupească, să cercetăm ce este în fond acest trup”. Din păcate “cercetarea” de care vorbește se reduce la un comentariu privind Învierea Mântuitorului din care se desprind clar doar două idei:

1. moartea Mântuitorului a fost reală, trupul Său a murit cu adevărat;

2. “Odată înviat din morți, Hristos nu mai moare. Dar nu numai «Hristos cel înviat din morți» nu mai moare ci, adată ce au înviat din morți, nici cei care sunt «ai lui Hristos» nu mai mor”.

Rezumând-o, cateheza lui Origen începe printr-o problemă de dogmatică (dumnezeirea Mântuitorului și rolul Lui de mijlocitor între om și Dumnezeu), continuă printr-o cateheză liturgică motivată de prima și se încheie cu o cateheză dogmatică (natura trupului Mântuitorului) care o

întregește pe a doua. Cercul se închide, dar ceea ce face unirea este o cateheză morală în care “problemele de credință” își află locul lor adevărat în drumul spre mântuire: “Dar mai trebuie să știm că vom fi judecați la înfricoșatul județ al lui Dumnezeu nu numai în legătură cu problemele de credință, ca și cum n-am mai avea să dăm seama și despre viața noastră întreagă, după cum nici să nu credem că vom fi judecați numai despre felul în care viețuim, fără să fim cercetați și în legătură cu cele ale credinței”. Aceste gânduri, alături de îndemnul: “să fiți de părere cu mine și să ținem la cele hotărâte de rânduielele Bisericii”, în care “rânduielele” au sensul de ordine tipiconală, arată concepția catehetică a școlii din Alexandria, prin cel mai mare și mai tipic reprezentant al ei.

La întrebarea pusă de Dionisie (unul din ascultători): “Este sufletul localizat în sânge?”, Demetrius (un alt ascultător) întreabă implicit prin constatarea “Fratele nostru Origen învață că sufletul este nemuritor”.

Origen răspunde prin folosirea *metodei alegorice de interpretare* a textelor scripturistice, identificând mai întâi textul din Levitic 17, 11: “viața oricărui trup este în sângele lui”, text pe care el însuși îl consideră o problemă “serioasă” pentru a fi interpretat. Mai departe el dezvoltă doctrina despre cele cinci simțuri ale omului lăuntric în sensul că fiecărui simț fiziologic îi corespunde unul duhovnicesc și din ea se pare că se desprinde răspunsul așteptat (“trebuie să facem o descriere a omului lăuntric pentru ca să descoperim acolo sângele”) și el este următorul: “și dacă toate aceste elemente ale trupului material le poți găsi și în cel din lăuntru, atunci să nu te mai îndoiești că și sângele numit cu acest nume de sânge material există și în omul din lăuntru, așa cum se spune și de alte părți ale corpului” sau “sângele e simbolul puterii de viață a sufletului”. Aici alegoria și simbolul care o reprezintă sunt clare și, în același timp, nu este exclusă interpretarea directă, *ad litteram*, a propoziției din Levitic.

Alegoria și sensul direct se întâlnesc în cele trei accepțiuni pe care le dă cuvântul “moarte”: “moartea cea fericită, prin care murim păcatului”, “moartea față de Dumnezeu” și “o a treia, potrivit căreia socotim de obicei că cei care au părăsit trupul au murit”. Primele două sunt sensuri alegorice, ultimul este cel obișnuit, exprimat prin acel “socotim *de obicei*”.

De aceea Origen a gândit – și a acționat în consecință – că *toată Legea Veche, toată Scriptura, trebuie tălmăcită ca pregătire, ca pedagog spre Hristos, spre continuarea vieții istorice a Bisericii*.

De la “Legea e umbra bunurilor viitoare” (Evrei 10, 1), “Legea ne-a fost călăuză spre Hristos” (Galateni 3, 24), Sfântul Apostol Pavel se ridică la

concepția conținută în formularea “Legea e duhovnicească” (Romani 7, 14) de unde nu este decât un pas, dar un pas uriaș, până la Legea veche ca “prefigurare a Legii noi”. Din pasajul de mai sus și până la a considera *Sfânta Scriptură* în întregime ca pedagog spre Hristos – *se naște* astfel din gândirea creatoare a acestui om de excepție *o nouă metodă de interpretare a Sfintei Scripturi* alături de care se delimitează și se perfectează și alte metode cunoscute și utilizate și anterior. *Este vorba de metoda alegorică sau mistico-allegorică sau contemplativă sau metaforică sau duhovnicească sau tipologică – simbolică – alegorică – anagogică* ale cărei temeuri conceptuale, în lumina cuceririlor gândirii lumii despre semnificație, interpretare, simbol, metaforă și alegorie, le prezentăm în continuare.

Omilia I-a la Ieșire

În această omilie se întâlnesc cele trei sensuri ale exegezei lui Origen: cel *istoric* în capitolul al II-lea, cel *tainic* sau *mistic* și cel *moral* în capitolul al IV-lea, pe care l-am găsit și în cateheza *Convorbiri cu Heraclide*. Sensul moral era însă acolo direct și colateral, în timp ce aici el este figurat, ca și cel tainic. Deci înțelesul tainic și cel moral sunt aici prefigurate la modul alegoric. Origen găsește “interpretarea tainică” în zicerea Mântuitorului de la **Ioan** 12, 24: “Grăuntele de grâu a căzut pe pământ și a murit”.

Omilia a XI-a la Cartea Numerii: “Pârğa, cele dintâi roade”.

“Legea rânduiește ca din toate produsele și din toate animalele să se aducă preotului pârğă”. Mai apoi urmează interpretarea: “După părerea mea această lege, ca și multe altele, trebuie împlinită, *chiar după literă*. Sunt unele legi pe care și învățătorii Noului Testament sunt datori să le împlinească... Unii spun că numai unele părți din Lege se aplică, de ce nu întreaga Lege? Dacă privim cuprinsul Legii *în sens duhovnicesc*, zic alții, atunci nimic nu mai trebuie interpretat după literă, ci total după duh. Noi însă, întemeindu-ne pe Sfânta Scriptură, temperăm excesul celor două atitudini extreme și ne străduim să fixăm unele norme care trebuie urmate în ce privește acest aliniat din Lege”.

Edificator în ce privește stilul omiletic, cu o pronunțată amprentă didactică, al lui Origen este și *Omilia a XII-a, Fântânile*, la *Cartea Numerii*. Aici a explicat “însemnătatea fântânii sau a fântânilor în *Scriptură* și, făcând o asemănare între diferitele ape, scoate în evidență tainele misterelor dumnezeiești”. Textul are multe semnificații. Vom semnală două, de o deosebită importanță: interpretarea alegorică își are sursa în învățământul de

credință al Mântuitorului Însuși și în Pedagogia divină pare a spune Origen și apoi aceea că între alegorie și simbol nu se află o disjuncție, ci dimpotrivă. Peste mai mult de 1500 de ani hermeneutica revine la aceste două adevăruri care se constată a fi fundamentale în interpretarea și înțelegerea *Sfintei Scripturi*.

Rămânem cu imaginea plastică dată de el în *Omilia a IX-a la Cartea Numerii* (9, 7): “Există, ca și la o nucă, o *gradație* în modul cum putem pătrunde în înțelegerea cuvântului Scripturii: sensul literal e învelișul amar, cel moral este coaja solidă, pe când cel duhovnicesc sau spiritual este miezul comestibil”. Acest text îl caracterizează: alergând după miezul dulce și comestibil, aruncă învelișul verde din care a crescut considerându-l amar. Învelișul moral care l-a ocrotit este considerat tare și nefolositor. Din fericire, nu întotdeauna și aceasta a fost, cred, bine ilustrat în omiliile analizate sintetic. Didascălușul își învață elevii simplificând realitatea în modele ca cel de mai sus și aceasta ascunde un pericol pentru cei ce nu au harul și darul de a o reîntregi. Origen rămâne și în Omilii un dascăl, un mare dascăl, mai curând decât un mare predicator.

Încheiem considerațiile despre Școala Catehetică din Alexandria cu următorul text: “Ei (alexandrinii) sunt cei care fac să crească marele și frumosul copac răsărit din micul grăunte de muștar. Că ramurile copacului ieșit din școala din Alexandria au adăpostit și păsări care nu sunt «păsări ale cerului» este prea adevărat, dar și firesc. Copacul a crescut pe pământ iar cei care l-au îngrijit, care l-au udat și l-au ajutat să crească au fost oameni, dar acești oameni au iubit grăuntele de muștar cum puțini oameni din istoria creștinismului l-au putut iubi și cum puțini au putut gândi despre el ca acești trei mari dascăli ai gândirii alexandrine (Panten, Clement și Origen). Gândirea acestora, deși veștejită de unii, uneori, rămâne veșnic tânără și strălucitoare, rămâne mereu fermentul altor gândiri”²⁹².

²⁹² Pr.Prof. D. Fecioru, *Introducere la Clement Alexandrinul, Scrieri, Partea a II-a*, col. “Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 5, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, *passim*.

II. ȘCOALA CATEHETICĂ DIN ANTIOHIA

II.1. Originea biblică a acestei Școli

În Antiohia – mare metropolă a creștinătății răsăritene – întâlnim, pentru prima dată, numele de *creștin* pentru cei care urmau învățătura Domnului Hristos (Fapte 11, 26), iar Sfântul Ignatie vorbește, tot pentru prima dată de *creștinism*. Antiohienii aud de Mântuitorul de la creștinii care s-au împrăștiat în urma tulburărilor pricinuite de moartea Sfântului Ștefan (Fapte 11, 19-20). Astfel, Antiohia devine un *centru creștin*, în care se pune problema interpretării *Sfintei Scripturi*. Din Fapte, capitolul al 15-lea, aflăm că, creștinii din Antiohia se învrednicesc cei dintâi de scrisoarea împăciuitoare venită de la Sinodul Apostolic care privește respectarea Legii vechi: “iar Pavel și Barnaba petreceau în Antiohia, învățând și binevestind, împreună cu mulți alții, cuvântul Domnului” (Fapte 15, 35).

II.2. Organizarea ierarhică bisericească a Antiohiei

În ce privește *organizarea ierarhică bisericească*, Antiohia se află între patriarhiile istorice, ocupând locul al 4-lea, chiar înaintea cetății Ierusalimului (a se vedea Canonul 36 al Sinodului al 6-lea, Trulan). Jurisdicția ei se extindea peste Siria, parte din Palestina, Fenicia, Arabia, Cilicia, Isauria, Mesopotamia, Cypria. Era firesc ca în cetatea Antiohiei, Biserica să desfășoare o activitate de catehizare intensă, sub forma catehumenatului popular și sub forma specializată a școlii de cateheți. Școala catehetică a Antiohiei se afirmă în mod deosebit începând cu sfârșitul veacului al treilea, având de luptat, ca și școala din Alexandria, cu Gnosticismul, Arianismul și Apolinarismul. Ea se va manifesta mai ales în domeniul interpretării *Sfintei Scripturi* și, în același timp, ca mijloc principal de realizare a activității didactice de catehizare. Cel dintâi conducător, Doroteu, este remarcat prin faptul că inițiază un tip de exegeză care evită speculațiile teologice ale alegorismului alexandrin, interpretând *Sfânta Scriptură* cu măsură, moderat.

II.3. Perioadele Școlii catehetice din Antiohia

F. Cayré, în *Précis de Patrologie*²⁹³, afirmă că această școală este întemeiată pe la 260. Cel care dă acestei școli o direcție proprie, perfect individualizată, în domeniul exegezei biblice în special, este Lucian Martirul supranumit Lucian de Samosata sau Lucian al Antiohiei. După exemplul lui Origen, care a pus la baza exegezei sale studiul biblic, Lucian, elev al lui Efrem Mărturisitorul din Edesa, începe printr-o traducere a *Bibliei*, după care inițiază interpretarea acesteia în *sensul literal* deosebit de *alegorismul alexandrin*. Se naște astfel o nouă școală biblică care cuprinde acea parte a ierarhilor ortodocși ai Răsăritului care s-au ocupat de sensul literal al interpretării *Sfintei Scripturi*. Se disting trei perioade:

a) *Prima perioadă* (290-370) este legată de întemeierea și fixarea cadrului propriu de activitate. În această perioadă, activitatea școlii a fost marcată de Eustațiu (†360), Meletie (†381), Flavian, Chiril al Ierusalimului.

b) *Perioada a doua* (374-450) este legată de înflorirea școlii antiohiene. Se remarcă în mod deosebit Diodor, Evagrie, Ieronim, Sfântul Ioan Gură de Aur (344-407) – antiohian de origine, Teodor – episcop în Mopsuestia, Adrian – discipol al Sfântului Ioan, Isidor de Peluziu, Nestorie – elev al lui Teodor, Teodoreț, episcop de Cyr.

c) *Perioada a treia* cunoaște decăderea școlii antiohiene prin luptele nestoriene și este reprezentată de Marcu, elev al Sfântului Ioan, Nilus, Victor, Cassian, elev al Sfântului Ioan, Proclu, Vasilie, Cosma.

Toți conducătorii școlii erau *clerici*, chiar *personalități ierarhice*, spre deosebire de școala din Alexandria, condusă de laici, precum Clement sau Origen. Mai mult, acești oameni erau legați nu numai prin locul comun de activitate sau de origine, ci și prin *filiație duhovnicească*. *Personalitatea covârșitoare a Sfântului Ioan a marcat această școală*, nu atât prin faptul că a condus-o, ci mai ales prin numărul mare de ucenici pe care i-a format și care, la rândul lor, au condus Biserica și Școala Antiohiei.

²⁹³ F. Cayré, *Histoire et doctrine des Pères et docteurs de l'Eglise*, tom I, Livre I et II, Paris, 1927, p. 270.

II.4. Notele caracteristice ale școlii antiohiene

II.4.1. Sfântul Ioan Gură de Aur face din *Citirea regulată a Sfintelor Scripturi și din meditațiile asupra acestora* principiul de bază al activității de învățare și nu se mărginește numai la a semnala frumusețea și înțelepciunea *Sfintei Scripturi*, ci merge mai departe dând sfaturi și porunci care arată cum să fie citite *Scripturile*: “Creștinii să nu se mulțumească numai cu explicațiile din cele câteva ore petrecute în biserică ci, fiecare creștin, mergând la sine acasă, să ia în mână mănunchiul *Sfintelor Scripturi*, să parcurgă din nou ideile ce s-au explicat împreună, pentru ca să se poată ajunge în adevăr la folosința deplină și continuă a *Sfintei Scripturi*”²⁹⁴.

Celor care se plâneau de dificultatea înțelegerii *Sfintei Scripturi*, le spunea că “acest lucru se întâmplă numai cu acei ce nu sunt atenți. Cum se face că mulți creștini sunt văzuți în piețele publice, istorisind cu exactitate numele vizitiilor de pe la circuri și al saltimbancilor, cunoscându-le originea, patria și locuința? Și iarăși se găsesc creștini în stare să poată cunoaște mai degrabă defectele cailor prin circuri și să ignore adevărurile ce se explicau în Biserică, până chiar și numărul cărților *Sfintei Scripturi*”²⁹⁵.

În aceste texte se cuprinde, chiar dacă într-o formă subînțelească, o optică diferită față de cea a alexandrinilor în ceea ce privește accesul oamenilor la miezul *Sfintei Scripturi*. Mai întâi, nu se face deosebire între creștini. Toți au de la Dumnezeu capacitatea de a se apropia de înțelesul *Sfintei Scripturi* adânc, dacă sunt “atenți”, adică dacă fac un efort de voință pentru aceasta. Nu se face diferență între săraci și bogați; statutul de demnitate al sărăciei este arătat în adevăratul său sens creștin. Este drept că în argumentele Sfântului Ioan se află, în germene, pericolul învățării mecanice a *Sfintei Scripturi*, care a fost un adevărat flagel al învățământului religios din Evului Mediu și, mai ales, pericolul denaturării adevărului biblic, însă, el însuși a ținut cumpăna dreaptă în ce privește raportul înțelegere-memorare, gnoză-repetiție, în învățământul pe care l-a practicat.

Necunoașterea *Sfintei Scripturi* era socotită ca “una din cauzele ce au ca efect înmulțirea ereziilor, pierderea mântuirii, o viață coruptă și plină de

²⁹⁴ Sf. Ioan Hrisostom, *Omilia a XI-a la Ioan*, Migne, PG, tom 59, col. 78, apud Pr.dr. Mihail Bulacu, *Școala exegetică biblică din Antiohia*, București, 1931, p. 27.

²⁹⁵ Idem, *Omilia a XXXII-a, a XXXIII-a la Ioan*, Migne, PG, tom 59, col. 187-188, apud Pr.dr. Mihail Bulacu, *op. cit.*, p. 28.

păcat”²⁹⁶. Se simte nevoia unei precizări pe care Sfântul Ioan o dă în următorul text care constituie baza unui principiu al învățământului religios: “Câte dogme n-au fost denaturate și negate! Unii eretici atacă Sfânta Treime, alții întruparea Cuvântului, iar alții maternitatea divină a Sfintei Fecioare. Alții încearcă să răstoarne chiar ideea de Dumnezeu... *Cine ne va putea lumina în mijlocul atâtor rătăciri? Numai Biserica interpretând Sfânta Scriptură*”²⁹⁷.

II.4.2. Cunoașterea Sfintei Scripturi de către creștini însoțită de adevărata ei interpretare o poate da și trebuie să o dea numai Biserica. Dreptul de a predica și a învăța în Biserică se trece, la antiohieni, în chip canonic, prin hirotonie. Hirotonia predicatorului era, deci, temelia învățământului religios, pentru că ea oferea girul succesiunii apostolice în ceea ce privește adevărurile de credință și interpretarea lor corectă. Cu prilejul rostirii *Omiliei a XI-a la Evanghelia după Ioan*²⁹⁸, Sfântul Ioan, interpretând versetul “și Cuvântul trup S-a făcut și a locuit printre noi” (Ioan 1, 14), stăruie asupra lecturii *Sfintei Scripturi* de către creștini și, în același timp, asupra legăturii pe care trebuie să o mențină cu explicarea dată de Biserică: “Fie într-o zi pe săptămână, fie Duminica dimineața, fiecare creștin, luând în mână pericopa Evangheliilor, să citească pasajul ce se va explica la Biserică. Citind-o, să o examineze cu băgare de seamă, să observe ceea ce nu poate fi înțeles așa ușor, aparentele contraziceri ale formei, nu ale lucrurilor și, după aceea să meargă la instruirea Bisericii. Predicatorul va vedea lucrul său micșorat, întrucât auditorul va avea de la început o idee asupra subiectului de interpretat. Altfel, prelungirea chiar la infinit a interpretării, n-ar putea avea roadele înțelegerii, ca atunci când creștinul vine cu lectura făcută”. Versetul Sfântului Apostol Pavel din I Corinteni (11, 2) (“Vă laud, fraților, că de toate ale mele vă aduceți aminte și țineți cele ce v-am predat, așa cum vi le-am încredințat”) era interpretat de Sfântul Ioan în ideea de a păstra “predania nescrisă a Apostolilor și a Părinților” în interpretarea *Scripturilor*.

²⁹⁶ Idem, *Despre învierea lui Lazăr*, Migne, PG, tom 48, col. 995, apud Pr.dr. Mihail Bulacu, *op. cit.*, p. 33.

²⁹⁷ Idem, *Omilia a VIII-a la Epistola către Evrei*, Migne, PG, tom 63, col. 73-74, apud Pr.dr. Mihail Bulacu, *op. cit.*, p. 33.

²⁹⁸ Idem, *Omilia a XI-a*, Migne, PG, tom 59, col. 77, apud Pr.dr. Mihail Bulacu, *op. cit.*, pp. 43-44.

II.4.3. Antiohienii, dând importanța cuvenită cunoașterii și interpretării corecte, prin Biserică, a *Sfintei Scripturi*, inaugurează o metodă de exegeză biblică care, spre deosebire de alexandrini, pune accent pe *sensul literal*.

Această metodă face ca textul *Sfintei Scripturi*, cunoașterea exactă a cuvintelor în sine din acest text, să capete o importanță deosebită.

Interpretarea în sens literal conține primejdia unei cercetări a textelor biblice care nu ține seama de ceea ce am putea numi pe scurt arheologia biblică. Sfântul Ioan o înlătură, sintetizând principiile de bază ale exegezei antiohiene: “A explica cuvintele *Sfintei Scripturi* ca simple cuvinte goale, scoțând lucrurile și evenimentele seculare din *mediul* corespunzător, din *locul* în care s-au petrecut, *din timpul* în care s-au desfășurat ca și *din timpul* în care au fost scrise, a face abstracție de *împrejurările timpului*, este ceva absurd. Cu atât mai mult este nevoie de *exactitatea ideii* care se ascunde în text, cu cât este vorba de adevăruri revelate, de mântuirea sufletului nostru, de viața eternă”²⁹⁹. De aceea, mediul, locurile, timpurile, cauzele, persoanele sunt factori esențiali pentru interpretarea corectă a *Sfintei Scripturi*. Viața cu moravurile poporului evreu, geografia biblică, epoca scriitorilor inspirați, împrejurările în care au scris sunt considerate cunoștințe indispensabile exegetului.

Disciplinele pe care antiohienii le socotesc absolut necesare pentru a fi parcurse în chip temeinic de cateheți sunt: *Istoria biblică*, *Istoria creștinismului*, *Istoria universală* în general și *Teologia biblică*. Pentru ca metodologia exegezei antiohiene să fie completă, Sfântul Ioan insistă asupra unui ultim, dar esențial, aspect privind interpretarea: Interpretarea individuală a exegetului de data aceasta, să se acorde, din nou, cu Biserica, prin tradiția ei. Cu alte cuvinte, antiohienii acordă toată autoritatea *ecumenicității* luminată de Sfântul Duh la Sinoadele Ecumenice.

Astfel, Școala biblică din Antiohia, cu exegeza pe care a inițiat-o, stă la baza tradiției învățământului religios din Biserica Ortodoxă.

II.4.4. Un alt aspect al Școlii antiohiene este acela al integrării *educației credincioșilor* în sistemul de *educație religioasă*.

Antiohienii, prin Sfântul Ioan Gură de Aur, realizează *prima teorie și practică a educației de tip creștin*. Astfel, *misiunea educației religioase este ridicată la treapta de sacerdoțiu creștin*. În continuare vom sublinia aspectele esențiale legate de teoria educației la antiohieni. Aceste aspecte au

²⁹⁹ Idem, Migne, PG, tom 56, col. 158.

fost studiate și scoase în evidență de Pr.Prof. D. Fecioru și Pr.Prof. M. Bulacu.

II.5. Sfântul Ioan Gură de Aur – personalitate singulară

Frumosul cognomen ce i-a fost atribuit³⁰⁰, acela de “Gură de Aur”, exprimă la superlativ elocvența și numărul mare de lucrări care îi aparțin. Nu există o distincție tematică foarte clară între ele, ci toate cuprind, într-o măsură diferită, conținuturi dogmatice, morale sau hermeneutice. În colecția J.P. Migne, opera sa literară se constituie în 18 volume, respectiv volumele 47-64, structurate în omilii, lucrări dogmatice și polemice, tratate apologetice, ascetice, educativ-morale și corespondență.

Cele aproximativ 700 de omilii păstrate, la aproape toate cărțile *Sfintei Scripturi*, tratează doar subiecte religioase dezvoltate pe fond scripturistic și, ocazional, întregite cu considerații din scriitori și oratori clasici păgâni.

Pe criterii asemănătoare sunt constituite și catehezele sale, *Trei cateheze baptismale* și *Opt cateheze baptismale inedite*, prin care îi instruia pe cei care doreau să primească Sfânta Taină a Botezului cu privire la această Sfântă Taină și la necesitatea consecvenței în aplicarea învățăturilor creștine primite.

În ceea ce privește corespondența, s-au păstrat câteva *Scrisori* (redactate între anii 404-407) adresate de Sfântul Părinte diaconiței Olimpiada.

II.5.1. *Despre slava deșartă și cum trebuie să-și crească părinții copiii* – lucrare de pedagogie

Sfântul Ioan Gură de Aur este singura personalitate a Bisericii care analizează problema educației în toată complexitatea ei, căci alți mari dascăli precum, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nyssa, Sfântul Grigorie Teologul, Fericitul Ieronim, Fericitul Augustin, deși nu o neglijează, se ocupă de ea doar în treacăt. Sfântul Ioan o ridică la treapta sacerdoțiului creștin, considerând-o esențială pentru omenire (“orânduirea întregii lumi atârnă de educație”, spune el), și-i consacră lucrări speciale, în afară de unele omilii, de sfaturile și îndemnurile presărate aproape în întreaga sa operă. El este autorul unei lucrări, unice în felul ei, atât prin planul său cât și prin ideile sale, un adevărat tratat despre educația copiilor, cea dintâi lucrare de *pedagogie creștină* pe care o are literatura noastră

³⁰⁰ Atribuit în secolul al VI-lea de Ioan Moshu, vezi I.G. Coman, *Patrologie*, București, 1956, p. 200.

bisericească: *Despre slava deșartă și cum trebuie să-și crească părinții copiii*. Acest discurs, unic în felul său, rostit de Sfântul Ioan Gură de Aur probabil între 393-394 pe când slujea ca preot în Antiohia, are două teme distincte dezvoltate în două părți inegale. Prima parte critică “slava deșartă” a celor care susțineau spectacolele și jocurile publice din Antiohia, doar de dragul faimei și a elogiilor primite din partea comunității, sfârșind adeseori în sărăcie și dispreț. Rădăcinile ravagiilor publice ale slavei deșarte fiind identificate într-o educație proastă, partea a doua, și cea mai substanțială, a discursului este dedicată temei educației copiilor de la naștere și până la căsătorie.

II.5.1.1. Definiții ale educației religioase

Cu geniala sa intuiție de moralist, Sfântul Ioan găsește originea răului de care suferea societatea timpului său în lipsa educației sănătoase a copiilor. Dăm mai jos câteva din textele principale ce cuprind această idee, cu trimiteri la colecția J.P. Migne (MG)³⁰¹:

“Cel mai mare păcat care depășește pe toate celelalte și care duce spre culmea răutății este lipsa de educație a copiilor”³⁰²;

“Din lipsa de educație a copiilor vin morțile timpurii, bolile grozave care stăpânesc pe părinți și pe copii, de aici pagubele, tulburările și miile de rele”³⁰³;

“Din această pricină copiii sunt târați în fața judecătorilor, condamnați și decapitați, iar părinții făcuți de rușine și arătați cu degetul”³⁰⁴;

“Pentru aceea toate s-au întors cu susul în jos, iar pe cei pe care nu-i educă părinții îi educă legile civile”³⁰⁵.

Un copil fără educație “este dușman și vrăjmaș comun al tuturor și al lui Dumnezeu și al naturii și al legilor și al vieții de obște a noastră a tuturor”³⁰⁶.

Se vede limpede din aceste exemple că Sfântul Ioan consideră problema educației o problemă a societății, “a vieții de obște, a noastră a tuturor”,

³⁰¹ Sf. Ioan Hrisostom, tom XLVII-LXIV in J.-P. Migne (MG), *Patrologiae cursus complletus. Patrologia Graeca* (PG), 167 vol., Paris, 1857-1866 (în continuare, se va folosi sigla: MG).

³⁰² MG, 47, col. 351.

³⁰³ MG, 47, col. 354.

³⁰⁴ MG, 51, col. 329.

³⁰⁵ MG, 51, col. 331.

³⁰⁶ MG, 54, col. 598.

viața obștii bine legată de Dumnezeu și de natură este cea care o motivează, o justifică.

Desigur, Sfântul Ioan nu dă în opera sa o definiție a educației. De altfel, scopul său nu este de a face un manual de pedagogie în sensul de azi al cuvântului.

A educa înseamnă a purta grijă de copii și de tineri în ce privește curățenia sufletească și buna cuviință, a crește pe copil moral³⁰⁷, om drept, a-l crește în evlavie³⁰⁸, a avea grijă de sufletul lui, a-i modela inteligența³⁰⁹, a forma un atlet pentru Hristos³¹⁰, pe scurt, *a te îngriji de mântuirea sufletului lui*³¹¹.

Sfântul Ioan mai spune: “Educația este o artă; ea este arta cea mai bună și cea mai nobilă”³¹²; “Artă mai mare ca educația nu există”³¹³ deoarece “toate celelalte arte au în vedere un folos în lumea de aici pe când educația se săvârșește în vederea celei viitoare”³¹⁴.

Pe lângă motivația socială a educației, Sfântul Ioan găsește o motivație specială a ei legată de particularitățile de vârstă. Astfel, copilul are nevoie să fie educat pentru că “este lipsit de experiență, de judecată”³¹⁵, “este ușuratic”³¹⁶. Copilul “mai mult decât omul în vârstă este înclinat spre mânie și rău”³¹⁷. La tânăr, “crește și pofta și înclinarea spre păcat”³¹⁸, “tânărul este ca un cal neîmblânzit și ca o fiară sălbatică”³¹⁹.

Motivația educabilității este legată la Sfântul Ioan de natura omenească, de concepția creștină despre om și anume de *voința liberă a omului*. Liberul arbitru este principiu de bază pentru întreaga lege morală: “Nu poate să existe răsplată și pedeapsă fără o responsabilitate a faptelor noastre, fără a fi stăpânii acțiunilor și gândurilor noastre”³²⁰ și “fără a ști prin noi înșine ce

³⁰⁷ MG, 62, col. 546.

³⁰⁸ MG, 51, col. 327, 330.

³⁰⁹ MG, 51, col. 329.

³¹⁰ MG, 62, col. 546.

³¹¹ MG, 51, col. 329.

³¹² MG, 58, col. 500.

³¹³ MG, 58, col. 584.

³¹⁴ MG, 58, col. 501.

³¹⁵ MG, 55, col. 317.

³¹⁶ MG, 54, col. 515; MG, 58, col. 737.

³¹⁷ MG, 54, col. 515; MG, 62, col. 330.

³¹⁸ MG, 54, col. 661; MG, 58, col. 737-738.

³¹⁹ MG, 62, col. 546.

³²⁰ MG, 58, col. 576; MG, 56, col. 160-161.

este binele și ce este răul”³²¹; “Să nu socotim așadar cu neputință de a dobândi un asemenea bine (de a stăpâni păcatul). În adevăr, este cu neputință, dacă am dori să fim veghetori; dar nu numai aceasta, ci să realizăm întreaga virtute. Căci suntem conduși de liberul arbitru și nu suntem supuși, după cum socotesc unii, necesității fatalității, deoarece noi hotărâm că și cele bune și cele rele se află în a voi și a nu voi. Pentru aceea și Dumnezeu ne-a făgăduit împărăția și ne-a amenințat cu pedeapsa”³²². Mai mult chiar: “voința este mai puternică chiar decât înrudirea de sânge, deoarece s-a văzut de multe ori că părinții și-au potolit glasul sângelui și au dezmoștenit pe copiii răi și nevrednici”³²³. Dar, în complexul de factori care fac posibilă educabilitatea, Sfântul Ioan include iarăși particularitățile de vârstă: “Sufletul copilului este fraged”³²⁴; “El este în mâna educatorului ca o pastă pe care o poate modela după dorința sa, este ca o ceară pe care se poate imprima foarte bine sigiliul”³²⁵; “Când este mic, copilul este ușor de educat, de stăpânit, de supravegheat și de obișnuit să gândească, să vorbească și să facă cele ce trebuie”³²⁶.

II.5.1.2. Scopul educației religioase

Scopul educației la Sfântul Ioan Gură Aur este acela de a forma din copil *un atlet pentru Hristos*: “crește un atlet pentru Hristos” (“Elève un athlète pour le Christ”) ³²⁷.

Idealul suprem al educației este instaurarea, în sufletul copilului, a chipului Domnului Hristos, nu ca simplă icoană zugrăvită pentru contemplație, ci ca *reală* trăire creștină a învățaturii dreptmăritoare în mijlocul acestei lumi.

Sfântul Ioan Hrisostom deosebește educația sufletului, în genere, de educația pur instructivă. Este vorba de o educație a “școlii creștine active, a instituției și a realizării, a fenomenologiei creștine, a trăirii și a rodirii

³²¹ MG, 47, col. 385; MG, 54, col. 636.

³²² MG, 56, col. 282.

³²³ MG, 54, col. 636; MG, 62, col. 150; MG, 47, col. 376.

³²⁴ MG, 51, col. 327.

³²⁵ MG, 59, col. 37.

³²⁶ MG, 51, col. 327.

³²⁷ Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire et l'éducation des enfants*, introduction, texte critique, traduction et notes par Anne-Marie Malingrey, Cerf, Paris, 1972, p. 103 (se va folosi sigla: Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*).

sufletești”³²⁸. Este ceea ce vom putea observa mai târziu la marele pedagog creștin Pestalozzi, care reduce educația la o educație elementară, care trebuie să fie în conformitate cu educația elementară a creștinismului: “La base de la morale est la foi et non les idées. Les éléments de la morale ne reposent pas sur les idées, mais sur *la foi*, et la foi à son tour repose sur des faits comme des idées: aussi l’éducation élémentaire morale a-t-elle à cet égard le même fondement que l’éducation élémentaire intellectuelle”³²⁹.

Ca bun pedagog, Sfântul Ioan Hrisostom este preocupat și de psihologie și de rolul ei în procesul educației. Sfântul Părinte distinge în viața omului patru etape caracteristice: copilăria, adolescența, maturitatea și bătrânețea. Astfel, copilăria ne apare ca o mare agitată de furtuni regulate, datorită mobilității acestei vârste. De aceea trebuie să fie instruiți, pe lângă copii, și anumiți educatori care să înlocuiască ceea ce lipsește naturii. A doua etapă a vieții, adolescența, este dominată de pasiunile sufletului. Este vremea unor mari decizii în ceea ce privește trăirea vieții creștine. Urmează vârsta maturității, când omul “ia conducerea celor gospodărești, cu căsătoria și creșterea copiilor”³³⁰.

După Sfântul Ioan, vârsta propice pentru educație este vârsta copilăriei, când sufletul copilului simte în mod firesc nevoia de sprijin (Același principiu l-a susținut și Pestolazzi, când a afirmat că “Iisus Hristos a fondat opera moralității pe demnitatea divină și natura omenească din copii”³³¹).

II.5.1.3. *Sufletul copilului: ceară, mărgăritar, tablou, statuie, oraș (cetate)*

Sunt celebre comparațiile sufletului copilului cu:

a) o *ceară*: “Dacă în sufletul încă fraged se întipăresc învățăturile bune, nimeni nu le va mai putea șterge atunci când se vor face tari ca o întipărire, precum *ceara*” (“Si l’âme encore tendre reçoit l’empreinte des bons principes, personne ne pourra les effacer, lorsqu’ils seront durs comme une empreinte, ce qui se passe pour la *cire*”)³³².

³²⁸ Pr. Mihail Bulacu, *Noblețea educației copiilor după Sf. Ioan Hrisostom*, extras din “Revista Generală a Învățământului”, București, 1940, p. 11 (se va folosi sigla: Bulacu, *Noblețea educației*).

³²⁹ Cf. A. Pinloche, *Pestalozzi et l’Education populaire moderne*, Paris, 1923, pp. 188-189, apud Bulacu, *Noblețea educației*, p. 11.

³³⁰ Bulacu, *Noblețea educației*, p. 12.

³³¹ A. Pinloche, *op. cit.*, pp. 176-177.

³³² *Ibidem*, p. 105.

b) cu un *mărgăritar*: “Acestea (mărgăritarele) se spune, îndată ce sunt prinse, sunt sub formă lichidă. Pescuitorii de mărgăritare le pun în podul palmei și, frecându-le între mâini, le rotunjesc. După ce le-au dat forma dorită nu mai este cu putință a le da alta. Tot așa și copilul. Când este fraged, poate primi orice pentru că n-are constituția sa proprie încă fixată; de aceea cu ușurință este atras spre toate. Dar când este întărit, primind învârtoșenia ca o dispoziție, nu se îndepărtează cu ușurință de ea și nici nu se schimbă în altă dispoziție” (“On dit que les perles, au moment où on les recueille, sont de l’eau). Mais si le pêcheur est habile, il place cette goutte d’eau dans sa main ouverte et en la faisant rouler, il la polit avec soire et lui donne une forme parfaitement ronde. Lorsqu’elle se trouve avoir reçu cette forme, il n’est plus maître de la changer. Un corps est susceptible de subir n’importe quelle modification, n’ayant pas encore sa forme propre définitivement fixée. C’est pourquoi, on peut facilement le modifier en tous sens, mais un corps dur qui s’est solidifié sous une certaine forme ne peut facilement en changer et ne prend pas une autre forme”)³³³.

c) cu un *tablou* și cu o *statuie*: “Așadar, fiecare dintre voi, tați și mame, așa cum îi vedem pe pictori făcându-și *tablourile* și *statuile* cu multă luare-aminte, tot așa să ne îngrijim și de aceste minunate *statui*. Căci pictorii, punându-și în fiecare zi tabloul înaintea lor, întind culorile cum se cuvine. Iar sculptorii în piatră fac și ei același lucru, îndepărtând ce e de prisos și adăugând ce lipsește. Așa și voi, ca niște făcători de statui, *să aveți spre aceasta toată zăbava, făcând statui minunate lui Dumnezeu*: suprimați ce e de prisos și adăugați ce lipsește; și priviți la ele în fiecare zi [să vedeți] ce înzestrare prisositoare au din fire, ca să o sporiti, și ce deficiență din fire, ca să o suprimați” (“Ainsi donc, chacun d’entre vous, pères et mères, à la manière des peintres que nous voyons travailler à leurs tableaux, à leurs statues avec une grande attention, donnons tous nos soins à ces admirables statues. En effet, les peintres, plaçant chaque jour leur tableau devant eux, appliquent les couleurs comme il convient. Les sculpteurs de pierre, eux aussi font la même chose, supprimant le superflu, ajoutant ce qui manque. Vous aussi, comme des fabricants de statues, appliquez à cet art tout le temps dont vous disposez, en fabriquant pour Dieu ces merveilleuses statues; retranchez le superflu, ajoutez ce qui manque; chaque fois regardez attentivement”)³³⁴.

³³³ *Ibidem*. p. 107.

³³⁴ *Ibidem*, pp. 107-108.

Și în alte texte, arta sculptorului este asociată, ca și aici, cu cea a pictorului. Astfel, în *Omilia a 59-a la Matei*, Sfântul Părinte precizează: “A educa sufletul și a forma duhul unui tânăr, cu ce se poate compara ? Trebuie, într-adevăr, ca cel care deține această știință să fie mai atent ca orice pictor și ca orice sculptor”³³⁵.

d) Sufletul copilului este comparat cu un oraș (*cetate*): “Socotește că ești un împărat care ai sub ascultare o *cetate*: sufletul copilului tău; căci sufletul e într-adevăr o *cetate*” (“Pense que tu es un roi ayant sous sa domination une cité: l’âme de ton enfant, car l’âme c’est véritablement une cité”); această comparație revine de-a lungul paragrafelor 23-55 ale ediției citate)³³⁶.

II.5.1.4. Necesitatea legilor pentru a guverna acest oraș

În paragraful 26 al ediției citate se vorbește despre necesitatea legilor pentru a putea guverna acest oraș. Aceste legi nu sunt rostite numai sub aspect teoretic, ci ele vizează *importanța detaliului în educație*. Educatorul nu trebuie să se mulțumească și să spună: “aceasta nu-i nimic”³³⁷ sau: “Nu copii, nu faceți aceasta”³³⁸, căci: “De aici vin toate relele. *Dacă nu-i instruiți pe copii în lucrurile cele mai mici*, nu vom reuși niciodată să-i facem în stare să săvârșească lucruri noi; întocmai ca și cu învățarea literelor alfabetului: nimic nu este mai de puțin preț decât cunoașterea literelor și, cu toate acestea, prin învățarea lor se formează oratorii, învățații și filosofi”³³⁹.

Din asemănarea sufletului copilului cu un oraș, Sfântul Ioan distinge părți ale acestuia: corpul (zidul), simțurile (porți) prin care ies și intră gândurile, și interiorul cu casele lui în care avem: mânia (partea irascibilă a sufletului), pofta și rațiunea cu locuințele lor: mânia în inimă, pofta în ficat, iar rațiunea în creier. Fiecare parte are virtuți și vicii. Plecând de aici, Sfântul Ioan dă legi pentru acest “oraș” complex, prin care se vor educa atât simțurile, cât și mânia, pofta și rațiunea. Pentru educația simțurilor trebuie educate mai întâi: limba – înaintea tuturor –, auzul, mirosul, văzul, simțul tactil.

³³⁵ PG, tom 58, col. 584.

³³⁶ Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*, p. 109.

³³⁷ MG, tom. 58, col. 504.

³³⁸ MG, tom 51, col. 328-329.

³³⁹ MG, tom 58, col. 504.

II.5.1.5. Educarea celor cinci simțuri

a) *Limba*: Pentru “poarta care e alcătuită din limbă” (“dirigeons-nous tout d’abord vers cette porte qui est constituée par la langue”)³⁴⁰, Sfântul Părinte cere “uși și zăvoare nu din lemn, nici din fier, ci din aur” (“... préparons-lui des vantaux et des barres de fermeture, non en bois, ni en fer, mais en or”)³⁴¹, deoarece “nu un om, ci Însuși Împăratul a toate va locui în cetatea aceasta, dacă se va alcătui” (“En effet, ce n’est pas un être humain, mais le roi de l’univers lui-même qui va habiter cette ville, une fois qu’elle aura été construite”)³⁴².

b) *Auzul* este al doilea simț de care trebuie să aibă grijă educatorul. “Copiii să nu audă nimic nelalocul lui nici de la alți copii, nici de la pedagog, nici de la doici” (“Que les enfants n’entendent donc rien d’inconvenant ni de la part des serviteurs, ni du pédagogue, ni des nourrices”)³⁴³. Dacă se întâmplă ca cineva să-i povestească copilului lucruri de rușine, să-l îndepărtăm de lângă copil, după ce l-am pedepsit și l-am certat³⁴⁴. Copiii să nu audă povestiri nerușinate și imorale³⁴⁵. Deoarece copilul are nevoie de povestiri, Sfântul Părinte recomandă să-i spunem povestiri ușoare – în conformitate cu capacitatea lui de înțelegere – din *Sfânta Scriptură*, precum istoria lui Cain și Abel (Facere 4, 1-16)³⁴⁶, sau istoria lui Iacob și Esau (Facere 25, 28-34; 27; 28, 10-22)³⁴⁷.

c) A treia poartă a sufletului este *mirosul*. Pentru evitarea lui, educatorul trebuie să astupe și să sigileze și această poartă, căci rolul acestei porți, a nasului, “nu este de a primi mirosurile plăcute, ci de a respira aerul” (“Obstrue donc aussi cette porte, care son rôle est de respirer l’air, non de humer les parfums”)³⁴⁸.

d) *Văzul* este cel mai greu de păzit³⁴⁹; de aceea are nevoi de legi severe: copilul trebuie îndepărtat de imagini rușinoase³⁵⁰, mai cu seamă de teatru. Pentru a-l dezgusta pe tânăr de aceste spectacole de teatru, Sfântul Părinte

³⁴⁰ Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*, p. 115.

³⁴¹ *Ibidem*.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ *Ibidem*, p. 129.

³⁴⁴ Cf. *Ibidem*, p. 153.

³⁴⁵ Cf. *Ibidem*, p. 129.

³⁴⁶ Cf. *Ibidem*, p. 131.

³⁴⁷ Cf. *Ibidem*, pp. 141-153.

³⁴⁸ *Ibidem*, p. 155.

³⁴⁹ Cf. *Ibidem*.

³⁵⁰ Cf. *Ibidem*, p. 179.

dă părinților următorul sfat: “Seara, după ce se termină spectacolul, tatăl său să-l ia pe copil de mână și, arătându-i pe cei care au fost acolo, să râdă de bătrâni că sunt mai neînțelepți decât cei tineri, și de cei tineri că au fost aprinși. După ce i-a arătat pe toți aceștia, să-l întrebe pe copil: «Ce au câștigat ei ? Nimic altceva decât rușine, batjocură și dispreț»³⁵¹. Un alt mijloc de a-l îndepărta pe copil de spectacolele de teatru constă în îndreptarea atenției lui spre alte frumuseți: cerul, soarele, stelele, florile pământului³⁵², clădirile frumoase³⁵³, frumusețea sufletului (“Parle avec lui de la beauté de l’âme”)³⁵⁴. Pentru a păzi acest simț, trebuie să-l obișnuim să nu umble împodobit, să nu-i lăsăm părul mare, să nu poarte bijuterii, să nu-l îmbrăcăm în haine scumpe³⁵⁵.

e) Ultima poartă prin care intră în sufletul copilului impresiile din exterior, este *simțul tactil*. El se află în tot trupul. Educația acestui simț se realizează printr-o viață aspră, nu trebuie să fie îmbrăcat în haine moi și culcat în așternuturi moi³⁵⁶.

II.5.1.6. *Cetățenii acestui oraș. Mânia și pofta*

Pentru educarea părții interioare a sufletului se dau legi aspre. Mânia este numită facultatea tiranică, pofta înseamnă educația instinctului sexual, iar rațiunea este facultatea ce stăpânește întreaga viață sufletească. Sfântul Ioan Gură de Aur nu înțelege prin educația rațiunii îmbogățirea ei cu diferite cunoștințe sau formarea ei în vederea unei cât mai lesnicioase primiri a acestor cunoștințe.

Sfântul Ioan Gură de Aur numește mânia *facultate tiranică*. Pentru educarea acestei facultăți, Sfântul Părinte ne recomandă valorificarea relațiilor copilului cu servitorii, cu cei de aceeași vârstă cu el. Trebuie să-i supraveghem purtarea, deprinzându-l să-și stăpânească mânia când aceștia nu-i ascultă rugămințile. Mai mult, să căutăm noi prilejul de a-l mânia pe drept sau pe nedrept³⁵⁷. Sfântul Ioan încheie aceste sfaturi, spunând: “Înmoaie astfel mânia copilului, încât să dea naștere la gânduri blânde. Dacă nu simte dezgust de nimeni, dacă suportă paguba, dacă nu are nevoie să fie

³⁵¹ *Ibidem*, p. 185.

³⁵² Cf. *Ibidem*, p. 157.

³⁵³ Cf. *Ibidem*, p. 181.

³⁵⁴ *Ibidem*, p. 161.

³⁵⁵ Cf. *Ibidem*, p. 97.

³⁵⁶ Cf. *Ibidem*, p. 163.

³⁵⁷ Cf. *Ibidem*, pp. 165-169.

servit, dacă nu se revoltă când altul este cinstit, de unde poate să se mânie ?”³⁵⁸.

II.5.1.7. Educația fetelor

În general, sfaturile date de Sfântul Ioan în vederea educației băieților sunt valabile și pentru educația fetelor. Cu toate acestea, se găsesc în opera Sfântului Ioan locuri în care se dau mamei sfaturi cu totul speciale pentru educația fetelor. “Iar mama să învețe să-și educe și ea fata în acestea și să o abată de la lux și podoabe, și de la toate celelalte lucruri care sunt ale femeilor desfrânate. Toate să le facă după legea aceasta și atât tânărul cât și fata să se abțină de la plăcere și beție [...], fiindcă pe tineri îi tulbură pofta sexuală, iar pe femei dragostea de podoabe și fleacuri” (“Que la mère apprenne à élever la jeune fille selon ces principes, à la détourner du luxe et de la parure et de toutes les autres choses du même genre qui sont les faits des prostituées. Que la jeune fille se conforme en tout à la loi que nous avons dite et qu’elle s’abstienne aussi bien que le jeune homme d’une vie de luxe et de l’ivresse [...] . En effet ce qui trouble les jeunes gens, c’est l’ardeur des sens et ce qui trouble les jeunes filles c’est le goût de la parure et de tout ce qui excite la vanité”)³⁵⁹.

Rostul femeii în societate este să fie gospodină, să nască copii și să-i educe: “O singură grijă are femeia: să păzească cele adunate, să păstreze veniturile și să îngrijească de casă [...]. Nu poate să pună bună rânduială în treburile obștești, dar poate să-și crească bine copiii, averea cea mai mare din toate averile”³⁶⁰.

Preocupările pedagogice ale marelui Sfânt al Ortodoxiei țin de programul său de înlăturare, prin trăire creștină, a relelor sociale, pe care a căutat să-l aplice toată viața, până la jertfă. Acest lucru ni-l dovedește următorul pasaj din rugăciunea sa de la sfârșitul unei omilii³⁶¹: “Tinerețea neîngrijită se aseamănă cu un pământ necultivat care dă naștere la tot felul de spini. Să punem deci în sufletul tânărului focul Duhului și să ardem toate aceste patimi rele, să înnoim fața câmpului și să-l facem gata spre a primi sămânța. Să ne rugăm lui Dumnezeu ca să putem arăta pe tinerii pe care-i avem printre noi mai înțelepți decât bătrânii din altă parte”.

³⁵⁸ *Ibidem*, p. 177.

³⁵⁹ *Ibidem*, p. 197; cf. *idem*, MG, tom 62, col. 547-548.

³⁶⁰ *Idem*, MG, tom 51, col. 239-240.

³⁶¹ MG, 58, col. 504.

II.5.2. Educatorii recomandați de Sfântul Părinte

Educatorii, după Sfântul Ioan Gură de Aur, sunt: “Dumnezeu a dat omenirii doi învățători: *natura* și *conștiința*. Nici unul din ei nu grăiește, dar prin tăcere au instruit pe om. Natura, prin priveliște pune în uimire pe spectator și-l trimite la Cel care a făcut această minunăție. Conștiința glăsuiește înăuntru omului și ne învață toate cele ce trebuie să facem”³⁶². La aceștia, Dumnezeu i-a adăugat pe *părinți*.

Despre părinte, Sfântul Ioan spune: “Pe tine (tatăl) te-a pus Dumnezeu învățător, apărător, îngrijitor și educator. Toată puterea Lui a pus-o în mâinile tale”³⁶³; “Pe femeie o conduce bărbatul, iar pe copii, și bărbatul și femeia”³⁶⁴. Rolul deosebit al femeii în educația copiilor este arătat de Sfântul Ioan, ca unul ce beneficiase de o astfel de educație din partea unei femei exemplare, mama sa, Antuza: “Această însărcinare este mai ales a femeilor, ca unele ce rămân mai mult în casă. Bărbatul este mai mult pe drumuri, este ocupat cu grijile din piață și de multe ori îl împovărează treburile orașului. Femeia însă, fiind scutită de această grijă, va putea mai ușor să se intereseze de educația copiilor... Această obligație nu-i numai a bărbaților, ci, cu necesitate, a femeilor, anume de a purta grija propriilor lor copii și *a-i ridica la filosofie*” (filosofie în sens de înțelepciune)³⁶⁵. Un educator vrednic de urmat, sugerat de Sfântul Ioan Hrisostom, este Ana, mama lui Samuil: “Pe aceasta să o râvnim, bărbaților, pe aceasta să o imităm, femeilor [...]. Cu toții să râvnim înțelepciunea femeii înainte de naștere, credința din timpul nașterii și osârdia de după naștere”³⁶⁶. Mama, ca educator, are un rol imens în procesul educației: “Mama prin însăși misiunea ei lasată de la Dumnezeu, cum spune Pastolazzi, face legătura dintre sufletul copilului și Dumnezeu [...]. Cum ajung să facă parte din natura mea sentimentele, pe care se întemeiază mai cu seamă iubirea și recunoștința către oameni, încrederea în ei, calitățile prin care se dezvoltă supunerea omului? Și găsesc că ele au principala lor origine în relațiile dintre mamă și micul ei copil”³⁶⁷.

³⁶² MG, 54, col. 636.

³⁶³ MG, 51, col. 327.

³⁶⁴ MG, 62, col. 149.

³⁶⁵ MG, 54, col. 638.

³⁶⁶ MG, 54, col. 643.

³⁶⁷ I.H. Pestalozzi, *Scrisoarea XIII. Educația religioasă*, apud G.G. Antonescu și V.P. Nicolau, *I.H. Pestalozzi în Antologie pedagogică*, vol. II, București, 1939, pp. 48-49.

Alți educatori posibili sunt: învățătorul, pedagogul, sclavul, doica. Tuturor acestora le cere “destoinicie”³⁶⁸, “armonie între fapta și vorba lor”, “convingere în cele ce învață” (“Nimic nu este mai rău decât un dascăl care este filosof numai în cuvinte. Acesta nu-i dascăl, ci un fățarnic”)³⁶⁹ și adaugă: “Cel ce nu are conducător este lipsit de un ghid; dar cel ce are unul rău, are pe cineva care să-l arunce în prăpastie”³⁷⁰.

Pedagogii care, prin condiția lor de modele vii de viețuire în Hristos, se află deasupra părinților și a celor aleși cu simbrie, sunt *monahii*, acești “îngeri în trup” cum îi numește el, trăitori integrali ai creștinismului. Din și prin ideile pedagogice ale Sfântului Ioan Gură de Aur s-au născut școlile mănăstirești, “școli ale virtuții”, în care copiii pot fi feriți de lipsa de educație din casa părintească, de influența nefastă a societății și de lipsa de moralitate din școlile publice: “În mănăstiri nu poate să se vadă nimic din toate acestea, ci, cu toate că s-a pornit atâta furtună, singuri ei stau în liman, sunt în liniște și în multă siguranță, privind ca din cer naufragiile celorlalți, pentru că ei și-au ales viața care se aseamănă cu cea cerească și se află într-o stare cu nimic inferioară celei a îngerilor. Căci, după cum între îngeri nu există inegalitate, nici nu sunt unii fericiți iar alții încercați de cele mai grele rele, ci toți, sunt într-o singură pace, bucurie și slavă, tot astfel și aici. Nimeni nu reproșează altuia din pricina sărăciei, nimeni nu se laudă cu bogăția. «Al meu și al tău»”³⁷¹.

Ca și Clement al Alexandriei, în acest tablou, Sfântul Ioan se zugrăvește pe sine. Idealului creștin al școlii alexandrine, *gnosticul*, îi corespunde idealul creștin al școlii antiohiene, *monahul*.

Și unul și altul au menirea de a învăța, numai că aceasta o va face în maniera specifică școlii și formației fiecăruia: gnosticul prin cunoaștere, preponderent în singularitate, monahul, prin trăire, preponderent în colectivitate monastică. Istoria Bisericii și a lumii a arătat că idealul alexandrin a fost singular, în timp ce comunitățile monahale au constituit modele vii pentru condiția de creștin. Dacă Sfântul Ioan recomandă mănăstirile pentru o bună educație, o face din convingerea că acolo “Dumnezeu însoțește mai cu folos eforturile noastre pentru creșterea

³⁶⁸ Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*, p. 129: “Cela est possible de la part d’esclaves et de serviteurs”; p. 125; p. 129: “Que les enfants n’entendent donc rien d’inconvenant ni de la part des serviteurs, ni du pédagogue, ni des nourrices”..

³⁶⁹ Idem, MG, tom 60, col. 18.

³⁷⁰ Idem, MG, 56, col. 42.

³⁷¹ MG, tom 47, col. 366.

copiilor”³⁷². Și, în concepția antiohiană, “Dumnezeu este întocmai ca un Pedagog”³⁷³, numai că acest aspect al educației este privit la modul practic, concret, spre deosebire de cel mistic al lucrării lui Clement. Sfântul Ioan își fundamentează concepția despre educație pe texte scripturistice, dintre care două merită să fie subliniate în mod deosebit: a) “Fiilor, supuneți-vă părinților voștri în Domnul” (Efeseni 6, 1) și b) “Părinți, nu întărați la mânia pe copiii voștri, ci creșteți-i întru învățătura și înțelepciunea Domnului” (Efeseni 6, 4).

Principiile de educație întâlnite la Sfântul Ioan au ca țel formarea unui om moral, a unui creștin. Instrucția ocupă puțin loc în concepția sa, iar puținul acesta este subordonat educației morale, este un auxiliar în vederea scopului final al educației – moralizarea copilului, adică mântuirea sufletului lui. Ca urmare, pentru a ajunge la virtutea rațiunii – înțelepciunea, și a evita viciul ei – necunoștința, prescrie: să se sădească în copil frica de Dumnezeu potrivit cuvintelor *Scripturii* “frica de Dumnezeu este începutul înțelepciunii” (Proverbe 1, 7) și să aibă despre lucrurile omenești o cunoștință justă și potrivită”³⁷⁴.

II.5.3. Mijloacele de educație recomandate de Sfântul Părinte. Prezentarea treptelor formale psihologice întâlnite mai târziu în Pedagogia modernă. Programa de învățământ sugerată de Sfântul Ioan Gură de Aur

Odată cu vârsta adolescenței, mai precis a celei de 15 ani, viața tânărului începe să fie dominată de *pofță*³⁷⁵. Mijloacele recomandate de Sfântul Părinte pentru păstrarea curăteniei sufletești sunt de două feluri:

a) *Mijloace negative*: 1. Să-l învățăm să disprețuiască spectacolele în care se produc lucruri necuviincioase³⁷⁶; 2. Să nu aibă legături cu femeile³⁷⁷;

³⁷² MG, tom 51, col. 327-328.

³⁷³ MG, 62, col. 3.2.2.; MG, 55, col. 317.

³⁷⁴ Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*, p. 193: “La crainte de Dieu suffit pour avoir la sagesse et le discernement des choses humaines”.

³⁷⁵ Cf. *Ibidem*, p. 179: “l’ardeur du désir se manifeste de façon intense vers l’âge de quinze ans”.

³⁷⁶ Cf. *Ibidem*, p. 155: “jamais envoyer l’enfants au théâtre, pour ne pas l’exposer au mal sous toutes ses formes”.

³⁷⁷ Cf. *Ibidem*, p. 159: “qu’il ne prenne pas de bain en compagnie des femmes”.

3. Să nu se apropie de nici o fată; în jurul lui să fie numai o servitoare înaintată în vârstă³⁷⁸.

b) *Mijloace pozitive:*

1. *Să-i oferim copilului exemple de oameni curați sufletește* și mai ales dintre servitori, spunându-i că ar fi o necinste pentru el să fie mai nevrednic, mai rău decât un servitor: “Iar dacă avem servitori înfrânați și cuminți, să dăm exemple și dintre aceștia, spunându-i că e foarte nelalocul lui ca servitorul să fie atât de cuminte, iar omul liber să fie mai rău decât acela” (“S’il nous arrivait d’avoir des domestiques qui sachent maîtriser leurs passions, qu’on les cite en exemple, en disant qu’il est tout à fait anormal qu’un serviteur soit ainsi maître de ses passions et qu’un enfant de race libre lui soit inférieur”)³⁷⁹.

2. *Pedeapsa*. Sfântul Ioan recomandă bătaia, asprimea în comportarea față de copii, dar adaugă: “Nu-l bate mereu ca să nu-l obișnuiești să fie instruit astfel. Căci dacă va învăța să fie instruit mereu prin bătaie, va fi învățat să o și disprețuiască. Iar dacă a învățat să disprețuiască, totul s-a stricat” (“Pas de châtiments corporels sans trêne, ne l’habitue pas à ce moyen d’éducation, car s’il apprend à être continuellement corrigé par ce moyen, il apprendra aussi à mépriser la correction et s’il apprend aussi à la mépriser, tout est perdu”)³⁸⁰. Este recomandă și *pedeapsa morală* ca stimulent educativ: “Și dacă-l vezi călcând legea, *pedepsește-l*, uneori cu o *privire aspră*, alteori cu *cuvinte mușcătoare*, uneori cu *reproșuri*” (“Si tu le vois transgresser la loi, réprimande-le, tantôt par un regard sévère, tantôt par des paroles mordantes, tantôt par des reproches”)³⁸¹.

3. *Stimulente psihice*. Să-l răsplătim pe copil cu daruri, alintări și laude pentru faptele bune, să-l ducem apoi la preot care să-l laude la rândul său: “... alteori răsfăț-l și fă-i făgăduințe” (“flatte-le et fais-lui des promesses”); “să audă de la acela [de la preot] multe laude” (“qu’il recoive de sa part mille éloges”)³⁸².

4. *Să postească cel puțin de două ori pe săptămână, miercurea și vinerea și să se ducă la biserică*: “Să fie învățat și să postească, dacă nu

³⁷⁸ Cf. *Ibidem*, p. 183: “Que jamais une femme jeune n’approche de lui, mais [...] une servante déjà avancée en âge, une vieille femme”.

³⁷⁹ *Ibidem*, p. 183.

³⁸⁰ *Ibidem*, p. 121.

³⁸¹ *Ibidem*.

³⁸² *Ibidem*, p. 121 și p. 191.

mereu, măcar de două ori pe săptămână: miercurea și vinerea. Și să meargă la biserică” (“Qu’on lui apprenne à jeûner, si non constamment, du mains deux jour par semaine, le mercredi et le vendredi. Qu’il aille de lui-même jusqu’à l’Eglise”)³⁸³.

5. *Să fie învățat să se roage cu râvnă și zdrobire sufletească*: “... să fie învățat să se roage cu multă râvnă și străpungere a inimii” (“Qu’on lui enseigne à prier avec beaucoup de zèle et de componction”)³⁸⁴.

6. *Crearea obișnuinței în cele bune* căci “obișnuința e a doua natură”³⁸⁵. Pentru a exemplifica acest puternic mijloc și original punct de vedere, dăm următorul pasaj: “Dacă din primii ani îl îndepărtăm pe copil de la rău și-l conducem pe calea binelui, vom statornici în el această deprindere *ca o lege naturală*”³⁸⁶.

7. *Supravegherea continuă*: “să nu fie lăsat de capul lui, ci totdeauna să fie ocupat”³⁸⁷.

8. *Să fie căsătorit de timpuriu*. Sfântul Părinte insistă foarte mult asupra acestui mijloc, încât s-ar putea spune că este unul dintre cele mai eficace remedii pentru păstrarea curăteniei sufletești: “Dacă îl crești pentru o viață în lume, adu-i degrabă o mireasă și nu aștepta ca să-și facă serviciul militar sau să intre în treburile publice [...] mai întâi pune în bună rânduială sufletul lui și abia apoi gândește-te la slava din afară” (“Si tu le destines à la vie du monde, amène-lui de bonne heure une fiancée et n’attends pas qu’il soit à l’armée ou qu’il ait abordé les affaires publiques. Forme d’abord son âme et ensuite songe à sa réputation extérieure”)³⁸⁸.

9. *Catehizarea copilului*. Acestui mijloc de educație Sfântul Ioan îi dedică 14 paragrafe. După Sfântul Ioan, catehizarea copiilor are două scopuri: unul de a înlocui povestirile din mitologia antică prin care se făcea instrucția în școlile vremii lui și, al doilea, de a instrui pe copil în învățătura creștină, de a-l deprinde cu citirea *Scripturilor* și cu cultul creștin.

Au rămas până la noi două cateheze model ale Sfântului Ioan din care se desprind ușor *principiile și temeiurile psihologice puse la baza catehizării* de cel mai mare cunoscător al sufletului omenesc. Aceste cateheze, *Povestirea despre Cain și Abel* (Facere 4, 1-16) și *Povestirea*

³⁸³ *Ibidem*, pp. 184-185.

³⁸⁴ *Ibidem*, p. 185.

³⁸⁵ MG, 59, col. 38; MG, 62, col. 546.

³⁸⁶ MG, tom 59, col. 37.

³⁸⁷ MG, tom 58, col. 582-583.

³⁸⁸ *Ibidem*, pp. 188-189.

despre Iacov și Esau (Facere 25, 28-34; 27; 28, 10-22) care fac parte din *Tratatul de educație* al Sfântului Părinte (din ediția citată, pp. 131-153), ca și alte scrieri, îl pun la loc de cinste, ca înțâietate și valoare, între marii pedagogi ai lumii. În catehezele Sfântului Ioan întâlnim așa-numitele *trepte formale psihologice* din doctrina pedagogică modernă. Le vom expune, pe scurt, așa cum sunt date ele de Gh. Antonescu³⁸⁹, exemplificând simultan, cu texte din catehezele Sfântului Ioan. După o primă formulare ele erau două (Pătrunderea și Reflexis), pentru ca, ulterior, ele să fie modificate de Herbart și Ziller prin subdivizări. După W. Rein, astăzi aceste trepte sunt: 1) *Pregătirea*, 2) *Tratarea*, 3) *Asocierea*, 4) *Generalizarea*, 5) *Aplicarea*. Ele sunt, psihologic, motivate de structura cunoașterii omenești ce are ca punct de plecare *intuiția* de la care se ridică la *noțiuni* și apoi de la noțiuni cu sferă mai mică și conținut mai mare la noțiuni cu sferă mai mare și cu conținut mai mic, prin abstracție. Treptele formale se plasează în schema *concret-abstract-concret*, adică: *tratarea intuitivă* (primele două), *sistematizarea logică* (3 și 4) și *aplicarea noțiunilor abstracte* dobândite în etapa de sistematizare la noi cazuri concrete (5). În *Tratatul* său, Sfântul Ioan cere *pregătirea* copilului prin aducerea în memoria sa a elementelor cunoscute de el din alte povestiri spuse de părinte. “Apoi, după ce va fi reținut aceasta întocmai, într-o altă seară îi vei zice: «Spune-mi povestea celor doi frați»”³⁹⁰. Povestirile din *Biblie* să fie spuse seara în timpul mesei sau când este plictisit de lecțiile pe care le are de învățat pentru școală. După această pregătire, tatăl începe povestirea (*tratarea*). Când istorisește să vorbească rar³⁹¹; să întrebuințeze cuvinte ușoare și noțiuni cunoscute copilului; “să facă plăcută povestirea ca să deștepte interes în sufletul lui și să-i producă plăcere spre a nu-l obosi”³⁹². Ca să înțeleagă mai ușor unele lucruri care ar depăși puterea lui de înțelegere, să întrebuințeze comparații din viața de toate zilele, familiare copilului. În *tratare*, tatăl să povestească *numai lucruri adevărate*³⁹³. Dacă o povestire este prea lungă să o împartă în două sau mai multe părți. După ce copilul a auzit povestirea de mai multe ori de

³⁸⁹ Gh. Antonescu, *Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne*, București, 1927, pp. 455-470.

³⁹⁰ Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*, p. 143: (“Ensuite, quand il aura retenu ce récit en détail, un autre soir, tu lui demanderas de nouveau: «Raconte-moi l’histoire de ces deux frères»”).

³⁹¹ *Ibidem*, p. 131: “Ensuite, après t’être arrêté, continue”.

³⁹² *Ibidem*, p. 133: “Rends tes récits agréables, de façon que l’enfant y trouve un certain plaisir”.

³⁹³ *Ibidem*, p. 131: “parle-lui en le détournant de tout enfantillage”.

la tată și de la mamă³⁹⁴, să i se ceară să o spună singur³⁹⁵, realizându-se astfel *asocierea*. După asociere urmează *aplicarea*: “După ce stăpânește bine povestirea îi vei spune și folosul pe care-l trage din povestire”³⁹⁶. Pe lângă această aplicare care implică, dacă vine de la copil în colaborare cu tatăl, și o *generalizare* rudimentară, Sfântul Ioan recomandă și o alta: “Dar nu numai aceasta, ci luându-l de mână, du-l în biserică și caută ca să-l aduci mai cu seamă atunci când se citește această povestire. Vei vedea cum sare în sus de bucurie copilul, cum se veselește, că el știe ceea ce alții nu cunosc încă. El o ia înaintea celui care citește povestirea, recunoaște cele ce se citesc și folosește mult. În felul acesta, povestirea se întipărește în mintea lui”³⁹⁷.

Cu o scrupulozitate de învățător exemplară, Sfântul Ioan prescrie o *programă de învățământ*, din *Sfânta Scriptură* bineînțeles. Până la 8-10 ani să fie date povestirile în care predomină pedeapsa, dar pedeapsa pe care o primesc oamenii răi pe pământ, precum Cain și Abel, Iacov și Esau, potopul, despre pedeapsa Sodomei, a Egiptului³⁹⁸. După 10 ani să i se povestească istorisiri din Noul Testament și despre muncile iadului³⁹⁹.

II.5.4. Metode de învățământ folosite de Sfântul Ioan Gură de Aur – o perspectivă sintetică

În semnificația sa originară termenul *metodă*, derivat etimologic din grecescul *methodos* (*metha* = “spre, către” și *odos* = “cale, drum”) are înțelesul de “drum (către)...”, “cale (spre) ...”, “cale ... de urmat” în vederea atingerii unui scop determinat sau mod de urmărire, de căutare, de cercetare și descoperire a adevărului; drum care conduce la cunoașterea realității și la transformarea acesteia pe baza cunoașterii.

³⁹⁴ *Ibidem*, p. 137: “Que sa mère lui répète de nouveau la même chose. Ensuite lorsqu’il l’aura entendue plusieurs fois...”.

³⁹⁵ *Ibidem*: “«Raconte-moi l’histoire», pour qu’il se sente pris d’émulation”.

³⁹⁶ *Ibidem*: “Puis, lorsqu’il aura retenu l’histoire, alors tu lui en diras l’utilité”.

³⁹⁷ *Ibidem*, p. 139: “Mais cela ne suffit pas. Emmène-le aussi à l’Eglise, en le conduisant par la main, et prends soin de lui, surtout lorsqu’on lit cette histoire. Tu le verras alors, rayonnant de joie, bondissant et tout content de ce qu’il sait, lui, ce que les autres ne savent pas, devancer la lecture et la reconnaître et en tirer grand profit”.

³⁹⁸ *Ibidem*, p. 151: “Lorsqu’il aura atteint dix ans ou huit ans, ou moins encore, qu’il entende parler du déluge, de Sodome, de ce qui se passa en Egypte”.

³⁹⁹ *Ibidem*: “Ensuite, quand il sera avancé en âge, raconte-lui d’autres histoires qui lui inspirent d’avantage la crainte”; pp. 152-153: “Quand il sera encore plus avancé en âge, qu’il entende parler du Nouveau Testament, de la grâce, de l’enfer”.

Din secolul al XIX-lea, noțiunea de metodă a început să fie întrebuințată și în pedagogie cu sensul de procedeu, de investigație științifică. În acest sens metoda devine instrumentul de lucru cu care pedagogia caută să afle normele de desfășurare a fenomenului de educație.

În didactică, metoda se referă la calea care e urmată, drumul ce conduce la atingerea obiectivelor operaționale.

Port-Royal definea metoda ca “arta de a așeza bine un șir de mai multe gânduri”, iar după Talleyrand, metoda este adevăratul instrument al științelor, “este pentru profesor, ceea ce profesorul este pentru elev”.

La o analiză atentă a scrierilor sale, constatăm că Sfântul Ioan Hrisostom a folosit o mare parte dintre metodele active utilizate astăzi în instituțiile de învățământ, deși în perioada patristică (secolele IV-V), conceptul de metodă, în accepțiunea modernă, nu exista. Sfântul a făcut, de altfel și precizarea: “Cuvintele lui Dumnezeu sunt în gura mea mai dulci decât miera și fagurele, mult mai de preț decât aurul și pietrele prețioase”.

Necesitatea maximei responsabilități în educația copiilor este sugerată de Sfântul Ioan astfel: “Să ne îngrijim să le luăm doici (pedagogi) bune ca să le punem o bună temelie chiar de la început și să nu primească din fragedă vârstă ceva rău”⁴⁰⁰.

Catehetul, educatorul, cercetând opera Sfântului Ioan Hrisostom are bucuria de a descoperi “bogăția cea nespusă” pe care poate și trebuie să o dăruiască copiilor: “... să-i învățăm virtutea și să chemăm peste ei binecuvântarea lui Dumnezeu”⁴⁰¹.

Bogăția aceasta, însă, trebuie împărtășită de la o vârstă fragedă, căci “Dacă vei întâmpina în sufletul lui încă fraged învățăturile cele bune, nimeni nu va putea să i le desprindă; ele se întăresc ca și sigiliul aplicat pe ceară”⁴⁰².

⁴⁰⁰ *Ibidem*, p. 129: “Préoccupons-nous donc d’avoir de bonnes nourrices afin que pour eux, de la base, partent de belles fondations et qu’en un mot ils ne subissent du début aucune mauvaise influence”.

⁴⁰¹ Idem, *Omilii la Facere* (II), traducere de Pr.Dr. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989, p. 329.

⁴⁰² Idem, *Sur la veine gloire*, p. 105: “Si l’âme encore tendre reçoit l’empreinte des bons principes, personne ne pourra les effacer, lorsqu’ils seront durs comme une empreinte, ce qui se passe pour la cire”.

II.5.4.1. Metode de comunicare orală:

II.5.4.1.1. *Metode expozitive*: povestirea, descrierea, explicația, argu-mentarea, prelegerea.

II.5.4.1.2. *Metode interrogative*: conversația, problematizarea.

II.5.4.1.1. *Metode expozitive*

Povestirea: constă în prezentarea informației, sub formă descriptivă sau narativă, respectând ordonarea în timp sau în spațiu a obiectelor, fenomenelor și evenimentelor⁴⁰³.

Pedagogul, profesorul de religie, trebuie să respecte anumite cerințe legate de conținut și de modul de prezentare care să-i conducă pe copii la însușirea unor valori capabile să influențeze în mod pozitiv comportamentul lor.

Astfel, Sfântul Ioan ne îndeamnă să le povestim *istorisiri sfinte*: “Să nu audă copilul basme prostești și băbești. Iată ce se spune în astfel de basme: cutare s-a îndrăgostit de cutare... Dimpotrivă, să audă alte povestiri, fără aluzii urâte, ci pline de multă simplitate și curăție”⁴⁰⁴.

Cât privește modul de prezentare al povestirii, educatorul trebuie să folosească în timpul povestirii *intonația, mimica, gesturile*, toate acestea în concordanță cu faptele eroilor povestirii; limbajul expresiv va fi exploatat pentru stimularea imaginației. Sfântul Ioan exemplifică acestea cu povestirea biblică Cain și Abel:

“*Povestește-i așa*: La început un tată avea doi copii; ei erau frați. *Oprește-te puțin*, apoi *adaugă*: Amândoi aveau aceeași mamă. Unul era mai în vârstă, celălalt mai tânăr [...], *Îndulcește* povestirile ca să fie plăcute

⁴⁰³ Ioan Cerghit, *Metode de învățământ*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997, p. 88.

⁴⁰⁴ Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*, p. 129: “[...] Rends tes récit agréables, de façon que l’enfant y trouve un certain plaisir et que son esprit ne se lasse pas [...]. Ils trouvèrent bon de rendre hommage à Dieu [...]. Ensuite, tiens en éveil son attention, sans rien ajouter de mensonger, mais seulement ce qui est tiré de l’Ecriture” «En effet, lorsqu’il eut offert à Dieu les premières-nés de ses moutons, le feu tomba aussitôt du ciel et les emporta vers l’autel d’en haut”. “Qu’ils n’entendent donc pas des histoires de vieille femme et des radotages: «Un tel, dit-on, aima une telle» [...]. Qu’ils n’entendent rien de semblable, mais qu’ils entendent d’autres récit exempts de toute circonlocution et faits avec une grande simplicité”.

copilului, spre a nu-i obosi sufletul. [...] Odată s-au gândit să cinstească prin rodul ostenețelor lor pe Dumnezeu [...]. Apoi *deșteaptă* interesul copilului. *Să nu adaugi* de la tine nimic *neadevărat*, ci numai ceea ce-i scris în Scriptură: Când i-a adus lui Dumnezeu jertfă ce a avut mai bun în turmele sale, îndată s-a pogorât foc din cer, a răpit toată jertfa și a dus-o la jertfelnicul cel de sus...⁴⁰⁵.

La sfârșitul povestirii, se vor desprinde împreună cu elevii (catehumenii), învățăturile folositoare: “Când va stăpâni povestirea îi vei spune și folosul ce-l putem scoate din ea. Cu toate că sufletul copilului, care a auzit povestirea, știe să scoată prin propriile sale puteri folosul și învățătura din ea înainte de a i le spune tu, totuși spune-i și tu”⁴⁰⁶.

Sfântul Ioan consideră că nu trebuie să avem rețineri în a le vorbi celor mici despre tainele dumnezeiești: “Copilul crede, chiar dacă i se spun lucruri imposibile...”⁴⁰⁷.

Povestirea o regăsim în aproape toate operele sale, fie în “stare pură” ca în exemplul de mai sus, fie, de cele mai multe ori, sub forma unor variante:

- *povestire și argumentare*:

“Acum suntem încredințați că, prin harul lui Dumnezeu, și-a luat zborul spre locul odihnei, deoarece n-a făcut nici o faptă care să-i închidă porțile Împărăției cerurilor. Dacă ar fi trăit mai mult s-ar fi umplut de mai multă murdărie, dar acum suntem încredințați că în ziua Judecării, soțul tău va fi îmbrăcat cu multă strălucire, va străluci alături de Împărat”⁴⁰⁸.

- *povestire urmată de explicație*:

“Văduva aceasta nu avea altă avere decât o mână de făină: și, după socoteala ei, avea să vadă încetul cu încetul moartea copiilor ei: dar când a auzit că profetul îi spune: Fă-mi mie mai întâi și apoi copiilor tăi, nu s-a

⁴⁰⁵ *Ibidem*, p. 131: “Dis-lui donc et raconte-lui ceci: «Dans les temps très anciens, il y avait deux enfants, nés d’un même père, deux frères». Ensuite, après t’être arrêté, continue: «et ils étaient sortis du même sein. L’un était l’aîné, l’autre le cadet”.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, p. 137: “Puis, lorsqu’il aura retenu l’histoire, alors tu lui en diras l’utilité. En effet son âme, qui a reçu en elle ce récit, peut déjà, avant ton intervention, porter des fruits, mais dis-lui ensuite”.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, p. 135: “il fit d’elle une demi-déesse, l’enfant croît”.

⁴⁰⁸ *Idem*, *Despre Feciorie*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001, p. 163.

supărat, n-a șovăit, ci a făcut ce i s-a poruncit, învățându-ne pe noi toți să punem pe robii lui Dumnezeu mai presus de tihna noastră”⁴⁰⁹.

- *povestirea precede problematizarea:*

“Oamenii blestemați și spurcați au pălmuit capul acela dumnezeiesc, L-au batjocorit cu cunună de spini, L-au lovit cu trestie. Mai avem noi, oare, vreun temei să ne pornim împotriva celor ce ne ocărăsc după ce Hristos a suferit atâtea ocări?”⁴¹⁰.

Descrierea: este o formă de expunere care prezintă caracteristicile și detaliile exterioare tipice ale obiectelor, proceselor, fenomenelor, care se studiază, urmărind să evidențieze aspectele fizice ale acestora⁴¹¹.

Sfântul Ioan Hrisostom ne descrie slava deșartă ca pe o curtezană: “este înconjurată cu aur, este îmbrăcată cu haine noi și scumpe; lasă în urma ei mirosul celor mai alese parfumuri [...], mijlocul ei este încins cu centură de aur; își împletește părul cu măiestrie în nenumărate bucle [...], își pune în jurul capului diademă în așa fel încât să i se poată vedea podoaba părului; în jurul gâtului ei strălucește lanț de aur și pietre prețioase [...] și astfel stă, vicleanul diavol, fără rival, sub înfățișarea unei femei foarte tinere...”⁴¹².

Sfântul Ioan stăpânește cu desăvârșire talentul descrierii, provocând receptivitatea ascultătorilor, cu imagini familiare lor. Astfel, plecând de la descrierea unui râu: “Se spune că este un râu care duce locuitorilor de pe malurile lui pulbere de aur; nu are apa, prin firea ei, aur, ci se întâmplă ca izvoarele râului să străbată munții auriferi, iar râul, străbătând munții aceia și ducând la vale pământul aurifer, ajunge comoară locuitorilor de pe malurile lui și le dă bogății neașteptate”⁴¹³, Sfântul Părinte îl compară pe un

⁴⁰⁹ Idem, *Omilii la Facere* (II), Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989, p. 102 (se va folosi sigla: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*).

⁴¹⁰ Idem, *Omilii la Matei*, trad. de Pr.dr. D. Fecioru, col. «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 23, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 973 (se va folosi sigla: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*).

⁴¹¹ cf. Ioan Bantaș, *Pedagogie*, Editura All, București, 1996.

⁴¹² Saint Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire*, pp. 71-73: “une courtisane, parée de nombreux bijoux, revêtue d’une toilette qui respire la mollesse, si, exaltant l’odeur de mille parfums [...], ceinte d’une ceinture d’or et faisant étalage de boucles [...] si elle avait ensuite placé sur sa tête un diadème, ayant ajouté cette parure superbe à sa simple chevelure, et montrait à son cou l’or étincelant et les pierres précieuses [...] et ainsi est le mauvais démon sous l’aspect d’une jeune femme dans la fleur de l’âge...”.

⁴¹³ Idem, *Lauda lui Maxim. Cu ce femei trebuie să ne căsătorim*, trad. de Pr. D. Fecioru, în “Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 3-5, 1980, p. 351.

educator bun, care “străbate” Scripturile, cu un râu, el însuși fiind pentru sufletele ascultătorilor săi un “râu” care aduce învățături mai de preț ca aurul.

Explicația: metodă expozitivă prin care se lămurește o noțiune (un nume propriu, un termen necunoscut, o idee sau un concept), un fapt (o narațiune, parabolă, figură de stil, un verset din *Sfânta Scriptură*, o poruncă dumnezeiască, o normă morală)⁴¹⁴.

Explicația utilizează informațiile descrierii și ale demonstrației intuitive, contribuind la dezvoltarea spiritului de observație, a memoriei și a gândirii logice.

Sfântul Ioan folosește cu precădere această metodă în *Omiliile la Facere* (II), *Omiliile la Matei*, *Predici la sărbători împărătești* etc.

Rugăciunea Domnească este explicată de Sfântul Părinte în cuvinte de o frumusețe copleșitoare: “Cel ce numește Tată pe Dumnezeu, prin această singură numire, a mărturisit: iertarea păcatelor, ridicarea pedepsei, dreptatea, sfințenia, răscumpărarea, înfierea, moștenirea, însușirea de frate cu Unul-Născut, dăruirea Duhului [...]. «Că n-a spus: Tatăl meu care ești în ceruri», ci «Tatăl nostru», poruncindu-ne să înălțăm rugăciuni pentru toți oamenii și să nu urmărim niciodată folosul nostru, ci totdeauna folosul aproapelui [...]. Tuturor ni s-a dăruit aceeași noblețe, învrednicindu-ne pe toți la fel să-I zicem lui Dumnezeu «Tată» [...]. Că acela care-L numește pe Dumnezeu «Tată», trebuie să ducă o astfel de viață încât să nu se arate nevrednic de această noblețe, ci să se străduiască să fie egal cu darul primit”⁴¹⁵.

Un deosebit interes a arătat Sfântul Ioan față de numele care se dădeau oamenilor în Vechiul Testament: “Numele de mai înainte al lui Avram înseamnă: venit de dincolo dincoace, că Avram în limba ebraică înseamnă trecător, pentru că avea să vină de dincolo (cetatea Ur din Mesopotamia), în Canaan” (*Avraam* înseamnă “tată a multe popoare – vezi *Facere* 17, 3-6)⁴¹⁶.

Argumentarea este metoda prin care se formează și se întăresc convingerile despre adevărurile religioase și se înlătură susținerile greșite⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Sebastian Șebu, ș.a., *Metodica predării religiei*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2000, p. 84.

⁴¹⁵ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omiliile la Matei*, p. 250.

⁴¹⁶ Idem, *Omiliile la Facere* (II), p. 66.

⁴¹⁷ cf. Sebastian Șebu, *op. cit.*, p. 86.

În *Omiliile la Facere* (I), atunci când afirmă că «chipul» lui Dumnezeu în om înseamnă și asemănarea cu El în ce privește stăpânirea, Sfântul Ioan aduce dovezi din *Sfânta Scriptură*: “Că toate animalele erau supuse omului, spune *Scriptura*. Ascultă «Și a adus Dumnezeu la Adam fiarele și toate necuvântătoarele, să vadă ce nume le va pune». Când Adam a văzut animalele alături de el n-a fugit, ci, ca un stăpân care pune nume robilor de sub stăpânirea sa, așa a dat și el nume tuturor fiarelor. Și numele pe care le-a dat Adam, acelea au fost numele animalelor” (Facere 2, 19). *Acesta este semnul stăpânirii. Asta e pricina că Dumnezeu vrând să-i arate lui Adam că este stăpân peste toate cele văzute, i-a dat să pună nume animalelor*⁴¹⁸.

După încălcarea poruncii divine, Adam se ascunde, dar mila și iubirea pe care i-o arată Dumnezeu este covârșitoare:

“Adame, unde ești? Uită-te câtă putere au aceste cuvinte! Însuși faptul că Dumnezeu l-a chemat arată marea și nespusa Lui iubire de oameni [...] faptul că l-a întrebat: «unde ești?» (Facere 3, 10) arată, pe lângă iubirea Sa de oameni și *tăria* acestei iubiri [...]. De cine te temi de cauți acum să te ascunzi? *Uită-te la iubirea de oameni a Stăpânului și la covârșitoarea lui răbdare!*”⁴¹⁹.

La metoda argumentării Sfântul Ioan recurge nu numai atunci când explică virtuțile unor personaje biblice sau când face exegeză la textul biblic, ci și în unele din predicile sale. Un exemplu în acest sens este îndemnul pe care îl face la practicarea *milosteniei* și *a iubirii de oameni*, virtute pe care o și motivează:

“Da! În fiecare zi! Și nu voi înceta de a vă vorbi. E drept, aș vorbi mai puțin dacă v-aș vedea că dați *milostenie* [...]. Când mă țineți de rău că vă vorbesc mereu de *milostenie*, vă asemenați cu un copil care, pentru că nu învață să facă litera *a*, deși i se spune de nenumărate ori, ține de rău pe dascălul lui că îi bate mereu capul cu această literă.

Nu-i, oare, o nebunie să-mi porunciți să nu mai vorbesc de *milostenie*, când voi n-ați învățat *milostenia*?”⁴²⁰.

Acestor argumente raționale, Sfântul le adaugă pe cele din *Sfânta Scriptură*:

“... noi nu-L hrănim când Îl vedem flămând, nici nu-L îmbrăcăm când Îl vedem gol, ci trecem pe lângă El când vedem că ne întinde mâna. Și totuși, dacă L-ați vedea pe Hristos, fiecare s-ar goli de toate averile lui [...].

⁴¹⁸ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere* (I), p. 111.

⁴¹⁹ *Ibidem*, p. 192.

⁴²⁰ Idem, *Omilii la Matei*, p. 987.

Și acum Îl auzim, spunându-ți: «Mie Mi-ați făcut» (Matei 25, 40). Nu-i nici o deosebire dacă dai acestuia sau Aceluia. Când vezi un sărac, adu-ți aminte de cuvintele Lui care-ți arătau că El este cel hrănit și miluit⁴²¹.

Prelegerea

Prelegerea dialog, ca tip de comunicare, a fost folosită de Sfântul Ioan Gură de Aur în tratatul *Despre Preoție*. Preoția este o vrednicie de neegalat. Sfântul Ioan afirmă că preotul este sublim în două momente din activitatea sa sacerdotală: în scaunul duhovniciei și în fața Sfântului Jertfelnic.

“Când preotul, în scaunul de duhovnicie, iartă păcatele, în același timp, sus în ceruri, îngerii lui Dumnezeu șterg din cărțile lor păcatele iertate de preot. Îngerii, care slujesc lui Dumnezeu, ascultă de porunca preotului și-i fac voia lui. Iată, dar, sublimitatea preoției, iată măreția și puterea preotului! este trup, este sânge, carne și oase, dar are putere mai mare decât un arhanghel⁴²².”

Pe Sfântul Jertfelnic, “preotul are în față infinitul, are în față sa Dumnezeirea, pe Domnul pironit pe cruce, încununat cu cunună de spini, străpuns în coastă cu sulița [...]. Preotul are atunci în față sa, pe Sfântul Altar, dragostea lui Dumnezeu, jertfa lui Dumnezeu, pe Dumnezeu Însuși⁴²³.”

II.5.4.1.2. *Metode interogative*

Conversația didactică este metoda care valorifică interogația și a fost folosită de Sfântul Ioan cu precădere în *Omilii*, cu scopul de a deschide o pistă problematică, de a incita la investigații. Întrebările puse de Sfântul Ioan sunt pretext pentru demonstrarea sau argumentarea mesajului biblic, ori pentru începerea unei expuneri sau a unui dialog.

Sfântul Părinte, analizând convorbirea dintre Domnul Hristos și tânărul cel bogat, se întreabă: “– Dar cum pot ajunge cu puțință cele cu neputință?

- Dacă te lepezi de averi, dacă te despați de bani, dacă smulgi din sufletul tău pofa cea rea.

- Dar cum poate bogatul lăsa toate averile sale? mă întrebi [...].

⁴²¹ *Ibidem*, p. 986.

⁴²² Idem, *Despre Preoție*, trad. de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, p. 5.

⁴²³ *Ibidem*, p. 13.

- Dacă va începe să se despartă de cele ce are, dacă va renunța la tot ce e de prisos. Făcându-se așa, va putea merge și mai departe și va alerga mai ușor pe această cale”⁴²⁴.

Pentru a se justifica prietenului său Vasile de ce a fugit de preoție, Sfântul Ioan folosește *dialogul*:

“Vasile mi-a spus: Dar tu nu-l iubești pe Hristos?

Ioan: Îl iubesc și nu voi înceta nicicând de a-L iubi. Mă tem, însă, să nu supăr pe Cel pe care-L iubesc”⁴²⁵.

Problematizarea este o metodă care contribuie la transformarea celui educat în subiect al educației, oferindu-i posibilitatea de a se antrena și a-i stimula toate resursele personalității.

Sfântul Ioan se folosește de problematizare în cuvântările sale, fie pentru a-i zidi sufletește pe păstoriții săi, fie pentru a-i dezarma, printr-o argumentare exemplară, pe eretici.

După ce-și provoacă auditoriul la investigație, după ce-l aduce în acea stare de căutare, prin demonstrații raționale, îl ajută în elucidarea contradicției.

Omiliile Sfântului Ioan ne oferă destule exemple de întrebări-problemă și situații-problemă.

- întrebări-problemă:

- “Dar pentru ce din atâți de mulți ucenici ai lui Hristos, au scris Evangheliile doi Apostoli și doi ucenici ai Apostolilor?”⁴²⁶.

- “Dacă iudeii n-au crezut acum, cum vor crede atunci, la a doua venire?”⁴²⁷.

- “Dar cum a ajuns Iuda vânzător, când a fost chemat de Hristos?”⁴²⁸.

- situații-problemă:

În *Omilia la “Părintele Meu, de este cu puțință, treacă de la Mine, paharul acesta! Însă nu precum voiesc Eu, ci precum Tu voiești”* (Matei 26, 39), identificăm toate cele trei etape în soluționarea situației-problemă.

1) momentul declanșator: “Ce este, deci, ceea ce spune?: «Părinte, dacă este posibil, îndepărtează crucea». Ce spui? Nu știe dacă asta se poate sau

⁴²⁴ Idem, *Omilia la Matei*, pp. 730-731.

⁴²⁵ Idem, *Despre Preoție*, p. 52.

⁴²⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁴²⁷ *Ibidem*, p. 662.

⁴²⁸ *Ibidem*, p. 911.

nu se poate? Și cine poate să spună aceasta? Dar cuvintele Îl arată pe cineva care nu știe, pentru că adăugarea lui “dacă” indică pe cineva care se îndoiește...”.

2) momentul tensional: Sfântul Ioan aduce în discuție profețiile vechi testamentare:

“Primul este patriarhul Iacov, deoarece, referindu-se la El, spune: «din lăstar fiul meu ai răsărit..., mai apoi, pentru a arăta crucea a zis: «S-a culcat ca un leu... Cine-L va deștepta?» (Facere 49, 9)”, și încheie cu *problematizarea*: “Proorocii deci au cunoscut și rostul crucii și foloasele datorate crucii și mormântul și învierea și înălțarea și trădarea și judecata; le-au descris pe toate cu exactitate, iar Cel care i-a trimis și le-a poruncit să spună acestea, oare, nu le știa?”.

Cu abilitatea-i recunoscută, Sfântul Ioan extrage soluțiile problemei: “Acela care va fi răstignit se înfricoșează și nu se desparte de această viață fără suferință; pentru că în firea umană stă dragostea pentru cele existente”⁴²⁹.

2) Soluția problemei este sintetizată astfel de Sfântul Părinte: “Așa cum a vrut să-i învețe să se roage, El Însuși S-a rugat ca om, nu după firea Sa dumnezeiască, pentru că Dumnezeirea nu suferă deloc, ci după cea omenească”⁴³⁰.

Diferențele dintre cele patru Evanghelii sunt abordate de Sfântul Ioan folosind tot *problematizarea*:

“Cum au putut fi crezute de lume Evangheliile, dacă se deosebesc unele de altele? Cum au putut birui? Cum s-a făcut că evangheliștii, niște oameni care în scrierile lor au spus lucruri potrivnice între ele, au fost admirați, au fost crezuți, au fost lăudați pretutindeni în lume?”⁴³¹.

II.5.4.2. Metode de comunicare scrisă :

Lectura și interpretarea textului biblic

Citirea *Sfintei Scripturi* o recomandă Însuși Mântuitorul. “Cercetați Scripturile, că socotiți că în ele aveți viață veșnică. Și acelea sunt care mărturisesc despre Mine” (Ioan 5, 39).

⁴²⁹ Idem, *Părintele Meu, de este cu puțință treacă de la mine paharul acesta*, trad. de Pr. Petru Sidoreac, în “Teologie și Viață”, 1997, nr. 1-6, pp. 163-167.

⁴³⁰ *Ibidem*, p. 170.

⁴³¹ Idem, *Omilia la Matei*, p. 20.

Cu același îndemn, își începe Sfântul Ioan *Omiliile la Matei*: “Ar fi trebuit să nu avem nevoie de ajutorul Sfintelor Scripturi, ci să avem o viață atât de curată încât harul Duhului să fi ținut locul lor în sufletele noastre. Și după cum *Sfintele Scripturi* sunt scrise cu cerneală, tot așa ar trebui ca și inimile noastre să fi fost scrise cu Duhul cel Sfânt. Dar pentru că am îndepărtat harul acesta, haide să pornim pe o nouă cale, ca să-L dobândim iarăși”⁴³².

Interpretului i se cere să aibă “credință puternică în Dumnezeu și în valoarea divină a Sfintei Scripturi; mintea liberă de idei preconcepute, iar inima să nu-i fie robită de patimi; să fie un fervent practicant al rugăciunii, să invoce ajutorul Duhului Sfânt ori de câte ori purcede la tâlcuirea Scripturii”⁴³³.

Și pentru copii, Sfântul Ioan găsește necesară lecturarea anumitor pericope din *Sfânta Scriptură*, această lucrare încredințând-o părinților: “Fiecare, venind acasă, să-și ia în mână Sfânta Scriptură, să parcurgă din nou textele pe care le-am dezvoltat, dacă vrea să tragă un folos. Lectura zilnică dă interpretarea sănătoasă”⁴³⁴.

Ca reprezentant al Școlii antiohiene, Sfântul Ioan Gură de Aur a fost un deschizător de drum în pedagogie, abordând probleme precum: esența omului, pedagogia copilului, posibilitatea educației lui, idealul moral în persoana monahului, misiunea pedagogică a educatorului.

⁴³² *Ibidem*, p. 15.

⁴³³ *Ibidem*, p. 86.

⁴³⁴ *Ibidem*, p. 88.

III. ȘCOALA NEO-ALEXANDRINĂ

Școala neo-alexandrină reprezintă cea de-a doua etapă a Școlii catehetice din Alexandria, a cărei activitate se suprapune perioadei a doua patristice. Ea își dezvoltă activitatea și influența atât în Alexandria, cât și în Asia Mică, Palestina și Capadocia. Acestei școli îi aparțin: Sfântul Atanasie, Macarie Egipteanul, Macarie cel Tânăr, Evagrie Ponticul, Eusebiu al Cezareei și, mai ales, cei trei mari capadocieni: Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nazianz și Sfântul Grigorie de Nyssa.

În această etapă, școala alexandrină depășește în mare măsură erorile dogmatice și de interpretare ale lui Origen. În tradiția școlii mamă, speculația dogmatică a fost la loc de mare cinste. Ea a dat Bisericii și lumii pe cei mai neînfricați ostași în lupta pentru apărarea Sfintei Treimi. Aceștia socotesc adevărul credinței ca fiind obiectiv, *regula de credință* alcătuiește, în concepția lor, *temeiul* și *norma* indiscutabilă a științei teologice, iar adevărul dat de credință este conceput ca gnoză, prin mijlocirea harului: nu există cunoaștere fără credință, nu există înțelegere a adevărului fără curățenia sufletului, nu există cunoaștere a adevărilor divine fără trăirea în această cunoaștere.

Reprezentanții acestei școli nu folosesc metoda alegorică decât în scrierile de edificare, în pareneze sau omilii, însă și aici cu măsură. În discuțiile dogmatice și polemice ei folosesc metoda istorico-gramaticală. Pe lângă aceste trăsături generale, fiecare dintre personalitățile care au împodobit școala neo-alexandrină are metodele sale specifice.

Sfântul Atanasie, supranumit “cel Mare”, joacă un rol decisiv în combaterea arianismului. Dintre scrierile sale amintim: *Cuvânt contra păgânilor* și *Cuvânt despre Întruparea Logosului*, scrierile dogmatico-polemice, în special *Cuvinte contra arienilor* (cea mai mare și cea mai importantă operă dogmatică a sa), scrieri exegetice din care s-au păstrat câteva *catene* (bucăți).

Dar cei care reprezintă cel mai bine această școală, sunt cei trei mari Sfinți capadocieni. Cercetătorii îl consideră pe Vasile – “omul faptă”, pe

Grigorie de Nazianz – “maestru al cuvântului”, iar pe Grigorie de Nyssa – “prințul bogăției de cugetare”.

III.1. SFÂNTUL VASILE CEL MARE

III.1.1. Viața și opera marelui ierarh – o perspectivă sintetică⁴³⁵

Sfântul Vasile cel Mare s-a născut în anul 329, într-o familie evlavioasă și bogată din Cezareea Capadociei. Tatăl său, Vasile, a fost retor și avocat, iar mama, Emilia, a fost o femeie plină de virtuți, căreia i se spunea “hrănitorea săracilor”.

Educația Sfântului Vasile începe în familie, apoi continuă în marile centre de cultură ale timpului: Cezareea, Constantinopol și Atena. Devine profesor de retorică în Cezareea, apoi, câștigat de spiritul creștin al veacului al IV-lea, se preoțește, în 364, iar în 370 este ales episcop de Cezareea.

În interiorul eparhiei, Sfântul Vasile s-a impus printr-o bogată activitate dogmatică, pastorală și socială. A luptat împotriva arianismului, a înființat instituții de asistență socială: azile, spitale, școli tehnice, toate aceste așezăminte fiind cunoscute sub numele de *vasiliade*.

A împodobit serviciul divin, ca și Sfântul Ioan Gură de Aur, cu o frumoasă liturghie, cunoscută sub denumirea de *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare*.

Ideile Sfântului Vasile cel Mare au influențat monahismul românesc, mai întâi prin Sfântul Nicodim de la Tismana (+1406), iar mai târziu prin Paisie Velicicovski (+1794), astfel încât putem afirma, împreună cu Părintele Ioasaf Popa, “că viața monahală din Biserica Ortodoxă Română are un pronunțat caracter vasilian”⁴³⁶.

A trecut la Domnul la 1 ianuarie 379. În Biserica Ortodoxă, Sfântul Vasile cel Mare este considerat unul dintre cei mai populari Sfinți, opera sa constituind și astăzi un bogat izvor de învățături, iar exemplul vieții sale, unul dintre cele mai iubite modele ale celor ce se nevoiesc pe calea desăvârșirii creștine.

⁴³⁵ Pr.Prof. Ioan G. Coman, *Patrologie*, Sf. Mănăstire Dervent, 1999, *passim*.

⁴³⁶ Protos. Ioasaf Popa, *Caracterul vasilian al actualului regulament mănăstiresc*, în “Glasul Bisericii”, XVII (1958), nr. 6-7, p. 578.

Sfântul Vasile a scris foarte mult în timpul scurtei sale vieți. Lucrările sale, care au o importanță covârșitoare pentru credință, sunt în cea mai mare parte normative pentru învățătura ortodoxă. Ele se împart în dogmatice, ascetice, omilii și cuvântări, pedagogice, liturgice, canonice, epistolare.

A. Dogmatice:

- *Contra lui Eunomiu*, conducătorul anomeilor, lucrare scrisă pe la 364, în trei cărți: cărțile IV și V sunt neautentice, ele aparțin probabil lui Didim. Eunomiu prezenta arianismul ca pe un pur raționalism. Ființa lui Dumnezeu rezidă, zicea el, în nașterea Lui. Dumnezeu poate fi perfect cunoscut, pretindea același eretic. Sfântul Vasile arată în prima carte eroarea gnoseologică a lui Eunomiu. În cartea a II-a se stabilește dumnezeirea Fiului și deoființimea Lui cu Tatăl, în cartea a III-a se tratează despre dumnezeirea Sfântului Duh.

- *Despre Sfântul Duh*, lucrarea de o importanță considerabilă, dedicată lui Amfilohie de Iconium. Autorul susține puterea și rolul Sfântului Duh care, ca și Tatăl și Fiul, are dreptul la aceeași cinstire, fiindcă e de aceeași fire cu El. El a evitat însă formula "homousios" și pentru Sfântul Duh.

B. Ascetice:

- *Învățăături morale*
- *Regulile mari*
- *Regulile mici*
- *Despre judecata lui Dumnezeu*
- *Despre credință*

Nu sunt autentice cele trei cuvântări care deschid scrierile ascetice.

Penitențialul monastic

Constituțiile monahale

Învățăturile morale cuprind 80 de arătări formate din texte biblice, precedate de un mic rezumat care le servește de introducere și comentariu. Sfaturile din ele nu-i privesc special pe monahi, ci pe creștini în general și pe preoți.

Regulile mari cuprind 55 de numere tratând despre marile principii ale vieții monahale, pe baza *Sfintei Scripturi*. Au fost compuse între 358-362.

Regulile mici cuprind 313 numere și se prezintă ca răspunsuri scurte la anumite întrebări. Sunt considerate aplicații.

Regulile sunt, în parte, proprietatea spirituală a lui Eustațiu de Sevasta, care le transmisese numai oral.

C. Omilii și Cuvântări:

- 9 *Omilii la Hexaemeron* care explică crearea lumii și toate fenomenele legate de actul creației pe zile. Interpretarea e literală. Autorul pune la contribuție toată știința antichității și a timpului său, în domeniul naturii și al filosofiei. El folosește cu pricepere această știință și scoate totdeauna concluzii solide și frumoase pentru spiritualismul creștin. Sfântul Vasile a tratat creația lumii până în ziua a cincea, iar fratele său Grigorie de Nyssa l-a completat scriind o lucrare, *Despre facerea omului*, în ziua a șasea.

- 13 *Omilii asupra Psalmilor* tratând Psalmii 1, 7, 14, 28, 29, 32, 33, 44, 45, 48, 59, 61, 114. Prima omilie este un studiu asupra psalmilor în general.

- 24 *Cuvântări* pentru diferite domenii:

- dogmatic:

- *Despre credință* la textul *La început era Cuvântul*

- *Contra sabelienilor, lui Arie și a eunomilor*

- *Dumnezeu nu este autor al răului*

- morale:

- *Contra bogaților* la textul din Luca 16, 18

- *Cu ocazia secetei*

- *Contra beției*

- *Despre invidie*

- pedagogice:

- *Către tineri*

- panegirice:

- *La martirii Sf. Iulita, Sf. Gordius*

- *Cei 40 de martiri din Sevasta*

- *Sf. Marnat*

D. Liturgice, canonice, corespondență

- *Liturghia*

- *Scrisorile 188, 199, 217*, numite și *Scrisori canonice*, au trecut în dreptul bisericesc. Colecția de scrisori a Sfântului Vasile cuprinde 365 de numere, datând din toate perioadele vieții lui.

Corespondența către Libaniu, Iulian Apostatul și poate cea către Apolinaire este considerată apocrifă.

Scrisoarea a 8-a aparține lui Evagrie Ponticul.

Scrisorile vasiliene au cuprins variat și interesant. Unele sunt de natură dogmatică (233, 234, 235), altele de natură misionară, monahală sau ocazională.

Trebuie amintite în acest context scrisorile adresate Bisericii din Apus în legătură cu schisma din Antiohia. Corespondența Sfântului Vasile este cea mai elegantă operă a sa sub raportul stilului și al fineții spiritului.

În colecția J.-P. Migne, *Patrologia Greacă*, opera Sfântului Vasile este cuprinsă în volumele 29-32.

III.1.1.1. *Omiliile la Hexaemeron*

Călăuză nerătăcită către cer sunt cele nouă *Omiliile la Hexaemeron* ale Sfântului Vasile cel Mare. Celebre încă din antichitate, ele au căpătat o nouă însemnătate în contextul de astăzi al dialogului dintre știință și religie. Ele nu pot fi înțelese corect decât pornind de la adevărul susținut de Sfântul Luca al Crimeii: “Există două domenii cu totul diferite ale cunoașterii. Primul este cel cu care se ocupă toți savanții: ei cercetează natura și tot ce se săvârșește în ea, acumulează cunoștințe uriașe ale înțelepciunii acestei lumi; al doilea este cel la care ajung și oamenii fără nici o știință de carte; pentru primirea acestei cunoașteri trebuie să ai doar inimă curată”. Această lucrare a fost scrisă pentru *folios duhovnicesc*, pentru a ne iniția în cel de-al doilea domeniu al cunoașterii de care vorbește Sfântul Luca, pentru a putea spune împreună cu Sfântul Grigorie Teologul: “Când citesc *Hexaemeronul* sunt împreună cu Ziditorul, și cunosc rațiunile zidirii, și mă uimesc de Ziditor mai mult ca înainte”.

În cele 9 *Omiliile la Hexaemeron* autorul va face dovada unei ample culturi din toate domeniile: zoologie, astronomie, nu pentru a impresiona cititorul, ci pentru că atunci se afirmă diverse erezii cu privire la crearea lumii. Astfel, “pe lângă explicarea fenomenelor legate de zilele creației biblice, bazată pe știința și filosofia antică, predicatorul combate rătăcirile astrologice, apărând libertatea și responsabilitatea umană”⁴³⁷.

Opera Sfântului Vasile are, deci, un conținut complex, variat și greu de sistematizat, afirmație pe care o va susține însuși conținutul *Hexaemeronului* care, dincolo de varietatea informațiilor, este expus într-un stil propriu, dar și concis, ca rod al activității și al gândirii Sfântului Vasile: “Disponând de o profundă cultură filozofică și de o adâncă cunoaștere a

⁴³⁷ Pr. Gheorghe I. Drăgulin, *Sfântul Vasile cel Mare și școala alexandrină* în “Mitropolia Olteniei”, an XXXI/1979, nr. 1-3, p. 94.

Sfintei Scripturi, Sfântul Vasile este un om de doctrină: gândirea lui curată, precisă, conduce o întreagă generație”⁴³⁸. Scopul acestei lucrări, care face parte din activitatea pedagogică a Sfântului Vasile, este de a reflecta pedagogia lui Dumnezeu în creație, Care a rânduit totul într-o anumită succesiune și pentru un anumit folos.

Exegeza *Facerii* începe cu primul verset *Întru început a făcut Dumnezeu cerul și pământul* (Facere 1, 1) (prima omilie), cuvinte care “luminează mintea” mai ales că atunci când Sfântul Vasile ținea această cuvântare despre “început” se afirmău diferite păreri ale filosofilor despre originea materială a lumii, precum și despre nonsensul ei: “necredința în Dumnezeu care locuia în ei, i-a înșelat și au spus că universul este fără cârmuire și fără rânduire și că este purtat la întâmplare”⁴³⁹. Contrar acestor păreri, Sfântul Vasile afirmă crearea lumii prin “exprimarea voinței” lui Dumnezeu, iar verbul “a făcut” (folosit doar de trei ori în relatarea actului creației), pe care Dumnezeu l-a grăit prin gura lui Moise este enunțat și printr-o perspectivă pedagogică “ca să arate că ceea ce a făcut este o foarte mică parte din puterea creatoare a lui Dumnezeu”⁴⁴⁰, să nu-L creadă mărginit, pentru că puterea Lui este “nesfârșită”.

Omilia a doua – *Pământul era nevăzut și netocmit* (Facere 1,2)

Continuând exegeza versetelor din Cartea Facerii, Sfântul Vasile începe a doua omilie plecând de la un posibil raport de inferioritate între *cer* care dintru “început” a fost făcut desăvârșit, și *pământ*, care, după cum menționează *Scriptura* era “nevăzut” și “netocmit”. Însă termenii reflectă din nou pedagogia lui Dumnezeu: pământul a fost tocmit desăvârșit însă Cuvântul nu-l chemase să odrăslească rodul său, pe care-l conținea în potență.

Relatarea succesiunii zi – noapte dă întâietate zilei. Însă *Sfânta Scriptură*, cum consemnează Sfântul Vasile, nu le va numi astfel, ci “cu numele părții mai principale”: “Și s-a făcut seară și s-a făcut dimineață, zi una” (Facere 1, 5). Și cum lumea a existat, în potență, din veșnicie, glasul lui Dumnezeu o recheamă spre comuniune conștientă cu El. În acest sens,

⁴³⁸ Magistrand Vasile Prescure, *Personalitatea morală a Sfântului Vasile cel Mare*, “Studii Teologice”, an XIV/1962, nr. 5-6, p. 287.

⁴³⁹ Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri, partea I, Omilii la Hexaemeron, Omilii la Psalmi, Omilii și cuvântări*, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, în colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, p. 73 (se va folosi sigla: Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri*).

⁴⁴⁰ *Ibidem*.

Sfântul Vasile explică de ce Dumnezeu numește ziua întâi a creației “zi una”, arătând prin aceasta înrudirea ei cu veacul și cu unicitatea creației.

Omilia a treia: *Și a zis Dumnezeu să se facă țării în mijlocul apei și să se despartă apă de apă* (Facere 1, 6).

Înainte de a face exegeza acestui verset, Sfântul Vasile menționează un alt aspect al pedagogiei lui Dumnezeu în actul creației. *Scriptura*, Cuvânt al lui Dumnezeu, ar fi putut conține în continuare o serie de afirmații: “A făcut țaria”, “A făcut lumina”, însă se distinge Persoana Căreia Dumnezeu Îi poruncește și-I vorbește, fapt ce desemnează Sfatul Sfintei Treimi în vederea creației lumii, dar și pregătirea celor ce ascultă aceste cuvinte pentru primirea “ideii”, cum o numește Sfântul Vasile, Unul-Născut.

Comentând “să se despartă apă de apă” (Facere 1, 6), Sfântul Vasile surprinde pedagogia lui Dumnezeu, afirmând că așa cum pământul, deși era susținut de apă, era susținut în centru de o “pricină”, aceeași “pricină” va face ca apa să rămână “imobilă” în jurul pământului, până când Dumnezeu îi va rânduî folosul.

După ce descrie o serie de fenomene ale naturii (condensarea vaporilor ce se prefac în ploaie, formarea zăpezii), Sfântul Vasile revine la sensul literal al *Scripturii*, respingând cu vehemență interpretarea alegorică (“Să-l înțelegem prin apă, apă”) ce făcea distincție între “apele cele de sus” care Îl lăudau pe Creator, și apele de jos, “mările” care, fiind “duhuri ale răutății”, “fac tulburare și revoltă”⁴⁴¹.

Omilia a patra: *Despre adunarea apelor*

Sfântul Vasile, reluând afirmațiile pe care le făcuse mai înainte, continuă expunerea care corespunde firului urmat în *Sfânta Scriptură*, despre cum Dumnezeu a poruncit apelor să se adune într-o singură adunare.

Această relatare devine un nou prilej prin care se reliefează pedagogia lui Dumnezeu: “Cine este cel care împinge apa aceasta din sânul pământului? Cine o silește să meargă înainte? Ce fel sunt visteriile din care pornește? Care este locul spre care se grăbesc? Cum se face că izvoarele acestea nu încetează să curgă, iar locurile spre care se duc nu se umplu? [...] Datorită celui dintâi glas!”⁴⁴². Porunca adunării apelor s-a dat “pentru ca apa, care este nestabilă, să nu se reverse în afara locurilor care au primit-o”⁴⁴³ și astfel să se inunde pământul. În ceea ce privește cuvintele “Să se adune apele într-o adunare și să se arate *uscatul*”, Dumnezeu a rostit

⁴⁴¹ *Ibidem*, p. 108.

⁴⁴² *Ibidem*, p. 112.

⁴⁴³ *Ibidem*, p. 116.

anume, prin gura lui Moise, acest cuvânt *uscat*, și nu pământ, pentru că pământul care era încă plin de apă nu avea o formă proprie. Și ca să nu se spună că soarele este pricina “uscării pământului” Dumnezeu a “pregătit” această uscare înainte de facerea soarelui.

Observăm în actul creației un progres. Dacă “la început” Dumnezeu a făcut cerul și pământul ca două margini ale lumii între care este cuprinsă creația, pe parcurs acest spațiu va fi îmbogățit și înfrumusețat din porunca lui Dumnezeu Care a zidit lumea într-o anumită ordine, devenind expresie a frumosului, “consecință a armoniei culorilor, formelor, densităților și chiar a sunetelor”⁴⁴⁴.

Omilia a cincea: – *Și a zis Dumnezeu «Să răsară pământul iarbă verde, care să semene sămânță după fel și pom roditor, care să facă rod după fel, a cărui sămânță a lui să fie în el»* (Facere 1, 11)

Sfântul Vasile consideră această poruncă adresată pământului ca fiind firească de vreme ce totul fusese pregătit. Amintește încă o dată de ce pământul a fost făcut înaintea luminătorilor, surprinzând intenția pedagogică a Creatorului: “Pentru că unii socotesc că soarele este cauza celor ce răsar din pământ, că adică prin atracția căldurii lui scoate la suprafața pământului puterea de germinație, care este în adâncul lui, de aceea Dumnezeu a dat pământului această podoabă înainte de facerea soarelui ca să înceteze cei răătăciți să se mai închine soarelui, ca unuia care ar fi cauza vieții”⁴⁴⁵.

Vorbind despre felurile plantelor și analizând modul în care acestea împodobesc pământul, Sfântul Vasile consideră necesar ca cel care vede aceste lucrări să se înalțe cu mintea la Dumnezeu: “Vreau să rămână în tine și mai puternică minunea creației, pentru că, oriunde te-ai găsi și lângă orice fel de plantă te-ai afla, să-ți aduci aminte cu tărie de Creator”⁴⁴⁶.

Comentând “Și pom roditor, care să facă rod, căruia sămânța lui în el după fel și asemănare pe pământ”, Sfântul Vasile va pune din nou în evidență înțelepciunea și purtarea de grijă a lui Dumnezeu: “toți, într-o clipită de vreme, au apărut, fiecare cu mirosul său propriu [...], fiecare cunoscut prin caracterul său propriu”⁴⁴⁷.

Se poate stabili o corespondență între pedagogia divină din creație, natură care adună pe cele folositoare și pe cele care par nefolositoare, și

⁴⁴⁴ Pr.drd. Gheorghe Calciu Dumitreasa, *Crearea lumii expusă în Hexaemeronul Sfântului Vasile cel Mare*, în “Ortodoxia”, an XXVII(1975), nr. 4, p. 635.

⁴⁴⁵ Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri*, p. 119.

⁴⁴⁶ *Ibidem*, p. 121.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, p. 125.

pedagogia pe care Dumnezeu o aplică în viața omului. Astfel, când omul nu este într-un contact direct cu Ziditorul, să privească zidirea care-l va povățui. De exemplu, cum spune Sfântul Vasile, când vede un păgân care s-a lepădat de Biserica lui Hristos că duce o viață castă și se străduiește să facă fapte bune, omul să ia seama la sine însuși și să se facă asemenea smochinului roditor dar, stând între cei sălbatici, să-și apere mai bine rodul.

Omilia a șasea: *Despre facerea luminătorilor*.

“Și a zis Dumnezeu «Să fie luminători pe tăria cerului, ca să se lumineze pe pământ, ca să se despartă ziua de noapte»” (Facere 1, 14)

Rățiunea creării cerului și a pământului, rățiunea arătării uscatului și a rodirii pământului înainte de crearea luminătorilor, este, din nou, un argument al pedagogiei divine: “Nu erau încă nici soarele, nici luna, ca să nu spună oamenii că soarele este cauza și tatăl luminii și nici ca cei care nu-L cunosc pe Dumnezeu să-l socotească creator al celor răsărite din pământ”⁴⁴⁸.

Intenția de a justifica puterea lui Dumnezeu care face posibil separarea luminii de luminători, se concretizează într-o serie de afirmații care dovedesc nivelul cunoștințelor științifice expus într-un mini-tratat de astronomie. “Când luna descrește și se împuținează, nu se mistuie tot corpul ei, ci avem iluzia de creștere și de micșorare, pentru că lumina care stă în jurul ei se îndepărtează și se apropie iarăși. Să nu-mi spui mie că lumina lunii este de împrumut, că lumina ei se micșorează când se apropie de soare și că iarăși crește când se depărtează”⁴⁴⁹; “Când răsare soarele, luna, la vreme de lună plină, se coboară și dispare, iar la răsăritul soarelui apare iarăși la răsărit”⁴⁵⁰.

Însă rolul lor este complex, ei nefiind rânduiți doar pentru a măsura ziua și noaptea, ci “datorită lor poți afla multe despre ploile cele mari, multe despre secetă și mișcarea vânturilor, care suflă în unele locuri, sau peste tot, care suflă cu putere sau potolit”⁴⁵¹.

Omilia a șaptea: *Despre târătoare*

“Și a zis Dumnezeu «Să scoată apele târătoare cu suflete vii după fel și păsări zburătoare sub tăria cerului după fel»” (Facere 1, 20)

Discursul despre viețuitoarele apei este o nouă situație în care se reflectă măsura instruirii Sfântului Vasile cu privire la specificul peștilor, al

⁴⁴⁸ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, pp. 134-135.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, p. 135.

⁴⁵¹ *Ibidem*, p. 136.

mamiferelor: “Altei specii aparțin acele viețuitoare despre care spunem că au carapace, de pildă: scoicile, scoicile cu două valve, scoicile marine în spirală, stridiile și alte nenumărate vietăți cu carapace. Pe lângă acestea, altă specie, de care spunem că are cochilia moale: racii, creveții și cele asemănătoare acestora [...]. Iar între acestea sunt nenumărate deosebiri: balauri, țipari care trăiesc în mîlul râurilor și lacurilor”⁴⁵². Lucrarea lui Dumnezeu se descoperă și prin ordinea din ape: “Cum se face că fiecare neam de pești, după ce i s-a dat locul lui propriu, nu intră peste alte neamuri, ci locuiește în propriile lui hotare? Peștii n-au geometrie ca să le împartă locuințele; nu sunt împrejmuiți cu ziduri; nu sunt hotărnicii cu pietre de hotar, ci singuri și-au luat locul care îi este de folos fiecăruia [...] o lege a naturii distribuie în chip egal și drept locuința de care are nevoie fiecare neam de pește”⁴⁵³.

Omilia a opta: *Despre cele zburătoare și despre cele din apă*

“Și a zis Dumnezeu: «Să scoată pămîntul suflet viu după el, cu patru picioare, târătoare și fiare după fel»” (Facere 1, 24)

Cuvîntul Sfîntului Vasile se orientează acum, conform celor relatate în *Sfînta Scriptură*, spre pămînt care este chemat să “scoată” din el sufletul “dat” prin poruncă. În ce privește noțiunea de “suflet” (ce se distinge de sufletul omului care este făcut după chipul lui Dumnezeu), acesta este alcătuit din sânge, care, cînd se încheagă, devine carne, iar aceasta cînd se strică devine pămînt. Acest demers se face pentru a dovedi că “pămîntul este sufletul animalelor”.

Pentru că în cuvîntul său Sfîntul Vasile a uitat să vorbească despre păsări, intercalează în această omilie informațiile despre zburătoare, relatare care evidențiază treptat, pedagogia lui Dumnezeu: “Deși se înrudesc cu înotătoarele, păsărilor răpitoare li s-a dăruit pentru vînat ascuțitul unghiilor, iar celorlalte slujirea de picioare pentru procurarea hranei și pentru celelalte nevoi ale vieții”⁴⁵⁴. Frumusețea gândirii și înțelepciunea lui Dumnezeu se reflectă și în multe deosebiri ce se pot distinge între păsări, cu privire la mărime, formă, culoare: “Sunt păsări cărora le place să stea pe lângă oameni și să locuiască împreună cu noi. Alte păsări trăiesc în munți, iar altele iubesc pustia [...] Unele păsări sunt vorbărețe și limbute, altele tăcute, unele sunt

⁴⁵² *Ibidem*, p. 149.

⁴⁵³ *Ibidem*, p. 151.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, p. 160.

cântărește și mult glăsuitoare, altele, străine de muze, nu cântă; altele emit același glas, într-un singur fel, neschimbat”⁴⁵⁵.

Astfel “Dumnezeul nostru n-a creat nimic de prisos și nici n-a lăsat vreo lipsă din cele de neapărată trebuință”⁴⁵⁶.

Omilia a noua: *Despre cele de pe uscat* (Facere 1, 25)

Revenind la viețuitoarele de pe pământ, Sfântul Vasile, pentru a scoate în evidență înțelepciunea lui Dumnezeu și în acest aspect, menționează diferite trăsături, care, deși se constituie într-o diversitate impresionantă, sunt expresii ale unei Unități de gândire.

În ce privește lucrarea lui Dumnezeu pe care o caracterizează prin intermediul animalelor pentru a folosi omului, Sfântul Vasile menționează alte câteva exemple de animale – de data aceasta – care prevestesc schimbarea vremii. Oaia înghite hrana cu lăcomie atunci când se apropie iarna, boii își schimbă “înfățișarea” și privesc mereu spre ușă când simt că se apropie primăvara, ariciul își face două ieșiri în ascunzătoare, în funcție de cum suflă crivățul.

Pronia lui Dumnezeu este evidentă și dacă luăm aminte la rolul pe care-l au mădulele animalelor. Astfel, animalele care consumă carne au dinții ascuțiți, cele care sunt pe jumătate “înmarmate” cu dinți au diferite depozite pentru hrană. Girafa are gâtul lung pentru ca să ajungă să mănânce iarbă, ursul, leul, tigru au gâtul scurt și vârat între umeri, pentru că se hrănesc cu carne, elefantul are trompă pentru că aceasta împlinește funcția gâtului. Dar aceste amănunte nu sunt decât un punct de plecare pentru a ne înălța gândul spre Cel care le-a creat să se bucure “întru slavă cu Dumnezeu Dăruitorul”.

Toate aceste etape ale creației nu s-ar fi împlinit dacă nu ar fi avut ca finalitate crearea omului “sinteza superioară a creației și expresia Creatorului atotînțelept și iubitor [...] “stăpânul” și “regele” naturii, “preotul” creației”⁴⁵⁷. Astfel, Dumnezeu, autor al dialogului dintre creație și om, chemat să stăpânească creația, devine Subiect în dialogul cu omul care, stăpânind creația, se înalță spre Dumnezeu.

Creația este un *dar* din partea lui Dumnezeu, un *dar* dător de bucurie pentru că ea conține, în potență, chipul desăvârșit al gândului lui Dumnezeu.

⁴⁵⁵ *Ibidem*.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, p. 167.

⁴⁵⁷ Pr.Conf.Dr. Ioan C. Teșu, *Lumea, rugăciunea și asceza în teologia Părintelui Stăniloae*, Editura Trinitas, Iași, 2003, p. 31.

III.1.1.2. Cele XIII omilii la Psalmi

Prin *Cele 13 omilii la Psalmi*: I, VII, XIV, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XLIV, XLV, XLVIII, LIX, LXI, CXIV, încercând să explice *Psaltirea*, Sfântul Vasile tălmăcește unele locuri obscure, ajutându-se și de elemente din alte domenii. De exemplu, sunt folosite cunoștințe din domeniul fizicii, legate de natură și de acțiunea focului: “La fel și la facerea ființelor. Natura face întâi inima; inima ia de la natură structura sa în raport cu ființa pe care are s-o alcătuiască”⁴⁵⁸.

Stăpânind materia disciplinelor principale ale științei din vremea sa (matematica, geometria, astronomia, medicina teoretică și practică), Sfântul Părinte reușește să prezinte aceste *Tâlcuiri la psalmi* ca pe un model de exegeză biblică care se sprijină pe datele științei și care este însuflețit “de un spirit inteligent creștin”⁴⁵⁹.

Comentând Psalmii, Sfântul Vasile și-a expus indirect și concepția lui despre natură și viață, pe care le-a văzut într-o continuă mișcare și progres: “Că mai ales noi, dintre toate ființele cugetătoare, ne schimbăm și ne modificăm în fiecare zi și aproape în fiecare ceas”⁴⁶⁰.

Pentru Sfântul Părinte, Psalmul este “liniște a sufletelor, conducător al păcii [...] Psalmul leagă prietenii, unește pe cei de departe, împacă pe cei învrăjbiți [...]; psalmul scoate lacrimă și din inimă de piatră; psalmul este lucrul îngerilor, viețuire cerească, parfum duhovnicesc”⁴⁶¹, iar rolul de Arhitect al Universului, de Învățător al omului este pus în evidență de următoarele cuvinte: “Ce descoperire înțeleaptă a Învățătorului, Care a meșteșugit ca, o dată cu cântarea, să învățăm și cele ce ne folosesc [...]. Învățătura dată cu sila de obicei nu rămâne; dar învățătura cu plăcere și cu bucurie se fixează mai trainic în sufletele noastre”⁴⁶².

III.1.1.3. Omilia a XIII-a – Îndemnătoare la Botez

Omilia a XIII-a este numită de Sfântul Vasile “predică mântuitoare”. Ea concentrează crezul în puterea de renaștere duhovnicească a botezului

⁴⁵⁸ Sfântul Vasile cel Mare, *Tâlcuiri la Psalmi*, traducere și note de Pr. D. Fecioru, Editura Sophia, București, 2004, pp. 8-9 (se va folosi sigla: Sfântul Vasile cel Mare, *Tâlcuiri*).

⁴⁵⁹ Jean Rivière, *Saint Basile, évêque de Césarée*, Paris, 1932, p. 24.

⁴⁶⁰ Sfântul Vasile cel Mare, *Tâlcuiri, Omilie la Psalmul XLIV*, p. 181.

⁴⁶¹ *Ibidem*, *Omilie la Psalmul I*, p. 6-7.

⁴⁶² *Ibidem*.

creștin, o mare conștiință de creștin și de ierarh și o mare dragoste față de oameni. Se pare că ea a fost prilejuită de întârzierea de a se încreștina: *Din copilărie ai fost catehizat, și încă nu îmbrățișezi adevărul? Ai învățat mereu, și n-ai ajuns încă să știi? Toată viața ta ai ispitit și ai iscodit până la bătrânețe! Când ai să te creștinezi? Când vom cunoaște că ești de-al nostru? Anul trecut așteptai anul acesta, acum iarăși amâi pentru la anul!*". Se boteza "mai potrivit" în "ziua Paștelui": "În ziua Învierii, deci să primim harul învierii". În cap. II-V al acestui cuvânt se află un adevărat imn închinat sfintei taine a Botezului și îndemnuri fierbinți pentru o viață în Hristos.

Cuvântarea a XIII-a Îndemnătoare la Sfântul Botez este, de fapt, o cateheză cu informații prețioase privind metodele de catehizare și concepția teologică cu privire la catehizarea școlii teologice al cărei reprezentant este.

III.1.1.4. *Omilia a XXII-a: Cuvânt către tineri sau despre folosul cel putem trage din citirea scriitorilor profani*

Ideile și concepțiile pedagogice ale Sfântului Vasile cel Mare se găsesc în scrierile dedicate reorganizării vieții monahale, respectiv în *Regulile mari* și *Regulile mici*, dar mai cu seamă în *Cuvântul către tineri sau Despre folosul ce-l putem trage din citirea scriitorilor profani*.

Dincolo de aspectul profund religios al scrierilor sale, se pot distinge câteva *principii pedagogice* care s-au născut din nemărginita prețuire a sufletului copilului. De asemenea, trebuie să remarcăm în activitatea Sfântului Părinte recomandările privitoare la îmbogățirea spiritului și dezvoltarea naturii umane prin educație. Însă, situându-se într-o perspectivă creștină, Sfântul Vasile consideră că scopul ultim al educației este dobândirea *virtuții*, pregătirea omului pentru veșnicie⁴⁶³.

Spirit cultivat și erudit, Sfântul Vasile cel Mare apreciază cultura clasică și recomandă însușirea elementelor ei fundamentale.

Cuvânt către tineri este o lucrare alcătuită din opt capitole în care autorul îi învață pe tineri cum să citească scrierile clasice pentru dobândirea folosului sufletesc.

Ceea ce l-a îndemnat să scrie această omilie este "vârsta la care sunt, încercările multe prin care am trecut, cât și faptul că am întâlnit în viață din destul și bune și rele, lucruri ce sunt un îndreptar întru toate, m-au făcut să

⁴⁶³ Cf. *Vasile cel Mare în Din istoria gândirii pedagogice universale*, Antologie, vol. I, București, 1959, pp. 51-54.

fiu un cunoscător al celor omenești și să pot să arăt celor care acum intră în viață, drumul cel mai lipsit de primejdii”⁴⁶⁴.

De la început, Sfântul Vasile le spune tinerilor să se lase sfătuiți și instruiți în ceea ce privește formarea lor duhovnicească, lucrul cel mai de preț al omului fiind dobândirea virtuții, pregătirea pentru viața cea veșnică:

“Noi, o tinerilor, socotim că întreaga această viață omenească nu are nici o valoare; [...] ci noi mergem, prin nădejtile noastre, mai departe și *facem toate pregătirile pentru o altă viață*”⁴⁶⁵, însă precizează că nu trebuie să se încreadă întru totul acestor “bărbați ai antichității”: “nu trebuie să predați, pentru *totdeauna*, bărbaților acestora conducerea spiritului nostru, ca pe cea a unei corăbii, și apoi să umblați, unde vă duc ei, ci, luând de la dânșii *ce este folositor, să știți și ce trebuie lăsat la o parte*”⁴⁶⁶.

În continuare, Sfântul Părinte subliniază măreția frumosului: “... dacă e [vorba] să ne rămână neștersă pentru totdeauna *măreția frumosului*, trebuie să ne inițiem *întâi* în știința profană, și abia apoi vom putea asculta învățăturile cele sfinte și pline de taină”⁴⁶⁷, adăugând că “aceste cunoștințe profane nicidecum nu sunt nefolositoare sufletelor”⁴⁶⁸. El însuși dă, în capitolele următoare, sfaturi cum trebuie să procedăm cu operele scriitorilor profani: “întâi, deci să nu dați toată atenția la toate, fără excepție, *poeziilor* [...] pentru că sunt unii care vorbesc multe de toate; dar, dacă vă înfățișează faptele și cuvintele bărbaților bravi, trebuie să-i iubiți și să căutați să vă străduiți, cât de mult, ca să fiți ca și aceștia”⁴⁶⁹. Continuă cu aprecierea: “Același lucru am de spus și despre *istorici*, și cu deosebire când scriu istorioare pentru delectarea auzitorilor”⁴⁷⁰; “să primim de la dânșii cu deosebire acele [scrieri], în care laudă *virtutea* sau dojenesc *viciul* [...]”. În general, deci, trebuie să vă împărtășiți din scrierile acelea, după pilda albinelor. Căci acestea nu merg la toate florile, fără deosebire, și, către care zboară [...] iau din ele ce este trebuit pentru opera lor, iar restul îl lasă cu plăcere. Și noi, dacă e [vorba] să fim înțelepți, vom lua din acele [cărți] ceea ce ne este potrivit și înrudit cu adevărul, restul îl vom trece cu vederea”⁴⁷¹.

⁴⁶⁴ [Cuvânt către tineri] sau Cum pot avea folos din scrierile păgânilor, traducere de Prof. Petre Procopoviciu, cap. I, Cernăuți, 1939, p. 22.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁶⁶ *Ibidem*.

⁴⁶⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁶⁸ *Ibidem*.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁷⁰ *Ibidem*, cap. 3, p. 6.

⁴⁷¹ *Ibidem*, p. 7.

Sfântul Vasile dă ca exemplu pe Moise, vestit pentru înțelepciunea sa, care și-a exersat mintea mai întâi în învățăturile egiptenilor și apoi s-a apropiat de contemplarea Divinității: “numai după ce și-a exersat spiritul cu învățăturile egiptenilor, ajunse astfel la contemplarea «Celui Ce este»⁴⁷²; de asemenea, pe Daniel cel înțelept din Babilon care întâi s-a instruit în învățăturile haldeilor și apoi s-a apropiat de învățăturile dumnezeiești”⁴⁷³.

În cuprinsul acestei lucrări revine foarte des apelul autorului la dobândirea *virtuții*, mai cu seamă în capitolul al V-lea: “Căci nu mic este folosul, dacă sufletele tinerilor sunt familiarizate și deprinse cu *virtutea*”⁴⁷⁴; “La început aspră și anevoioasă [...] este calea ce duce la *virtute*”⁴⁷⁵; “dintre bunuri, numai *virtutea* nu poate fi răpită”⁴⁷⁶, invocând numele autorilor antici precum Homer (“toată poezia lui Homer este o preamărire a virtuții”⁴⁷⁷), Socrate, Pitagora. În capitolul al VI-lea se face din nou precizarea “să avem grijă de suflet, lăsând la o parte orice grijă de celelalte”⁴⁷⁸, iar în capitolul al șaptelea se subliniază dreapta socoteală în ceea ce privește atenția acordată trupului: “De aceea, să nu slujim trupului decât cât e absolut necesar”⁴⁷⁹, iar trupul “trebuie chiar dimpotrivă a-l înfrâna și stăpâni ca pe bestialitatea unui animal, iar tulburările produse de dânsul în suflet trebuie oprimate cu rațiunea ca și cu un bici”⁴⁸⁰, deoarece “curățenia sufletului [...] constă în a disprețui plăcerile care vin de la simțuri”⁴⁸¹. Însă, toate acestea “le vom învăța în chip mai desăvârșit, din scrierile noastre; acum ne ajunge să descriem, cel puțin o *schită a virtuții*, din scrierile păgâne”⁴⁸², îndemnându-i pe tineri astfel: “Pentru acest timp [veșnic], v-aș îndemna să vă agonisiți *provizii*, punând în mișcare, potrivit proverbului, orice piatră, din care v-ați putea scoate un folos oarecare pentru el [timpul veșnic]”⁴⁸³.

⁴⁷² *Ibidem*, cap. 2, p. 6.

⁴⁷³ *Ibidem*.

⁴⁷⁴ *Ibidem*.

⁴⁷⁵ *Ibidem*.

⁴⁷⁶ *Ibidem*, cap. 4, p. 8.

⁴⁷⁷ *Ibidem*.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, cap. 6, p. 13.

⁴⁷⁹ *Ibidem*, cap. 7.

⁴⁸⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁸¹ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁸² *Ibidem*, cap. 8, p. 18.

⁴⁸³ *Ibidem*.

Supremul ideal creștin fiind desăvârșirea sau perfecțiunea ființei umane, toată atenția trebuie să se îndrepte către sufletul copiilor, căci, așa cum spunea Comenius “numai inimile curate care nu sunt încă pline de cugetări și obiceiuri lumești sunt cel mai bun teren pentru Dumnezeu”⁴⁸⁴. Cu alte cuvinte, îngrijirea sufletului ca ideal evanghelic este identic cu idealul pedagogic creștin, cuprins în cuvintele: “Fiți dar desăvârșiți, precum și Tatăl vostru din ceruri desăvârșit este” (Matei 5, 8).

Privită în general, omilia *Cuvânt către tineri*, este o lucrare în care autorul, respectiv Sfântul Vasile cel Mare, slăvește *virtutea*, ca pregătire pentru viața veșnică. Este foarte adevărat faptul că o putem dobândi din învățătura cărților sfinte, dar o idee, o imagine despre acest ideal ne-o putem contura și din învățăturile profane.

Ca mijloace pentru dobândirea virtuții, Sfântul Vasile recomandă: a) citirea cărților ziditoare de suflet; b) exercițiul și obișnuința în fapte și pilde frumoase: “Dar să readucem vorba de exemplele de *fapte bune*”⁴⁸⁵; “Dar n-ai dori să trec cu vederea nici peste *pilda* lui Alexandru”⁴⁸⁶; c) între gând și cuvânt, precum și între vorbă și faptă să fie o strânsă legătură; d) ferirea de răzbunare, de mânie, de jurământ, de îmbuibare, de lux, de lenevie: “... ci este mai bine a nu ne *mânia* deloc; și dacă aceasta nu e ușor, atunci să o domolim cu rațiunea”⁴⁸⁷; e) cunoașterea de sine să fie cea mai înaltă înțelepciune⁴⁸⁸.

Încheiem considerațiile noastre despre personalitatea și opera Sfântului Vasile cel Mare cu precizarea că acest reprezentant al Școlii neo-alexandrine se încadrează în peisajul cultural și teologic al Școlii din Alexandria pe care o continuă în chip strălucit, dar personal și critic.

Cunoscând temele mari ale pedagogului alexandrin – Clement – Sfântul Vasile cel Mare le-a regândit, fundamentându-le pe *Sfânta Scriptură* și *Sfânta Tradiție*.

Față de ansamblul școlii alexandrine, teologia și întreaga activitate a Sfântului Vasile cel Mare rămâne un model de preluare critică și de evoluție pe firul aceleiași credințe și tradiții ortodoxe.

Nu omul a fost creat pentru lume, ci zidirea a fost chemată să slujească omului într-un raport de responsabilitate și stăpânire corect asumată. Creația

⁴⁸⁴ Comenius, *Didactica Magna*, traducere de P. Gîrbovicianu, București, 1910, p. 40.

⁴⁸⁵ *Ibidem*, cap. 5, p. 10.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, p. 10.

⁴⁸⁸ Cf. *Ibidem*, pp. 10-11.

a fost odată dăruită, omul este, însă, mereu chemat să valorifice *darul* cu care, prin liturghie, să-L mărească pe Creator.

Activitatea și predica Sfântului Vasile au fost într-un dialog permanent cu filosofia și cultura antică pe care nu le-a anulat, ci “pătruns în mod egal de cele două culturi, creștină și profană și familiarizat fiind cu scrisul lui Platon și al filosofilor stoici, el îi folosește pe aceștia în chip minunat pentru scopurile învățăturilor creștine”⁴⁸⁹. Astfel, cum în antichitatea creștină coexistau atitudini diferite față de cultura profană, una rigoristă care “interzicea creștinilor apropierea de filosofia, poezia și literatura profană”⁴⁹⁰ și una “mai îngăduitoare” care socotea “că tot ce e bun din filosofia greacă și din cultura umană precreștină, a fost împărtășit lumii pe calea revelației naturale”⁴⁹¹, Sfântul Vasile a știut să își conformeze talentul oratoric și să-l orienteze astfel ca dificultățile să fie depășite, “continuând să facă din biserică și din creștinism o lume nouă, care avea să dureze milenii”⁴⁹². O aplicație în acest sens este chiar *Hexaameronul* care, construit pe intenția de a comenta zilele creației, mai conține și influențe din Platon, Aristotel (*Istoria animalelor*, *Metafizică*), Plotin (*Enneade*), Plutarh, folosind alături de autori creștini (Origen, Teofil) și pe Filon, autor profan.

⁴⁸⁹ Pr. Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. I, Editura Moldova, 1935, p. 145.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, p. 294.

⁴⁹¹ *Ibidem*.

⁴⁹² Pr.Prof. I.G. Coman, *Personalitatea Sf. Vasile cel Mare. Profil istoric și spiritual*, în *Închinare la 1600 ani de la săvârșirea sa*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 24 (se va folosi sigla: I.G. Coman, *Personalitatea Sf. Vasile*).

III.2. SFANTUL GRIGORIE DE NAZIANZ

III.2.1. Viața și opera – o abordare sintetică

Sfântul Grigorie de Nazianz (330-390) este pentru Biserica Ortodoxă Teologul prin excelență. S-a născut la Arianz, aproape de Nazianz⁴⁹³, în anul 329-330, ca fiu al episcopului Grigorie și al Nonei, o creștină de o evlavie deosebită, care a exercitat o mare influență asupra formării sufletești a Sfântului. A studiat în Cezareea Capadociei și a Palestinei, în Alexandria și Atena. Ajunge episcop de Nazianz și arhiepiscop de Constantinopol.

Viața și opera ilustrului capadocian reflectă complexitatea unei personalități aflate în perpetuă oscilație între contemplație și acțiune, neadaptată social, mistuită de neconținute șovăieli și suferințe, cu o existență aflată sub semnul iremediabil al melancoliei⁴⁹⁴.

Sfântul Grigorie, spre deosebire de Sfântul Vasile cel Mare – om de acțiune, avea un temperament nehotărât și o sensibilitate excesivă, fiind înzestrat cu un deosebit simț al problemelor teologice, cu o mare înclinare spre viața ascetică, cu o înaltă noblețe sufletească și un excepțional talent oratoric și literar.

Opera Sfântului Grigorie de Nazianz sau Teologul cuprinde patru volume din colecția J.-P. Migne, *Patrologia Greacă*, volumele 35-38. Această operă cuprinde *Cuvântări*, *Poeme* și *Scrisori*.

A. Cuvântările sau discursurile (PG, volumele 35-36), în număr de 45, au fost scrise între 362-383 și se împart în:

1) *Cuvântări dogmatice: Cinci cuvântări teologice* (27-31, PG, tom 36), numite de autor *Cuvinte teologice*.

2) *Cuvântări-Panegirice* în cinstea Sfinților

3) 4 *Cuvântări-Necrologuri*: a) la moartea fratelui său, Cezar; b) la moartea surorii sale, Gorgonia; c) la moartea tatălui său; d) la moartea

⁴⁹³ I.G. Coman, *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Dervent, 1999, p. 120

⁴⁹⁴ vezi Jean Bernardi, *Grigorie din Nazianz. Teologul și opera sa*, traducere de Cristian Pop, cu o selecție a *Poemelor autobiografice* în traducerea Diac. Ioan I.Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2002.

Sfântului Vasile. Sfântul Grigorie este, dealtfel, și creatorul acestui gen literar în literatura patristică. El s-a inspirat din literatura păgână.

4) Două *invective*: *Cuvinte de înfiere* și *Cartea lui Iulian Apostatul*, unde apără superioritatea creștinismului față de păgânism.

5) *Cuvântări ocazionale*: a doua, *Cuvânt de apărare pentru fuga sa în Pont* sau *Despre fugă* (PG, 35). Cuvântarea a fost rostită în 362 și constituie un adevărat tratat despre preoție, unde autorul arată răspunderea, sublimul, dar și caracterul înfricoșător al acestei Sfinte Taine și misiuni a constituit un izvor de inspirație pentru tratatul *Despre Preoție* al Sfântului Ioan Gură de Aur și pentru *Cartea de pastorație* a Sfântului Grigorie cel Mare. Sfântul Grigorie definește Preoția “arta artelor și știința științelor”⁴⁹⁵; “Preoția se străduiește să vindece pe omul cel ascuns al inimii”⁴⁹⁶.

Cuvântările 9, 10 și 11 sunt rostite în legătură cu alegerea sa ca episcop, în 371.

B. Opera poetică este variată și bogată. A fost scrisă în 383 și între 389-390, la Arianz. Scopul poeziei Sfântului Grigorie este acela de a scoate învățătura pentru sine și pentru alții din viața trăită; să-i combată pe eretici (îndeosebi pe apolinariști), să demonstreze păgânilor că și creștinii mănuiesc arta poetică.

A scris *poeme teologice*: a) dogmatice (în număr de 38); b) morale (în număr de 40); *poeme istorice*: a) despre sine (în număr de 206); b) despre alții, cele mai multe fiind *epigrame* (94) și *epitafe* (129).

Poemele teologice cântă puterea, slava și bunătatea Sfintei Treimi. Cele mai reușite, sub aspectul formei, sunt poemele istorice, dintre care cele autobiografice au o profundă notă elegiacă⁴⁹⁷.

C. Scrisorile Sfântului Grigorie (PG, tom 37). Autorul ediției critice a acestei corespondențe, P. Gallay⁴⁹⁸, a reținut drept autentice 243 de scrisori. Ele au fost scrise aproape în aceeași perioadă cu poeziile (383 – 389-390). *Scrisoarea 51* constituie un adevărat tratat de artă epistolară⁴⁹⁹. Sfântul recomandă: a) *concizie*: “Grigorie prescrie respectarea înainte de toate a

⁴⁹⁵ Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Grigorie de Nazianz și Sfântul Efrem Sirul, *Despre Preoție*, traducere, introducere, note și un cuvânt înainte de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, *passim*.

⁴⁹⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁴⁹⁷ vezi, pentru mai multe detalii, Jean Bernardi, *op. cit.*

⁴⁹⁸ *Lettres*, éditions P. Gallay, coll. “Universités de France”, vol. I-II, Paris, 1964, 1967.

⁴⁹⁹ Cf. Jean Bernardi, *op. cit.*, p. 201.

proporțiilor și a măsurii”⁵⁰⁰; b) *claritate*: “Într-o vreme în care se alegea într-o scrisoare risipa de aluzii sibiline [...], Grigorie pretinde, dimpotrivă, *claritatea*”⁵⁰¹; c) *grăție*: “Cât despre stil, îl dorește simplu [...], dar în același timp agreabil”⁵⁰².

În fruntea corespondențelor săi stă Sfântul Vasile cel Mare. Cele mai multe scrisori se referă la tratativele celor doi prieteni care voiau “să-și pună în practică proiectul unei vieți monahale în comun”⁵⁰³. A fost o prietenie bogată, sinceră, credincioasă, neîntreruptă decât rareori.

În cosmologie, antropologie, hristologie, Sfintele Taine, eshatologie, Sfântul Grigorie, prin cele cinci *Cuvântări teologice*, mai ales, a elaborat și formulat învățătura ortodoxă despre Dumnezeu și despre Sfânta Treime. Fiind teologul consacrat al Sfintei Treimi în Răsărit, Sinoadele III și IV ecumenice l-au supranumit cel Mare și Teologul. În abordarea problemelor teologice, Sfântul Grigorie se folosește de metoda îmbinării elementelor Revelației și Tradiției cu idei și demonstrații filosofice, în speță platonice și neoplatonice.

III.2.2. Cele cinci cuvântări teologice

Cele cinci Cuvântări teologice, rostite la Constantinopol în anul 380, combat arianismul lui Eunomie, dar au și “valoare catehetică”⁵⁰⁴.

Cuvântul 27 (după ediția Migne, 27-31, PG, tom 36) sau *Întâia cuvântare teologică: Vorbire începătoare către eunomieni* tratează despre condițiile necesare studiului teologiei, stabilește principiul de bază că nu toată lumea poate vorbi despre Dumnezeu: “Nu aparține tuturor, vouă celorlalți, să filosofeze despre Dumnezeu”⁵⁰⁵. Nu este vorba de o problemă de inteligență sau de cultură, ci de curăție morală: “nu se poate face aceasta *totdeauna*, nici în fața tuturor [...]. Nu aparține tuturor, ci celor ce s-au

⁵⁰⁰ *Ibidem*.

⁵⁰¹ *Ibidem*.

⁵⁰² *Ibidem*.

⁵⁰³ *Ibidem*, p. 195.

⁵⁰⁴ Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, ediția a III-a, îngrijită și postfață de Pr.prof.dr. Sebastian Șebu, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2002, p. 48 (se va folosi sigla: Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 2002).

⁵⁰⁵ *Cele Cinci Cuvântări Teologice ale celui între Sfinți Părintelui nostru, Grigorie de Nazianz*, traducere din limba greacă, introducere și note de Preot Dr. Academician Dumitru Stăniloae, Editura Anastasia, București, 1993, p. 12. (se va folosi sigla: Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări*).

exercitat și au fost învățați în contemplație [...], celor ce au fost curățiți și în trup”⁵⁰⁶.

Apoi Sfântul Părinte arată cum se produce această curăție: cei ce vor să vorbească despre Dumnezeu trebuie să se îndepărteze de lume, să se claustreze, să se desăvârșească înainte ca focul inspirației să se pogoare asupra lor. Aceștia trebuie să-și impună în prealabil un demers contemplativ.

“Dar oare când se produce aceasta ? Atunci când ne desprindem de noroiul și de tulburarea din afară și când partea conducătoare din noi nu se amestecă și nu se lasă întipărită de chipuri urâte ca de niște litere strâmbe întipărite în cele frumoase sau ca buna mireasmă amestecată cu cea neplăcută”⁵⁰⁷.

Totdeauna trebuie să se țină seama de nivelul spiritual și intelectual al auditoriului pentru ca nu cumva cuvântul predicatorului să fie rostit în deșert, adică să fie inaccesibil publicului.

“Despre ce trebuie să se filosofeze și în ce măsură ? Despre cele ce sunt apropiate și în măsura în care ascultătorul e deprins să înțeleagă și are puterea spre aceasta ca să nu-i vatămă ca niște glasuri copleșitoare auzul: așa ca și aceștia, apăsați și împovărați de niște cuvinte prea tari, să nu fie păgubiți în puterea lor de dinainte”⁵⁰⁸.

Acestea fiind spuse trebuie să ne gândim la Dumnezeu tot așa cum respirăm și acest gând se va preface în rugăciune și contemplație, ceea ce poate duce uneori la descoperirea unui aspect sau altul al Ființei demnezeiești.

Sfântul Părinte condamnă filosofia păgână pe care o cunoștea îndeaproape căci el singur o studiasese asiduu în Atena.

“Aruncă ideile lui Platon și trecerile în noi corpuri și întoarcerile sufletelor noastre, aruncă ateismul lui Epicur, aruncă providența meschină și meșteșugită a lui Aristotel, aruncă încruntarea mândră a celor dintre stoici, lăcomia și hoinăreala cinicilor”⁵⁰⁹.

Îl îndeamnă pe Eunomie să privească spre învățătura sa, spre credința sa și să se apropie de problemele ce țin de teologie. Spune: “întoarce-te la ale

⁵⁰⁶ *Ibidem*, pp. 12-13.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁰⁸ *Ibidem*.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, p. 19.

tale și să cauți ceea ce este vrednic de cinste în ele căci în aceasta reușita nu e nefolositoare”⁵¹⁰.

Cât privește discuția privitoare la Dumnezeu, ea trebuie lăsată celor care au misiunea de a o face, preoților, însă și aceștia trebuie să-și impună un demers contemplativ.

Sfântul Grigorie definește aici opt chestiuni care-i preocupau pe contemporanii săi și a căror discuție le este îngăduită: pluralitatea lumilor, definirea materiei, natura sufletului, duhurile bune și rele, învierea, judecata, răsplata, patimile lui Hristos: “Filosofează-mi despre lume, despre firile raționale ale celor bune și rele, despre înviere, despre judecată, despre răsplată, despre patimile lui Hristos”⁵¹¹.

Cuvântul 28 (PG, 36): A doua Cuvântare Teologică: Despre teologie. Această *a doua Cuvântare* se referă la teologie în sensul cel mai restrâns. Problema care se pune este cea a cunoașterii pe care o putem avea despre Dumnezeu. Sunt expuse cinci idei privitoare la acest subiect:

- 1) nu există cunoaștere a lui Dumnezeu decât prin intermediul creaturilor Sale;
- 2) dacă poate fi înțeles că Dumnezeu există, nu poate fi înțeles ce anume este El: El nu este definibil;
- 3) nici un cuvânt nu poate defini cu adevărat natura lui Dumnezeu;
- 4) ordinea naturală ne îngăduie să descoperim rațional, prin intermediul lucrurilor văzute, pe Autorul a toate;
- 5) rațiunea care vine de la Dumnezeu ne ridică la El, dar o face prin intermediul lucrurilor sensibile

Cuvântarea se încheie cu un fel de contemplație admirativă a creației. Mai întâi, Sfântul Grigorie își propune să arate că trebuie să se filosofeze cerând ajutor Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfânt: “întâiul să ne fie binevoitor, al doilea să ne ajute, al treilea să ne inspire”⁵¹².

Apoi descrie experiența urcării pe munte “cu râvnă și cu teamă. Prima o facem pentru nădejde, a doua pentru slăbiciune”, prevenind pe cei necurați să nu se apropie căci, după cum spune *Sfânta Scriptură*: “cu moarte va muri”. În continuare, Sfântul Grigorie spune: “Și am străbătut nourul, ajungând înlăuntru, departe de materie și de cele materiale, întorcându-mă în mine, pe cât mi-a fost cu putință”⁵¹³.

⁵¹⁰ *Ibidem*.

⁵¹¹ *Ibidem*, p. 19.

⁵¹² *Ibidem*, p. 21.

⁵¹³ *Ibidem*, p. 23.

“Muntele” de deasupra lumii este interiorul spiritual al omului. Acesta îl află pe Dumnezeu după ce s-a ridicat peste toate cele materiale și peste plăcerile trupului de cele materiale. Sfântul mărturisește: “Dar când L-am privit acolo, de abia am văzut spatele lui Dumnezeu [Ieșire 33, 23]; și aceasta fiind eu acoperit de piatră [Ieșire 33, 22] sau de cuvântul întrupat pentru noi”⁵¹⁴, și explică că spatele lui Dumnezeu sunt “însușirile Lui de după El – adică nu sunt fața Lui – precum umbrele (razele) soarelui și chipurile Lui în ape arată soarele pentru vederile slabe, deoarece nu e cu putință a-L vedea pe El, care copleșește simțirea noastră prin lumina Lui directă”⁵¹⁵. Apoi exprimă ideea că “a înțelege pe Dumnezeu este greu, iar a-L exprima este cu neputință”⁵¹⁶, căci “a exprima pe Dumnezeu este cu neputință, dar a-L înțelege e și mai imposibil”⁵¹⁷.

Dacă sufletul e ușor de înțeles pentru că-l experimentăm, dar e mai greu de exprimat, Dumnezeu e mai greu de înțeles pentru că este inexprimabil sau experiabil doar ca Cel ce nu poate să fie.

Pe lângă toate acestea, mai mult, “nu avem nici înțelegerea exactă a creației. Căci fiind convins că și acestuia nu-i ai decât umbrele, odată ce auzi spunându-se: «voi vedea cerurile, lucruri ale degetelor Tale, luna și stelele» (Psalmul 8, 4) și rațiunea îngroșată din ele, căci nu le vezi acum, ci le vei vedea cândva”⁵¹⁸.

Deci, nici lucrurile lumii nu le înțelegem pe deplin. Rațiunile lor sunt îngroșate, plasticizate. Le vom înțelege deplin în viața viitoare. “Dar mult mai presus de acestea este firea neînțeleasă și necuprinsă care este mai înaltă decât aceasta și din care sunt toate”⁵¹⁹.

Prin aceasta nu ne mărturisește neștiința, căci “se deosebește mult *convingerea* că este ceva de *cunoștința* a ce este aceea”. Că Dumnezeu este cauza făcătoare și susținătoare a tuturor ne învață natura și legile ei: “Privirea îndreptându-se spre cele văzute și armonios stabilite și totodată în mișcare și, ca să spun așa, mișcate și purtate în chip nemișcat, deduce din cele văzute și astfel rânduite pe Autorul lor”⁵²⁰ așa cum o chitară

⁵¹⁴ *Ibidem.*

⁵¹⁵ *Ibidem.*

⁵¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

⁵¹⁷ *Ibidem.*

⁵¹⁸ *Ibidem*, p. 25.

⁵¹⁹ *Ibidem.*

⁵²⁰ *Ibidem.*

împodobită cu cea mai mare frumusețe și auzind armonia ei ne duce cu mintea la Făcătorul și cântărețul ei.

Demonstrând că existența lui Dumnezeu nu poate fi cuprinsă de mintea omenească chiar dacă cineva a ajuns să cugete această existență, Sfântul Grigorie spune: “Oare nu este dumnezeirea nimic mai mult decât noi ? Dar cum poate fi înclinată dacă este circumscrisă ?”⁵²¹.

Încercând să pună în lumină faptul că dintr-o privință Dumnezeu umple toate, circumscribe, dar, dintr-alta se întrupează, deci se circumscribe, precizează că unii zic că Dumnezeu este imaterial dacă acesta este al cincilea element (pe lângă pământ, aer, apă, foc) și ia un al cincilea corp, necorporal, după închipuirea lor.

Dacă se va spune că este un corp îngeresc, știm însă că Dumnezeu este mai presus de îngeri (Evrei 1, 4) și dacă se continuă această discuție, se vorbește degeaba. “Rămâne deci, să-L cugetăm ca netrupesc. Dar dacă e netrupesc, aceasta nu ne ajută să-L înțelegem și să cuprindem ființa Lui [...]. Nu ajunge a spune de o existență că e corp, sau că s-a născut pentru a face să se înțeleagă și să se arate aceea despre care se spun acestea [...]. La fel nici nu va ajunge să se spună cele ce nu este, când vrea să se arate firea «Celui ce este»”.

Deoarece dumnezeirea este necorporală, pentru noi nu poate fi înțeleasă, căci deplina ei înțelegere o face mărginită, limitată de univers. Numai ceea ce-i limitat – corporal – poate fi deplin înțeles.

Toate acestea, atât de greu de înțeles le-a spus ca să arate “că dumnezeirea nu poate fi cuprinsă de înțelegerea omenească, nici nu poate fi închipuită întregă. Și aceasta nu din pricina invidiei”⁵²². Se neagă aici cu anticipare ideea lui Lucian Blaga că “Marelui Anonim” îi este frică să fie cunoscut de om ca să nu facă din cunoaștere un mijloc de stăpânire a lui de către om. “Căci e departe de firea dumnezeiască invidia, fiind singura lipsită de patimă și bună și stăpână [...], însuși faptul aducerii creaturilor la existență se datorează bunătății ei extreme. Nici nu le aduce și le ține în existență spre slava plinătății ei, ca să se aducă Celui neapropiat cinstirea și venerarea”⁵²³.

Sfântul Grigorie explică de ce cunoașterea lui Dumnezeu de către noi este atât de neputincioasă, căci “ceea ce dorește cineva să țină mai mult, caută să câștige cu mai multă osteneală, ca să nu arunce cu ușurință ceea ce

⁵²¹ *Ibidem*, p. 26.

⁵²² *Ibidem*, p. 28.

⁵²³ *Ibidem*, p. 30.

a câștigat cu ușurință, gândind că poate câștiga iarăși. Și astfel, cei ce au minte socotesc o binefacere de a nu avea ușor ceea ce le este spre binefacere. Aceasta poate pentru a nu pătimi aceleași ca Lucifer cel căzut după ce a ieșit din lumina întreagă, ridicând grumazul înaintea Domnului și pentru a nu cădea din înălțimea noastră cu o cădere mai vrednică de compătimit decât toate”⁵²⁴.

Astfel se explică acel “întuneric”, norul dintre egipteni și evrei fiind un “acoperământ al lui”, “grosimea prin care puțini oameni și puțin străbat (spre El)”.

Așa cum nu poate fi cugetată suflarea fără mișcare și răspândire, focul fără materie și pornirea în sus, lumina fără aer și ceea ce o naște, așa și mintea are cugetări și mișcări, iar cuvântul se odihnește și se răspândește în noi, iar înțelepciunea este o calitate ce se desprinde din cugetarea celor dumnezeiești sau omenești. Toate: mintea, înțelepciunea, iubirea, dreptatea fac posibilă gândirea la Dumnezeu, fără să reprezinte ele însele pe Dumnezeu.

Sfântul Grigorie arată, în continuare, cum unii s-au închinat soarelui, lunii, stelelor, alții stihilor, alții au considerat ca zei pe cele mai frumoase din cele văzute, alții s-au închinat chipurilor și statuilor, alții stăpânirii. Cei mai pătimiși au socotit drept zei patimile “aflând în aceasta o justificare, nici frumoasă, nici dreaptă a propriilor păcate”.

Alții s-au închinat păsărilor, animalelor, de aceea cu mult mai mult închinătorii trebuie disprețuiți “deoarece fiind de o fire rațională și primind harul lui Dumnezeu, au socotit mai bun ceea ce era mai rău. Iar aceasta este o alegere vicleană a celui rău, ca în multele lui rele săvârșite”.

Rânduiala acestei lumi nu se datorează întâmplării, ci lui Dumnezeu. “Astfel, rațiunea lui Dumnezeu (care vine de la Dumnezeu), care e zidită în mod natural în toate și e prima lege în noi și e unită cu toate lucrurile, ne-a urcat la Dumnezeu prin cele văzute”⁵²⁵.

“Ce este Dumnezeu după fire și ființă n-a aflat careva dintre oameni niciodată, nici nu va afla”⁵²⁶. Doar prin unirea deplină cu El Îl vom cunoaște cât ne-a cunoscut El. Astfel, cunoaștere este una cu iubirea. Însă, “acum tot ceea ce ajunge la mine este o iradiere scurtă și o mică lucire a unei mari lumini. Deci chiar de-a cunoscut cineva pe Dumnezeu sau a mărturisit că L-a cunoscut, L-a cunoscut cât numai să pară mai luminat altuia care nu a

⁵²⁴ *Ibidem*.

⁵²⁵ *Ibidem*, p. 35.

⁵²⁶ *Ibidem*.

fost luminat deopotrivă. De aceea, nici Enoh care L-a chemat pe Dumnezeu, nici Noe care a scăpat lumea de ape, nici Avraam care s-a îndreptățit din credință și L-a ospătat pe Dumnezeu ca pe un om, nici Iacob care a văzut în vis o scară înaltă și un urcuș al îngerilor, care s-a luptat cu Dumnezeu primind numele de Israel, nici unul nu s-a lăudat până azi că a înțeles firea lui Dumnezeu sau a avut vederea Lui întreagă”⁵²⁷.

Lui Ilie, prin suflarea ușoară, i s-a dat umbra prezenței lui Dumnezeu, lui Petru care, văzându-L pe Hristos, nu i s-a îngăduit să se apropie de barca în care se afla Acesta. Ieremia descrie Heruvimii ca un cor, având deasupra lui tronul; nici unul dintre aceștia “n-a stat în subzistența și în ființa Domnului [...], nici n-a cunoscut sau explicat firea lui Dumnezeu”.

Sfântului Apostol Pavel i-a fost cu neputință să descrie ce a văzut în cerul al treilea, iar Sfântul Ioan Evanghelistul a spus că nici lumea întreagă de jos nu le poate cuprinde: “Deci tot adevărul și întreg Cuvântul e greu de explicat și de pătruns”⁵²⁸.

În ultima parte a cuvântării, Sfântul Grigorie face un elogiu minunat naturii, iar spre final face analogia dintre Soare și Dumnezeu: “Soarele este întru cele sensibile ceea ce este Dumnezeu întru cele inteligibile (spirituale) [...] căci acesta luminează vederea, precum Acela mintea. Acesta este cel mai frumos între cele văzute, precum Acela între cele cugetate”⁵²⁹. Apoi, lăudând puterile cerești spune: “Ele sunt cântărețe ale măririi dumnezeiești, văzătoare ale slavei eterne în eternitate, nu pentru a fi slăvit Dumnezeu, căci nu se poate adăuga ceva la plenitudinea Celui ce dăruiește cele bune tuturor, ci ca să nu înceteze de a fi covârșite de bunătați firile prime după firea lui Dumnezeu”⁵³⁰.

În final, făcând o evaluare a cuvântării prin raportare la scopul ei, Sfântul Grigorie spune: “Dacă le-am putut lăuda pe acestea după vrednicie, mulțumesc Dumnezeirii celei una în cele Trei. Iar dacă aceasta e mai prejos de ceea ce s-a dorit, cuvântarea va birui și altfel. Căci ea s-a luptat să arate că și firea celui de-al doilea e mai presus de mintea noastră. Cu atât mai mult este întâia și singura fire mai presus de toate într-un așa mod, că nici nu îndrăznesc să spun”⁵³¹.

⁵²⁷ *Ibidem*.

⁵²⁸ *Ibidem*, pp. 36-37.

⁵²⁹ *Ibidem*, p. 47.

⁵³⁰ *Ibidem*, p. 49.

⁵³¹ *Ibidem*.

Cuvântul 29 (PG, 36): A treia Cuvântare Teologică: Despre Fiul.

În a treia cuvântare teologică, Sfântul Grigorie de Nazianz abordează problemeatica Fiului, în contextul unei presiuni crescânde a curentului eretic care pune sub semnul întrebării și, chiar mai mult decât atât, dumnezeirea lui Iisus Hristos. Cuvântarea a treia este divizată în două părți: în prima se expune doctrina, iar în a doua se dau răspunsuri la obiecțiile arienilor. Este, însă, foarte dificil să rezumi un text de filosofie creștină al unui stâlp al ortodoxiei fără riscul de a limita universul informațional și fără să pierzi din frumusețea ritmului impus în argumentare de o minte disciplinată și profundă în sinteze. Ideea este că, atunci când le aplicăm lui Dumnezeu, cuvintele pe care le avem la dispoziție sunt în mod necesar neadecvate, chiar și numai pentru că nu putem să ne debarasăm de ele în temporalitate.

Discursul începe cu o introducere foarte scurtă, după care Sfântul Grigorie prezintă, ca exponent al unei elite de trăitori în duh și adevăr, toate adevărurile de credință pe care le argumentează scripturistic, folosindu-se, cu acel desăvârșit simț al măsurii, de componentele sferei afectului, componente pe care le posedă și le folosește cu înțelepciune, nefiind lipsit nici de ironie când i se adresează ereticului: “Dar, în acelea, *o, deșteptule*, punând două firi sub același termen, nu prezinți pe una superioară celeilalte, nici pe una anterioară și pe alta ulterioară...”.

Practic, expunerea doctrinei începe prin a prezenta cele trei opinii despre Dumnezeu: lipsa oricărui principiu (început) (adică a unei cauze primare a toate câte sunt), mai multe principii (începuturi) și un unic principiu (început). Primele două înseamnă lipsă de orânduială, respectiv discordie, descompunere. Părintele se debarasează de primele: “Noi cinstim însă unicul principiu, acela care nu este mărginit într-o singură persoană. Astfel, acest unic principiu se arată celor ce provin din el în același acord al voinței, în identitatea mișcării și în unicitatea consimțirii. Chiar dacă este o diferență care se exprimă prin număr, nu este o deosebire în ființă”⁵³².

Pentru dreptcredincioși, monada “de la început” este Tatăl și Fiul și Sfântul Duh. Primul este Născător și Purcezător în chip netrupesc și atemporal. Dintre ceilalți, Unul e Născut, Celălalt purces și amândoi eterni ca și Tatăl. Nașterea Fiului nu este pasivă, pasională, ci activă, deoarece este netrupească. Căci dacă trupul este pătimitor, pasional, netrupescul este nepătimitor. Iar dacă aceste lucruri ar fi înțelese în sens corporal, trupesc, atunci ele ar implica noțiuni ca: timpul, dorința, întipărirea, grija, nădejdea,

⁵³² *Ibidem*, p. 52.

întristarea, primejdia, nereușita, înfruptarea, care țin de creatură. De aceea, orice comparație cu trupescul este nepotrivită și nu se poate spune decât că Cel a cărui existență nu e la fel ca a celorlalte se și naște în chip diferit.

Răspunzând arienilor, Sfântul Grigorie face precizarea că cuvintele “născut” și “s-a născut” nu arată nicidecum un început al nașterii, deoarece aceasta presupune un act care se desfășoară în timp, ori nu se poate vorbi de timp la dumnezeire, mai ales în condițiile în care timpul nu începuse a se desfășura din mâna Fiului, căci toate prin Fiul s-au făcut. Așadar, Fiul este înaintea timpului, deci înaintea oricărui eveniment înțeles în desfășurare și nu în potență. De aceea și Sfântul Evanghelist Ioan spune că “la început era Cuvântul” (Ioan 1, 1), deci El era, exista înainte de început.

La întrebarea arienilor: “L-a născut Tatăl pe Fiul fără voia Fiului sau prin voia Fiului?”⁵³³, Sfântul le arată mai întâi viclenia întrebării, deci reaua intenție, iar apoi îi pune în dificultate cu o altă întrebare care este în același timp și un răspuns: “Dacă, zice Sfântul Grigorie, am răspunde că fără voia Fiului, atunci s-ar înțelege că Fiul a fost supus unei constrângeri din partea Tatălui pentru a exista, iar dacă am răspunde că prin voia Fiului, atunci Fiul este consecința propriei sale voințe, deci cum de mai poate fi din Tatăl? Însă întrebăm: omul venit la existență, a fost constrâns să vină sau a venit din propria lui voință? Firea l-a constrâns?... Totuși, în Dumnezeu în care sunt și toate cele mai presus de fire îi sunt proprii în mod egal atât nașterea Fiului cât voința de a-L naște”⁵³⁴.

Sfântul Părinte le aduce aminte de mărginirea și nedesăvârșirea ființei umane și îi îndeamnă prin aceasta să mediteze mai adânc la ei înșiși, pentru că Nașterea Fiului, precum și ființa lui Dumnezeu sunt mai presus de înțelegerea oamenilor care nu pot pricepe nici forțele și nici cauzele propriilor existențe.

Precum din primul om creat, din Adam, s-au născut ființe create, tot așa și din Ființa Necreată s-a născut tot o ființă necreată, Ființă care a existat din totdeauna în Tatăl. Și precum firea noastră umană este tot creată și o posedăm toți prin naștere, așa și Fiul are, prin nașterea cea mai presus de înțelegere, aceeași fire ca și Tatăl.

Cei ce sunt în trup și au devenit trupești pot gândi că dacă Dumnezeu nu a încetat să nască, nașterea este probabil nedesăvârșită și cândva va înceta, iar dacă a încetat, desigur că a și început. “Însă, se întreabă Sfântul, ce vor

⁵³³ *Ibidem*, p. 55.

⁵³⁴ *Ibidem*, pp. 55-56.

spune aceștia despre suflet și despre îngeri? Dacă au început, vor și înceta, după ei. Iar de nu vor înceta, după ei înseamnă că nici nu au început. Cu toate acestea, ele au început și totuși nu vor înceta. Însă ei, înțelegând că nu se pot împotrivi cu totul adevărului, recunosc că Fiul este Dumnezeu, fiind siliți de scrierile sfinte și de mărturii, totuși, pentru ei, El este Dumnezeu într-un mod îndoielnic, recunoscându-i o împărtășire cu Tatăl doar la nivel de terminologie. Prin aceasta ei nu mai arată o egalitate între cinstirea Fiului și cea a Tatălui, chiar dacă susțin identitatea numelui⁵³⁵.

Cei dreptcredincioși trebuie să mărturisească fără echivoc că aduc aceeași cinstire tuturor persoanele Sfintei Treimi și să afirme, în virtutea adevărului revelat, că Tatăl este mai mare ca Fiul prin cauză și nu prin fire.

Continuând firul cugetării și, prin acesta, al mărturisirii, Sfântul Grigorie scrie, ca răspuns la o altă întrebare tendențioasă, că Tatăl nu este nici nume de ființă, nici de lucrare. Pentru că dacă ar fi nume de ființă s-ar admite că Fiul este de altă ființă, deoarece ființa lui Dumnezeu este una. Iar de s-ar afirma că e nume de lucrare, atunci ar trebui să se mărturisească că Fiul este creatură, nu născut. Aceasta deoarece acolo unde cineva lucrează apare cu necesitate și produsul lucrării. De aceea trebuie afirmat că Tatăl este *un nume de relație*, un nume care arată raportul dintre Tatăl și Fiul și dintre Fiul și Tatăl. Căci precum la noi acești termeni fac cunoscută legătura de fire ce ne este proprie, așa și acolo înseamnă identitatea de ființă a Celui născut față de Cel ce L-a născut.

Mai mult, dumnezeirea Fiului are o profundă, de nezdruccinat bază scripturistică. Toate cuvintele, precum: “Cuvântul”, “Cel ce este la început”, “Cel ce este cu începutul”, “La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (Ioan 1, 1), “Cu Tine este începutul” (Psalmul 109, 3) vorbesc despre Fiul. El este “Calea, Adevărul, Viața”, “Lumina lumii”, “înțelepciunea, puterea”, “strălucirea, întipărirea, chipul, pecetea”. “Pe Acesta L-a pecetluit Dumnezeu Tatăl”. El este “Domnul Împăratul, Cel ce este, Atotțiitorul”⁵³⁶.

Dar tot despre Hristos sunt și cuvintele: “Domnul m-a zidit” (Proverbe 2, 36), “L-a sfințit” (Ioan 10, 36). Și încă “slugă” (Isaia 49, 6) și “ascultător” (Filipeni 2, 8), “I s-a poruncit (Ioan 10, 18) “El dormea” (Matei 8, 24), “a obosit” (Ioan 4, 5), “a lăcrimat” (Ioan 11, 35)⁵³⁷.

⁵³⁵ *Ibidem*, p. 64.

⁵³⁶ *Ibidem*, p. 65.

⁵³⁷ *Ibidem*, pp. 65-66.

Dacă primele cuvinte se referă la dumnezeirea Fiului, celelalte se referă la firea umană a Celui care S-a arătat deșertat de slava divină pentru noi. El S-a Îtrupat, înomenit și apoi înălțat pentru ca noi să nu rămânem în cele văzute, ci să ne ridicăm la cele spirituale și să cunoaștem care este rațiunea ființei și care este rațiunea planului divin.

Hristos a rămas ceea ce era, adică Dumnezeu, iar ceea ce nu era, adică fire umană, și-a asumat. Era la început fără cauză, dar mai târziu El S-a născut pentru o cauză: mântuirea noastră. Prin El, omul de jos s-a făcut Dumnezeu. Posibilitatea noastră de a deveni dumnezei era în relație directă cu gradul de posesie al firii umane pe care și-a asumat-o Hristos, iar El și-a luat asupra Sa nu numai toată firea umană, ci și toate păcatele tuturor celor care erau din această fire. Așadar avem calea deschisă să devenim ca Hristos căci spune: “Fiți desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel din ceruri desăvârșit este”.

Hristos S-a botezat ca om, dar a distrus păcatele ca Dumnezeu; a fost ispitit ca om, dar a biruit ca Dumnezeu; a flămânzit, dar a saturat mii; a însetat, dar a strigat: “De însetează cineva, să vină la Mine și să bea”; lăcrimează, dar oprește plânsul; întreabă unde a fost pus Lazăr, căci era om, dar îl înviază pe Lazăr, căci era Dumnezeu; este vândut ieftin, cu treizeci de arginți, dar răscumpără întreaga lume cu mare preț, cu sângele Lui; își pune viața, dar are putere să o ia iarăși; este înmormântat, dar înviază și, desigur, fără învierea Lui credința creștină n-ar fi lăsat nici o urmă în istorie.

Toate *aceste dovezi obiective* și toată această dezvoltare de idei, deloc sterilă sau fantezistă, *sunt expresia unei vieți de înaltă factură spirituală care aduce în concretul cuvântului inefabila tensiune a adevărului revelat, de necomparat cu umbra cugetării omenești prihănită de lanțurile carnalului*. De aceea, apologia pe care cu măiestrie a țesut-o marele sfânt gânditor creștin nu este aservită vreunui interes personal sau de grup, care să aparțină evenimentelor și trăirilor inferioare, ci este pusă în slujba celor mulți care nu își au încă luminile rațiunii aprinse de dragostea de Dumnezeu; iar aceasta ca să nu fie amăgiți și din mândria lor să nască alte și alte erezii pentru eternul motiv care conduce la cădere: părerea de sine.

Cuvântul 30 (PG, 36): A patra cuvântare teologică: Despre Fiul

A patra Cuvântare teologică continuă problema Fiului. Ea reia lista pasajelor din *Sfânta Scriptură* invocate de arieni și o completează, după care analizează, pe rând, zece astfel de texte: Proverbe 8, 22; I Corinteni 15, 25; Ioan 14, 7; Ioan 5, 26; Efeseni 1, 17; Ioan 5, 19; Ioan 6, 38; Ioan 17, 3; Evrei 7, 25; Marcu 13, 32.

Sfântul Grigorie își încheie această cuvântare astfel: “Acestea sunt numirile Fiului. Urcă și tu printre ele; în mod dumnezeiesc prin cele înalte și cu compătimire prin cele trupești”⁵³⁸.

Cuvântul 31(PG 36): A cincea cuvântare teologică: Despre Sfântul Duh
A cincea cuvântare teologică este ultima din seria *Cuvântărilor teologice* și este consacrată în întregime Sfântului Duh.

Sfântul Grigorie de Nazianz începe această cuvântare prin afirmarea credinței ortodoxe: Sfântul Duh este Dumnezeu adevărat și deoființă cu Tatăl. “Noi avem atâta siguranță în dumnezeirea Duhului, pe care Îl propovăduim, încât noi începem și teologia (învățătura despre Dumnezeu) de aici, aplicând Treimii (Celor Trei Persoane) aceleași expresii [...]. «Era lumina adevărată care luminează pe tot omul care vine în lume» (In. 1, 8) este Tatăl. «Era lumina adevărată care luminează pe tot omul care vine în lume» este totodată Fiul. «Era lumina adevărată care luminează pe tot omul care vine în lume» este «celălalt Mângâietor» (Ioan 14, 16, 24). Era și era și era. Dar era unul. Era lumină și lumină și lumină. Ci o unică lumină și un unic Dumnezeu”⁵³⁹.

Persoanele Treimii se află în comuniune, fiecare Persoană se împărtășește din iubirea celorlalte două; numai așa “îl cunoaștem pe Fiul ca lumină din lumina Tatălui (Ioan 1, 5) și în lumina Duhului”. Numai așa “lumina în trei este o lumină întreagă și unitară”⁵⁴⁰.

Sfântul Grigorie de Nazianz arată că cele Trei Persoane ale Treimii există toate “de la început” (In. 1, 1). “Dacă Unul există «de la început» (In. 1, 1), erau și Cei Trei”. “Dacă (Cuvântul) Fiul era la începutul tuturor celor ce au un început, adică înainte de orice început, sau din eternitate, erau toți Trei de la început. Căci Cuvântul trebuie să fi fost al cuiva și adresat Cuiva, sau Tatăl sau Fiul trebuie să se fi iubit ca Tată și Fiul în Duhul, iar Duhul, iubindu-I și El ca persoană iubitoare”⁵⁴¹.

Sfântul Grigorie vorbește despre “folosul dumnezeirii nedesăvârșite”. O dumnezeire este desăvârșită numai atunci când este unită și prin iubirea comună față de un al treilea, altfel ar fi dumnezeirea unui egoism. Dumnezeirea nu este desăvârșită (completă) dacă nu are sfințenie:

⁵³⁸ *Ibidem*, p. 91

⁵³⁹ *Ibidem*, p. 94.

⁵⁴⁰ Pr.D. Stăniloae, *Nota 235 la Cele cinci Cuvântări teologice*, ed. cit., p. 173 (se va folosi sigla: D. Stăniloae, *Nota 235*).

⁵⁴¹ *Ibidem*, *Nota 237*, p. 173.

“Sfințenia e iubirea desăvârșită. Dar o iubire îngustată între doi nu e o iubire desăvârșită”⁵⁴².

Sfințenia nu poate fi despărțită de Duhul Sfânt. “Dar cum ar avea-o pe aceasta, dacă nu ar avea pe Duhul Sfânt? Sau să ne spună cineva dacă sfințenia este altceva decât Acesta și cum se înțelege? Sau dacă este aceeași, cum nu este Duhul Sfânt «de la început?»». Aceasta ar însemna că este mai bine pentru Dumnezeu să fi fost cândva nedesăvârșit (incomplet) și fără Duhul”⁵⁴³.

Sfântul Grigorie prezintă atitudinea unor categorii de oameni față de Duhul Sfânt. Unii oameni socotesc că Duhul Sfânt nici nu există (saduchei care nu cred nici în îngeri, nici în Înviere). Elinii “L-au întrevăzut” pe Duhul Sfânt numindu-L “Mintea universului” și “Mintea exterioară”. “Cât despre înțelepții de la noi”⁵⁴⁴, spune Sfântul Grigorie unii I-au cugetat lucrarea (energia), alții creatura⁵⁴⁵.

O altă categorie de oameni adoptă o atitudine neutră motivând că în *Scriptură* nu se arată clar ce este⁵⁴⁶ Duhul Sfânt.

Ei rămân astfel, într-o stare cu totul condamnată; nici nu-L venerază și nici nu-L cinstesc pe Sfântul Duh.

Alți oameni Îl admit pe Duhul Sfânt ca Dumnezeu, cinstindu-L “cu gândul”, alții chiar și “cu buzele”⁵⁴⁷.

Alții, din păcate, încearcă să “măsoare dumnezeirea”⁵⁴⁸ mărturisind că sunt trei Persoane, dar “văd între ele o deosebire așa de mare, încât prezintă pe primul infinit în ființă și în putere, pe al doilea ca infinit în putere, dar nu în ființă, iar pe al treilea ca mărginit în amândouă”⁵⁴⁹. Se ajunge astfel la o subordonare reală a celor Trei Persoane divine, ceea ce nu se potrivește cu învățătura creștină.

În atacurile lor împotriva credinței creștine, pnevmatomahii susțin că Duhul Sfânt “este cu totul nenăscut, sau născut”⁵⁵⁰. Sfântul Grigorie combate această ipoteză falsă arătând că dacă Sfântul Duh ar fi nenăscut

⁵⁴² *Ibidem*, Nota 244, p. 175.

⁵⁴³ Cf. Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări*, p. 95.

⁵⁴⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁴⁵ Cf. *Ibidem*, p. 95.

⁵⁴⁶ Cf. *Ibidem*.

⁵⁴⁷ *Ibidem*.

⁵⁴⁸ *Ibidem*.

⁵⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, p. 97.

atunci “sunt două cele fără de început”⁵⁵¹ (adică Tatăl care este nenăscut din veșnicie și Își are cauza existenței în Ființa Sa proprie, și Sfântul Duh). Dacă Sfântul Duh ar fi născut, atunci El ar proveni sau din Tatăl, sau din Fiul. El nu poate fi născut din Tatăl deoarece ar fi “doi fii și frați”, ori se știe că Singurul Născut din Tatăl este Iisus Hristos.

Dar, nici nu se poate ca Sfântul Duh să fie născut din Fiul deoarece ar apărea un “Dumnezeu nepot”⁵⁵², ar apărea un Dumnezeu în evoluție. Un Dumnezeu care ar avea mai mulți fii și nepoți la nesfârșit “nu este nici El Dumnezeu adevărat, deoarece e supus unor legi care-l face să decadă în urmașii lui. Un Dumnezeu desăvârșit nu evoluează în urmași, ci are un singur Fiul, din eternitate. Un dumnezeu al evoluției nu are din Sine din veci desăvârșirea și o plinătate de iubire, ci înaintează, din lipsa plinătății prin cauze succesive, spre o părută plinătate, dar în fond mai degrabă rămânând în neplinătate”⁵⁵³.

La Ioan 15, 26 se menționează despre “Duhul Sfânt Care de la Tatăl purcede”. Sfântul Grigorie spune că Sfântul Duh este Dumnezeu, deoarece El este un “intermediar între Cel Nenăscut și Cel Născut” și se întreabă “Dar ce este purcederea?”. Dat fiind faptul că “adâncurile lui Dumnezeu” (I Corinteni 2, 10) nu pot fi pătrunse, Sfântul Grigorie îi cere adversarului său: “Spune-mi tu, ce este nenașterea Tatălui și eu îți voi explica ce este nașterea Fiului și purcederea Duhului”⁵⁵⁴.

Distincția dintre cele trei Ipostasuri ale Sfintei Treimi nu lipsește din “Cuvântarea” Sfântului Grigorie. Numirile de Tată, Fiul și Sfântul Duh⁵⁵⁵, nu exprimă vreo lipsă, nici o subordonare după ființă. Însuși faptul de a nu Se fi născut și de a Se fi născut și de a purcede. Îi dă unuia numirea de Tată, altuia de Fiul și iarăși altuia denumirea de Duhul Sfânt, ca să se salveze distincția celor trei Ipostasuri într-o unică fire și demnitate a dumnezeirii. Căci nici Fiul nu e Tată, fiindcă Unul e Tatăl, nici Duhul nu e Fiul, fiindcă e din Dumnezeu. Dar unul e Unul Născut, căci este ceea ce e Fiul (după ființă). Cele trei sunt Una prin dumnezeire și ceea ce e una sunt trei prin proprietăți”⁵⁵⁶.

⁵⁵¹ *Ibidem.*

⁵⁵² *Ibidem.*

⁵⁵³ D. Stăniloae, *Nota 244*, p. 175.

⁵⁵⁴ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări*, p. 98.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, p. 99.

⁵⁵⁶ *Ibidem.*

Pentru a se înțelege mai bine ce este purcederea Sfântului Duh și deoființimea Acestuia cu Tatăl și cu Fiul, Sfântul Grigorie vine cu un exemplu, întrebând “Ce era Adam? O făptură a lui Dumnezeu. Și ce era Eva? O parte luată din Adam. Dar ce era Set? Născutul ambilor”. Sfântul Grigorie arată că toți trei (Adam, Eva și Set) sunt de o ființă (au aceeași ființă – ființa omenească, umană), putându-se spune că “și cele ce au venit la existență în mod diferit pot fi de aceeași ființă”⁵⁵⁷.

Duhului Sfânt trebuie să I se aducă închinare și Să I se adreseze rugăciuni. Chiar dacă unii neagă acest lucru “Duhul este Cel întru Care ne închinăm și prin Care ne rugăm” și El este Cel Care are un rol deosebit în viața credincioșilor. Sfântul Grigorie aduce și citate scripturistice cu privire la Duhul Sfânt: “Duh este Dumnezeu și cel ce se închină Lui se cade să se închine în Duh și Adevăr” (Ioan 4, 24).

“Nu știm să ne închinăm cum trebuie, ci Însuși Duhul se roagă pentru noi cu suspine negărite” (Romani 8, 26).

“Mă voi ruga și cu duhul, dar mă voi ruga și cu mintea” (I Corinteni 14, 15).

Trebuie să se țină cont că “închinarea Unuia e închinarea Celor Trei, pentru demnitatea egală a Celor Trei în dumnezeire” și că “prin fiecare Persoană dumnezeiască se arată slava dumnezeiască a Celorlalte două”⁵⁵⁸.

Apărând dumnezeirea Duhului Sfânt, Sfântul Grigorie adresează un îndemn celor care au “urechi de auzit”: “să preamărim pe Dumnezeu Tatăl, pe Dumnezeu Fiul și pe Dumnezeu Duhul Sfânt, trei Ipostasuri, dar o dumnezeire, neîmpărțită în slavă, în cinstire, în ființă și Împărăție, precum a cugetat-o unul din purtătorii de Dumnezeu cu puțin înainte”⁵⁵⁹ (Este vorba de Sfântul Vasile cel Mare).

Cele cinci Cuvântări Teologice pun mai multe probleme dificile: a) în ce împrejurări și pentru ce public au fost alcătuite; b) Divinitatea pe care o enunță este cea semnalată la Sinodul II Ecumenic. Cât privește divinitatea Fiului, Sfântul Grigorie confirmă ceea ce s-a definit la Sinodul I Ecumenic. În schimb, în ceea ce privește Persoana Duhului Sfânt, Sfântul Grigorie este un inovator: el vorbește de cuvântul “deoființă”. Va propune o formulare a dogmei trinitare care va exclude orice eroare de interpretare, având o luciditate “care n-a fost deloc împărtășită.

⁵⁵⁷ *Ibidem*, p. 100.

⁵⁵⁸ D. Stăniloae, *Nota 255*.

⁵⁵⁹ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări*, p. 113.

Dincolo de toate acestea, am întrezărit o personalitate bogată și complexă, în același timp *afirmată* și fugară, luminoasă și chinuită, o inteligență puternică și o sensibilitate exacerbată, un psihism fragil și o voință neîmblânzită. Acest om mistuit de absolutul lui Dumnezeu caută să scape de lume. La Constantinopol, îngerul l-a doborât⁵⁶⁰.

⁵⁶⁰ Jean Bernardi, *op. cit.*, p. 274.

*Către sine însuși**II, I, 4*

Treimea să fie grăită răspicat și altul, care e vrednic, să desăvârșească cuvântul [învățăturii ortodoxe]. Eu voi lăsa scaunul. Căci cu Dumnezeu nu voi înceta să grăiesc.

*Către invidioși**II, I, 8*

Treime, mântuiește-mă! Și iarăși Te chem, Treime! Căci arătându-Te pe Tine mi-am câștigat invidie. Popor, legi, altare, scaune, discursuri în apărarea adevăratelor dogme. Cum și de ce mi s-au întâmplat acestea? Și de unde eu, care cu curgerile preaputernicului Duh al Dumnezeului meu hrăneam frumos un popor străin, istovindu-mi trupul în lupte multe, am plecat? Aplaudați, privitorilor! Mort sunt eu care adăpam, și morți sunt și cei ce flămânzesc după cuvânt/Cuvânt. Dacă-mi vei da ceva în schimbul acestora, Hristoase, să-mi dai ceva mare; iar dacă nu, și pentru acestea Îți voi fi recunoscător.

*Către Hristos**II, I, 74*

Ce tiranie e aceasta? Am venit în viață. Bine. Dar atunci de ce mă răsucește cu valurile ei uriașe? Voi spune un cuvânt îndrăzneț, dar totuși îl voi spune: Dacă n-aș fi al Tău, mi s-ar fi făcut o nedreptate. Ne naștem, ne destrămăm, ne împlinim; dorm, stau culcat, priveghez, merg; suntem bolnavi, ne este bine, avem plăceri și dureri. Avem parte de anotimpurile soarelui, de cele ale pământului, murim și trupul ne putrezește. Acestea sunt proprii și animalelor, care au faimă proastă, dar n-au nici o vină. Ce am mai mult decât ele? Nimic decât Dumnezeu. Dacă n-aș fi al Tău, mi s-ar face o nedreptate, Hristoase al meu!

Alt epitaf
II, I, 95

Am avut numele, scaunul și mormântul unui tată dumnezeiesc. Ci adu-ți aminte, prietene, de Grigorie, de Grigorie acela pe care Hristos l-a dăruit mamei sale ca pe un dar al lui Dumnezeu, iar în vise nocturne i-a dat dragostea de înțelepciune.

Alt epitaf
II, I, 96

Aici zace iubitul copil al lui Grigorie și al Nonnei, Grigorie, slujitorul Treimii; prin înțelepciune el a îmbrățișat înțelepciunea și încă de copil a avut drept bogăție nădejdea cerească.

Alt epitaf
II, I, 99

Îngerii fulgerători care înconjurați în cercuri infinite strălucirea egală a Dumnezeirii Celei în Trei Lumini, primiți pe Grigorie nevrednicul, dar totuși preot.

III.3. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA

III.3.1. Viața și opera - o perspectivă sintetică

Sfântul Grigorie de Nyssa, misticul și filosoful, este considerat “stâlp al ortodoxiei”, “capul care cugetă” între Sfântul Vasile – “brațul care lucrează” și Sfântul Grigorie de Nazianz – “gura care vorbește”. A făcut mare uz de filosofie, folosind la maximum datele rațiunii. Raționalismul său a fost o încercare de a justifica și de a sistematiza datele revelației prin acelea ale științei și filosofiei, în măsura în care aceasta este cu putință.

Sfântul Grigorie de Nyssa s-a născut în jurul anului 335 în Cezareea Capadociei, ca frate mai mic al Sfântului Vasile cel Mare. A primit educația și instrucția elementară în familie.

A fost o perioadă profesor de retorică, dar după moartea soției sale, Teosebia, și la îndemnul fratelui său mai mare se retrage la o mănăstire întemeiată de Sfântul Vasile pe malul râului Iris, în Pont, rămânând aici zece ani. În anul 371 este ales episcop de Nyssa (localitate situată în partea extrem răsăriteană a Capadociei). La 376 este condamnat de arieni și depus din treaptă. Reîntorcându-se după o vreme, a fost primit triumfal, ajungând mitropolit de Sevesta. A trecut la Domnul în anul 395. Sinodul al II-lea ecumenic îl numește “stâlp al ortodoxiei”.

Sfântul Grigorie de Nyssa, numit “Părinte al Părinților” de către sinodul al VII-lea ecumenic, a pus bazele înțelegerii dinamice și optimiste a vieții omului prin ideea “epectazelor”, a depășirii continue a spiritului uman.

Ideea sa fundamentală este aceea că natura umană este făcută pentru un progres infinit, iar înțelegerea lui Dumnezeu ca o realitate niciodată deplin cunoscută asigură o rezervă de progres nesfârșit în cunoaștere și în bine pentru credincios. Binele nu are hotar deoarece Dumnezeu, Care e una cu binele personal desăvârșit, nu are hotar, arată pr.prof.dr. D. Stăniloae.

Dintre scrierile Sfântului Grigorie de Nyssa, amintim:

A. Scrieri exegetice: *Despre crearea omului* (lucrare care completează omiliile Sfântului Vasile cel Mare la *Hexaemeron*); *Despre viața lui Moise*; *La titlurile Psalmilor* (introducere la studiul Psalmilor);

*Tâlcuire la Cântarea Cântărilor*⁵⁶¹ (cincisprezece omilii în care este interpretat cuprinsul acestei cărți în sensul nunții mistice a sufletului cu Dumnezeu); *Despre Rugăciunea Domnească*;

B. Scrieri dogmatico-polemice: *Contra lui Eunomie*; *Contra lui Apolinarie*; *Marele Cuvânt Catehetic*; *Cuvânt despre dumnezeirea Fiului și a Duhului Sfânt*;

C. Scrieri ascetice: *Despre feciorie*; *Viața Sfintei Macrina*;

D. Cuvântări morale: *Contra celor ce amână Botezul*; *Contra cămătarilor*; *Despre iubirea de săraci și despre binefacere*;

E. Panegirice: două cuvântări la *Sfântul Mucenic Ștefan*; la *Marele Mucenic Teodor ș.a.*⁵⁶²;

F. Necrologuri: *Cuvânt funebru la Marele Vasile, propriul său frate*; *Laudă Sfântului Părintelui nostru Efrem ș.a.*⁵⁶³;

G. Scrisorile Sfântului Grigorie de Nyssa sunt în număr de 26 în ediția Migne și au, în general, un caracter personal⁵⁶⁴.

În ediția J.-P. Migne, *Patrologia greacă*, opera acestui Sfânt Părinte este cuprinsă în volumele 44, 45, 46.

III.3.1.1. *Despre viața lui Moise sau Despre desăvârșirea cea după virtute*

Lucrarea *Despre viața lui Moise* poartă ca subtitlu: *Despre desăvârșirea cea după virtute* și este adresată unui tânăr, Cezar, care îi ceruse un model de viață desăvârșită. Este greu de răspuns la o asemenea problemă, deoarece virtutea înseamnă un progres continuu, arată Sfântul Grigorie de Nyssa, dar desprindem faptul că această lucrare este scrisă spre învățătură, spre a da *un model* celor care doresc să urmeze cuvântul lui Dumnezeu. *Despre viața lui Moise* este scrisă în jurul anului 390, Sfântul Grigorie de Nyssa vorbind despre această perioadă ca despre “bătrânețile albite”, despre vârsta “părului de argint”⁵⁶⁵.

⁵⁶¹ Pentru mai multe detalii, vezi C. Bolocan, *O abordare alegorică a Cântării Cântărilor după opera Sfântului Grigorie de Nyssa, Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor* (omiliile I-VII), în “Analele Științifice ale Universității «Al.I.Cuza» din Iași” (serie nouă), Teologie, tom VII, 2002, pp. 47-60.

⁵⁶² Vezi Ioan G. Coman, *Patrologie*, 1999, p. 117.

⁵⁶³ Cf. *Ibidem*.

⁵⁶⁴ Cf. *Ibidem*.

⁵⁶⁵ Cf. *Ibidem*, p. 115.

Sfântul Grigorie de Nyssa vede în toate faptele istorice ale lui Moise sensuri spirituale mai înalte (anagogice) care descriu drumul duhovnicesc al oricărui om care vrea să îl urmeze. Putem avea o idee despre treptele urcușului duhovnicesc, gândindu-ne la viața aleasă a oamenilor îmbunătățiți, dintre care cel dintâi este Moise.

Urcușul duhovnicesc al celui ce vrea să ajungă la unirea cu Dumnezeu este arătat ca făcându-se *în* Hristos, cu *ajutorul* lui Hristos; cultura filosofică este folositoare numai în pruncia duhovnicească, dar după întărirea credinței în El, trebuie să ne dispensăm de ea.

Lucrarea *Despre viața lui Moise* este alcătuită din două părți: în prima parte, după o scurtă introducere, este expusă viața lui Moise, după care, în a doua parte, este cuprinsă tâlcuirea, meditarea asupra evenimentelor și faptelor amintite în prima parte.

Sfântul Grigorie de Nyssa nu prezintă în această scriere toată viața lui Moise într-o formă biografică, ci numai acele evenimente din viața lui, pe care le poate folosi ca interpretare a treptelor urcușului duhovnicesc. În centrul evenimentelor din viața lui Moise sunt așezate două dintre ele: descoperirea lui Dumnezeu în rugul aprins și urcușul lui Moise pe Muntele Sinai pentru a aduce Tablele Legii (aici a văzut cortul cel nefăcut de mână).

Care sunt aceste trepte ale urcușului duhovnicesc?

Mai întâi sufletul trebuie să se retragă din strălucirea înșelătoare a vieții lumești, petrecând în singurătate, așa cum Moise în urma luptei dintre cei doi evrei se retrage, fiind mai mult timp păstor. Făcând așa, adică retrăgându-se din lume (poate fi vorba și de o retragere a omului în pustiu în inimi sale), după o vreme, i se arată întâia lumină a credinței în Dumnezeu Cel Adevărat (revelarea lui Dumnezeu în rugul aprins). În această lumină cunoaște că Dumnezeu este un EU, deci o Persoană, sau Persoana care are adevărata existență ("Eu sunt Cel ce sunt"). Deci, scoate pe om din părerea că Dumnezeu este o esență impersonală, una cu lumea, în sens panteist.

Odată cu această descoperire, Dumnezeu dă sufletului și porunca de a merge la frații săi, însuflețiți de aceeași dorință de a-L cunoaște și a le spune că El este Dumnezeul cel Unic și Personal și să iasă de sub stăpânirea vrăjmașului nevăzut, spre a-I sluji numai Lui (Așa cum Moise este trimis la poporul lui Israel pentru a-l scoate din robia egipteană).

Părinții care nasc pruncul de parte bărbătească sunt gândurile înțelepte și ocrotitoare. Când acestea văd odrasla cea bună luată de valurile lumii, o asigură împotriva scufundării, făcându-i un "coș". Coșul acesta este alcătuit

din diferite tăblițe, care sunt *educația* alcătuită din diferite învățături și care ține pe cel purtat de ea deasupra valurilor vieții.

Fiica faraonului poate fi înțeleasă ca fiind cultura filosofică. Așa cum Moise a fost cunoscut de către aceasta, tot așa putem să acceptăm cultura filosofică, însă doar până la o vârstă. După cum Moise nu s-a despărțit de maica sa cea adevărată, așa și noi să nu ne despărțim de Biserică.

Ca un adevărat învățător și sfătuitor al celor tineri, mai ales, dar și al tuturor celor care doresc să urmeze calea duhovnicească a virtuților, Sfântul Grigorie stăruie asupra lucrurilor mai greu de înțeles, cum ar fi, de exemplu, și moartea celor întâi-născuți ai egiptenilor: “Căci dacă cineva se mărginește numai la privirea istoriei, cum va descoperi înțelesul vrednic de Dumnezeu în cele ce s-au petrecut?”. Și arată în continuare că prin moartea pruncilor egipteni Dumnezeu nu a săvârșit o nedreptate (ucigând prunci fără vină) și spune: “Căci prin stârpirea începutului dispare ceea ce ar fi putut urma, cum învață Domnul prin Evanghelie, cerându-ne limpede să stărpim primii născuți ai păcatelor, adică poruncindu-ne să nimicim *pofta cea rea* și *mânia* ca să nu ne mai temem nici de întinăciunea preacurviei, nici de urâciunea uciderii”.

Vedem că toate aceste sfaturi ilustrate prin simbolurile vieții lui Moise sunt raportate la Hristos: “Dar această stârpire nu s-ar împlini, dacă nu s-ar fi vărsat în fața intrărilor noastre sângele Aceluia care alungă pe pierzătorul (diavolul)”.

Sfântul Grigorie de Nyssa descrie alternativ chipul lui Moise și al israeliților, ordinea în care înaintează omul, în general, spre comuniunea cu Dumnezeu prin eliberarea de păcat. În Moise ni se dă chipul călăuzitorului sau al părintelui duhovnicesc, iar în israeliți, chipul celor călăuziți. Din momentul în care cel călăuzit s-a rupt de viața robită de păcat și a pornit pe calea virtuții, nu mai este ajutat numai de călăuzitor sau de un înger, ci Însuși Dumnezeu i se face călăuzitor.

Adevărata desăvârșire este aceea de a nu ne despărți de viața păcătoasă din teama de pedeapsă, asemenea robilor, nici de a lucra binele în nădejdea răsplătirii, câștigând viața virtuoasă printr-un schimb negustoresc, ci ridicându-ne peste toate, deci chiar peste cele rânduite nouă prin făgăduință, să ne înfricoșăm de un singur lucru: de căderea din prietenia cu Dumnezeu,

și să socotim un singur lucru de cinstire și de iubire: să ne facem prieteni ai lui Dumnezeu, catehumeni ai Săi⁵⁶⁶.

III.3.1.2. *Marele Cuvânt Catehetic*

Cea mai importantă și mai sistematică operă dogmatică și catehetică a Sfântului Grigorie de Nyssa este *Marele Cuvânt Catehetic*, scrisă, probabil, pe la 383 și adresată dascălilor creștini însărcinați cu instruirea catehumenilor. Este considerat “o punte între tratatele lui Origen *Despre începuturi* și *Dogmatica* Sfântului Ioan Damaschin”⁵⁶⁷, o “cuvântare despre învățătură catehetică”⁵⁶⁸. În prefață se află expus unul dintre principiile învățământului prin catehumenat: “Însă nu se va potrivi același fel de a expune învățătura creștină cu toți câți se apropie să asculte cuvântul. Ci, se cade după felurile deosebite cu care oamenii cinstesc pe Dumnezeu, să potrivim și expunerea învățăturii catehetice [...], trebuie după cum s-a spus să ținem seama de convingerile oamenilor și să ne facem cuvântarea potrivită cu rătăcirea în care zace fiecare, punând înaintea fiecărei discuții anumite principii și premise, care sunt potrivite cu dreapta judecată, pentru ca, folosindu-ne de adevărurile recunoscute și de ei, și de noi, să se poată descoperi gândirea lor”⁵⁶⁹.

Alături de *principiul accesibilității* se află concepția proprie, concepție ce pune accent pe *descoperirea deductivă* a gândirii catehumenilor, pe “rațiunea evlaviei”, cum însuși o numește în capitolul întâi⁵⁷⁰.

Lucrarea poate fi structurată în 4 părți:

Partea întâi (capitolele 1-4) tratează despre Dumnezeu și Sfânta Treime.

⁵⁶⁶ Pentru această lucrare și pentru alte analize din scrierile Sfântului Grigorie de Nyssa am consultat: Sfântul Grigorie de Nyssa, *Scrieri partea I*, traducere de Pr.Acad. D. Stăniloae și I. Buga, colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 29, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982 (*Despre viața lui Moise* sau *Despre desăvârșita virtute; Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor; Despre Fericiri; Despre Rugăciunea Domnească; Desprea rânduiala cea după Dumnezeu (a vieții) și despre nevoința cea adevărată*; vezi și C. Bolocan, *Treptele urcușului duhovnicesc și rolul lor catehetic în Despre viața lui Moise a Sfântului Grigorie de Nyssa*, în “Teologie și Viață”, (serie nouă), anul XIII (LXXIX), nr. 1-6, 2004, pp. 61-70.

⁵⁶⁷ Vezi Ioan G. Coman, *Patrologie*, 1999, p. 116.

⁵⁶⁸ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Marele Cuvânt Catehetic*, traducere din limba greacă de Grigorie Teodorescu, Editura Sophia, București, 1998, *Prefață*, p. 11 (se va folosi sigla: Sf. Grigorie de Nyssa, *Cuvânt Catehetic*).

⁵⁶⁹ *Ibidem*, pp. 11-12.

⁵⁷⁰ Cf. *Ibidem*, *passim*.

Partea a doua (capitolele 5-32) tratează despre păcat, despre întrupare și despre mântuirea prin Hristos.

Partea a treia (capitolele 33-37) tratează despre Botez și Euharistie.

Partea a patra (capitolele 38-40) tratează despre roadele credinței.

Conținutul expunerii combate pe arieni, apolinariști, manihei, iudei și păgâni și lămurește învățătura creștină despre Sfânta Treime, despre creație, despre păcatul strămoșesc și urmările lui, despre Întruparea Cuvântului și despre consecințele ei, despre harul Sfințelor Taine.

Modul împărțirii problemelor de referință asupra cărora Sfântul Grigorie insistă este justificat de faptul că disputele din acea vreme aveau ca punct de plecare esența credinței creștine: esența și unitatea Sfintei Treimi, și astfel, expunerea pleacă de la complex spre simplu.

Se folosește o structură inversă celei utilizate în practica catehumenatului. Aceasta nu numai datorită calității auditoriului (cateheți ei înșiși), ci și datorită unei modificări de accent în epocă confruntată cu atâtea lupte împotriva ereziilor.

Mărturisirea de credință în ceea ce privește dogmele care nășteau confruntările vremii, ocupa locul întâi în organizarea catehizării. O a doua observație privește originalitatea concepției Sfântului Grigorie privind păcatul și voința liberă și acea mișcare fără sfârșit a omului spre cunoașterea lui Dumnezeu (Teognosia).

Se află aici, în germene, vestita sa învățătură despre “epectaze” care constituie tema vie, existențială a gândirii Sfântului Grigorie de Nyssa și totodată tema practică a realizării sale ca om⁵⁷¹.

⁵⁷¹ *Hristologia* – Hristos a avut firea umană integrală, adică trupul real și sufletul rațional, și a avut firea divină completă.

Antropologia – Sfântul Grigorie de Nyssa este creatorul propriu-zis al antropologiei: “Omul este elementul mediator între firea divină și netrupească și între viața irațională și animală”. Omul are în el din ambele firi: din cea divină – puterea rațiunii și a inteligenței care nu admite deosebirea între sexul masculin și feminin, iar din firea nerațională are alcătuirea trupului și forma deosebită a sexelor. Primul om creat exprimă omul în general, pur spiritual, fără sex în vederea căderii în păcat. Omul asexuat, și din acest punct de vedere, este chipul și asemănarea lui Dumnezeu, care n-are sex, după cuvântul Apostolului că “în Hristos Iisus nu este nici parte bărbătească, nici parte femeiască” (Galateni 3, 28). Apoi Dumnezeu a împărțit omul, deci nu mai reprezintă chipul lui Dumnezeu.

Asemănarea este împlinirea voinței Acestuia printr-o viață curată, dobândită prin harul lui Dumnezeu.

Prima parte (capitolele 1-4) tratează despre Dumnezeu și Sfânta Treime.

Astfel în capitolul întâi se precizează:

“Bun lucru este universul și toate câte contemplăm în el cu înțelepciune și meșteșug.

Apoi toate lucrurile sunt ale Cuvântului, care are viață și există pentru că este Cuvântul lui Dumnezeu, care-și alege liber să facă ceea ce voiește și care poate să înfăptuiască orice-Și alege să facă, alegându-și întru totul ceea ce e bine și de folos.

Trebuie neapărat ca odată cu Cuvântul, să subînțelegem și pe Tatăl Cuvântului, căci Cuvântul n-ar mai fi Cuvânt dacă n-ar fi Cuvântul Cuiva”⁵⁷².

Duhul este o putere în ființă, care se vede în ea însăși într-un ipostas propriu care nu poate fi despărțită de Dumnezeu în care este, sau de Cuvântul lui Dumnezeu pe care-L însoțește, putere care nu se împrăștie spre a dispărea, ci care la fel ca și Cuvântul lui Dumnezeu în ipostasul ei este liberă alegătoare a ceea ce voiește să facă, de sine mișcătoare, înfăptuitoare, alegând întotdeauna să facă binele⁵⁷³.

A doua parte cuprinde capitolele 5-32. Dacă existența Cuvântului lui Dumnezeu poate că nu o vor tăgădui nici elinul, dacă se folosește de rațiune, nici iudeul, dacă se bazează pe Scriptură; însă iconomia lui Dumnezeu-Cuvântul, cu privire la faptul că S-a făcut om, “va fi respinsă de fiecare dintre ei, pe motiv că este și de necrezut și nepotrivită pentru a fi crezută”⁵⁷⁴.

În capitolele 14-28 Sfântul Grigorie de Nyssa lămurește cauza pentru care Dumnezeu S-a unit cu învelișul unic al firii omenești, spunând:

“Cauți să afli cauza nașterii lui Dumnezeu printre oameni? Dacă vei îndepărta din viață binefacerile care vin de la Dumnezeu, n-o să mai ai prin ce lucruri să cunoști pe Dumnezeu. Căci din binefacerile pe care le simțim cunoaștem pe binefăcătorul nostru.

Astfel, privind la lucrurile care se întâmplă, cu ajutorul lor ne facem o idee, prin analogie, despre firea celui care le pune în mișcare. Dacă însușirea caracteristică a naturii divine este iubirea de oameni, ai explicația pe care o căutai și cunoști astfel cauza prezenței lui Dumnezeu printre oameni.

⁵⁷² Grigorie de Nyssa, *Cuvânt Catehetic*, p. 18.

⁵⁷³ cf. *Ibidem*, cap. 2, pp. 20-21.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, cap. 5, p. 26.

Firea noastră neputincioasă avea nevoie de un lecuitor. Omul care căzuse avea nevoie de un îndreptător. Avea nevoie de un Dătător de viață cel care se îndepărtase de viață. Avea nevoie de un aducător la viață cel care alunecase de la făptuirea binelui. Avea nevoie de prezența luminii cel învăluit în întuneric. Sunt oare aceste lucruri mici și nevrednice ca Dumnezeu să se rușineze a se coborâ spre cercetarea firii omenești, când omenirea se găsea într-o stare atât de jalnică și de nenorocită?”⁵⁷⁵.

Cauzele Înrupării

Dacă necesitatea Înrupării se raportează, în general, la situația de fapt în care se află omul, cauzele specifice ale Înrupării determină și realizează actul.

Aceste cauze exprimă, în înțelesul cel mai sublim al minții noastre, lucrarea dumnezeirii în care subzistă și din care izvorăsc și se revarsă acțiuni în afară. Sunt câteva din buchetul însușirilor divine prin care, catafatic, încercăm să percepem și să definim acțiunea ființei dumnezeiești, buchet pe care Sfântul Grigorie în permanență îl ține strâns fără să-l desfacă, după cum nu poate fi desfăcută dumnezeirea care este și pe care o indică, nu însă după ființă, ci după lucrări.

Totuși Sfântul Grigorie le analizează separat, demonstrând felul în care fiecare a operat în actul mântuirii, determinând Înruparea Logosului. Acestea sunt: *iubirea, bunătatea, înțelepciunea, dreptatea, atotputernicia*:

“Bunătatea, înțelepciunea, dreptatea, puterea, nestrăciunea se văd în iconomia mântuirii noastre. Bunătatea lui Dumnezeu se vede din faptul că a vrut să mântuiască pe cel pierdut. Înțelepciunea și dreptatea s-au arătat în felul mântuirii noastre. Puterea s-a văzut din faptul că El a fost în chip de om și asemenea unui om potrivit cu umilința firii noastre”⁵⁷⁶.

Înruparea Cuvântului este dovada puterii divine:

- “Dar coborârea Lui la umilință este un prisos al puterii Lui, care nu e în nici un fel împiedicată să facă lucruri dincolo de natură...”⁵⁷⁷.

Capitolul al XXV-lea este adresat celor mai mici la suflet:

- “Într-adevăr cine este atât de copil la suflet, privind Universul, să nu creadă că Dumnezeu este în Univers, îmbrăcându-l și cuprinzându-l și locuind în el?... dacă toate sunt în El și El în toate, de ce se rușinează ei că

⁵⁷⁵ *Ibidem*, cap. 15, p. 61.

⁵⁷⁶ *Ibidem*, cap. 24, p. 86.

⁵⁷⁷ *Ibidem*.

doctrina creștină învață că Dumnezeu a fost printre oameni și că nici acum nu este în afară de oameni?”⁵⁷⁸.

În capitolul al XXVI-lea, Sfântul Grigorie de Nyssa combate o erezie: “căci faptul că Dumnezeu nu s-a arătat în pura Sa dumnezeire, ci acoperit de natura omenească, rămânând necunoscut de vrăjmașul, este după părerea ereticilor, o amăgire. Într-adevăr, propriu înșelătorilor este să întoarcă spre altceva nădejdiile celor pe care-i pândesc și să facă altceva decât ceea ce așteptau ei”⁵⁷⁹.

Sfântul Grigorie folosește analogia cu bolnavul care nu poate fi îngrijit dacă nu primește în chip propriu îngrijirea: “Deci dacă bolnavul era pe pământ, iar puterea dumnezeiască nu s-ar fi atins de el, potrivit cu ceea ce-i era propriu, ar fi fost fără folos pentru om lucrarea puterii divine”⁵⁸⁰.

Se pune întrebarea: “De ce Dumnezeu a amânat binefacerea și n-a curmat înmulțirea răului atunci când acesta era la început”⁵⁸¹. La care Sfântul Grigorie de Nyssa răspunde într-un mod cât se poate de logic: întoarcerea noastră la bine a fost amânată din pricina “înțelepciunii și a prevederii”⁵⁸². Sfântul face o comparație: precum un doctor așteaptă, atunci când un lcid neotrăvitor străbate porii, ca boala să iasă la suprafață pentru a putea fi vindecată, tot așa după ce “boala răului s-a abătut asupra firii omenești, Tămăduitorul a așteptat să nu rămână nici o răutate ascunsă în făptura noastră. De aceea, Dumnezeu nu aduce omului îngrijirea îndată după uciderea de frate săvârșită de Cain, căci răul nu apăruse în toată grozăvia lui, așa cum s-a întâmplat în vremea lui Noe, nici nu se descoperise greaua boală a păcatului Sodomiei, nici lupta egiptenilor împotriva lui Dumnezeu, nici mândria asirienilor, nici nelegiuirea ucide de copii a lui Irod, nici celelalte fapte – câte se pomenesc și câte s-au întâmplat în generațiile următoare, unele fără să fie arătate de istorie –, de vreme ce rădăcina răului încolțește în multe chipuri, în libera voință a oamenilor. Deci, după ce răul ajunsese la culme și nici nu mai era nici un fel de fărâdelege pe care oamenii să nu aibă îndrăzneala de a o face, pentru ca vindecarea să fie pentru orice boală, de aceea Dumnezeu a vindecat boala nu atunci când era la început, ci când atinsese culmea”⁵⁸³. Iar pentru cei ce socotesc, abătându-se de la

⁵⁷⁸ *Ibidem*, p. 87.

⁵⁷⁹ *Ibidem*, p. 89.

⁵⁸⁰ *Ibidem*, cap. 27, p. 94.

⁵⁸¹ *Ibidem*, cap. 29, p. 96.

⁵⁸² *Ibidem*.

⁵⁸³ *Ibidem*, cap. 29.

învățătura cea dreaptă, “că și după vindecare viața noastră săvârșește mereu greșeli prin păcate, unul ca acesta să fie dus la adevăr printr-un exemplu cunoscut”⁵⁸⁴; după cum șarpele primește în cap lovitura de moarte și nu moare în același timp și restul reptilei, “ci capul e mort, dar coada-i încă însuflețită, tot așa e cu puțință să vezi răul lovit de moarte la cap, dar unele rămășițe ale lui să rămână în viață”⁵⁸⁵.

În *partea a treia* (capitolele 33-37) Sfântul Grigorie tratează despre Taina Botezului și despre Euharistie.

În capitolul al 33-lea Sfântul Grigorie vorbește despre Taina Sfântului Botez. La afirmația că “cel nemuritor trece la viață, prima naștere ducându-l pe om la viață trecătoare”⁵⁸⁶, logic ar fi să existe o altă naștere într-o viață care “să-l ducă pe cel ce se naște la o viață nemuritoare”⁵⁸⁷.

La întrebările: oare vom putea noi să convingem un necredincios că “rugăciunea și chemarea harului ceresc, apa și credința sunt mijloace prin care se împlinește taina nașterii din nou?”⁵⁸⁸, și “în ce fel rugăciunea și chemarea puterii divine care se face deasupra apei, se transformă în izvor de viață pentru cei primesc taina?”⁵⁸⁹, răspunsul Sfântului Grigorie de Nyssa, “Pentru cei care ne pun astfel de întrebare”⁵⁹⁰, este următorul: “Cum se face om sămânța care este aruncată pentru aceasta? Nu există însă nici... o explicație care să producă vreo convingere printr-un raționament, oarecare. Căci ce legătură există între sămânța omului și însușirea care se vede la om? [...]. Același răspuns pe care-l primim noi de la cei pe care îi întrebăm cum e de crezut faptul că omul se formează din acea sămânță, îl vom da și noi când suntem întrebați despre renașterea prin apă. Căci în problema concepției omului, fiecare dintre cei întrebați poate să răspundă că printr-o putere divină sămânța se face om și că în lipsa acesteia, sămânța rămâne nemișcată și fără lucrare”⁵⁹¹.

Tot legat de botez, mare este și taina aceasta a coborârii omului în apă și afundarea de trei ori. Iată cuvintele Sfântului Grigorie de Nyssa:

“Ce am văzut noi la Autorul mântuirii noastre? O moarte de trei zile și apoi iarăși viață. Trebuie deci ca un lucru asemănător să ni-l închipuim și cu

⁵⁸⁴ *Ibidem.*

⁵⁸⁵ *Ibidem.*

⁵⁸⁶ *Ibidem*, cap. 3, p. 10.

⁵⁸⁷ *Ibidem.*

⁵⁸⁸ *Ibidem.*

⁵⁸⁹ *Ibidem.*

⁵⁹⁰ *Ibidem*, p. 111.

⁵⁹¹ *Ibidem.*

privire la noi. [...] Orice om atins de moarte are un loc propriu potrivit cu firea lui, anume pământul către care se apleacă și în care este îngropat. Sunt foarte mult înrudite între ele pământul și apa [...]. De trei ori afundându-ne în apă și iarăși ridicându-ne din apă, imităm îngroparea mântuitoare și învierea cea de a treia zi...⁵⁹².

Putem merge cu discuția până acolo încât să afirmăm că Dumnezeu dacă ar vrea, ar putea ca și pe cei necredincioși să-i aducă cu forța să primească cuvântul lui Dumnezeu. Iată ce spune Sfântul Grigorie de Nyssa: “Dar unde ar mai fi libertatea omului? Căci numai ființele fără suflet, sau fără rațiune pot fi conduse de o voință străină... Iar dacă voința liberă ar rămâne în nelucrare atunci ar dispărea și *virtutea*, devreme ce e împiedicată de nemișcarea liberei voințe. Iar dacă lipsește virtutea, atunci viața este fără de cinste, rațiunea funcționează distrugător... Neînvins ar fi păcatul, nedeosebite ar fi felurile de trăire a vieții”⁵⁹³.

O altă problemă adusă în discuție este aceea a *naturii dumnezeiești* care a trebuit să încerce *moartea*. Întrebarea care se pune este de ce acest lucru trebuia să se întâmple, ca “Dumnezeu să fie batjocorit de chipul netrebnic al morții?”⁵⁹⁴. Și chiar moartea pe cruce.

“Răspundem că nașterea face moartea necesară. Căci Cel care hotărâse odată să fie părtaș al firii omenești trebuia să treacă prin toate cele sortite firii omenești. Deci, viața omenească fiind cuprinsă între două margini, dacă cel care a trecut o margine n-ar fi atins-o și pe cealaltă, proiectul divin ar fi rămas pe jumătate îndeplinit, una dintre cele două însușiri ale noastre rămânând neatinsă”⁵⁹⁵.

Partea a IV-a (capitolele 38-40) este consacrată roadelor credinței și eshatologiei: “Dar nu cred că învățătura catehetică cuprinde o doctrină suficientă în cele ce am spus. Într-adevăr, eu socotesc că trebuie să cercetăm și *ceea ce urmează botezului*”⁵⁹⁶; “Dar fiindcă acestea sunt lucrurile care ne stau în față cu nădejde în *viața de apoi* [...] ar fi de datoria oamenilor cu minte să nu caute la clipa de față, ci la cea de apoi”⁵⁹⁷.

Din cele expuse, putem observa că Sfântul Grigorie are o cugetare logică, bine informată, bogată în concluzii.

⁵⁹² *Ibidem*, cap. 35, p. 117, 119.

⁵⁹³ *Ibidem*, cap. 31, p. 103.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, cap. 32, p. 105.

⁵⁹⁵ *Ibidem*.

⁵⁹⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁵⁹⁷ *Ibidem*, p. 138.

Mistica celui mai mare cugetător creștin al veacului al IV-lea⁵⁹⁸ este influențată de neoplatonism, de mistica lui Filon, a lui Clement Alexandrinul și a lui Origen.

Esențial pentru scrisul duhovnicesc răsăritean și pentru învățământul de credință este faptul că unirea cu Dumnezeu, prin iubire și nu prin ființă, învățătura pltonică despre ființă se transformă într-o învățătură autentic creștină. Această învățătură, împreună cu cea legată de ea din *Omiliile la Rugăciunea Domnească*, *unirea rugăciunii cu nepătimirea*, curățirea de patimi prin practicarea virtuții a pus temelia întregii spiritualități filocalice, zugrăvind totodată un ideal creștin, altul decât cel al gnosticului alexandrinilor. În acest sens, Sfântul Grigorie se dovedește un psiholog de o sensibilitate și de o finețe deosebită.

⁵⁹⁸ Ioan G. Coman, *Patrologie*, 1999, p. 119.

IV. ȘCOALA CATEHETICĂ TRADIȚIONALISTĂ

IV.1. Sfântul Chiril al Ierusalimului – viața și opera – o perspectivă sintetică

Cunoscutul patrolog francez, F. Cayré⁵⁹⁹, spune următoarele: “A côté de maîtres de ces deux grandes écoles (Écoles d’Alexandrie et d’Antioche), on trouve, au IV-e siècle, des écrivains que l’on considère comme les représentants d’une *École exclusivement ou du moins principalement traditionaliste*. Les plus en vue sont au début du siècle, Saint Méthode d’Olympe et à la fin, Saint Epiphane. Nous y rattacherons aussi, et en tenant compte que du caractère de son oeuvre, *Saint Cyrille de Jérusalem*”. Se vorbește de “tradiționalismul” unei școli, ca despre o trăsătură ce o definește. Se pune întrebarea: despre ce tradiție este vorba în “tradiționalismul” acestei școli? Poate fi vorba de o tradiție comună tuturor școlilor, și anume cea a învățaturii Mântuitorului și a Apostolilor Săi. Școala din Antiohia este cea care a pus la baza activității ei *respectarea* acestei tradiții. Astfel, tradiționalismul școlii din Ierusalim, al cărui reprezentant tipic este Sfântul Chiril, se referă la tradiționalismul primar și la cel al școlii mamă, Școala din Antiohia, care l-a ridicat la rang de principiu.

Sfântul Chiril (313-386) este o verigă de legătură dintre tradiția primară și cea neoantiohiană.

În ediția J.-P. Migne, *Patrologia Greacă*, opera Sfântului Chiril este cuprinsă în zece volume, respectiv volumele 68-77 și conține lucrări exegetice, dogmatico-polemice, pastorale, corespondență.

A. Lucrări exegetice: *Despre închinarea și adorarea în duh și adevăr*, cuprinsă în 17 cărți; *Comentarii la Isaia* și la *Profeții mici*, *Catrene la Psalmi*, *Regi*, *Cântarea Cântărilor*, *Proverbe*, *Profeții mari*, *Comentarii la Noul Testament*.

⁵⁹⁹ F. Cayré, *Précis de Patrologie. Histoire et doctrine des Pères et docteurs de l’Église*, tom. I, Paris, 1927, p. 290.

B. Lucrări dogmatico-polemice:

1. Contra arianismului: *Tezaurul despre Treimea Sfântă și de o ființă*.
2. Contra nestorianismului: 3 *Memorii despre credința dreaptă*, *Contra blasfemiilor lui Nestorie*, *Apologie către împărat* ș.a.

C. Lucrări pastorale:

Din predici, ni s-au păstrat doar fragmente (din 20 numai). De remarcat este predica *Către Sfânta Fecioară Maria*, unde Sfântul alcătuiește acel celebru imn către Fecioara Maria.

Cât privește *corespondența*, Sfântul Chiril a scris un număr de 29 de scrisori pascale, cu un cuprins dogmatic, cu o importanță aparte pentru istoria Bisericii și pentru dreptul canonic⁶⁰⁰.

Catehezele care îi poartă numele, în număr de 23 și o procateheză rostite în Biserica Sfintei Învieri și a Sfântului Mormânt din Cetatea Ierusalimului, oglindesc spiritul locurilor în care a trăit Mântuitorul Iisus Hristos. Importanța lor pentru învățământul religios prin catehizare este inestimabilă: sunt cele mai vechi documente din domeniul catehizării patristice în care se prezintă *catehumanatul* în ansamblu (cele două cateheze ale Sfântului Ioan Gură de Aur, *Marele cuvânt catehetic* al Sfântului Grigorie de Nyssa, operele Fericitului Augustin, lucrările lui Clement Alexandrinul și Origen dau informații despre catehumanat, însă incomplete în ce privește concretizarea principiului fundamental al catehizării și anume pregătirea graduală, în cadrul disciplinei arcană a conștiinței creștine a catehumanatului).

Părintele M. Bulacu⁶⁰¹, precizează: “Catehezele Sfântului Chiril se prezintă în istoria catehumanatului creștin ca *operă catehetică monumentală* nu numai pentru că sunt un *model de catehizare* în ce privește pregătirea pentru botez și pentru fazele însemnate și distincte ale catehizării, ci și pentru faptul că prezintă *singurul exemplar complet de catehizare* din veacurile creștine primare”. Autorul continuă: “Catehetica propriu-zisă, ca studiu al teologiei practice, sub influența temporară a anumitor curente din Apus, a privit catehezele Sfântului Chiril, Arhiepiscopul Ierusalimului, mai mult sub importanța istorică a unei etape în desfășurarea catehumanatului în

⁶⁰⁰ pentru detalii, vezi I.G. Coman, *Patrologie*, 1999, p. 101.

⁶⁰¹ *Conștiința creștină. Studiu catehetic după catehezele Sfântului Chiril, arhiepiscopul Ierusalimului*, București, 1941, *passim*.

primele veacuri creștine, decât ca un *ghid metodic pentru continuarea metodei catehetice patristice*”⁶⁰².

În această “operă catehetică monumentală” fenomenul psihologic religios al conștiinței creștine se conturează nu în simple trepte formale, cum am văzut în opera Sfântului Ioan Gură de Aur, ci în *momente psihologice religioase*, cu mult mai adânci: *căința față de păcat, evlavia și credința*.

IV.1.1. Catehezele Sfântului Chiril al Ierusalimului – modele catehetice

Primele optsprezece cateheze și procateheza au fost rostite în Postul Mare în vederea pregătirii catehumenilor pentru primirea Botezului, a Mirungerii și a Sfintei Euharistii, în noaptea Sfintei Învieri, iar cele cinci numite *mistogogice* au fost rostite în Săptămâna luminată, cu scopul spre a le tilcui acestora, după ce au primit Sfintele Taine de inițiere, înțelesul lor duhovnicesc.

În prima parte a catehezelor (cele 18 și procateheza) este prezentată, clar și precis, cu argumente biblice, învățătura Sfintei Biserici despre Dumnezeu, despre Mântuitorul Hristos, despre nașterea Lui din Fecioară, despre chinurile Crucii, despre îngroparea și învierea Lui, despre înălțarea Sa la ceruri, despre a doua venire, despre învierea celor adormiți, despre Judecata de obște, despre viața veșnică. Este prezentată, de asemenea, și învățătura creștină despre păcat, pocăință și credință. Este interpretat, pe articole și Simbolul de credință, care cuprinde, de altfel, toate dogmele.

În partea a doua a Cuvântărilor sale, Sfântul Chiril în *catehezele mistogogice*, descoperă celor vrednici, “în duh și adevăr”, semnificațiile tainice ale Botezului, Mirungerii și Sf. Euharistii. Tot aici sunt tâlcuite și gesturile și rostirile Sfinților slujitori care săvârșesc Sfânta Liturghie, este adusă în practică și îndreptățirea de netăgăduit a Bisericii de a pomeni în cadrul Sfintei Liturghii pe cei adormiți.

Procateheza sau Prologul catehezelor deschide ciclul, prevenindu-i cu cele trebuitoare pe cei ce încep urcușul duhovnicesc: “Noi, slujitorii lui Hristos, am primit pe fiecare și *având oarecum slujba de portari*, am lăsat ușa deschisă. Poate că ai intrat având sufletul pângărit de păcate și intenție rea. Ai intrat; ai fost primit; numele tău s-a înscris. Vezi această cinstită

⁶⁰² *Ibidem, passim.*

așezare a Bisericii? Observi ordinea și disciplina de aici?”⁶⁰³. “Ai intrat înăuntrul mrejelor bisericești. Lasă-te prins de viu! Nu fugi! *Iisus te prinde cu undița*, nu ca să te omoare, ci ca prin moarte să-ți dea viață”⁶⁰⁴. În capitolul al șaselea⁶⁰⁵ avem imaginea catehumenului din prima treaptă de intrare în creștinism: “[...] căci Duhul locuiește în tine și face *de acum înainte din mintea ta casă dumnezeiască...*”. Mai departe, în capitolele 8 și 9, adaugă⁶⁰⁶: “Nimic altceva nu cere Dumnezeu de la noi decât *intenție bună*. Nu spune: Cum mi se șterg păcatele? Îți spune: prin voință; prin credință. Ce este mai scurt decât aceasta?”; “Picioarele tale să se grăbească spre cateheze! *Primește cu râvnă exorcismele*. Și dacă ți se suflă peste față și dacă ești exorcizat, acestea sunt spre mântuirea ta... Exorcismele sunt dumnezeiești *căci sunt adunate din dumnezeieștile Scripturi*”. Caracterul sistematic al catehizării este arătat în următorul pasaj de la capitolul al 11-lea: “Să-ți dau și acest sfat. Învață cele ce ți se spun și *păstrează-le* veșnic. Să nu le socotești simple convorbiri. Si acestea sunt bune și vrednice de credință; și dacă cumva astăzi le vom neglija, putem să le învățăm și mâine. Dar dacă astăzi se vor neglija învățăturile despre baia renașterii, *predatate într-o ordine precisă*, atunci când se vor mai putea îndrepta?[...]. Închipuie-ți catehizarea ca pe o casă! Dacă nu vom săpa adânc pământul și nu vom pune temelie, dacă nu vom încheia casa, după toată regula, cu legăturile zidirii, ca să nu rămână vreun loc gol și să se strice clădirea, atunci nu-i nici un folos de osteneala de mai înainte [...]. Învățăturile pe care *metodic* vi le vom expune sunt multe. Acum vi le-am amintit răzleț, dar la timpul lor vi le vom expune armonios”⁶⁰⁷.

Postulatul întoarcerii de la păcat, ca primă treaptă în zidirea conștiinței religioase creștine, este formulat nu numai în *Procateheza*, ci este leit-motivul întregului ciclu. În *cateheza I*, capitolul al 2-lea se precizează: “Dacă este cineva rob al păcatului să fie cu totul gata, *prin credință*, pentru libera renaștere a înfierii”⁶⁰⁸ și la capitolul 3: “După cum cei care vor să pornească la război cercetează vârsta și trupurile ostașilor, tot astfel și

⁶⁰³ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, traducere din limba greacă și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003, *Procateheza*, cap. 4, p. 7 (se va folosi sigla: Sfântul Chiril, *Catehezele*).

⁶⁰⁴ *Ibidem*, cap. 5, p. 8.

⁶⁰⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, pp. 10-11.

⁶⁰⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁶⁰⁸ *Ibidem*, *Cateheza I*, cap. 2, p. 19.

Domnul, înrolând în armata Sa sufletele, cercetează *intențiile*. Dacă Dumnezeu ar găsi pe cineva că are ascunsă în el fățarnicia, atunci îl leapădă pe omul acela, ca pe unul ce nu-i în stare să ia parte la lupta cea adevărată. Domnul nu dă cele sfinte câinilor, ci acolo unde vede *conștiința cea bună*, acolo dă pecetea cea mântuitoare și minunată, de care tremură demonii și o cunosc îngerii, ca unii să fugă fiind goniți de pecete, iar alții să o îmbrățișeze ca pe bunul lor propriu”⁶⁰⁹.

Cateheza a II-a, Despre pocăință. Despre iertarea păcatelor și despre cel potrivit, pregătește sufletul pentru războiul împotriva păcatului: “Păcatul taie nu numai *nervii sufletului*, dar este pricinuitoarea focului veșnic. Păcatul este un rău, săvârșit prin libera voință a omului, odraslă a intenției”⁶¹⁰. La sfârșitul catehezei se află vederea iubirii de oameni a lui Dumnezeu: “Dumnezeu îi iubește pe oameni și-i iubește mult”⁶¹¹. Semnificative sunt textele biblice cu care se introduce fiecare cateheză. Ceea ce Clement spunea în *Protrepticul* trilogiei sale pedagogice creștine, Sfântul Chiril spune în textul procatehezei și în primele cateheze: curățenia morală cu eliberarea de păcat și convertirea spre bine este prima treaptă a pregătirii interioare.

În *Cateheza a III-a, Despre botez*, se pune următoarea piatră de temelie a urcușului duhovnicesc: “*evlavia cea cu bună conștiință a sufletului*”⁶¹² prin care “după ce s-a dat harul, conștiința curată să meargă împreună cu harul”⁶¹³. Astfel, evlavia conștiinței poate da catehumenului o *credință puternică*.

Cunoașterea superioară a lui Dumnezeu presupune învățătură, iar împlinirea voii Sale presupune fapte bune: “esența credincioșiei constă în două lucruri: din învățături drepte și fapte bune” (*Cateheza a IV-a, Despre cele zece dogme*)⁶¹⁴.

Învățăturile drepte sunt cuprinse în simbolul credinței (“cea mai mare bogăție este *învățarea dogmelor*” (*Cateheza a IV-a*, cap. 2). Dar, în capitolul al 3-lea, spune: “Mi se pare că este bine ca înainte de a *vă preda* simbolul credinței să vorbesc acum, într-un scurt rezumat, despre învățăturile absolut necesare. [...] Prin aceasta folosesc și cei care au nevoie de catehizare dar și

⁶⁰⁹ *Ibidem*, cap. 3, p. 20.

⁶¹⁰ *Ibidem*, *Cateheza a II-a*, cap. I, p. 23.

⁶¹¹ *Ibidem*, *Cateheza a II-a*, cap. 6, p. 27.

⁶¹² *Ibidem*, *Cateheza a III-a*, cap. 3, p. 39.

⁶¹³ *Ibidem*, cap. 2, p. 38.

⁶¹⁴ *Ibidem*, *Cateheza a IV-a*, cap. 2, p. 50.

cei care au cunoștință de învățătură creștină căci își reîmprospătează memoria cu cele pe care le știu de mai înainte⁶¹⁵”.

Temelia este zidită și, în *Cateheza a V-a*, se învață *Despre credință* pe baza *Epistolei către evrei*, XI, 1-2. O cateheză admirabilă, în care se împletește bunul simț cu înaltă cultură teologică, căci, de la constatarea că “toate cele ce se fac în lume și chiar și cele care se săvârșesc de cei care sunt străini Bisericii se săvârșesc prin credință⁶¹⁶” se ajunge la “*credința este ochiul care luminează întreaga conștiință și naște înțelegerea*”⁶¹⁷, la “credința ce are atât de mare putere, încât se mântuie nu numai cel care crede, ci chiar și alții sunt mântuiți prin credința altora”⁶¹⁸, apoi la “un fel dogmatic de credință în care există *un acord al sufletului cu un anumit lucru*”⁶¹⁹ și la “un al doilea fel de credință, *dăruită de Hristos prin har...*, *dăruită de Duhul*, ce nu este dogmatică, ci lucrează și cele ce sunt mai presus de om”⁶²⁰. Treptele formale sunt respectate și aplicate cu strălucire aici (concret-abstract-concret).

În capitolul al 12-lea al *Catehezei a V-a*, disciplina arcană este poruncită cu strășnicie: “Vreau să vă amintesc de aceste cuvinte și să fie recitate de voi cu toată râvna: *să nu fie scrise pe hârtie, ci săpate, cu ajutorul memoriei, în inima voastră!* Să vă păziți atunci când le studiați să nu audă vreun catehumen cele predate! Să aveți această învățătură ca merinde în tot cursul vieții voastre!”⁶²¹.

În *Cateheza a VI-a*, în capitolul al 29-lea⁶²² adaugă: “Tuturor este îngăduit să asculte Evanghelia. «Slava Evangheliei», însă, este rezervată numai ucenicilor adevărați ai lui Hristos. [...] *Nu este obiceiul să fie spuse păgânilor aceste taine, pe care Biserica ți le expune acum ție care ai venit dintre catehumeni. Căci nu expunem păgânului tainele despre Tatăl și Fiul și Sfântul Duh, și nici nu vorbim pe față catehumenilor despre taine. Dar adeseori vorbim despre multe lucruri în chip acoperit, pentru ca cei credincioși, care le cunosc, să le înțeleagă, iar pe cei care nu le cunosc să nu-i vatăme*”. Explicarea doctrinei creștine urmează, pas cu pas, simbolului credinței, astfel: *Cateheza a VI-a (Despre unitatea lui Dumnezeu, cateheză*

⁶¹⁵ *Ibidem*, pp. 50-51.

⁶¹⁶ *Ibidem*, *Cateheza a V-a*, cap. 3, p. 71.

⁶¹⁷ *Ibidem*, cap. 4, p. 72.

⁶¹⁸ *Ibidem*, cap. 8, p. 75.

⁶¹⁹ *Ibidem*, cap. 10, p. 76.

⁶²⁰ *Ibidem*, cap. 19, p. 77.

⁶²¹ *Ibidem*, p. 78.

⁶²² *Ibidem*, *Cateheza a VI-a*, cap. 29, p. 98.

la cuvintele: “Cred într-unul Dumnezeu”), *Cateheza a VII-a*⁶²³ (*Despre Tatăl*), *Cateheza a VIII-a*⁶²⁴ (la cuvintele “Atotputernicul”), *Cateheza a IX-a*⁶²⁵ (la cuvintele “Făcătorul Cerului și al pământului, văzutele și nevăzutele”), *Cateheza a X-a* (la cuvintele “Și într-unul Domn Iisus”), *Catehexa a XI-a*⁶²⁶ (la cuvintele “Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut, Carele din Tatăl S-a născut, Dumnezeu adevărat, mai înainte de toți vecii, prin carele toate S-au făcut”), *Cateheza a XII-a*⁶²⁷ (la cuvintele “S-a întrupat și S-a făcut om”), *Cateheza a XIII-a*⁶²⁸ (la cuvintele “S-a răstignit și S-a îngropat”), *Cateheza a XIV-a*⁶²⁹ (la cuvintele “Și a înviat din morți a treia zi; și S-a suit la ceruri și șade de-a dreapta Tatălui”), *Cateheza a XV-a*⁶³⁰ (la cuvintele “Și are să vină cu slavă să judece viii și morții, a cărui împărăție nu va avea sfârșit”), *Cateheza a XVI-a*⁶³¹ și *a XVII-a*⁶³² (la cuvintele “Și într-unul Sfântul Duh, Mângâietorul, Care a grăit prin prooroci”) și *Cateheza a XVIII-a*⁶³³ (la cuvintele “Și într-ună sfântă sobornicească Biserică; și într-un învierea trupului și viața veșnică”).

Titlurile primelor 18 cateheze se constituie într-un model de *programă analitică* pentru un ciclu de catehizare, o programă alcătuită ținând seama de toate principiile didacticii, dar și de principiile specifice învățământului de credință. În catehezele VI-XVIII se predă simbolul de credință cunoscut și acceptat în vremea aceea până la partea care privește botezul. Sunt frecvente locurile în care un dialog imaginar cu catehumenii dirijează cursul expunerii. Iată câteva: “Oare nu este vrednic mai mult să fie slăvit Meșterul? [...] Chiar din viperele veninoase se extrag medicamente pentru vindecarea oamenilor.

⁶²³ *Ibidem*, pp. 104-113.

⁶²⁴ *Ibidem*, pp. 114-118.

⁶²⁵ *Ibidem*, pp. 119-128.

⁶²⁶ *Ibidem*, pp. 145-160.

⁶²⁷ *Ibidem*, pp. 161-186.

⁶²⁸ *Ibidem*, pp. 187-220.

⁶²⁹ *Ibidem*, pp. 219-245.

⁶³⁰ *Ibidem*, pp. 241-270.

⁶³¹ *Ibidem*, pp. 271-292.

⁶³² *Ibidem*, pp. 293-319.

⁶³³ *Ibidem*, pp. 320-341.

Dar îmi vei spune:

- Șarpele este periculos!
- Teme-te de Domnul și nu va putea să te vatăme!
- Scorpionul rănește!
- Teme-te de Domnul și nu te va răni⁶³⁴!

IV.1.2. Catehezele Sfântului Chiril – modele pedagogice

IV.1.2.1. Principiile didactice desprinse din Catehezele Sfântului Chiril

IV.1.2.1.1. Principiul hristocentric

Educația religioasă este facilitată de respectarea unor principii didactice: principiul respectării particularității de vârstă și individuale, crearea unei atmosfere plăcute, căci învățământul religios trebuie să fie afectiv, să trezească sentimente vii și intense, de plăcere de pietate, de compătimire, de admirație față de Dumnezeu⁶³⁵, principiul intuiției, principiul eclesiologic și hristocentric, principiul psihologic, principiul interesului pedagogic, principiul învățământului practic, principiul activității, principiul educabilității, principiul repetiției.

Învățământul religios vorbește, în primul rând, despre Dumnezeu, căci “Dumnezeu este Acela care ne dă toate darurile, iar educația vine numai ca să le desăvârșească”⁶³⁶.

Catehezele Sfântului Chiril au în centru Persoana Mântuitorului Hristos, pe care o prezintă catehumenilor “în toată frumusețea și sublimitatea Sa dumnezeiască”⁶³⁷, consacrandu-i șase cateheze: de la X la XV. De observat este că Sfântul Chiril se referă în toate catehezele sale la Persoana Mântuitorului, subliniind prin aceasta că “Hristos învață pe de o parte Biserica Sa luminând-o în interiorul cuvântului Lui mântuitor, în contextul

⁶³⁴ *Ibidem*, Cateheza a IX-a, cap. 14, p. 127.

⁶³⁵ Cf. Ion Nisipeanu, Teodor Geantă, *Metodica religiei și limbii române*, în colecția “Școala activă”, Editura Librăria H. Steinberg, București, 1929, vol. I, p. 17.

⁶³⁶ Prof. Dr. V.G. Ispir, *Principiile educației creștine*, “Biserica Ortodoxă Română”, anul LXIV (1946), nr. 1-3, p. 121.

⁶³⁷ Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice*, Editura Sfânta Mănăstire Bistrița, Episcopia Râmnicului, 1993, p. 419 (se va folosi sigla: Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice...*).

fiecărui timp, iar pe de altă parte o face părtașă acestei slujiri, îndemnând launtric mădularele ei prin Duhul Sfânt”⁶³⁸.

Iisus Hristos este “Temelia pe care Sfântul Chiril încearcă să zidească viața duhovnicească a catehumenilor”⁶³⁹. Sfântul Părinte îi îndeamnă pe catehumeni să-și zidească casă duhovnicească în suflet nu cu “fân, trestie, ci cu aur, argint, pietre prețioase (I Corinteni 3, 12-15) ca să fie pe măsura ideală a Lui”⁶⁴⁰.

Analizând Catehezele Sfântului Chiril observăm că, încă din prima Cateheză, Hristos este Mântuitorul “celor ce se pregătesc pentru sfânta luminare”⁶⁴¹ pentru că El îi cheamă pe catehumeni prin cuvintele “veniți la Mine toți cei osteniți și împovărați și Eu vă voi odihni pe voi” (Matei 11, 28).

Catehetul îi prezintă aceste evenimente catehumenului pentru ca acesta să reflecteze îndelung la cele întâmplate și, la fel, să-și ia Crucea ca temelie a vieții sale și să-I urmeze lui Hristos.

Persoana Mântuitorului Hristos este prezentată în mod pozitiv în Cateheze, încât catehumenii recunoșteau “că nu era un om de rând Cel care a murit pentru noi. Nu era o oaie necuvântătoare. Nu era un om simplu. Nu era înger ci Dumnezeu întrupat. Nu era atât de mare nelegiuirea păcătoșilor pe cât de mare era dreptatea Celui care a murit pentru păcătoși”⁶⁴².

Hristos este centrul vieții noastre, este cel prezis de prooroci, iar Sfântul Chiril îl prezintă ca pe un model desăvârșit pentru catehumeni fiindcă El a zdrobit porțile iadului, eliberându-ne din păcat⁶⁴³.

IV.1.2.1.2. Principiul eclesiocentric

Potrivit acestui principiu, toate cunoștințele mijlocite prin cateheză, erau ale Bisericii și trezeau în sufletul catehumenului sentimente de admirație, evlavie, respect, iubire de Biserică.

⁶³⁸ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologie Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 231 (se va folosi sigla: Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologie Dogmatică...*, vol. II).

⁶³⁹ Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice...*, p. 41.

⁶⁴⁰ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Procateheza*, p. 16.

⁶⁴¹ Idem, *Cateheza I*, p. 18.

⁶⁴² *Ibidem*, p. 204.

⁶⁴³ Cf. Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice...*, p. 42.

În *Catehezele* sale, Sfântul Părinte învață că “Biserica este Mireasa Domnului nostru Iisus Hristos și Mama noastră a tuturor”⁶⁴⁴ iar cei botezați sunt “adevărații și doriții ei fii”⁶⁴⁵.

Împărăția cerurilor se dobândește, în concepția Sfântului Chiril, numai rămânând în Biserică și respectând regulile ei: “dacă învățăm temeinic și avem o viață dreaptă în această sfântă sobornicească Biserică vom dobândi împărăția cerurilor și vom moșteni viața veșnică”⁶⁴⁶.

Prin aceste *Cateheze*, Sfântul Părinte demonstrează “adevărata valoare a Bisericii și rolul Ei mântuitor în viața credincioșilor”⁶⁴⁷.

IV.1.2.1.3. *Principiul psihologic*

Acest principiu își are corespondentul în principiul respectării particularităților de vârstă, potrivit căruia instrucția se realizează pornind de la “datele persoanei de educat, de la natura sa interioară ținând seama de limitele pe care le îngăduie vârsta și caracteristicile individuale”⁶⁴⁸. Învățămantul se desfășoară ținând seama de legile dezvoltării sufletești ale catehemenului, adică a respecta mai întâi sufletul celui de educat.

Sfântul Chiril respectă în totalitate acest principiu, având în față un auditoriu foarte diversificat ca vârstă, atitudini, gen, stare socială. Sfântul Părinte face distincție între ascultătorii cei mai puțin dotați și cei desăvârșiți, acționând pentru fiecare în parte și demonstrând în acest fel că este un bun cunoscător al sufletului omenesc. Pentru a-și însuși mai ușor învățăturile sale, catehetul folosește exemplul pentru cei mai puțin dotați intelectual. Astfel, vorbindu-le despre lucrarea harului în Sfântul Botez, Sf. Chiril folosește următoarea analogie: “Dacă focul pătrunde grosimea fierului și-l face în întregime foc [...], pentru ce te miri dacă Duhul Sfânt pătrunde toate părțile cele mai dinăuntru ale sufletului”⁶⁴⁹.

IV.1.2.1.4. *Principiul intuiției*

Intuiția îndeplinește un rol major în însușirea cunoștințelor, fiind începutul cunoașterii. Referitor la ea, există mai multe opinii de-a lungul

⁶⁴⁴ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheza a XVIII-a*, p. 335.

⁶⁴⁵ Idem, *Cateheza I mistagogică*, p. 342.

⁶⁴⁶ Idem, *Cateheza a XVIII-a*, p. 336.

⁶⁴⁷ Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice...*, p. 41.

⁶⁴⁸ Constantin Cucoș, *Educația religioasă, repere teologice și metodice*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 192 (se va folosi sigla: Constantin Cucoș, *Educația religioasă...*).

⁶⁴⁹ Idem, *Cateheza a XVII-a*, p. 303.

secolelor, astfel: *principiul intuiției lui Comenius* (secolul al XVIII-lea), care se bazează pe raportul dintre idee și realitatea ce reprezintă ideea, *principiul intuiției libere a lui Rousseau*, *principiul intuiției la Pestalozzi, Fröbel și Herbart*⁶⁵⁰. Analizând *Catehezele* Sfântului Chiril, observăm că acesta folosește interesante mijloace intuitive, atât prin prezentarea unor realități din natura înconjurătoare, bazate pe principiul că “dăm mai multă încredere vederii decât auzului”⁶⁵¹, cât și prin istorisirea plastică, vie, interesantă a evenimentelor relatate.

Sfântul prezintă drept argument pentru cele expuse, exemple din *Sfânta Scriptură*, aducând în actualitate creștinismul primar. Prezentând locurile din Ierusalim, precum și timpul trăirii lui Hristos într-o formă intuitivă, Sfântul Chiril folosește anumite analogii. O astfel de analogie este cea în care aseamănă catehezele cu o clădire bine săpată pentru ca să fie trainică. Tot el înfățișează și mijlocul prin care aceasta trebuie să dăinuie. Cunoașterea reprezintă temelia acestei clădiri pentru că, așa cum pietrele formează temelia, tot așa și “pietrele cunoștinței”⁶⁵² deși se predau separat, ele formează un tot unitar.

În *Catehezele* sale, Sfântul Chiril vorbește intuitiv și ilustrativ despre cunoașterea lui Dumnezeu care este cu neputință de înțeles și de pătruns cu mintea omenească, iar dacă cineva va vorbi împotriva lui Dumnezeu, catehetul va răspunde interogativ: “Oare pentru că nu pot să beau tot fluviul, să nu iau cu măsură nici ceea ce îmi folosește ?[...] Sau, pentru că nu pot să mănânc toate fructele dintr-o mare grădină în care am intrat, vrei să ies cu totul flămând ?”⁶⁵³.

Pentru a-i determina pe elini să accepte Învierea, Sfântul Chiril folosește ca argument exemplul intuitiv al păsării Phoenix, care renaște din propria cenușă⁶⁵⁴.

Sfântul Părinte a fost “un bun cunoscător al principiului intuiției, care este atât de important în instrucția și educația religios-morală a catehumenilor din toate timpurile”⁶⁵⁵, deoarece face mai accesibile lucrurile cu anevoie de înțeles și stimulează dezvoltarea gândirii logice prin analogii.

⁶⁵⁰ Cf. G.G. Antonescu, *Pedagogie Generală*, Editura “Scriul românesc”, Craiova, 1941, pp. 165-167 (se va folosi sigla: G.G. Antonescu, *Pedagogie...*).

⁶⁵¹ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheza I mistagogică*, p. 342.

⁶⁵² Idem, *Procateheza*, p. 12.

⁶⁵³ Idem, *Cateheza a VI-a*, p. 83.

⁶⁵⁴ Cf. Idem, *Cateheza a XVIII-a*, pp. 321-327.

⁶⁵⁵ Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice...*, p. 33.

IV.1.2.1.5. *Principiul interesului pedagogic*

Pentru a trezi interesul catehumenilor pentru conținutul *Bibliei*, Sfântul Chiril explică *Simbolul Credenței* cu ajutorul unui aparat critic, fundamentat pe citate din *Sfânta Scriptură*. Fiecare afirmație este întemeiată pe două sau trei dovezi scripturistice. Tot pentru a trezi interesul ascultătorilor față de învățătura creștină mărturisește că sunt mai multe învățături și că el nu le-a expus pe toate. Prin acest procedeu se urmărea să trezească în sufletul ascultătorilor dorința de a participa la toate catehezele, mai ales că aceștia sunt preveniți în legătură cu noile învățături, prin care îi va învăța cucernicia și buna rânduială ce li se cere atunci când sunt chemați să primească Taina Sfântului Botez; apoi le va descoperi importanța fiecărei părți săvârșite în ritualul Botezului, precum și respectul cuvenit în momentul primirii Sfintei Euharistii, hrana cea cerească⁶⁵⁶.

Interesul este stârnit prin prezentarea tematicii următoarelor cateheze care vor fi rostite începând cu prima zi după Sfintele Paști și anume: despre cele săvârșite înainte de Botez, despre chipul în care au fost curățiți de păcate prin cuvânt în baia apei, despre cum au ajuns părtași în chip preotesc, numelui Lui Iisus Hristos și cum a fost dată pecetea împărtășirii Sfântului Duh, despre tainele din altarul Noului Testament, care ne-au fost predate de *Sfânta Scriptură* și despre timpul când și cum să se comporte cu fapta și cuvântul pentru a fi vrednici de harul primit⁶⁵⁷.

IV.1.2.1.6. *Principiul învățământului practic*

Orice învățătură dobândită trebuie să fie aplicată în viață. *Sfânta Scriptură* nu cere de la om știința religiei, ci practica ei: "Orice explicare a religiei, nu cere altceva decât să arate poporului starea simplă, sufletească și dreaptă"⁶⁵⁸.

Învățământul catehetic, așa cum este conceput în Catehezele Sfântului Chiril, nu se desfășoară în spiritul unei teoretizări teologice speculative sau din dorința de a crea catehumeni savanți, ci, în primul rând, să formeze *creștini adevărați, capabili să aplice în viață cele învățate*.

Principala preocupare a activității catehetice în timpul catehumenatului a fost să determine pe catehumeni să trăiască cunoștințele religioase primite.

⁶⁵⁶ Cf. Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheza a XVIII-a*, pp. 338-339.

⁶⁵⁷ Cf. *Ibidem*, p. 339.

⁶⁵⁸ G.G. Antonescu, *Istoria Pedagogiei: Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne*, ediția a III-a, Editura "Scrisul românesc", Craiova, 1940, p. 45.

Iată cum Sfântul Chiril îndeamnă în acest sens: “Până acum erai numai catehumen; cuvintele dumnezeiești răsunau în afară de tine de jur-împrejur. Auzeai de nădejde dar nu o știai. Auzeai de taine dar nu le înțelegeai. Auzeai Scripturile dar nu cunoșteai adâncul lor. Acum, însă, cuvintele dumnezeiești nu mai răsună în jurul tău, ci răsună în adâncul tău [...] și face de acum înainte mintea ta casă dumnezeiască”⁶⁵⁹.

Catehumenul este dator să cunoască bine doctrina creștină pentru a se apăra împotriva iudeilor și a elinilor, folosindu-se de profeții și de argumente raționale. Împotriva samarinenilor, care nu cunosc profeția, Sfântul îi învață pe catehumeni să aducă argumente referitoare la învierea morților, citând din *Sfânta Scriptură*: “și a făcut Dumnezeu pe om luând țărână din pământ” (Facere 2, 7), apoi comentează: “Dacă țărâna se preface în trup, oare trupul nu ajunge țărână ca și mai înainte ? Voi trebuie să fiți întrebați: din ce au fost făcute cerurile, pământul și mările ? [...] Aceste nenumărate fapte au fost aduse din neființă la ființă, și noi oamenii, care suntem făcuți după chipul lui Dumnezeu (Facere 1, 27) oare nu vom învia ?”⁶⁶⁰.

Din cele relatate mai sus rezultă că învățăturile date catehumenilor au un caracter practic pentru viața și mântuirea lor.

IV.1.2.1.7. Principiul activității

Principiul activității se referă la necesitatea mobilizării celui de educat, în sensul de a lua și el parte la abordarea, deslușirea, dezbateră, rezolvarea situației ce i se prezintă spre învățare.

A participa înseamnă “angajarea unui efort din partea celui de educat care nu este suficient să se limiteze la auzit și văzut, ci să se limiteze în activitate”⁶⁶¹.

Principiul este important pentru învățământ “fiindcă preconizează realizarea unor oameni activi, capabili de inițiative personale, gata pentru acțiuni prompte”⁶⁶². Această trăsătură fundamentală a învățământului o găsim și în *Catehezele* Sfântului Chiril. În *Cateheze*, se constată legătura strânsă dintre curățirea inimii și posibilitatea cunoașterii lui Dumnezeu. Întrucât inima se înalță la o vedere superioară, în aceeași măsură se

⁶⁵⁹ Idem, *Procateheza*, pp. 8-9.

⁶⁶⁰ Idem, *Cateheza a XVIII-a*, p. 326.

⁶⁶¹ Constantin Moise, *Teoria și metodologia instruirii*, Editura Universității “Al.I. Cuza”, Iași, 2003, p. 97.

⁶⁶² Pr.Prof.Dr. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 1976, p. 162.

adâncește în cunoașterea lui Dumnezeu: “Fericiți cei curați cu inima că aceia vor vedea pe Dumnezeu” (Matei 5, 18).

Sfântul Chiril pune în fața catehumenilor programul de viață duhovnicească, așteptând prin catehizare, să se sălășluiască în sufletele lor un nou ideal de sfințire și de nevoință. În acest sens, se folosește de cuvintele de învățătură ale Sfântului Apostol Pavel adresate Efesenilor: “Și încălțându-vă picioarele întru gătirea Evangheliei păcii, luând peste toate pavăza credinței cu care veți putea stinge săgețile vicleanului cele aprinse și coiful mântuirii; luați și sabia duhului care este cuvântul lui Dumnezeu” (Efeseni, 6, 15-17).

IV.1.2.1.8. *Principiul educabilității*

Învățământul care are un dublu caracter, și anume, de a furniza cunoștințe și de a forma pe om, corespunde *principiului învățământului educativ*.

În cazul *Catehezei*, “darea de cunoștințe – scopul material – este subordonată temelor educației religios-morale, stând în slujba realizării idealului creștin: formarea caracterului religios-moral, realizarea responsabilității creștine”⁶⁶³.

Catehetul nu urmărea doar formarea unor învățați, ci, mai ales, formarea unor creștini evlavioși, în duhul Evangheliei.

Sfântul Chiril insistă în *Catehezele* sale asupra importanței cinstirii părinților de către catehumeni pentru că ea reprezintă prima virtute, întrucât “prin ea se răsplătesc ostenele celor ce ne-au dat viață”⁶⁶⁴. Cinstirea părinților de către copii este o datorie divină, în concepția Sfântului Chiril, întrucât ea a fost dată de Dumnezeu lui Moise pe Muntele Sinai, zicând: “Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca să-ți fie bine și să trăiești mulți ani pe pământ” (Ieșire 20-24). Sfântul Chiril reia această idee, adăugând: “Fiilor, ascultați de părinții voștri în toate, căci acest lucru este bineplăcut Domnului”⁶⁶⁵.

IV.1.2.1.9. *Principiul repetiției*

Repetarea unei noțiuni din partea educatorului se aprofundează și se asimilează mai teminic de către catehumen. Din această cauză Sfântul Chiril revine asupra temelor tratate anterior, explicându-le în *detaliu* pentru o mai

⁶⁶³ Pr.Prof.Dr. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 1976, p. 162.

⁶⁶⁴ Idem, *Cateheza a VII-a*, p. 113.

⁶⁶⁵ *Ibidem*, pp. 112-113.

bună fixare a lor. Astfel, în *Cateheza a II-a*, Sfântul Chiril amintește despre pocăința împăratului David, iar în capitolul al 11-lea, din aceeași cateheză, relatează mai amănunțit că David a fost iertat de Dumnezeu prin pocăința mărturisită.

Sfântul Chiril amintește catehumenilor datoria de a participa la cateheze, motivând că prin ascultarea lor dobândesc armele de luptă împotriva puterilor potrivnice, a ereziilor, a iudeilor, a samarinenilor și a păgânilor. Astfel, în *Procateheza* îi îndeamnă, zicând: “Picioarele tale să se grăbească spre cateheze”⁶⁶⁶, iar în alt loc: “Stăruie în cateheză”⁶⁶⁷, atenționându-i să memoreze ceea ce aud de la catehet. *Repetiția* se face conștient, potrivit afirmației din *Cateheza a IV-a*, unde vorbește despre alcătuirea ființei umane din două naturi.

Principiul repetiției este folosit de Sfântul Chiril și în memorarea rugăciunilor. Astfel, catehetul rostea de mai multe ori o rugăciune, apoi cerea catehumenului să procedeze la fel⁶⁶⁸.

Acest principiu era aplicat și în însușirea de către catehumeni a Simbolului Credinței: “Vă spun acum din nou Simbolul Credinței, voi roștiți-l cu râvnă, cuvânt cu cuvânt și învățați-l pe de rost”⁶⁶⁹.

Principiile enumerate care au stat la baza instituției catehumenatului ne recomandă revenirea la instituția activă a Mântuitorului Hristos în care se pot distinge stările sufletești, nu ca definiție pentru manual, ci ca realități spirituale⁶⁷⁰.

IV.1.2.2. Metoda de catehizare a Sfântului Chiril – note caracteristice

Catehezele Sfântului Chiril constituie atât un mijloc de cunoaștere a adevărilor de credință, cât mai ales *metoda* cu ajutorul căreia aceste adevăruri pot fi împărtășite creștinilor.

Spre deosebire de metoda *treptelor formale* întrebuințată de Sfântul Ioan Gură de Aur, metoda folosită de Sfântul Chiril în catehizare are drept scop *desăvârșirea creștină*. Astfel, o primă notă caracteristică a acestei metode este *însușirea Cuvântului Domnului Hristos* Care a spus despre

⁶⁶⁶ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Procateheza*, p. 10.

⁶⁶⁷ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁶⁸ Cf. Idem, *Cateheza a VIII-a*, p. 338.

⁶⁶⁹ *Ibidem*.

⁶⁷⁰ Cf. Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice...*, p. 30.

Sine: “Eu sunt Calea, Adevărul și Viața” (Ioan 14, 6) și “Fiți desăvârșiți precum Tatăl vostru cel ceresc desăvârșit este ” (Matei 5, 49).

Acest adevăr este *normativ* pentru formarea și educarea caracterelor creștine și deține un loc important în concepția Sfântului Chiril. El are în față două categorii de auditori: cei ce se pregătesc pentru luminare, pentru Sfântul Botez, și cei botezați, cei avansați din punct de vedere duhovnicesc.

El vrea ca toți să ajungă la desăvârșire, iar catehizarea are drept scop punerea la îndemână a tuturor elementelor necesare realizării acestui ideal: “Închipuiește-ți catehizarea ca pe o casă: Dacă nu vom săpa adânc pământul și nu vom pune temelie [...]. Trebuie să punem, după regulă, piatră pe piatră să cadă muchie pe muchie [...]”⁶⁷¹.

Putem observa că a doua notă caracteristică metodei Sfântului Chiril este aceea că el tinde, prin catehizare, să *formeze* în mintea și inima auditorilor săi o *concepție creștină* despre lume și să formeze un univers de gândire creștin. *Cultul* în cadrul căruia concepe Sfântul Chiril să se facă înțeles, simțit și trăit universul de gândire creștină, constituie o a treia notă caracteristică a metodei sale catehetice.

Postul, rugăciunea, meditația reprezintă alte mijloace de dobândire a desăvârșirii și constituie implicit o altă caracteristică a catehizării Sfântului Chiril. La acestea se adaugă și *Sfânta Scriptură* care este invocată în toate Catehezele.

În concepția Sfântului Chiril, desăvârșirea este o stare morală superioară, o virtute care se dobândește printr-o lucrare în care se împletește harul dumnezeiesc cu efortul omenesc.

Analizând *Catehezele* Sfântului Chiril, vedem limpede diferența dintre *cateheză* și *omilie*.

Cateheza ține seama de *gândirea* și *simțirea* celor *cărora* se adresează. Pentru omilie, *auditoriul* este un *personaj colectiv* care transmite predicatorului un mesaj inefabil de simțire. Nu individul contează pentru predicator, mai exact, *nu fiecare individ*, cum se întâmplă, trebuie să se întâmple, pentru un catehet, ci *masa de ascultători* al cărui mesaj este uneori purtat cu câteva persoane, care-i realizează și-i potențează expresia. În *Catehezele* sale, Sfântul Chiril realizează o expunere reușită și printr-un dialog imaginar cu profeții pe care îi citează ca la un proces pentru a-i opune rățăcirilor iudeilor, elinilor sau unor eretici. Iată un exemplu din *Cateheza a*

⁶⁷¹ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Procateheza*, p. 12.

XIII-a, cap. 25, p. 208: “Totuși tu cauți să știi exact la ce oră s-a întunecat soarele. Oare în ceasul al cincilea sau al optulea sau al zecelea?”

- Spune-le, proorocule, iudeilor neascultători precis ceasul când se va întuneca soarele!

- «Se va întâmpla, spune profetul Amos, în ziua aceea, zice Domnul Dumnezeu, că soarele va apune la amiază» - într-adevăr întuneric s-a făcut din ceasul al șaselea - «și se va întuneca lumina ziua pe pământ»”.

IV.1.3. Catehezele mistagogice ale Sfântului Chiril

După pregătirea făcută în cele 18 cateheze, “într-o ordine precisă”, la sfârșitul ciclului, în cap. al 33-lea al *Catehezei a XVIII-a*, p. 339 (ediție citată) se face *programul* pentru următoarea treaptă care va urma *după botez*: “După Sfânta și mântuitoarea zi a Paștelui, începând chiar de Luni, dacă va vrea Dumnezeu, veți auzi alte cateheze în fiecare zi din zilele săptămânii viitoare, după slujbă, venind în Sfânta Biserică a Învierii. În aceste cateheze veți fi învățați iarăși pricinile pentru care a fost săvârșit fiecare fapt, iar dovezile le veți lua din Vechiul și Noul Testament. În primul loc veți fi învățați despre cele săvârșite înainte de botez (*Cateheza I-a Mistagogică*); apoi modul în care ați fost curățiți de păcate de Domnul, prin cuvânt, în baia apei (*Cateheza a II-a Mistagogică*); apoi cum ați ajuns părtași, în chip preotesc, numelui lui Hristos și cum v-a fost dată pecetea împărtășirii Sfântului Duh (*Cateheza a III-a Mistagogică*); apoi despre tainele din altar ale Noului Testament, care de aici de pe Golgota și-au luat începutul; aceste taine ne-au fost predate de dumnezeieștile *Scripturi* și care este puterea lor (*Cateheza a IV-a Mistagogică*); apoi vom vorbi despre chipul și timpul în care trebuie să ne apropiem de ele și cum trebuie să fim pregătiți. La sfârșitul tuturor acestora vă vom învăța cum trebuie să vă purtați pe viitor, în fapte și în cuvinte, într-un chip vrednic de harul ce l-ați primit ca să puteți voi toți să dobândiți viața veșnică (*Cateheza a V-a Mistagogică*). *Aceste vor fi spuse dacă va voi Dumnezeu*”.

Sfântul Chiril nu face aici teoria *epectazelor*, dar o aplică, căci ea este legată firesc de drumul omului spre Dumnezeu. Un alt fapt semnificativ: despre Botez se vorbește la modul general în *Cateheza a III-a* pentru ca în *primele două cateheze mistagogice* să se explice în detaliu cele săvârșite în timpul Slujbei Sfintei Taine a Botezului.

“Dacă va voi Dumnezeu” este leit-motivul *Catehezelor* Sfântului Chiril. În taina Botezului și cea a Mirungerii, omul este prezent doar prin viață morală, credință și evlavie, ca un mediu în care poate lucra harul sfințitor.

Ceea ce impresionează în cele cinci cateheze mistagogice, ca și în celelalte cateheze, de altfel, este stăruința Sfântului Părinte Chiril de a lămuri elementele mistice, tainice, pe temeuri biblice. Mistagogia Sfântului Chiril nu face filosofie, ci se folosește de izvorul nesecat al Sfintei Scripturi. Semnificative sunt următoarele pasaje programatice:

“Uită-te mai întâi la soare și după aceea iscodește pe stăpân”; “Laud și slăvesc pe Făcătorul nostru; poruncă dumnezeiască sunt aceste cuvinte: «Toată suflarea să-L laude pe Domnul»”⁶⁷².

“Cine oare altul cunoaște adâncurile lui Dumnezeu decât numai Duhul Sfânt Care a vorbit în dumnezeieștile *Scripturi*? [...] Pentru ce, deci, iscodești pe acelea pe care nici Duhul cel Sfânt nu le-a scris în *Scripturi*[...], nici ceea ce este scris nu înțelegem; pentru ce iscodim ceea ce nu e scris?”⁶⁷³.

Explicarea mistagogică a Mirungerii este descrisă în acest sens: “Mai întâi ați fost unși pe frunte ca să fiți sloboziți de rușinea pe care primul om călcător de poruncă o purta pretutindeni și ca să priviți ca în oglindă, cu fața descoperită, slava Domnului (II Corinteni 3, 18). Apoi ați fost unși la urechi, ca să dobândiți urechi în stare să audă tainele dumnezeiești; despre astfel de urechi zicea Isaia: «Domnul mi-a adăugat mie ureche sa că aud» (Isaia 50, 5), iar Domnul Iisus în Evanghelie zicea: «Cel care are urechi de auzit, să audă» (Matei 11, 15). Apoi ați fost unși la nări ca să spuneți după ce ați primit dumnezeiescul mir: «Dintre cei ce se mântuiesc suntem în Dumnezeu, bună mireasmă a lui Hristos» (II Corinteni 2, 15). După aceasta, pe piept, ca să puteți sta împotriva uneltirilor diavolului, după ce ați îmbrăcat platoșa dreptății” (Efeseni 6, 11-14)⁶⁷⁴.

După explicarea *Sfintelor Taine*, Sfântul Chiril a considerat că este necesar să le explice nofiților și *Sfânta Liturghie*: “Acum este necesar să mergem mai departe”⁶⁷⁵, această explicație fiind, în concepția sa catehetică, “cununa de zidire duhovnicească a folosului vostru”⁶⁷⁶.

În cateheza a V-a Mistagogică se realizează o admirabilă cateheză liturgică, în care explicarea *Rugăciunii Domnești* se află alături de explicarea altor momente ale Liturghiei. Merită observat că, la fiecare cerere din rugăciunea *Tatăl nostru*, la explicarea catehetică, se adaugă textele

⁶⁷² Sfântul Chiril, *Cateheza a VI-a*, cap. 5, p. 83.

⁶⁷³ Idem, *Cateheza a XI-a*, cap. 12, p.

⁶⁷⁴ Idem, *Cateheza a III-a Mistagogică*, pp. 352-353.

⁶⁷⁵ Idem, *Cateheza a V-a Mistagogică*, p. 359.

⁶⁷⁶ *Ibidem*.

biblice legate de ideia subliniată: “Tatăl nostru Carele Ești în ceruri” (I Corinteni 15, 49; II Corinteni 6, 16 (cap. 11, p. 362); “Sfințească-Se numele Tău”: Isaia 52, 5; Romani 2, 24 cap. 12, p. 363. În *Catehezele Mistagogice* ale Sfântului Chiril găsim explicarea rânduiei principalelor Taine de inițiere creștină și a Liturghiei din primele patru veacuri creștine ale Bisericii.

Din punct de vedere liturgic, aceste *Cateheze* constituie un document de o importanță deosebită pentru această perioadă, ele reprezentând un izvor bogat de inspirație pentru interpretii Sfintei Liturghii de mai târziu.

Opera Sfântului Chiril sintetizează o tradiție ulterioară perioadei patristice. Caracterul popular al catehezelor sale presupune, subtilități de interpretare, o frumusețe stilistică care fac din ele capodopere de trăire creștină. Un pasaj sugestiv în acest sens este cel din *Cateheza a VII-a*, capitolul 7, p. 108: “Dar să nu presupună cineva, din simplitate sau din rea credință, pe temeiul cuvintelor Lui: «Mă sui la Tatăl Meu și la Tatăl vostru» (Ioan 20, 17), că Hristos are aceeași cinste ca și oamenii drepti, este bine să fie precizat de mai înainte că numele Tatălui este unul, dar puterea lucrării este felurită. Pentru că Domnul a cunoscut aceasta a zis cu *temeinicie*: «Mă duc la Tatăl Meu și Tatăl vostru». N-a spus: «la Tatăl nostru», ci a făcut distincție: mai întâi a spus ceea ce îi era *propriu*: «la Tatăl Meu», lucru care este *prin fire*; apoi a adăugat: «și Tatăl vostru», lucru care este prin starea de fii”.

Mărturisirea de credință a Sfântului Chiril care se găsește în *Catehezele* sale, a stat la baza simbolului de credință completat la Sinodul al II-lea ecumenic. Cu alte cuvinte, mărturisirea de credință a Sfântului Chiril, desprinsă din conținutul catehezelor sale, a contribuit la *precizarea conștiinței ortodoxe a ecumenicității*, la acest sinod. Sfântul Chiril poate fi considerat, ținând cont și de ecourile *Catehezelor* sale în toate confesiunile, *catehetul ecumenic al perioadei a II-a patristice*.

V. ȘCOALA SIRIACĂ SAU ȘCOALA PERȘILOR. SFÂNTUL EFREM SIRUL

Școala siriacă este o școală biblică care a funcționat în Edessa Siriei. O școală legată de un centru fix, care, pe de o parte a înflorit în perioada a II-a patristică, iar, pe de altă parte este legată de o singură personalitate a Bisericii veacului al IV-lea, de Sfântul Efrem Sirul.

Datorită lui, această școală a luat avânt în ceea ce privește cercetarea *Sfintei Scripturi*.

În interpretarea textelor biblice, Școala Catehetică Siriacă și-a însușit calea de mijloc, între alegorismul Școlii din Alexandria și metoda istorico-gramaticală, specifică Școlii Catehetice din Antiohia.

A fost supranumit “chitara Sfântului Duh” pentru profunzimea și frumusețea operei sale poetice. Cuvântările și imnele rămase de la el sunt marcate de un stil poetic personal, împărțite în “Memre” adică “Cuvântări metrice” și “Madrașe” sau “Imne cantabile”.

Poezia siriacă se caracterizează printr-un număr determinat de silabe, versurile fiind grupate câte două pentru a alcătui fraza metrică. Dintre cuvântările sale metrice ni s-au păstrat *56 de madrașe contra ereziilor*, *80 de madrașe contra scormonitorilor* (contra sofismelor ariene), *cuvântări despre Taina Sfintei Scripturi*, *Despre pocăință*, *Despre feciorie* ș.a.⁶⁷⁷.

Opera lirică a Sfântului Efrem Sirul mai cuprinde 77 de *Poeme nisibene*, colecție care descrie nenorocirile orașului Nisibi, în timpul războiului cu perșii și unele merite ale câtorva episcopi în timpul asediului.

Prin Efrem Sirul, imnologia siriacă o influențează pe cea bizantină. S-au păstrat și omilii la *Botezul lui Hristos și al nostru*, la *Săptămâna mare* (6), la *Cina cea de Taină*, la *Răstignirea Domnului* și la *Paști*. *Cuvânt la cei întru Hristos adormiți* este exemplară pentru stilul predicatorului și pentru notele caracteristice ale școlii. Până la sfârșit se face o cateheză morală în fața morții:

⁶⁷⁷ Cf. Pr.Prof.Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, 1999, p. 145 ș.u.

“O noapte, adâncă, întunecoasă și dureroasă, și se duce ca un osândit; unde se duc toți. [...] Mare frică este atunci, mare cutremur, mare taină, mare primejdia trupului către lumea cea de acolo. [...] Al nostru este ceasul, și nu al altora ceas. A noastră este Calea, al nostru ceasul și înfricoșat este ceasul”.

“Văzând cu adevărat taina cea mare și înfricoșată, plângem și nimenea nu este care să ia aminte”.

Spre sfârșit, tonul cuvântării devine aspru: “Pe acestea toate le știm, și le cunoaștem. Că lucrul cel mai cumplit acesta este, că de bună voie și întru cunoștință păcătuim”. Sentința din finalul cuvântării ne dovedește intenția moralizatoare a cuvântării: “Că dacă moartea fratelui tău nu te va înțelepți pre tine, apoi nimeni nu poate să te folosească pre tine. Dacă văzând mort nu te vei pocăi, când deci te vei întoarce?”.

Din *Comentariile* la Vechiul Testament, ni s-au păstrat câteva fragmente la: *Geneză, Exod, Iosua, Judecători, Regi, Iov*.

Aceste *comentarii* “au un caracter mai științific spre deosebire de cele referitoare la Noul Testament, care sunt sub formă de *Omilii*”⁶⁷⁸.

Școala siriacă sau “Școala perșilor” aduce în tezaurul patristic al învățământului de credință nu atât principii didactice și metodice noi, cât, mai ales, fiorul său mistic și contemplativ de sorginte orientală.

“Binecuvântat fie Împăratul Care a împodobit Sfânta Biserică cu postul, rugăciunea și privegherea !”.

“Acesta este postul Celui Întâi-născut, începutul slăvitei Sale isprăvi. Să ne bucurăm de venirea lui ! Căci prin post a biruit Cel ce putea birui prin orice altceva. Ne-a arătat puterea ascunsă în postul ce biruie toate. Căci prin el a biruit ca om pe cel ce a biruit prin rod pe Adam, înghițindu-l lacom. Binecuvântat fie Cel Întâi-născut, Care a pus de jur-împrejurul slăbiciunii noastre marele meterez al postului ! [...] Strălucitor este postul și folositor pentru cel ce se curăță prin el, ca să vadă pe Dumnezeu. Căci nu poate cel tulburat de ceva să vadă pe Cel curat. Dar cine a dobândit ochi curat, Îl poate vedea, pe cât ne este dat să-L vedem. În loc să limpezim vinurile să ne limpezim mintea, ca să-L putem vedea pe Cel curat, Care prin post a biruit pe cel rău care tulbură toate. [...] Iată postul, povătuitorul care-i învață pe atleți cum să lupte. Veniți la el și învățați lupta cea iscusită ! Ne poruncește să postim cu gura, dar și cu inima. Să nu ne înfrânăm doar de la pâine, cugetând gânduri în care se ascunde veninul morții ! Să mulțumim prin post

⁶⁷⁸ *Ibidem*.

Celui Întâi-născut, Care ne-a dat să cugetăm la cuvântul vieții ! [...] Nu vă încredeți, voi cei simpli, în vicleanul care amăgește pe cei ce postesc ! Căci atunci când vede că cineva se înfrânează de la pâine, pe acela îl satură cu mânie, Pe cine îl vede stând la rugăciune, aceluia îi insuflă alte gânduri smulgând în ascuns de la inima sa rugăciunea gurii sale. Doamne al nostru, dă-ne ochii ca să vedem cum fură de la noi cu amăgire adevărul !”⁶⁷⁹.

Imnele la Răstignire

Întâiul imn la Răstignire

“O, Domnule al lui David, care ai încălecat pe mînsul asinei și ai venit la fiica Sionului [Za 9, 9; Mt 21, 4], mîndru alai mergea înaintea Mirelui, căci din toate părțile răsuna Osana. Orbii își dobândeau înaintea Lui lumina [ochilor], ologii țopăiau și dănuiau. Alaiul fiicei Sionului în pămînt locuit a întrecut alaiul care a fost pentru fiica Sarei la ieșirea sa din Egipt. [...] Soarele a văzut și el celălalt Soare, Cel puternic, ce strălucea pe Golgota și, lovit de razele lui, s-a ascuns, ca soarele văzut să-L arate pe Cel nevăzut. A dat-o în vileag încă și mai mult pe desfrînata, care-și lovea pieptul cu mâinile și avea gura plină de vaiuri. Tremura, întrucât cele ascunse ale ei erau dezvăluite de lumina înălțată [pe cruce]”⁶⁸⁰.

Imne la Înviere

Acesta e praznicul Celui Întâi-născut

“Revarsă peste noi, binecuvîntate Doamne, din bogăția Ta în luna ce pe toate bogate le face ! În luna lui Nisan darul Tău s-a întins peste toate. În ea s-au îmbogățit și s-au împodobit munții cu verdeață, ogoarele cu sămânță, marea cu câștig, pămîntul cu turme, cerul cu stele vesele și văile cu flori. Nisan e podoaba pămîntului și praznicul lunii Nisan e podoaba Bisericii sfînte.

Acest Nisan vorbitor m-a sfătuit să îndrăznesc să cer spunînd: Doamne, dacă gurile închise ale târîtoarelor aducătoare de moarte se deschid grație lunii Nisan – el deschide gura blestematului șarpe, care pe toți i-a înșelat și i-a omorât –, deschide, Doamne, în mila Ta gura slujitorului Tău și fă-o harfă a adevărului ! Ca să cânte o dulce melodie în stare să umple cu binecuvîntatul Adevăr pe toți cei ce-l ascultă !”⁶⁸¹.

“Rugăciunea este păzitoare a întregii înțelepciuni, pedepsire a mâniei, umilire a îngâmfwării, curățire a pomenirii de rău, surpare a invidiei,

⁶⁷⁹ Sf. Efrem Sirul, *Imnele Păresimilor, Azimelor, Răstignirii și Învierii*, Editura Deisis, Sibiu, 1999, pp. 101-103.

⁶⁸⁰ *Ibidem*, pp. 163-165.

⁶⁸¹ *Ibidem*, p. 202.

îndreptare a păgânătății. Rugăciunea este putere a trupurilor, ocârmuire a casei, buna așezare a cetății, tăriei a împărăției, biruința în războaie, întemeierea păcii. Rugăciunea este pecete a fecioriei, credință a nunții, armă a călătorilor; păzitoare a celor ce dorm, îndrăzneală a celor ce priveghează, bună aducere de roade a plugarilor, mântuire a corăbierilor.

Rugăciunea este ajutoare a celor ce se judecă, slăbire a celor legați, inimă bună a celor întristați, dulceață a celor ce se bucură, mângâiere a celor ce plâng, praznic al celor ce nasc, cunună acelor căsătoriți, îngropare acelor ce mor. Rugăciunea este vorbirea cu Dumnezeu, întocmai cinstire cu îngerii, sporire a bunătăților, abatere de la răutăți, îndreptarea păcatelor. Lui Iona, rugăciunea i-a făcut casă în pânțele chitului, pe Ezechia din porțile morții la viață l-a întors, iar tinerilor din Babilon, văpaia cuptorului în stropi de rouă a prefăcut-o. Iar Ilie, prin rugăciune, a legat cerul să nu plouă trei ani și șase luni”⁶⁸².

*

**

După cum putem observa, toate școlile teologice prezentate se află influența culturii și civilizației orientale. Se ridică, în mod firesc, întrebarea: a avut Apusul o școală propriu-zisă de teologie? Răspunsul este dat de Părintele I. G. Coman⁶⁸³: “Apusul n-a avut o școală propriu-zisă de teologie până la Fericitul Augustin. În perioada a II-a, cei mai de seamă scriitori până la Augustin, sunt: Ambrozie, Ieronim, Rufin și Marius Victorinus, prin cunoștința limbii grecești, prin legăturile personale pe care le aveau cu Răsăritul, prin puterea lor de înțelegere a problemelor, *au pus la dispoziția teologiei latine cuceririle teologiei răsăritene*”.

⁶⁸² Idem, *Cele șapte plânsuri*, Editura Bizantină, București, 1995, p. 61.

⁶⁸³ Pr.Prof.Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, 1999, p. 145 ș.u.

VI. ȘCOALA APUSEANĂ-AFRICANĂ. FERICITUL AUGUSTIN

Această școală “se caracterizează mai mult prin scrieri și lucrări de pedagogie creștină decât printr-un centru bine fixat, cum am putut întâlni la școlile catehetice de Răsărit”⁶⁸⁴.

VI.1. Viața și opera Fericitului Augustin – o perspectivă sintetică

Reprezentantul cel mai de seamă al acestei școli este Fericitul Augustin: “Filosofia sa poate fi considerată ca un platonism creștin. Platon este pentru el (în *Confesiuni*) filosoful care, fără a fi creștin, s-a apropiat cel mai mult de adevărul și viața creștină. *Tema participării* este esențialul augustinismului, dar nu mai este participare platonicească la lumea ideilor, ci participare la ființa divină. Dumnezeu este pentru Augustin realitatea ultimă, Adevărul, Binele”⁶⁸⁵.

A fost influențat și de Aristotel (în cosmologie), de stoici, de neoplatonici, însă toate aceste influențe le-a trecut prin filtrul sufletului său care nu se mulțumește numai cu cunoașterea adevărului, ci vrea să dețină acest adevăr pentru a trăi în el și din el, adevărul care este Dumnezeu.

Fericitul Augustin s-a născut în 354, la Tagaste, din părinții Patricius și Monica, mamă cu o deosebită râvnă pentru credința creștină, mamă care a jucat un rol deosebit în îndreptarea fiului care, nu de puține ori, a avut o viață tumultuoasă și plină de îndoieli.

Opera Fericitului Augustin este cuprinsă în 16 volume⁶⁸⁶, fiind depășită cantitativ doar de opera lui Origen, și se împarte în:

A. Opere filosofice:

- *Despre frumusețe și armonie*;

⁶⁸⁴ Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 2002, p. 49.

⁶⁸⁵ N. Bagdasar ș.a., *Antologie filosofică (filosofi străini)*, ediția a doua revăzută și adăugită, Casa Școalelor, București, 1943, p. 164.

⁶⁸⁶ În colecția Migne, *Patrologia Latină*, vol. 32-47.

- *Contra Academicienilor*;
- *Despre viața fericită*;
- *Despre ordine*;
- *Solilocvii* este o lucrare în două cărți, un dialog între Augustin și rațiunea sa cu privire la Dumnezeu și la suflet, un dialog care vizează întâlnirea cu Dumnezeu pe calea cunoașterii;

- *Despre învățător*. Învățătorul nostru interior este Dumnezeu, principiul oricărei cunoașteri.

B. Opere apologetice:

- *Despre cetatea lui Dumnezeu*;
- *Contra iudeilor*;

C. Opere dogmatico-polemice:

- *Manual către Laurențiu sau despre credință, nădejde și dragoste*;
- *Despre Sfânta Treime*;
- *Despre har și liberul arbitru*.

D. Opere exegetice:

- *Despre învățătura creștină* ș.a.

E. Opere de teologie practică;

- *Despre lupta creștină*;
- *Despre munca monahilor*;
- *Despre răbdare*;
- *Despre trebuința de a catehiza pe cei simpli (neinstruiți)*.

F. Opere autobiografice și autocritice:

- *Mărturisirile (Confesiunile)*;
- *Retractările (Revizuirile)*.

G. *Opera oratorică* cuprinde aproximativ 800 de omilii, care au un stil abstract, speculativ.

H. *Corespondența* Fericitului Augustin cuprinde o colecție de 270 de scrisori, dintre care unele au un caracter strict personal, altele abordează probleme de filosofie, teologie și de pastorație. În acest sens, amintim *Scrisoarea 211* care cuprinde așa numitele *Reguli monahale* ale Fericitului Augustin⁶⁸⁷.

Două dintre lucrările sale ne sunt de mare folos pentru învățământul de credință: *De catechisandis rudibus* și *De doctrina christiana*. Prima, caracterizată de le însuși în cartea a II-a a *Retractărilor* sale ca fiind “una

⁶⁸⁷ Pentru detalii privind opera Fericitului Augustin, vezi Pr.Prof.Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, 1999, pp. 165-168.

din lucrările ce se ocupă de catehizarea celor neinstruiți”, este cea dintâi catehetică creștină, publicată în anul 400. În ce constă importanța acestei lucrări? Fericitul Augustin face aici *prima teorie a catehezei*, o sinteză nu numai a experienței personale, ci și a experienței catehetice a primelor patru veacuri creștine în care se regăsesc și ideile lui Clement Alexandrinul, din tripticul său pedagogic și cele ale Sfântului Grigorie de Nyssa, din manualul său catehetic apologetic, *Marele Cuvânt Catehetic*.

VI.2. *De catechizandis rudibus – model de cateheză*

Fericitul Augustin s-a străduit să traducă în practică, în *De catechizandis rudibus*, modelul său de instrucție creștină, prin două cateheze concrete, adresate unui public nu neapărat cult, al cărui reprezentant este diaconul Deogratias. În ambele cateheze se poate observa o expunere densă și bine structurată, în conformitate cu recomandarea pedagogică de la început: catehetul nu trebuie să parcurgă întreaga povestire biblică, ci să-și alcătuiască un plan, iar apoi să se oprească asupra câtorva episoade și asupra câtorva figuri deosebite⁶⁸⁸: “... nu suntem obligați să reproducem din memorie întreg *Pentateuhul* [...]. Nici timpul nu ne îngăduie aceasta și nici nu e necesar. Trebuie să le cuprindem pe toate în *treacăt* și la *modul general*, astfel încât să fie alese câteva mai *demne de admirație*, care să fie ascultate cu *mai multă plăcere* și să fie plasate chiar în *momentele-cheie*”⁶⁸⁹. În acest sens, Augustin se servește de o schemă proprie în interiorul căreia se oprește asupra câtorva episoade biblice mai cunoscute: geneza; raiul terestru; potopul și arca lui Noe; patriarhii; robia lui Israel în Egipt; Moise și exodul; Legea; pământul făgăduinței; împărăția lui David; robia babilonică; venirea lui Hristos. Alegerea episoadelor arată impactul tradiției catehetice asupra liniei urmate de Augustin⁶⁹⁰. Multe dintre aceste teme fac parte dintre argumentele cele mai obișnuite ale practicii catehetice. Fericitul Augustin folosește episoadele respective pentru a scoate în evidență, în primul rând, faptul că Vechiul Testament este o *prefigurare* a Noului Testament. Un exemplu relevant în acest sens este arca lui Noe care prefigurează Biserica navigând în noianul furtunilor lumii și care și-a găsit desăvârșirea în moartea pe Cruce a Mântuitorului Hristos: “Toate câte le

⁶⁸⁸ Pentru analiza acestei lucrări, am folosit Augustin, *Prima Cateheză. Inițiere în viața creștină*, ediție bilingvă, traducere de George Bogdan Țăra, introducere de Lorenzo Perrone, Editura Polirom, Iași, 2002 (se va folosi sigla: Augustin, *Cateheza*).

⁶⁸⁹ Augustin, *Cateheza*, III.5., p. 41.

⁶⁹⁰ M. Derlaey, *Des forêts de symboles. L'initiation chrétienne et la Bible*, Paris, 2001.

vezi acum în Biserica lui Dumnezeu [...] au fost prezise cu secole înainte (Cf. Iuda 20) și, după cum le citim, așa le și vedem, ca să ne zidim în credință”⁶⁹¹.

În al doilea rând, această schemă cuprinzătoare a etapelor lumii dezvoltă o dialectică între istorie și profeție, între preînchipuire și realitate care se învecinează cu povestirea istorică a evenimentelor.

În al treilea rând, această dialectică presupune antiteza dintre *trupesc* și *spiritual*, vechea iconomie de până la venirea Hristos rămânând la nivelul aspectului *trupesc* până când nu i se aplică o lectură duhovnicească menită să o lege de Hristos și de Biserică.

De catechizandis rudibus este alcătuită din două părți: prima parte cuprinde sfaturi teoretice, iar partea a doua este constituită din două modele de catehizare:

A. *Modelul catehezei dezvoltate;*

B. *Modelul de cateheză scurtă.*

În prima parte, alcătuită, la rândul-i, din trei părți, se dau câteva sfaturi teoretice și anume:

1. *Motivul pentru care a fost scrisă cartea:* din dragostea datorată fratelui Deogratias. Dar nu numai această dragoste îl înflăcărează pe Augustin să scrie, ci și dragostea “de slujirea pe care ți-o dărez ție, ca prieten apropiat, și Bisericii mame”⁶⁹².

2. *Experiența catehetică a Fericitului Augustin:* Fericitul Augustin avea experiență în ceea ce privește opera de catehizare. Și el a împărțit aceleași temeri și aceleași nemulțumiri ca și Deogratias. Augustin arată diferența între ceea ce simte catehetul și ceea ce ajunge să spună. Gândirea și simțirea sunt iuți ca fulgerul, însă iubirea este mai greoaie. “Căci înțelegerea umple sufletul ca străfulgerare a inimii”⁶⁹³. Augustin mai atinge o problemă existențială a omului pus în situația de a învăța pe altul sau de a fi învățat. Această problemă se referă la faptul că omul nu e păzit de oboseală și plictiseală. Oboseala și plictiseala sunt piedici în orice proces și la fel este și în opera de învățare. Interesul crescut al catehetului și al celui ce este învățat ajută și sporesc înțelegerea și pot să se influențeze reciproc.

Ceva foarte important subliniază Fericitul Augustin mai departe: *trăirea duhovnicească* a catehetului. Este o condiție cerută celor care învață pe alții

⁶⁹¹ Augustin, *Cateheza*, XXVII.53., p. 161.

⁶⁹² Augustin, *Cateheza*, p. 35.

⁶⁹³ *Ibidem*.

despre Dumnezeu. El pune problema *catehizării cu bucurie*, spunând că bucuria vine din *siguranța* pe care o dă *credința*.

3. *Dragostea este "ținta poruncii"*. Aceasta este legată de Persoana Mântuitorului întrupat și este manifestare a dragostei ucenicilor, prin ascultare: "În toate acestea nu trebuie avută în vedere numai ținta poruncii: dragostea din inimă curată, din cuget bun și din credință nefățarnică (I Timotei 1, 5), [...] ci trebuie întoarsă și îndreptată spre această țintă și primirea celui catehizat"⁶⁹⁴.

4. *Despre catehumenii luminați*. Celor care sunt buni vorbitori și oratori și vin la catehizare trebuie să le acordăm o atenție deosebită, trebuie să știe mai mult decât ceilalți pentru că vor învăța pe alții, la rândul lor.

5. *Cum se dobândește buna dispoziție*. Pentru a ține o cuvântare de efect este necesar să avem o bună dispoziție. "Mai întâi însă [...] trebuie să vorbesc despre cum se obține buna dispoziție"⁶⁹⁵. Dacă lipsește, rezultatele sunt mici sau chiar nule. Proasta dispoziție înseamnă tristețe care se vede pe chip și în discurs. Cauzele tristeții enumerate de Augustin sunt:

a) Fie că nu vrem să părăsim dulceața liniștii prin cuvântări zdrobitoare de liniște.

b) Fie ne pare nedrept să vorbim noi cu cuvintele noastre ceea ce a fost spus atât de frumos de altcineva.

c) Fie nu vrem să mai repetăm ceea ce am spus de atâtea ori.

d) Dacă nu reușim, devenim triști și fără putere.

e) Fie suntem împinși să învățăm pe alții lucruri despre credință.

f) Fie sufletul ne este amărât cu vreun necaz.

Tristețea îmbolnăvește sufletul și trupul. Oriunde în lume se aud îndemnuri de îndepărtare a tristeții, ba chiar a apărut legea care obligă oamenii la fericire. Astfel ne putem bucura de catehizare și ne putem bucura de cei ce-i avem în față.

În pasajul următor, poate cel mai important pentru învățătura de credință, din această lucrare, pot fi identificate, pe lângă factorii psihologici prezenți în educație, și unele *principii didactice* (al accesibilității, de ex.), apoi schița unei *programme de învățământ* și *metoda de învățământ* care trebuie gândită și folosită în mod riguros și adecvat:

"Într-adevăr, suntem ascultați cu mai multă plăcere atunci când și noi suntem încântați de propria lucrare. Calitatea vorbirii noastre este

⁶⁹⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, p. 61.

influențată de însăși bucuria noastră [...]; *de unde și până unde trebuie povestite* (programă de învățământ) sau cum anume trebuie alternată expunerea încât *uneori să fie mai scurtă, alteori mai lungă* (metoda folosită) [...]; greu e să știi cum trebuie procedat – aceasta este grija cea mai mare – pentru ca fiecare să *catehizeze cu bucurie* (principiul psihologic), devenind *cu atât mai plăcut, cu cât reușește să-și îndeplinească mai bine îndatorirea* (principiul didactic al accesibilității) [...] Ține însă de *bunăvoința* povățuitorului ca *bucuria* să-l însoțească la momentul potrivit (principiul psihologic)”⁶⁹⁶.

Capitolul al III-lea al primei părți teoretice (sfaturi teoretice) începe prin sintagma “*Narratio plena*” (expunere completă). Fericitul Augustin este primul pedagog care dă cuvântului *narratio* – “povestire”, un sens metodic: “Povestirea este completă atunci când cineva este catehizat începând de la versetul: «La început a făcut Dumnezeu cerul și pământul» terminând cu perioada actuală a Bisericii”⁶⁹⁷.

Prima treaptă a catehizării constă, deci, într-o povestire completă a istoriei Bisericii în care “trebuie să le cuprindem pe toate în treacăt și la modul general astfel încât să fie alese câteva mai demne de admirație, care să fie ascultate cu mai multă plăcere”⁶⁹⁸. Este vorba, deci, despre o trezire a conștiinței creștine, despre o acțiune a convertitorului din concepția pedagogică a lui Clement Alexandrinul, realizată prin expunerea meșteșugită a istoriei mântuirii. Concepția augustiniană despre catehizare, specifică, particulară, este *calea* de realizare a ei. Ceea ce este extrem de important pentru eficacitatea acestei povestiri este *spiritul* în care ea este realizată. Acest spirit este legat de ținta ei care este *iubirea*. Începând cu partea a 6-a a capitolului al III-lea (*Dragostea este “ținta poruncii”*) și continuând cu capitolul al IV-lea și al V-lea, se face o *apologie a iubirii* într-o manieră tipic augustiniană, care și-a pus vizibil amprente asupra școlilor biblice din Apus și asupra întregii literaturi creștine catolice.

Dăm câteva pasaje: “Prin Sfinții Patriarhi și Profeți, Domnul a trimis înainte o parte din trupul Său (*partem corpores sui in sanetis*)”⁶⁹⁹. “Aceasta s-a întâmplat pentru că *ținta poruncii* (1 Timotei 1, 5) și *împlinirea legii* (cf. Romani 13, 10) este *dragostea*, astfel încât și noi la rândul nostru să iubim (cf. Ioan 13, 34) [...] iar dacă ne este greu să-L iubim pe Dumnezeu Însuși

⁶⁹⁶ *Ibidem*, pp. 40-41.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁹⁸ *Ibidem*.

⁶⁹⁹ *Ibidem*.

de acum, cel puțin să nu ne mai fie greu în a-I împărtăși dragostea pentru că *El ne-a iubit cel dintâi* (I Ioan 3, 16) [...] nu există un îndemn mai mare la iubire decât a întrece iubirea cuiva și nu există un suflet mai aspru decât acela care, după ce că refuză să se investească, nu vrea nici să răsplătească”⁷⁰⁰.

“Întreaga Sfântă Scriptură scrisă înainte de Hristos a fost consemnată cu scopul de a anunța venirea Domnului (cf. Luca 24, 27) [...]. După ce îți propui această *dragoste ca scop* la care să se refere toate câte le spui, orice povestești, povestește în așa fel încât cel căruia îi vorbești, ascultându-te, *să creadă, crezând, să spere, iar sperând, să iubească*”⁷⁰¹.

Odată cu capitolul al VII-lea, se trece la zidirea metodei învățământului religios. *Evlavia*, treaptă din concepția de catehizare a Sfântului Chiril al Ierusalimului, se află și aici. Se recomandă: învățăturile despre învierea morților, despre judecata cea de obște, despre virtuți și despre har. Aceasta “în funcție de posibilitatea de cuprindere și de puterile catehumenului, și ținând seama de timpul său disponibil”⁷⁰².

Începând cu capitolul al VIII-lea se face pregătirea pentru a se justifica o concepție de catehizare specific augustiniană: *catehizare diferențiată*, “după oameni și împrejurări”, *preponderent individuală*. În acest scop, recomandă cercetarea cu grijă a motivelor care l-au determinat pe catehumen să dorească să se facă creștin. Pentru aceasta este bine să ne informăm de la cei ce-l cunosc asupra dispozițiilor sale lăuntrice care l-au îndemnat să treacă la credința cea nouă. Apoi, cere adecvarea metodei pentru fiecare categorie de catehumeni în parte. Pentru “cei cultivați în artele liberale”⁷⁰³, pentru “oameni care au umblat prin școli”, literații și retorii, adică pentru cei inițiați, oarecum cultivați, care se deosebesc de categoria celor simpli (*rudis*), se dau recomandări mergând până la chestiuni de amănunt în capitolele VIII și IX.

Partea a doua se încheie cu recomandarea: “Despre Sfintele Taine e suficient ca mai toți știutorii să le afle doar semnificația. Cu cei mai înalți la minte trebuie însă recurs la mai multe cuvinte și la comparații, ca să nu disprețuiască ceea ce văd”⁷⁰⁴.

⁷⁰⁰ *Ibidem*, p. 47.

⁷⁰¹ *Ibidem*, pp. 49-51.

⁷⁰² *Ibidem*, p. 57.

⁷⁰³ *Ibidem*, p. 61.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, p. 69.

Partea a treia a părții teoretice este cu adevărat remarcabilă, un tratat consacrat *personalității catehetului*. Sunt sesizate aici următoarele șase motive ale lipsei de înălțare, de căldură, de însuflețire în catehizare (primele trei motive se află în firea catehetului, a 4-a în catehumen, iar ultimele două în împrejurări externe).

Cele șase motive de lehamite și remedierea lor:

a) Când ascultătorul nu pricepe.

În momentul în care ascultătorul nu pricepe trebuie adoptată o atitudine plină de dragoste și smerenie, urmând îndemnul Mântuitorului. “Să fărâmițăm bucățile mari de învățătură care nu pot fi digerate de mintea celor care nu înțeleg și să-i hrănim cu firimituri. Și totul într-o desăvârșită dragoste, plină de vigoare”⁷⁰⁵.

b) Când discursul nostru conține greșeli.

Se întâmplă de multe ori să facem greșeli din mai multe motive. Trebuie să recunoaștem ceea ce am greșit, iar dacă cei ce le ascultă le primesc, ne doare inima mai ales atunci când sufletul ne este mistuit de o dragoste înflăcărată de ascultători. În timp ce se produce această operă de catehizare, catehetul trebuie să fie în legătură tainică cu Dumnezeu și cu smerenie să-I ceară ajutorul.

“O lucrare este cu adevărat bună când voința celui care o face pornește din iubire și, precum s-ar întoarce la locul său, se odihnește din nou în iubire”⁷⁰⁶.

c) Când trebuie să repetăm lucruri banale.

În momentul în care trebuie să repetăm lucruri banale nu există o altă soluție decât iubirea. Iubirea cunoaște un sentiment care unifică, și astfel sunt uniți cei care învață cu cei care sunt învățați. Iar Dumnezeu, prin iubire, face toate lucrurile noi, le înnoiește.

d) Când ascultătorul rămâne impasibil și dă semne de oboseală.

În momentul în care ascultătorul nu este interesat sau nu-și arată interesul trebuie să cercetăm și să vedem care e cauza acestei impasibilități.

În cazul în care se deduce faptul că impasibilitatea se află într-o frică mare sau în faptul că i se par foarte cunoscute cele ce i se spun, trebuie acordată o atenție deosebită fiecărei stări. Cel ce se teme trebuie să fie încurajat și trebuie (arătată dragostea) să fie conștientizat în legătură cu iubirea lui Hristos și a celorlalți credincioși. Cei care înțeleg foarte greu,

⁷⁰⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁷⁰⁶ *Ibidem*, p. 79.

trebuie suportați cu milă și dragoste și trebuie ajutați să înțeleagă. Rugăciunea pentru cel venit la cateheză: “În sfârșit, trebuie să i se vorbească mai mult lui Dumnezeu despre el decât lui despre Dumnezeu”⁷⁰⁷.

Când ascultătorul arată că este obosit, trebuie să căutăm cauza acestor semne de oboseală. Fericitul Augustin spune că ar trebui să-i atragem atenția despre nevoile lumești unui om ce tocmai s-a așezat. El crede că trebuie să arătăm dragoste și înțelegere și față de cei ce se așează; nu acest lucru este important, a sta în picioare sau așezat. Se scoate în evidență că cel ce catehizează trebuie să aibă grijă de condițiile externe în care se desfășoară. Catehetul trebuie să le permită și să-i îndemne pe cei ce vin să-l asculte, să se așeze, făcând aceasta cu smerenie și dragoste.

“Se cade să-i împrăștiăm buna dispoziție, spunându-i ceva pornit dintr-o veselie de bun gust”⁷⁰⁸.

e) Când suntem întrerupți.

Când suntem întrerupți de la o activitate nu mai vorbim cu drag. Apare, în concepția Fericitului Augustin, faptul că: trebuie să facem ceva pentru ceilalți pentru că ar putea avea anumite merite pe care Dumnezeu le știe. Noi spunem că nu pentru merite trebuie să fie ajutați cei ce vin la noi ci, pentru că toți oamenii au nevoie de cuvântul lui Dumnezeu și că Dumnezeu iubește oamenii indiferent de meritele lor. Fericitul Augustin spune că în acest caz dacă se duce la bun sfârșit această lucrare, se duce pentru că îi place lui Dumnezeu și nu pentru că ne place nouă. Ne îndeamnă să iubim mai mult când e făcută voia Domnului decât atunci când e făcută voia noastră: “Dacă am reușit să le ducem la bun sfârșit așa cum am stabilit, să ne bucurăm nu pentru că ne-a plăcut nouă, ci pentru că I-a plăcut lui Dumnezeu să fie duse la îndeplinire [...]. E mai drept ca noi să urmăm voința Lui, iar nu El pe a noastră”⁷⁰⁹.

f) Când sufletul ne este tulburat.

Aici se vorbește de tulburarea produsă de un suflet care lenevește și nu mai dă randament în cele duhovnicești. Augustin spune că soluția este să ne gândim la jertfa Mântuitorului pentru păcatele noastre și să ne bucurăm de progresul unui nou venit la credință. Durerea, prezentă în suflet pentru cel care ni se pare că merge spre pierzanie, înflăcărează sufletul și discursul nostru este mai mișcător. La fel se întâmplă când suntem împovărați de

⁷⁰⁷ *Ibidem*, p. 85.

⁷⁰⁸ *Ibidem*, p. 85.

⁷⁰⁹ *Ibidem*, pp. 90-91.

durerea pentru păcatele proprii. O astfel de durere e privită ca o “jertfă adusă lui Dumnezeu”⁷¹⁰.

Capitolul al XV-lea încheie partea teoretică a tratatului și este programatic, mai ales în ce privește concepția Fericitului Augustin despre catehet: “Datorăm tuturor aceeași dragoste, dar nu trebuie să aplicăm tuturor același tratament. De asemenea, dragostea însăși dă naștere unora (cf. Galateni 4, 19), cu alții se slăbește (cf. I Corinteni 9, 22), pe unii are grijă să-i zidească (cf. I Corinteni 8, 1) și tremură de frică să nu-i supere pe alții; în fața unora se înclină, iar în fața altora se semețește, blândă cu unii și severă cu alții, nimănui dușmană și mamă pentru toți, [...] însă Dumnezeu [...] se va uita la smerenia și la osteneala noastră și ne va ierta păcatele”⁷¹¹.

Ca orice tratat de didactică, cel al Fericitului Augustin se încheie cu două *cateheze model*, o cateheză mai lungă (capitolele 16-26) și o cateheză scurtă (capitolele 26-27). Sunt *cateheze model pentru catehizarea individuală a unui rudis*. Rezumăm aici conținutul lor:

Catehezele au trei părți: exordiul, narațiunea și concluzia.

Exordiul pleacă de la hotărârea luată de *rudis* pentru a îmbrățișa credința creștină și insistă, în esență, pe vremelnicia celor lumești: “Așa și cu onorurile lumești, ce sunt ele dacă nu îngâmfare, deșertăciune interioară și primejdie de cădere”⁷¹².

Narațiunea începe cu facerea lumii, păcatul original, continuă cu cele șase epoci ale istoriei lumii, cu spiritul Noului Testament; nașterea, viața și moartea Domnului, pogorârea Duhului Sfânt, Biserica – viță încărcată de mlădițe; se încheie cu învățătura despre înviere, viața și moartea veșnică⁷¹³.

Concluzia. Să se ferească de ispitele de la cei nelegiuți ce se află, uneori, chiar în Biserică și să se ridice la înălțimea numelui de creștin⁷¹⁴.

“De aceea tu, crezând acestea, păzește-te de ispite, pentru că diavolul caută suflete care să piară împreună cu el [...]. *Urmează-i deci pe oamenii buni, suportă-i pe cei răi și iubește-i pe toți* pentru că nu știi cum va fi mâine cel care azi e rău [...] căci Dumnezeu nu îngăduie ca robii Lui să fie ispitiți mai mult decât pot duce (I Corinteni 10, 13)”⁷¹⁵.

⁷¹⁰ *Ibidem*, p. 93.

⁷¹¹ *Ibidem*, p. 99.

⁷¹² *Ibidem*, p. 103.

⁷¹³ vezi cap. XVIII, XIX, XX ș.u.

⁷¹⁴ vezi cap. XXVI.50 și XXVI.55.

⁷¹⁵ *Ibidem*, pp. 165-167.

În catehezele sale, și în partea teoretică de altfel, nu se pot vedea deloc manifestări ale disciplinei arcanе: catehumenul vine, este înscris în matricola Bisericii, este catehizat, mai rapid dacă este instruit, până la explicarea Sfintelor Taine, inclusiv. Partea mistagogică, tainică, care este atât de subtil și, în același timp, cu grijă dată celor luminați, în catehezele Sfântului Chiril, este dizolvată în pregătirea catehetică sau, poate, voit eludată din tratatul Fericitului Augustin.

Răsăritul creștin, pentru care *Catehezele* Sfântului Chiril sunt tipice, a aplicat și aplică riguros disciplina arcană ca și disciplina bisericească în general, sub forma ei principală care are în vedere aplicarea principiului eclesiologic.

Planul istoriei mântuirii își are începutul în iubirea providențială a lui Dumnezeu; în iubirea omului răscumpărat care răspunde iubirii lui Dumnezeu cu o “iubire dublă”, față de El și față de aproapele. Această “caracteristică augustiniană” ne conduce la descoperirea altei trăsături a operei Fericitului Părinte, și anume la “comuniunea iubitoare dintre *învățător* și *învățat*, potrivit modelului relației dintre Dumnezeu și om. Augustin se folosește de paradigma iubirii omenești pentru a clarifica obiectivele inițiativei răscumpărătoare a lui Dumnezeu.

În *De catechizandis rudibus*, Fericitul Augustin a schițat un elogiu al bucuriei, ca trăsătură fundamentală care trebuie să însoțească orice act de învățare. Această sintagmă este asociată, în opera augustiniană, cu acel apel adresat catehumenilor de a se deschide în fața iubirii lui Dumnezeu și de a recunoaște condiția lor de păcătoși: “Cine însă nu va dori să-L iubească pe Dumnezeu Cel preadrept și preamilos, Care, cel dintâi, într-atât i-a iubit pe oameni, chiar nedrepti și trufași fiind, încât L-a trimis pentru ei pe unicul Său Fiu ?”⁷¹⁶.

VI.3. *De doctrina christiana*

Cea de a doua scriere a Fericitului Augustin asupra căreia ne oprim este *De doctrina christiana* (Despre învățătura creștină). În anul 397, scrie *Despre doctrina creștină* (primele două cărți), iar între 426-427 mai adaugă două.

Cartea întâi este o introducere în care se stabilește rolul muncii intelectuale în viața creștină. Augustin face un rezumat al doctrinei dogmatice și morale din *Sfânta Scriptură*. Totul este dominat de celebra

⁷¹⁶ *Ibidem, passim.*

distincție dintre *frui* “a se bucura” și *uti* “a se folosi”. Există două categorii de ființe: de unele ne putem bucura (*frui*), de altele ne servim pentru a ajunge la ce iubim. Considerând ființele din acest punct de vedere, stabilește următorul principiu: “Numai de Dumnezeu trebuie să ne bucurăm”, prin urmare “toate gândurile noastre, întreaga noastră viață și inteligența noastră trebuie îndreptate spre Dumnezeu, de la Care avem tot ce îndreptăm în acest fel. Când ne spune «din toată inima ta, din tot sufletul sau din tot cugetul tău», El nu lasă liberă nici o părticică a vieții noastre, nici un loc liber, în care să ne putem bucura de un alt spirit afară de El”⁷¹⁷. De aici o consecință: orice studiu, în special al *Scripturii*, trebuie să ducă la iubirea lui Dumnezeu.

Acest tratat în patru cărți este, deci, un tratat de *hermeneutică biblică*. Fericitul Augustin, în prologul cărții spune: “Există, în legătură cu interpretarea *Sfintelor Scripturi*, precepte ce nu ne par a fi fără utilitate pentru cei ce se apleacă asupra acestui studiu: reguli de care putem profita nu numai pentru a citi operele ce aduc lumină în pasajele obscure, dar, de asemenea, pentru explicațiile pe care le vom da altora”.

“Orice știință și orice interpretare se bazează pe trei fundamente: credința, speranța și iubirea” (cap. XXXIII).

Interpretarea *Sfintelor Scripturi* nu este deci o lucrare a minții numai, un fruct al dialecticii, ci un fruct al celor trei virtuți cardinale de fapt.

Cărțile a III-a și a IV-a ne interesează în mod special. Cartea a III-a poate fi intitulată *Hermeneutica biblică*, iar a IV-a, *Omiletică*. Prima, *Hermeneutica biblică*, este conținută în capitolul al V-lea al cărții a III-a și este legată de precizarea celor două sensuri: sensul literal și sensul figurat: “Punctul principal, înainte de toate, este acela că nu se poate cuprinde în literă ceea ce *Sfânta Scriptură* prezintă în sens metaforic”. Pentru a-și spijini punctul de vedere, din care decurge necesitatea celor două interpretări prototipice, ne trimite la II Corinteni (3, 6): “litera ucide, iar duhul face viu”.

A doua idee, legată tot de hermeneutică, se află în capitolul al X-lea al cărții a III-a și este următoarea: “Problema importantă este aceea de a spune mijloacele prin care recunoaștem dacă o expresie are o valoare proprie sau una metaforică. Recomandăm, ca principiu general, a considera cu sens figurat tot ceea ce în textul divin nu are un raport real cu adevărul credinței și cu puritatea moravurilor”.

Împresionant este sfârșitul cărții a III-a în care, după câteva considerații privind utilitatea și modul de folosire a regulilor date ține să adauge: “lucrul

⁷¹⁷ *Ibidem*.

util și indispensabil este recurgerea frecventă la rugăciune pentru a ajunge la înțelegerea cuvintelor divine”. Acest pasaj trebuie făcut înțeles pentru toți cei ce se apropie de înțelesul tainic al *Sfintei Scripturi*. El, și desigur nu numai el, ne descoperă în Fericitul Augustin un părinte al Bisericii pătruns de spiritul ortodox curat în ce privește învățământul de credință.

În cărțile a II-a și a III-a, Augustin examinează condițiile cerute pentru a studia *Scriptura* și regulile de interpretare a ei. Pentru aceasta sunt necesare multe cunoștințe de gramatică, retorică, limbile greacă și ebraică, istorie, geografie, științele naturale, astronomie, muzică, filosofie. Predicatorul creștin, după Fericitul Augustin, trebuie să fie, înainte de toate, “un mânguitor și învățător al dumnezeieștilor Scripturi”.

VI.4. Confesiunile (Mărturisirile) Fericitului Augustin

Între anii 397-400, Fericitul Augustin scrie *Cele XIII Cărți ale Confesiunilor*. Izvorâte dintr-o necesitate lăuntrică de reculegere și rugăciune, ele sunt și un răspuns la acuzele pe care i le-au adus, în mod special, maniheii. El scrie pentru întreg neamul omenesc: “Cui povestesc eu acestea? Desigur, nu Ție, Dumnezeuul meu, ci înaintea Ta le povestesc neamului meu, neamului omenesc... Negreșit pentru ca eu și oricine le-ar citi, să ne gândim *din ce adâncime* trebuie să strigăm către Tine”⁷¹⁸.

“Mare ești Doamne și foarte vrednic de laudă; mare este puterea Ta și înțelepciunea Ta este nemăsurată. Și iată, că un om, parte din creația Ta, vrea să Te laude”. Așa începe această lucrare pe care mulți o consideră “o carte plină de bună credință, vărsare sinceră a unei inimi nobile” sau “o operă de foarte fină observație și analiză psihologică, totdeauna actuală și îmbietoare pentru eternul omenesc ce se degajă din paginile ei”⁷¹⁹.

Augustin Îl laudă pe Dumnezeu și-I mulțumește pentru viața sa trecută și starea sa prezentă (Cărțile I-X); ne prezintă apoi meditațiile sale asupra lui Dumnezeu Creatorul și asupra creației (Cărțile XI-XIII).

Mărturisirile sunt un dialog între Fericitul Augustin și Dumnezeu: În cartea a X-a – care constituie adevărata «mărturisire» augustiniană, pregătită de cărțile precedente, Augustin mărturisește că vrea să arate nu cum a fost,

⁷¹⁸ *Confesiuni*, Cartea a doua, cap. III.5, ediția: Fericitul Augustin, *Confessiones (Mărturisiri)*, traducere și indice de Prof.Dr. Docent Nicolae Barbu, introducere și note de Pr.Prof.Dr. Ioan Rămureanu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

⁷¹⁹ Pr. Teodor Racovițan, *Filosofia Sfântului Augustin*, Blaj, 1945, p. 4.

ci cum este acum când scrie: “Cu o conștiință sigură, fără umbră de îndoială, eu pot spune, Doamne, că Te iubesc”⁷²⁰.

“Târziu Te-am iubit,

Frumusețe atât de veche și atât de nouă.

Târziu Te-am iubit !

Iată că-n mine erai, iar eu afară

și-acolo te căutam, în creaturile Tale frumoase, urât mă tăvăleam !

Cu mine erai, dar eu nu eram cu Tine;

departe de Tine mă țineam,

lucrurile care de nu ar fi în Tine, nu ar exista”⁷²¹.

Ne descrie apoi cum s-a produs revărsarea lui Dumnezeu în sufletul său, prin cele cinci simțuri:

“Tu ai chemat, ai strigat și ai spart surzenia mea;

Ai fulgerat, ai strălucit și ai împrăștiat orbirea mea.

Ai răspândit parfum, îl respir și dornic după tine aspir,

Am gustat și (de tine) sunt înfometat și însetat”⁷²².

Ultimele trei cărți (XI-XIII) sunt meditații asupra primului capitol din *Sfânta Scriptură*. Plecând de la textul sacru, Fericitul Augustin expune preocupările sale metafizice și religioase asupra creației, naturii omului, raportul dintre timp și veșnicie, totul cu scopul de a fi folositor fraților săi.

În cartea *Revizuirii (Retractări)*, Augustin spune: “Cele XIII cărți ale Confesiunilor mele laudă pe Dumnezeu cel drept și bun, atât pentru binele, cât și pentru relele multe și înalță la El mintea și inima omului. În ce mă privește, acesta este rezultatul ce l-au produs în mine când le scriam și-l produc când le citesc. Ce gândesc alții despre ele, îi privește; știu totuși că ele au plăcut mult și plac multor frați”⁷²³.

În *Mărturisiri*, Fericitul Augustin este pătruns de remușcări, istorisind cu o sinceritate deosebită imperfecțiunile, ispiterile, căderile, greșelile și păcatele tinereții. *Mărturisirile* sale reprezintă o profundă analiză psihologică, încât ele pot fi socotite capodopera literaturii psihologice religioase din toate timpurile⁷²⁴.

⁷²⁰ *Ibidem, passim.*

⁷²¹ *Ibidem, pp. 305-306.*

⁷²² *Ibidem, passim.*

⁷²³ Fericitul Augustin, *Retractationes (Revizuirii)*, traducere de Nicolae I. Barbu, Postfață de Ioan G. Coman, Editura Anastasia, București, 1997, partea a doua, cap. VI, p. 120.

⁷²⁴ Cf. Ioan Rămureanu, *Prefață la Confessiones (Mărturisiri)*, ed.cit., p. 59.

Mărturisirile au creat genul literar: *autobiorafia*, iar *Reatractările*, *autocritica literară*⁷²⁵.

VI.5. *Retractările Fericitului Augustin*

Retractationes (Retractări, revizuirii, îndreptări) este o lucrare redactată între anii 426-428, alcătuită din două cărți. Ea reprezintă *un inventar autocritic* al tuturor lucrărilor Fericitului Augustin scrise până la anul 427, în care autorul precizează timpul când a scris fiecare carte, de ce a scris-o, ce cuprinde, notează greșelile și face îndreptările de rigoare⁷²⁶.

Interesul teologic al scrierii este subsumat interesului ei cultural-documentar. Gândirea augustiniană ni se dezvăluie în devenirea ei fascinantă.

VI.6. *Cetatea lui Dumnezeu*

Dacă *Confesiunile* reprezintă teologia trăită și istoria lucrării lui Dumnezeu în oameni, *Cetatea lui Dumnezeu* (22 cărți) este teologie vie în cadrul istoric al omenirii și explică lucrarea lui Dumnezeu în lume. În această lucrare, Augustin face o filosofie a istoriei și este cel dintâi care formulează noțiunea de *umanitate*. Totul este privit sub unghiul Providenței divine, scoțându-se în relief lucrarea lui Dumnezeu în lume, în trecut, prezent sau viitor, până în veșnicie. Este prima încercare de *sinteză a istoriei universale*, bazată pe rațiune și revelație.

Tema centrală a acestei opere o găsim exprimată în următoarele cuvinte: “Două iubiri au făcut două cetăți: iubirea de sine dusă până la disprețul lui Dumnezeu, a produs cetatea pământească; iubirea lui Dumnezeu împinsă până la disprețul de sine a produs cetatea cerească”.

Aceste două cetăți sau societăți sunt în luptă continuă; ceea ce le deosebește este iubirea. Toți cei care Îl iubesc pe Dumnezeu și trăiesc după rânduielile Lui fac parte din *Cetatea lui Dumnezeu*; toți cei care se iubesc pe sine și-L disprețuiesc pe Dumnezeu sunt din *cetatea pământească*. Din această orientare fundamentală provine și deosebirea dintre ele.

Cetatea pământească nu caută decât slava sa, pe când cea cerească, mărirea lui Dumnezeu: “Cea dintâi este posedată de pasiunea de a domina prin conducătorii săi, și prin ei asupra neamurilor pe care le subjugă; cealaltă se bazează pe serviciul reciproc, în timp ce conducătorii săi se

⁷²⁵ Cf. Pr.Prof.Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, ed.cit., p. 171.

⁷²⁶ Cf. *Ibidem*, p. 166.

devotează, iar supușii ascultă”⁷²⁷. Oamenii din cele două cetăți se deosebesc prin atitudinea morală pe care o au față de Dumnezeu și bunurile Sale. De aici și titlul operei: “Aceste 22 de cărți, spune Augustin, tratează despre ambele Cetăți; totuși li s-a dat titlul: «*Despre Cetatea lui Dumnezeu*», pentru ca să poarte, de preferință, titlul celei mai bune”.

Lucrarea cuprinde două părți: primele zece cărți combat acuzele pe care le aduc păgânii Bisericii, iar Biserica, la rândul ei, atacă păgânismul cu politeismul său. Celelalte douăsprezece cărți expun originea, dezvoltarea și sfârșitul celor două cetăți.

Fericitul Augustin se adresează “sufletului uman” astfel: “Privește spre religia creștină ... Privește spre noi ... Dacă natura a pus în tine nobile cetăți, numai pietatea adevărată le purifică și le perfecționează ...”.

Fericitul Augustin analizează cu o deosebită atenție situația omului în Raiul pământesc, căderea lui în păcat și urmările ei. Dumnezeu știa că omul va cădea în păcat prin ispita diavolului, prevăzând că “sfînții, urmașii omului, ajutați de har, vor obține o revanșă strălucită asupra diavolului” (XIV, 27)⁷²⁸.

Întreaga operă a Fericitului Augustin este dominată de *iubire*. Pentru el, *iubirea* este virtutea principală, principiul care pune în mișcare toată viața spirituală. Iubirea cuprinde toate virtuțile: “Dacă vrem o definiție scurtă și exactă, noi vom spune că virtutea este ordinea iubirii”.

Creștinului care îl iubește cu adevărat pe Dumnezeu, Fericitul Augustin îi spune:

“Într-un cuvânt primește această scurtă poruncă: *Iubește și fă ce vrei* (Dilige et quod vis fac !). Dacă păstrezi tăcerea, să fie din iubire; dacă strigi, să fie din iubire; dacă îndrepti, îndreaptă din iubire; dacă ierți, iartă din iubire. Rădăcina interioară să fie cea a iubirii, din această rădăcină nu poate ieși decât bine”.

⁷²⁷ Cartea a XIV-a, vs. 28.

⁷²⁸ Citatele din acest subcapitol au fost date după lucrarea lui P. Bernard Ștef, *Sfântul Augustin, Omul. Opera. Doctrina*, col. «Sfinți Părinți și Doctori ai Bisericii», Editura Gloria, Cluj-Napoca, 1994.

VII. PSIHOLOGIA, EDUCAȚIA ȘI INSTRUCȚIA RELIGIOASĂ – COORDONATE FUNDAMENTALE ÎN FORMAREA CREȘTINULUI

Cele trei componente ale procesului de formare a creștinului sunt: psihologia, educația și instrucția religioasă. Se impune precizarea că ele se întrepătrund ca laturi într-un proces de schimbare a omului, prin om, în relație sinergică cu Dumnezeu.

VII.1. Psihologia religiei

Structura psihologică a religiei, religie înțeleasă ca o legătură sfântă, “ca și comuniune filială de iubire sfântă dintre Dumnezeu și om, trăită înlăuntrul inimii și manifestată în afară prin credință, cult, virtuți și fapte bune”⁷²⁹, constituie fundamentul psihologic al relației sinergice om-Dumnezeu care, la rândul ei, stă la baza principiilor învățământului religios, principii legate de antropologia creștină. Psihologia religiei constată că religia este “raportul nemijlocit al «eului» nostru mărginit cu un «Eu» supraomnesc, pe care îl trăim în mod nemijlocit ca pe o divinitate care se coboară dintr-o lume superioară în ființa noastră pământească. În urma acestui raport se produce în noi o înnoire neîncetată a sentimentului nobil și prin aceasta o schimbare, o înviorare a vieții”⁷³⁰.

Cele trei trepte ale procesului psihologic în formarea sentimentului religios sunt bine delimitate în scrierile și activitatea Sfinților Apostoli și, mai ales, în *Catehezele Sfântului Chiril al Ierusalimului*, și sunt următoarele: *căința față de păcat, evlavie, credința*.

Procesul psihologic în formarea sentimentului religios cunoaște *două etape*: a) convingerea că omul este slab, “mic” în fața Dumnezeirii Care pătrunde fără obstacole în “viața nepăsătoare de până aici a individului”⁷³¹;

⁷²⁹ Ilarion V. Felea, *Religia iubirii*, editată de Arhim. Emilian Panait, Mănăstirea Runc, f.a., p. 11.

⁷³⁰ Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 2002, p. 84.

⁷³¹ *Ibidem*, p. 88.

b) credința în realitatea lui Dumnezeu, care ridică “«eul» slab în sine [...] și înlătură toată neputința, făcându-l capabil de fapte mari (proorocii, apostolii, sfinții etc.)”⁷³².

Elementele psihice ale actului religios sunt următoarele:

- *reprezentări* sau *amintiri* despre dependența eului propriu față de *Eul* divin care exprimă raportul moral al omului cu Dumnezeu;
- *sentimentele* și *afectele* care însoțesc aceste reprezentări: dragoste, respect, încredere, mulțumire, bucurie, datorie și recunoștință;
- afirmarea activă a *convingerilor religioase*, manifestări externe ale actului intim al convingerii.

Aceste trei elemente psihice sunt prezente în toate actele religioase și pot fi identificate în toate religiile. Ele conduc la cele trei laturi ale vieții religioase: *doctrina* care se adresează mai mult intelectului, *cultul divin* care se adresează sentimentelor în mod special, și *normele de viață religioasă*, care se adresează voinței. Ca și funcțiile psihice cărora se adresează (sentimentul religios-moral, judecata și voința), aceste laturi alcătuiesc o unitate ale cărei resorturi intime au fost analizate, în profunzime, de Sfinții Părinți⁷³³.

Structura psihologică a religiei conduce și la concluzia următoare: există diferite *tipuri religioase* legate de predispoziție și temperament. Semnalăm pe cele mai bine conturate:

1. *Tipul intelectualist* predispus spre probleme de doctrină, de gnoză în sens alexandrin. Din această specie se recrutează fanaticii și îndoielnicii veșnic frământați.
2. *Tipul voluntarist-etic* care este preocupat, mai ales, de împlinirile pe plan moral-religios.
3. *Tipul sentimental* este stăpânit de viața sentimentală religioasă, căutând înălțarea sufletească, pierzându-se adesea în exaltare sau în sentimentalism dulceag lipsit de judecată clară și de forța realizării și a faptei.
4. *Tipul optimist* alege, cu precădere, aspectele senine și plăcute ale religiei, confundându-i esența cu acestea.
5. *Tipul pesimist*, dimpotrivă, descoperă pretutindeni părțile grele, apăsătoare ale vieții religioase.

⁷³² *Ibidem.*

⁷³³ Cf. *Ibidem.*

6. *Tipul flegmatic* trăiește cu nepăsare față de valorile emoționale ale religiei, primește religia prin învățare și deprindere, prin obișnuință, practicând-o fără adâncimi, frământări sau înălțări⁷³⁴.

Aceste tipuri în care se oglindesc temperamente individuale nu apar perfect delimitate, ci ele se evidențiază prin dominantă, pe o perioadă oarecare din viața individului, supus adesea unui proces de transformare prin har, educație și voință liberă.

Aceste elemente ale psihologiei religiei ne conduc la următoarea convingere subliniată, cum am văzut, de Fericitul Augustin: cunoașterea firii psihofizice a catehumenilor este de o importanță covârșitoare pentru catehet. Această cunoaștere presupune forme de catehizare individuală care se cer împletite armonios cu cele de catehizare colectivă. Conștiința individualității și personalității catehumenului mărturisește faptul că școala catehetică patristică a fost preocupată în mod deosebit de psihologia experimentală în general și de psihologia individuală în special. Astfel, în fața persecuțiilor creștine, credința creștină nu a fost doar o formulă teoretică, ci un principiu de viață. De aceea, la aceste stări sufletești superioare se putea ajunge numai printr-o pedagogie specific creștină, în care educația intelectuală creștină se armoniza cu educația religioasă și cu cea moral-creștină⁷³⁵.

VII.2. Educația religioasă

Educația religioasă este cea de a doua coordonată a procesului de formare a omului religios. Ian Amos Comenius⁷³⁶ precizează: “Cea mai înaltă artă este aceea de a forma bine pe om, care e ființa cea mai ciudată și mai schimbătoare și mai greu de condus dintre toate viețuitoarele”. Posibilitatea și modalitățile de realizare ale acesteia sunt legate tot de fundamentul principiilor învățământului religios, de antropologia creștină, în ultimă instanță. Încercăm aici o definiție: educația religioasă creștină este o acțiune specific umană care se desfășoară în iubire, libertate și conlucrare cu harul lui Dumnezeu, conștient și organizat, de către educatori, în sânul Bisericii, pe baza unui plan și a unei metode desăvârșite de Aceasta. Factorii implicați în educația religioasă sunt: *catehetul*, *catehumenul*, înțeles azi ca subiect al educației religioase, *Biserica* care o organizează și în care se realizează relația sinergică cu Divinitatea, și anumite *comunități sociale* care

⁷³⁴ Cf. *Ibidem*, pp. 90-91.

⁷³⁵ Cf. Pr. Mihail Bulacu, *Pedagogie creștină ortodoxă*, București, 1935, pp. 35-36.

⁷³⁶ *Didactica Magna*, traducere, note, comentarii și studiu introductiv de Prof.univ.dr. Iosuf Antohi, București, 1970, p. 14; vezi și ediția 1904.

constituie cadrul în care ea se realizează, în special familia, școala, mediile monastice. Mijloacele educației religioase creștine sunt:

1. *rugăciunea și meditația religioasă* – individuală sau colectivă, cea din urmă încununată cu Liturghia catehumenilor. Prin urmare “între sentimentul religios și rugăciune este o legătură intimă, organică. Mireasma este rugăciunea, credința este smirna care arde pe altar; când credința este aprinsă, de pe altarul sufletului se ridică spre cer rugăciunea, ca o esență a sufletului, fragment de voință idealizată, elan de spirit eliberat, undă de spiritualitate pură, smerenie de penitență sau efuziune de adorație și recunoștință, strigăt de ajutor și de izbăvire, sau mărturisire de resemnare și adevăr⁷³⁷”.

2. *deprinderile morale*, în forma lor moral-religioasă: Poruncile Mântuitorului (Matei 7, 5; 5, 7; 5, 9; 7, 21; 7, 16-20; 25, 31-46; Luca 10, 25-37); Sfinții Părinți, în special Sfântul Ioan Gură de Aur și Marii Capadocieni; fapta, cu acțiuni și deprinderi pentru realizarea binelui, constituind un mijloc de temelie pentru educația religioasă. Aici se includ: postul și înfrânările practicate din convingere religioasă, păstrarea tradițiilor și a obiceiurilor strămoșești legate de spiritualitatea poporului creștin din care face parte catehetul și catehemenul, cercetarea Bisericii pentru întreținerea și adâncirea legăturii spirituale cu Dumnezeu (participarea la cultul divin, în special la Sfânta Liturghie, legătura harică realizată în Sfintele Taine, în special Taina Mărturisirii și Taina Sfântei Euharistii, cântările bisericești ca mijloc de formare a credinciosului, înaintemergătoare ale harului divin și, legat de acestea, *citirea Sfintei Scripturi*. Aceste *mijloace de educație religioasă* devin *temeiuri* pentru transformarea omului, cel mai frecvent, în urma unui proces de învățare. În acest sens, părintele M. Bulacu⁷³⁸ precizează că “voința se întărește nu numai cu cunoștințe, ci și cu *acțiuni și deprinderi* care dau voinței ceea ce noi numim *a doua natură*”.

Pr.acad. Dumitru Stăniloae⁷³⁹ spune: “Credința nu e un bun explicabil în cadru individualist. Ea e produsul raportului *între om și om și al lucrării lui Dumnezeu, care e activ în acest raport*”. Ajungem astfel la cea de a treia coordonată a procesului de formare a creștinului.

⁷³⁷ Gr. Cristescu, *Fă lucrul evanghelistului*, Sibiu, 1929, pp. 58-59.

⁷³⁸ Pr. M. Bulacu, *Studiu introductiv în catehetica ortodoxă*, Oradea, 1928, p. 169.

⁷³⁹ Pr.acad. Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, ediția a II-a, Editura Omniscope, Craiova, 1993, *passim*.

VII.3. Instrucția religioasă

Profesorul Șt. Bârsănescu⁷⁴⁰ precizează: “Învățământul este actul complex de a învăța pe alții pentru a-i educa”. Termenul de *învățământ* include astfel atât sensul său etimologic (a învăța = in + vitium = deprinderea), cât și pe cel filologic (a instrui = in + struo = a așeza ceva în...). Învățământul are, deci, o dublă țință: una *informativă* și una *formativă* care este, de fapt, scop și pentru instrucție.

Învățământul religios este acel învățământ desfășurat și organizat de Biserică în scopul formării unor creștini adevărați.

Centrul învățământului religios, ca instrucție și formare, este Mântuitorul Iisus Hristos: Calea, *prin Care* să mergi, Adevărul, *spre Care* să mergi, și Viața *pe Care* să o dobândești prin aceasta. Religia nu este numai învățătură, ci este viață, ea se învață pentru a putea fi trăită. Sfântul Chiril al Ierusalimului vorbește despre transmiterea de cunoștințe “într-o ordine precisă” și Ferictul Augustin elaborase deja, în *De catechizandis rudibus*, o teorie a didacticii religioase prin cele trei părți ale tratatului său, teorie care cuprinde: materia învățământului religios și criteriile alegerii ei; metodică învățământului religios; factorul psihologic care privește relația catehet-catehumen în activitatea de învățătură religioasă.

Învățământul religios trebuie să selecteze cunoștințele religioase pentru a trezi conștiința religioasă și morală, pentru a îndemna sufletul spre o viață creștină practică⁷⁴¹.

Educația religioasă, privită în ansamblul ei, nu se reduce la metoda exclusivă a predării învățământului religios, ci ea (metoda) trebuie îmbinată cu aplicarea simultană a educației intelectuale și moral creștine, iar această metodă nu trebuie căutată în mod absolut în pedagogia modernă, ci în tradiția pedagogiei creștine, în special a pedagogiei creștine ortodoxe⁷⁴².

⁷⁴⁰ Șt. Bârsănescu, *Pedagogia și didactica*, Craiova, 1944, p. 257.

⁷⁴¹ Cf. Pr. Mihail Bulacu, *Pedagogia creștină ortodoxă*, ed. cit., p. 363.

⁷⁴² Cf. *Ibidem*, p. 550.

SIGLE

- Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice...* = Arhim. Veniamin Micle, *Inițieri catehetice*, Editura Sfânta Mănăstire Bistrița, Episcopia Râmnicului, 1993.
- Augustin, *Cateheza* = Augustin, *Prima Cateheză. Inițiere în viața creștină*, ediție bilingvă, traducere de George Bogdan Țâra, introducere de Lorenzo Perrone, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Bulacu, *Noblețea educației* = Pr. Mihail Bulacu, *Noblețea educației copiilor după Sf. Ioan Hrisostom*, extras din “Revista Generală a Învățământului”, București, 1940.
- Constantin Cucoș, *Educația religioasă...* = Constantin Cucoș, *Educația religioasă, repere teologice și metodice*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- D. Stăniloae, *Nota 235 = Cele Cinci Cuvântări Teologice ale celui între Sfinți Părintelui nostru, Grigorie de Nazianz*, traducere din limba greacă, introducere și note de Preot Dr. Academician Dumitru Stăniloae, Editura Anastasia, București, 1993..
- Fouillée, *Istoria Filosofiei* = Alfred Fouillée, *Istoria Filosofiei*, vol. I, trad. de Paula Ardelean, Casa editorială ODEON, București, 2000).
- G.G. Antonescu, *Pedagogie...* = G.G. Antonescu, *Pedagogie Generală*, Editura “Scriul românesc”, Craiova, 1941.
- Hersch, *Mirarea filosofică* = Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică. Istoria filosofiei europene*, traducere de Drăgan Vasile, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1997.
- I.G. Coman, *Personalitatea Sf. Vasile* = Pr.Prof. I.G. Coman, *Personalitatea Sf. Vasile cel Mare. Profil istoric și spiritual, în Închinare la 1600 ani de la săvârșirea sa*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
- Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire* = Jean Chrysostome, *Sur la veine gloire et l'éducation des enfants*, introduction, texte critique, traduction et notes par Anne-Marie Malingrey, Cerf, Paris, 1972.

- Marrou, *Istoria educației*, I = Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate*, volumul I: *Lumea greacă*, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997.
- Marrou, *Istoria educației*, II = Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate*, vol. II: *Lumea romană*, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997.
- MG = Sf. Ioan Hrisostom, tom XLVII-LXIV in J.-P. Migne (MG), *Patrologiae cursus complletus. Patrologia Graeca* (PG), 167 vol., Paris, 1857-1866.
- Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologie Dogmatică...*, vol. II = Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologie Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 1976 = Pr.Prof.Dr. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1976.
- Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, 2002 = Pr.Prof. Dumitru Călugăr, *Catehetica*, ediția a III-a, îngrijită și postfață de Pr.prof.dr. Sebastian Șebu, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2002.
- Pr. I.G. Coman, *Patrologie*, 1999 = Pr. I.G. Coman, *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Dervent, 1999.
- Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări* = *Cele Cinci Cuvântări Teologice ale celui între Sfinți Părintelui nostru, Grigorie de Nazianz*, traducere din limba greacă, introducere și note de Preot Dr. Academician Dumitru Stăniloae, Editura Anastasia, București, 1993.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Cuvânt Catehetic* = Sfântul Grigorie de Nyssa, *Marele Cuvânt Catehetic*, traducere din limba greacă și prefață de Grigorie Teodorescu, Editura Sophia, București, 1998.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere* = Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere* (II), Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei* = Sf. Ioan Gură de Aur *Omilii la Matei*, traducere de Pr.dr. D. Fecioru, col. «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 23, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
- Sfântul Chiril, *Catehezele* = Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, traducere din limba greacă și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru,

Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003.

Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri* = Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri, partea I, Omilii la Hexaemeron, Omilii la Psalmi, Omilii și cuvântări*, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, în colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986.

Sfântul Vasile cel Mare, *Tâlcuiri* = Sfântul Vasile cel Mare, *Tâlcuiri la Psalmi*, traducere și note de Pr. D. Fecioru, Editura Sophia, București, 2004.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

- Augustin, S., *Soliloques*, traduction, introduction, annotation, guide thématique de Denis Marianelli, collection «Les Pères dans la foi», Migne, Paris, 1999.
- Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.
- Chrysostome, Jean, *A une jeune veuve sur le mariage unique*, introduction, traduction et notes par Bernard Grillet; texte grec établi et présenté par Gérard H. Ettlinger, s.j., coll. «Sources chrétiennes», n° 138, Cerf, Paris, 1968.
- Chrysostome, Jean, *Jean Chrysostome commente Saint Paul*, homélies choisies sur l'épître aux Romains, traduites par Jacqueline Legée; Homélies sur 1re lettre aux Corinthiens, traduite par Raymond Winling; Annotations et directives de travail par A.-G. Hamman; Coll. «Les Pères dans la foi», Desclée de Brouwer, Paris, 1988.
- Chrysostome, Jean, *La Conversion*, traduction par M.-Hélène Stébé; introduction, notes, plan de travail de A.G. Hamman, nouvelle édition, revue et mise à jour, collection «Les Pères dans la foi», Migne, Paris, 1997.
- Chrysostome, Jean, *Sur la veine gloire et l'éducation des enfants*, introduction, texte critique, traduction et notes par Anne-Marie Malingrey, Cerf, Paris, 1972
- Clement Alexandrinul, *Protrepticul* și *Pedagogul*, în col. «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 4, traducere, introducere și note de Pr.Prof.Dr. D. Fecioru, București, 1980.
- Clement Alexandrinul, *Stromatele*, în *Scrieri, Partea a II-a*, col. «Părinți și Scriitori Bisericești», introducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr.Prof.Dr. D. Fecioru, București, 1982.

- Epictetus, *Manualul lui Epictet*, traducere de C. Fedeleș, Editura Cultura Națională, București, 1925.
- Fer. Augustin, *Confessiones-Mărturisiri*, traducere și indici de Prof.Dr. Docent Nicolae Barbu, introducere și note de Preot Prof.Dr. Ioan Rămureanu, ediția a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
- Fer. Augustin, *De catehizandis rudibus, Opere*, Ediția Benedictinilor, vol. IV, Paris, 1869-1878.
- Fer. Augustin, *De magistro*, ediție bilingvă, traducere de Mihai Rădulescu și Constantin Noica, introducere și note de Lucia Wald, Editura Humanitas, București, 1984.
- Fer. Augustin, *Prima cateheză, inițiere în viața creștină*, ediție bilingvă, traducere de George Bogdan Țâra, introducere de Lorenzo Perrone, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Fer. Augustin, *Retractationes (Revizuirii)*, traducere de Nicolae I. Barbu, Postfață de Ioan G. Coman, Editura Anastasia, București, 1997.
- Fer. Augustin, *Soliloquia; Vorbiri însingurate și Sermones – Predici*, traducere, studiu introductiv și note de Dan Negrescu, biografie și bibliografie de Claudiu T. Arieșan, Timișoara, 1992.
- Grégoire de Nazianze, *Lettres*, editions P. Gallay, coll. "Universités de France", vol. I-II, Paris, 1964, 1967.
- Grégoire de Nazianze, *Discours 27-31 (Discours théologiques)*, introduction, texte critique, traduction et notes par Paul Gllay avec la collaboration de Maurice Jourjon, Cerf, Paris, 1978.
- Grégoire de Nysse, *L'âme et la résurrection*, introduction et guide thématique de Marie-Hélène Congourdeau, coll. «Les Pères dans la foi», Migne, Paris, 1998.
- Grégoire de Nysse, *La catéchèse de la foi*, introduction de Jean-R. Armogathe; traduction par Annette Maignan; notes et plan de travail de A.-G. Hamman, coll. «Les Pères dans la foi», Desclée de Brouwer, Paris, 1978.
- Grégoire de Nysse, *La création de l'homme*, introduction par Jean-Yves Guillaumin et A.-G. Hamman; traduction par J.-Y. Guillaumin, coll. «Les Pères dans la foi», Desclée de Brouwer, Paris, 1982.
- Grégoire de Nysse, *Le Christ pascal*, traductions de Christian Bouchet et de Mariette Canévet, introduction, notes et guide thématique par A.-G. Hamman, coll. «Les Pères dans la foi», Migne, Paris, 1994.

- Grégoire de Nysse, *Les Béatitudes*, traduction de Jean-Yves Guillaumin et de Gabrielle Parent, introduction, notes, plan de travail, traduction des *Béatitudes* 1, 2, 3 de A.-G. Hamman, nouvelle édition, revue et mise à jour, coll. «Les Pères dans la foi», Migne, Paris, 1997.
- Migne, Jaques-Paul. (MG), *Patrologiae cursus complletus. Patrologia Greacă* (PG); *Patrologia Latină* (PL), 167 vol., Paris, 1857-1866.
- Origen, *Despre principii; Contra lui Celsus*, în *Scrieri*, vol. VII și VIII, traducere, studiu introductiv și note de Pr.Prof. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, 1984.
- Scrierile Părinților Apostolici dimpreună cu așezămintele și canoanele apostolice*, traducere de Pr. Ioan Mihălcescu, vol. II, Editura Facultății de Teologie din Chișinău, Chișinău, 1928.
- Scrierile Părinților Apostolici*, traducere, note și indici de Pr.Prof.Dr. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, în col. «Părinți și Scriitori Bisericești», București, 1979.
- Seneca, *Scrisorile către Luciniu*, traducere de Gh. Guțu, studiu introductiv de Isac Davidsohn, București, 1967.
- Sf. Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, traducere din limba greacă și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003.
- Sf. Efreim Sirul, *Cele șapte plânguri*, Editura Bizantină, București, 1995.
- Sf. Efreim Sirul, *Imnele Păresimilor, Azimelor, Răstignirii și Învierii*, Editura Deisis, Sibiu, 1999.
- Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele Cinci Cuvântări Teologice ale celui între Sfinți Părintelui nostru, Grigorie de Nazianz*, traducere din limba greacă, introducere și note de Preot Prof.Dr. Academician Dumitru Stăniloae, Editura Anastasia, București, 1993.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre crearea omului*, col. «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 30, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele Cuvânt Catehetic*, traducere din limba greacă de T. Cristescu și N.I. Barbu, București, 1947.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele Cuvânt Catehetic*, traducere din limba greacă de Grigorie Teodorescu, Editura Sophia, București, 1998.

- Sf. Grigorie de Nyssa, *Scrieri, Partea I*, traducere de Pr.Acad.Prof. D. Stăniloae și Pr. I. Buga, col. «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 29 (*Despre viața lui Moise sau Despre desăvârșita virtute, Tâlcuire amănunțită în Cântarea Cântărilor, Despre “Fericiri”; Despre Rugăciunea domnească; Despre rânduiala cea după Dumnezeu (a vieții) și despre nevoința cea adevărată*), Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre creșterea copiilor*, în vol. *Puțul și împărțirea de grâu*, Bacău, 1995.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre Feciorie*, traducere de Pr.Dr. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere (I)*, traducere de Pr.Dr. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere (II)*, traducere de Pr.Dr. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, traducere de Pr.dr. D. Fecioru, col. «Părinți și Scriitori Bisericești», vol. 23, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Părintele Meu, de este cu puțință treacă de la mine paharul acesta*, traducere de Pr. Petru Sidoreac, în “Teologie și Viață”, 1997, nr. 1-6, pp. 163-173.
- Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Grigorie de Nazianz și Sf. Efrem Sirul, *Despre Preoție*, traducere, introducere, note și un cuvânt înainte de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
- Sf. Vasile cel Mare, *[Cuvânt] către tineri, cum pot avea folos din scrierile păgânilor*, traducere de Prof. Petre Procopoviciu, Tiparul Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1939.
- Sf. Vasile cel Mare, *Cuvânt către tineri*, în vol.: *Din istoria gândirii pedagogice universale*, vol. I, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1959.
- Sf. Vasile cel Mare, *Scrieri, partea I, Omilii la Hexaemeron, Omilii la Psalmi, Omilii și cuvântări*, introducere, note și indici de Pr. D.

- Fecioru, în col. «Părinți și Scriitori Bisericești», Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986.
- Sf. Vasile cel Mare, *Tâlcuiri la Psalmi*, traducere și note de Pr. D. Fecioru, Editura Sophia, București, 2004.
- Vasile cel Mare în: *Din istoria gândirii pedagogice universale*, Antologie, vol. I, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1959.

II. LITERATURĂ DE SPECIALITATE

II.1. CĂRȚI

- Adămuț, Anton, *Literatură și filosofie creștină secolele I-VIII*, vol. I, Editura Fides, Iași, 1997.
- Angheliescu, Gheorghe, *Timp și dincolo de timp. Considerații din antropologia patristică clasică răsăriteană*, Editura Universității din București, 1997.
- Antohi, Iosif, ș.a., *Din istoria gândirii pedagogice universale*, Antologie, vol. I, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1959.
- Antonescu, G.G. și V.P. Nicolau, *I.H. Pestolazzi în Antologie pedagogică*, vol. II, București, 1939.
- Antonescu, G.G., *Educația morală și religioasă în școala românească*, Editura Cultura Românească S.A.R., București, 1937.
- Antonescu, G.G., *Istoria Pedagogiei: Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne*, ediția a III-a, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1940.
- Antonescu, G.G., *Pedagogie Generală*, Editura Institutul Pedagogic Român, București, 1930.
- Audinet, J. et al., *Théologie et catéchèse* (dossier), Paris, 1981.
- Auzias, Jean-Marie, *Clef pour comprendre le structuralisme*, Seghers, Paris, 1967.
- Bagdasar, N., ș.a., *Antologie filosofică (filosofi străini)*, ediția a doua revăzută și adăugită, Casa Școalelor, București, 1943.
- Barbotin, E., *Catéchèse et pédagogie, problèmes actuels*, Paris, 1981.
- Bârsănescu, Prof., Șt., *Pedagogia și didactica*, Craiova, 1944.

- Bergson, H., *Les deux sources de la morale et de la religion*, PUF, Paris, 1955.
- Bernardi, Jean, *Grigorie din Nazianz. Teologul și opera sa*, traducere din limba franceză de Cristian Pop, cu o selecție a *Poemelor autobiografice* în traducerea Diac. Ioan I.Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2002.
- Bernea, Ernest, *Trilogie pedagogică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
- Blaa, Lucian, *Trilogia cunoașterii*, I, II, III: *Eonul dogmatic, Cunoașterea luciferică, Cenzura transcendenală*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Bolocan, Carmen-Maria, *Le statut du récit biblique et sa symbolique dans l'enseignement religieux à l'école, à partir du modèle, proposé par Claude et Jacqueline Lagarde*, Easy Documents, Yverdon, Suisse, 2004.
- Bologa, Lucian, *Psihologia vieții religioase*, Cluj, 1930.
- Bontaș, Ioan, *Pedagogie*, Editura All, București, 1996.
- Brodeur, Raymond et al. (sous la direction), *Dynamique symbolique. L'apport d'une catéchèse pour ceux qui ne peuvent pas suivre*, Paris, Québec, 1990.
- Brun, Jean, *Socrate*, Paris, 1969.
- Bulacu, Pr., Mihail, *Conștiința creștină. Studiu catehetic după Catehezele Sfântului Chiril*, Arhiepiscopul Ierusalimului, București, 1941.
- Bulacu, Pr., Mihail, *Educația creștină pentru copii și tineret, după Sfântul Ioan Hrisostom*, în *Prinos Patriarhului Nicodim*, București, 1946.
- Bulacu, Pr., Mihail, *Pedagogie creștină ortodoxă*, București, 1935.
- Bulacu, Pr.dr., Mihail, *Școala exegetică biblică din Antiohia*, București, 1931.
- Bulacu, Pr.dr., Mihail, *Studiu introductiv în catehetica ortodoxă*, Oradea, 1928.
- Bunescu, Gheorghe, *Școala și valorile morale*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1998.
- Buseman, Adolf, *Les déficiences intellectuelles*, PUF, Paris, 1966.
- Cairov, I.A., *Pedagogia*, București, 1950.
- Călugăr, D., *Characterul religios moral creștin*, Sibiu, 1955.
- Călugăr, D., *Hristos în școală*, Reeditată de Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1990.
- Călugăr, Pr., Dumitru, *Educație și învățământ*, Sibiu, 1946.

- Călugăr, Pr.prof., Dumitru, *Catehetica*, ediția a III-a, îngrijită și postfață de Pr.prof.dr. Sebastian Șebu, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2002.
- Călugăr, Pr.Prof.Dr., Dumitru, *Catehetica*, București, 1984.
- Călugăr, Pr.Prof.Dr., Dumitru, *Catehetica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1976.
- Cayré, F., *Histoire et doctrine des Pères et docteurs de l'Eglise*, tom I, Livre I et II, Paris, 1927.
- Cayré, F., *Précis de Patrologie. Histoire et doctrine des Pères et docteurs de l'Église*, tom. I, Paris, 1927.
- Cerghit, I. Radu, *Didactica*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980.
- Cerghit, Ioan, *Metode de învățământ*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997.
- Charbonnel, Nanine, *Les aventures de la métaphore*, Strasbourg, 1991.
- Cizek, Eugen, *Prefață la Epictet, Manualul; Marcus Aurelius, Către sine*, Editura Minerva, București, 1977.
- Clement Alexandrinul, *Ce este pedagogul și care e pedagogia lui*, în vol.: *Din istoria gândirii pedagogiei universale*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1959.
- Coman, ep. Vasile, *Religie și caracter. Contribuții la cunoașterea și predarea religiei în perioada adolescenței*, Oradea, 1992.
- Coman, I., *Geniul Sfântului Grigorie de Nazianz*, București, 1937.
- Coman, I., *Tristețea poeziei lirice a Sfântului Grigorie de Nazianz*, București, 1937.
- Coman, I.C., *Tertullian, sabia lui Hristos: sugestii pentru o metodică a misiunii creștine moderne*, București, 1939.
- Coman, I.G., *Personalitatea Sf. Vasile cel Mare. Profil istoric și spiritual*, în *Închinare la 1600 ani de la săvârșirea sa*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
- Coman, Pr.Prof., I.G., *Frumusețile iubirii de oameni în spiritualitatea patristică*, Timișoara, 1988.
- Coman, Pr.Prof., I.G., *Probleme de filosofie și literatură patristică*, București, 1995.
- Coman, Pr.Prof., Ioan G., *Patrologie*, București, 1956.
- Coman, Pr.Prof., Ioan G., *Patrologie*, Sf. Mănăstire Dervent, 1999.
- Coman, V., *Religie și caracter*, Brașov, 1944.

- Comenius, Ian Amos, *Didactica Magna*, traducere de P. Gîrboviceanu, București, 1910; ediția 1904; ediția 1970: note, comentarii și studiu de Prof.univ.dr. Iosif Antohi.
- Cristescu, Gr., *Câteva momente din activitatea catehetică și practică a Fer. Augustin*, Biblioteca pentru omiletică și catehetică, nr. 7, București, 1931.
- Cristescu, Gr., *Fă lucrul evanghelistului*, Sibiu, 1929.
- Cristescu, Pr., Gr., *Sfântul Grigore Teologul*, București.
- Cucoș, C., *Educația religioasă: conținut și forme de realizare*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1996.
- Cucoș, Constantin, *Educația religioasă, repere teologice și metodice*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Culianu, I.P., *Experiențe ale extazului*, traducere de D. Petrescu, București, 1998.
- Daniélou, J., *Simbolurile creștine primitive*, traducere de A. Opric și E.A. Ieremia, Timișoara, 1998.
- Derlaey, M., *Des forêts de symboles. L'initiation chrétienne et la Bible*, Paris, 2001.
- Descombres, *Platonismul*, P.U.F., Paris, 1971.
- Dodd, C.H., *L'interprétation du Quatrième Evangile*, traduit de l'anglais par M. Montabrut, Cerf, Paris, 1975.
- Dupréel, E., *Les sophistes. Protagoras, Gorgias, Prodicus, Hippias*, Neuchâtel, 1948.
- Fecioru, Pr.Prof., Dumitru, *Ideile pedagogice ale Sfântului Ioan Hrisostom*, București, 1937.
- Felea, Ilarion, *Religia iubirii*, editată de Arhim. Emilian Panait, Mănăstirea Runc, f.a.
- Felea, V. Ilarion, *Religia culturii*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 1994.
- Fleury, E., *Saint Grégoire de Nazianze et son temps*, Paris, 1930.
- Florensch, P., *La colonne et le fondement de la vérité*, Lausanne, 1975.
- Floroaia, Mihai, *Rolul metodei didactice în învățământul religios*, Editura Alfa, Piatra-Neamț, 2004.
- Foerster, F.W., *Învățământul religios și învățământul moral*, traducere de I. Negoită, Chișinău, 1933.
- Foerster, F.W., *Școala și caracterul. Problemele morale ale vieții școlare*, traducere de Stelian I. Constantinescu, ediția a III-a, Editura Cugetarea, București, 1941.

- Fouillée, Alfred, *Istoria Filosofiei*, traducere de Paula Ardelean, vol. I, Casa editorială ODEON, București, 2000.
- Godin, A., *Psychologie des expériences religieuses. Le désir et la réalité*, Centurion, Paris, 1981.
- Gordon, Preot Dr., Vasile, *Biserica și Școala. Analize omiletice, catehetice și pastorale*, Editura Christiana, București, 2003.
- Gordon, T., *L'image du monde dans l'antiquité*, Paris, 1949.
- Granger, Dabrowski et al., *Psychothérapies actuelles*, Les Editions Saint-Yves, Québec, 1977.
- Grigoraș, Pr.Lect., Costachi, *Omiletica și Catehetica*, vol. I-II, Editura Universității "Al.I.Cuza", (curs litografiat), Iași, 1993.
- Haught, John F., *Știință și religie de la conflict la dialog*, Editura XXI: Eonul dogmatic, București, 2002.
- Henri, Ey., *La conscience*, PUF, Paris, 1963.
- Hersch, J., *Istoria filosofiei europene*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Hersch, Jeanne, *Mirarea filosofică: istoria filosofiei europene*, traducere de Drăgan Vasile, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1997.
- Hubert, René, *Traité de pédagogie générale*, Paris, 1965.
- Ionescu, Miron, *Lecția între proiect și realizare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982.
- Iordăchescu, Pr., Cicerone, *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. I și II, Editura Moldova, Chișinău, 1996.
- Kant, I., *Tratat de pedagogie. Religia în limitele rațiunii*, traducere de C.V. Butureanu și C. Rădulescu-Motru, Editura Agora, Iași, 1992.
- Laertios, Diogenes, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere de C.I. Balmuș, studiu introductiv și comentarii de Avram M. Frenkian, Editura Polirom, Iași, 1997.
- Le Du, J., *Cette impossible pédagogie. L'éducateur chrétien confronté à sa propre mort par l'action pédagogique*, Fayarde-Mame, Paris, 1971.
- Lucretius, Titus Carrus, *Poemul naturii*, traducere, prefață și note de D. Murărașu, Editura Minerva, București, 1981.
- Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în antichitate*, vol. I: *Lumea greacă*, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1982.
- Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în antichitate*, vol. II: *Lumea romană*, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997.

- Marrou, Henri-Irénée, *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, traducere de Dragan Stoianovici și Lucia Wald, Editura Humanitas, București, 1997.
- Mehedinți, Simion, *Metoda și Metodica*, Tiparul Universitar, București, 1941.
- Messner, Francis et Woehrling, Jean-Marie (sous la direction), *Le statut de l'enseignement religieux*, Les Editions du Cerf, Paris, 1996.
- Micle, Arhim., Veniamin, *Inițieri catehetice*, Editura Sfânta Mănăstire Bistrița, Episcopia Râmnicului, 1993.
- Miclea, Ioan, *Principii de pedagogie creștină*, Blaj, 1942.
- Moise, Constantin, *Concepte didactice fundamentale*, Editura Ankarom, Iași, 1995.
- Moise, Constantin, *Teoria și metodologia instruirii*, Editura Universității "Al.I. Cuza", Iași, 2003.
- Mureșanu, C., *Pestalozzi și școala creatoare*, Constanța, 1927.
- Muscă, V., *Introducere în filosofia lui Platon*, Iași, 2002.
- Narly, C., *Istoria pedagogiei*, Cernăuți, 1935.
- Nisipeanu, I., *Religia pentru copii. Învățământul religiei în școala primară. Studiul metodologic, teoretic și practic în spiritul școalei active*, Editura Librăria H. Steinberg s.a., București, f.a.
- Nisipeanu, Ion, Teodor Geantă, *Metodica religiei și limbii române*, în *Școala activă*, vol. I, Editura Librăria H. Steinberg, București, 1929.
- Noica, C., *Povestiri despre om*, Editura Cartea Românească, București, 1980.
- Oprescu, Nicolae, *Curs de pedagogie*, partea a II-a: *Didactica*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977.
- Oprescu, Nicolae, *Pedagogie*, Editura Fundației «România de Măine», București, 1996.
- Pagès, Robert, *La perception d'autrui dans Traité de psychologie expérimentale*, PUF, Paris, 1965.
- Papini, G., *Viața lui Iisus*, traducere de Alexandru Marin, Editura Ago-Temporis, Chișinău, 1991.
- Paroz, J., *Histoire universelle de la pédagogie*, Paris, 1883.
- Paulhus, Euchariste, *L'éducation de la foi, aspects psychothérapeutiques*, Le Centurion, Paris, 1982.
- Piveteau, D., *Comment ouvrir les jeunes à la foi*, Paris, 1977.
- Plagnieux, Jean, *Saint Grégoire de Nazianze théologien*, Paris, 1952.
- Platon, *Dialoguri*, traducere de Cezar Papacostea, București, 1995.

- Popescu, M. Teodor, *Biserica și cultura*, București, 1996.
- Popescu, Alexandru, *Platon. Filosofia dialogurilor*, Editura Științifică, București, 1971.
- Popescu, Anastasia, *Cum să-i învățăm pe copii religia*, București, 1995.
- Popescu, Eugenia, *Fundamentarea pedagogică a educației religioase creștine în școala românească*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1999.
- Popescu, Ion, M. Năstase și E. Popescu, *Metodica predării religiei*, f. edit., București, 1997.
- Popescu, Prot., Simeon, *Catehetica, adică Metodica specială a studiului religiunii*, ediția a II-a, București, 1892.
- Puech, A., *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, tom. 2, Paris, 1928.
- Racovițan, Pr., Teodor, *Filosofia Sfântului Augustin*, Blaj, 1945.
- Radu, Dumitru, *Îndrumări metodice și didactice pentru predarea religiei în școală*, București, 1990.
- Răducă, V., *Antropologia Sfântului Grigorie de Nyssa*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.
- Rivière, Jean, *Saint Basile, évêque de Césarée*, Paris, 1932.
- Rogers, C. et Kingnet, G.M., *Psychothérapie et relations humaines*, PUF, Paris, 1962.
- Schull, P.M., *Essai sur la formation de la pensée grecque*, IIème edition, Paris, 1949.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Ce înseamnă să te numești și să te făgăduiești creștin*, traducere de Pr. T. Bodogae, în "Biserica Ortodoxă Română", 1973, nr. 1-2, pp. 178-182.
- Sironval, Alfred, *Pour une pédagogie catéchétique*, Paris, 1965.
- Spanneut, M., *Permanence du Stoïcisme, de Zénon à Malraux*, Gembloux, 1973.
- Stăniloae, Dumitru, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, ediția a II-a, Editura Omniscope, Craiova, 1993.
- Stăniloae, Pr.Prof.Dr., Dumitru, *Teologie Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- Stefanelli, Ioan, *Catehetica Bisericii dreptcredincioase răsăritene*, Sibiu, 1879.
- Stefanelli, Juvenal, *Catehetica*, Cernăuți, 1904.
- Steiner, Rudolf, *Misterul Biblic al Genezei*, traducere de V. Oprescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995.

- Steinhardt, N., *Prin alții spre sine*, București, 1988.
- Șebu, Sebastian, ș.a., *Metodica predării religiei*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2000.
- Ștef, P., Bernard, *Sfântul Augustin, Omul. Opera. Doctrina*, col. «Sfinți Părinți și Doctori ai Bisericii», Editura Gloria, Cluj-Napoca, 1994.
- Tarangul, Oreste, *Manual de catehizație pentru instrucția religioasă a adulților în duminici și sărbători*, Arad, 1930.
- Teodorescu, C.A., *Principii generale ale învățământului aplicate la învățământul religios, în Îndrumări metodice și didactice pentru predarea religiei în școală*, București, 1990.
- Teșu, Pr.Conf.Dr., Ioan C., *Lumea, rugăciunea și asceza în teologia Părintelui Stăniloae*, Editura Trinitas, Iași, 2003.
- Theodosiu, D., *Didactica*, ediția a IV-a, București, 1927.
- Thibaut, René, *Le sens de parole du Christ*, Paris, 1940.
- Tilgher, Adriano, *Viața și nemurirea în viziunea greacă*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995.
- Timiș, V., *Evaluarea, factor de reglare și optimizare a educației religioase*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003.
- Timiș, V., *Misiunea Bisericii și educația*, Cluj-Napoca, 2004.
- Țuțea, Petre, *Omul – Tratat de antropologie creștină, Problemele sau Cartea întrebărilor*, Iași, 1992.
- Unamuno, Miguel de, *Despre sentimentul tragic al veștii*, Iași, 1995.
- Van Caster, Manuel, *Catéchèse et dialogue*, Lumen Vitae, Bruxelles, 1962.
- Vandermeersch, Edmond, *Valeurs chrétiennes en éducation, în Valeurs laïques, valeurs religieuses. Spécificités anciennes, spécificités nouvelles*, Bruxelles, 1985.
- Vasilescu, Emilian, *Probleme de psihologie religioasă și filosofie morală*, București, 1941.
- Vergotte, *Psychologie religieuse*, Dessart, Bruxelles, 1966.
- Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia primelor secole creștine*, București, 1995.
- Vlăduțescu, Gheorghe, *O enciclopedie a filosofiei grecești*, vol. I (A-C), București, 1994.
- Voeltzel, René, *Education et révélation. Introduction aux problèmes de la pédagogie chrétienne*, Paris, 1960.
- Wackenheim, Charles, *La catéchèse*, Paris, 1983.
- Ware, Kalistos, *Approches de Dieu dans la Tradition Orthodoxe*, trad. de l'anglais par Marie-Odile Fortier-Masek, Paris, 1982.
- Zaharian, E., *Pedagogia românească interbelică*, București, 1971.

II.2. STUDII

- Berechet, Șt., *Învățăturile celor 12 Apostoli*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XL (1922), nr. 10, pp. 767-782.
- Bolocan, Lect.dr., Carmen-Maria, *O abordare alegorică a Cântării Cântărilor după opera Sfântului Grigorie de Nyssa, Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor* (Omiliile I-VII), în *Analele Științifice ale Universității “Al.I.Cuza” din Iași*, (serie nouă) Teologie, tomul VII, 2002, pp. 47-60.
- Bolocan, Lect.dr., Carmen-Maria, , *Treptele urcușului duhovnicesc și rolul lor catehetic în Despre viața lui Moise a Sfântului Grigorie de Nyssa*, în “Teologie și Viață”, (serie nouă), anul XIII(LXXIX), nr. 1-6, ianuarie-iunie, 2004, pp. 61-70.
- Boroianu, Dr., D., *Din literatura patristică. Apărătorii creștinismului*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XXX (1906), nr. 3, pp. 335-340.
- Braniște, Marin, *Concepția antropologică a lui Clement Alexandrinul*, în “Studii Teologice”, nr. 10/1958, pp. 586-599.
- Braniște, Pr.Magistr., Marin M., *Concepția Sfântului Ioan Gură de Aur despre prietenie și dragoste*, în “Studii Teologice”, nr. 9-10/1957, pp. 649-672.
- Braniște, Pr.Prof., Ene, *Explicarea Botezului în catehezele baptismale ale Sfântului Ioan Gură de Aur*, în “Studii Teologice”, nr. 7-8/1970, pp. 509-527.
- Bucevschi, Diac.Prof., O., *Sfântul Ioan Gură de Aur: Omiliile «Despre Pocăință»*, în “Studii Teologice”, nr. 9-10/1957, pp. 625-631.
- Bulacu, Pr.dr., Mihail, *Noblețea educației copiilor după Sf. Ioan Hrisostom*, extras din “Revista Generală a Învățământului”, București, 1940.
- Bulacu, Pr., Mihail, *Principiile catehezei și personalitatea catehetului*, în “Studii Teologice”, I (1949), nr. 7-8/1949 pp. 535-566.
- Bulacu, Pr., Mihail, *Probleme de pedagogie catehetică*, în “Studii Teologice”, II (1950), nr. 3-6/1950, pp. 236-261.
- Buzescu, Pr.Dr., N.C., *Logos în «Protrepticul» lui Clement Alexandrinul*, în “Studii Teologice”, nr. 1-2/1976, pp. 48-71.
- Calciu Dumitreasa, Pr.Drd., Gheorghe, *Crearea lumii expusă în Hexaameronul Sfântului Vasile cel Mare*, în “Ortodoxia”, an XXVII (1975), nr. 4, pp. 633-642.

- Călugăr, Pr.Prof., D., *Actualitatea ideilor pedagogice în unele din lucrările Sf. Trei Ierarhi*, în "Mitropolia Ardealului", nr. 19, 1974, pp. 57-64.
- Chițu, Magistrand, Viorel, *Catehezele Sfântului Chiril al Ierusalimului ca izvor pentru istoria cultului creștin*, în "Studii Teologice", nr. 3-4/1960, pp. 161-176.
- Ciocoiu, Pr. Magistrand, Aurel, *Desăvârșirea creștină după Catehezele Sfântului Chiril al Ierusalimului*, în "Studii Teologice", nr. 3-4/1957, pp. 233-243.
- Coman, Pr.Prof., Ioan G., *Opera Fer. Augustin și critica personală teologică din Retractările Sale*, în "Studii Teologice", nr. 1-2/1959, pp. 3-21.
- Coman, Pr.Prof., Ioan G., *Originea și sensul înțelepciunii*, în "Biserica Ortodoxă Română", an LIII (1945), nr. 11-12, pp. 639-656.
- Coman, Pr.Prof., Ioan Gh., *Actualitatea Sfântului Ioan Gură de Aur*, în "Studii Teologice", nr. 7-8/1955, pp. 403-423.
- Coman, Pr.Prof., Ioan Gh., *Personalitatea Sfântului Ioan Gură de Aur*, în "Studii Teologice", nr. 9-10/1957, pp. 595-616.
- Cornițescu, Pr., C., *Fericitul Augustin despre Sfântul Duh*, în "Studii Teologice", nr. 5-6/1965, pp. 334-345.
- Cornițescu, Pr.Prof., Constantin, *Sf. Vasile cel Mare, interpret al Sfintei Scripturi*, în "Ortodoxia", nr. 2, 1980, pp. 308-320.
- Cristescu, Pr.Prof., Gr., *Clement Alexandrinul*, în "Revista Teologică", vol. 17, 1927, pp. 180-186.
- David, Diac., P.I., *Cuvântul, armă împotriva vrăjmașilor*, în "Biserica Ortodoxă Română", an CX (1992), nr. 1-3, pp. 78-93.
- Diaconu, Adrian, *Catehezele baptismale ale Sfântului Ioan Gură de Aur*, în "Biserica Ortodoxă Română", nr. 5-6, 1990, pp. 71-79.
- Drăgulin, Pr., Gheorghe I., *Sfântul Vasile cel Mare și școala alexandrină* în "Mitropolia Olteniei", an XXXI/1979, nr. 1-3, pp. 87-97.
- Enăceanu, Arhim., G., *Bărbații apostolici*, în "Biserica Ortodoxă Română", an IV (1878), nr. 7, pp. 385-399.
- Fecioru, Dr., D., *Noutatea lui Clement Alexandrinul*, în "Biserica Ortodoxă Română", an L (1932), nr. 1, pp. 48-54.
- Galeriu, C., *Mântuitorul Iisus Hristos Învățătorul nostru suprem*, în "Ortodoxia", an XXXV (1983), nr. 1, pp. 34-61.
- Ghiuș, Arhim., Benedict, *Despre creația lumii*, în "Mitropolia Olteniei", an X (1958), nr. 1-2, pp. 57-65.

- Ionescu, Pr., I., *Creștinism și Darwinism*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XLIV (1926), nr. 1, pp. 15-17.
- Ioniță, Drd., Viorel, *Coordonatele vieții creștine după “Epistola către Diognet”*, în “Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1970, pp. 472-481.
- Ispir, Prof. Dr., V.G., *Principiile educațiunii creștine*, “Biserica Ortodoxă Română”, an LXIV (1946), nr. 1-3, pp. 110-136.
- Marcu, Pr.Prof., Grigorie, «*Mens diviniore*», o comparație între Sfântul Apostol Pavel și Sfântul Ioan Gură de Aur, în “Studii Teologice”, nr. 9-10/1957, pp. 617-624.
- Micle, Ierom., Veniamin, *Principii catehetice în catehezele Sf. Ciril al Ierusalimului*, “Mitropolia Ardealului”, nr. 3-4, 1972, pp. 234-251.
- Mihălcescu, I., *Didahia celor doisprezece apostoli*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XXXIX (1915), nr. 3, pp. 281-298.
- Mihălcescu, Pr., I., *Clement Alexandrinul, Origen, Chiril al Ierusalimului despre Rugăciunea Domnească*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XLII (1924), nr. 2, pp. 65-72.
- Neaga, Pr.Prof., Nicolae, *Vechiul Testament în preocupările Sfântului Vasile cel Mare*, în “Ortodoxia”, nr. 1, 1979, pp. 133-145.
- Nicolae, Pr., Gh., *Învățătura despre învierea morților în «Catehezele» Sfântul Ciril al Ierusalimului*, “Studii Teologice”, nr. 9-10/1967, pp. 629-640.
- Nicolae, Pr., Gh.A., *Aspecte din natură și viață în «Comentariul la Psalmi» al Sfântul Vasile cel Mare*, în “Studii Teologice”, nr. 5-6/1965, pp. 322-334.
- Onciulescu, Prof., D., *Mijloacele educației după Clement Alexandrinul*, în “Revista de Pedagogie”, 1939, Caietul I-II, pp. 66-141.
- Popa, Drd., Ion D., *Sfântul Vasile cel Mare – predicatorul milosteniei*, în “Studii Teologice”, nr. 3-4/1971, pp. 224-234.
- Popa, Protos., Ioasaf, *Caracterul vasilian al actualului regulament mănăstiresc*, în “Glasul Bisericii”, XVII (1958), nr. 6-7, pp. 578-584.
- Popescu, M., *Câteva cuvinte asupra catehumenatului*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XXIX (1906), nr. 10, pp. 1065-1074.
- Popescu, M., *Hrisostom ca educator*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XXXII (1908), nr. 4, pp. 409-413.
- Popescu, M., *Hrisostom ca orator*, în “Biserica Ortodoxă Română”, an XXXII (1908), nr. 7, pp. 721-725.

- Popescu, M., Teodor, *Primii didascoli creștini*, în "Studii Teologice", an III/1952, (serie veche), nr. 2, pp. 140-211.
- Popescu, Magistrand, Mihai-Gabriel, *Mântuitorul ca Învățător al Sfinților Apostoli*, în "Studii Teologice", nr. 1-2/1962, pp. 26-38.
- Prescure, Magistrand, Vasile, *Doctrina morală a Părinților Apostolici*, în "Studii Teologice", nr. 9-10/1963, pp. 541-554.
- Prescure, Magistrand, Vasile, *Personalitatea morală a Sfântului*, în "Studii Teologice", nr. 5-6/1962, pp. 283-299.
- Răducă, Pr., Vasile, *Actul catehetic: cateheza și acțiunile sale*, în "Studii Teologice", nr. 3-4/1997, pp. 153-164.
- Răducă, Pr., Vasile, *Rolul formativ al religiei*, în "Studii Teologice", nr. 1-3/1994, pp. 89-96.
- Semen, Pr.Conf.Dr., Petre, *Familia și importanța ei în perioada Vechiului Testament*, în "Teologie și Viață", (serie nouă), anul IX (LXX), nr. 5-7, 1994, pp. 7-24.
- Stăniloae, Pr.Prof.Dr., D., *Dumnezeu este iubire*, în "Ortodoxia", nr. 3, 1971, pp. 366-402.
- Ștefan, Magistrand, C. Alexe, *Viața creștină după Bărbații Apostolici*, în "Studii Teologice", nr. 3-4/1955, pp. 223-235.
- Șurubaru, Ioan, *Doctrina despre Biserică în Păstorul lui Herma*, în "Studii Teologice", nr. 7-8/1967, pp. 432-446.
- Tilea, Pr., Gheorghe, *Evlavia euharistică după Sfântul Ioan Gură de Aur*, în "Studii Teologice", nr. 9-10/1957, pp. 632-648.
- Vasilescu, C., *Raportul dintre virtute și păcat după doctrina morală a Didahiei*, în "Studii Teologice", nr. 1-2/1962, pp. 51-71.
- Vornicescu, Ierom.Magistr., Nestor, *Principii pedagogice în opera «Pedagogul» a lui Clement Alexandrinul*, în "Studii Teologice", nr. 9-10/1957, pp. 726-740.